

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ)

GÜNÜMÜZDE İRAN ZERDÜŞTİLERİ

DOKTORA TEZİ

M. EMİN SULAR

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ)

GÜNÜMÜZDE İRAN ZERDÜŞTİLERİ

DOKTORA TEZİ

M. EMİN SULAR

DANIŞMAN

PROF. DR. BAKİ ADAM

ANKARA-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(DİNLER TARİHİ)

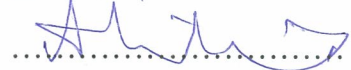
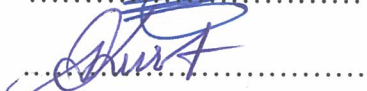
M. EMİN SULAR

GÜNÜMÜZDE İRAN ZERDÜŞTİLERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Baki ADAM

Tez Jürisi Üyeleri:

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. Baki Adam	
Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu	
Prof. Dr. Nahide Bozkurt	
Prof. Dr. Kadir Albayrak	
Doç. Dr. Ali Osman Kurt	

Tez Sınav Tarihi. 04.01.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağımı gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.../.../2018)

M. Emin Sular

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ve SINIRLILIKLARI	4
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	8
D. İRAN'DA ZERDÜŞTİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ	12

I. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İRAN ZERDÜŞTİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. DEMOGRAFİK YAPI ve GELİR KAYNAKLARI	20
B. ETNİK AİDİYET	24
C. KÜLTÜR, GELENEK ve GÖRENEKLER	28
D. AHLÂKÎ KURALLAR	31
E. KADININ KONUMU.....	36
F. EĞİTİM-ÖĞRETİM	40
G. ZERDÜŞTÎ KURUMLAR	43
H. DİNİ SEMBOLLER	48
J. DİNİ TAKVİM	53
K. ZERDÜŞTİLERİN DEVLET ve MÜSLÜMAN TOPLUMLA İLİŞKİLERİ	58
L. DİĞER ZERDÜŞTÎ TOPLULUKLARLA İLİŞKİLER.....	64
M. GİZLİ ZERDÜŞTİLER	66

II. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İRAN ZERDÜŞTİLERİNDE İNANÇ

A. TANRI İNANCI.....	69
1. Ameşâspendân ve Îzedân.....	78
B. KUTSAL KİTAP İNANCI.....	86
1. Kutsal Metinler	86
2. Kutsal Metinlerin Dini Hayattaki Yeri	92
C. PEYGAMBERLİK İNANCI	95
D. AHİRET İNANCI.....	97
E. KURTARICI ve ÂHİRZAMAN İNANCI.....	103

III. BÖLÜM

DİNİ UYGULAMALAR (RİTÜELLER)

A. ATEŞ KÜLTÜ	112
1. Ateşin, Zerdüşî İnanca Girmesi	112
2. Ateşin Sınıflandırılması	115
3. Zerdüşîlerin Ateşle İlgili Uygulamaları	117
B. DİN ADAMLARI	122
1. Athravân	122
2. Maga	123
3. Muğ	123
4. Môbedlik ve Môbed Olma Süreci	126
5. Nûzûd Töreni (Môbed Olma Töreni)	130
6. Môbedin Görevleri	132
C. MABET	134
D. İBADET	140
1. Namaz	140
2. Dua	144
3. Nebûr (Perhiz)	145
4. Kutsal Mekânları Ziyaret	146
a. Pîr-i Herîşt Ziyaretgâhı	150
b. Sit-î Pîr Ziyaretgâhı	152
c. Pîr-i Sebz (Çek Çek) Ziyaretgâhı	154
d. Pîr-i Nâristani Ziyaretgâhı	156
e. Pîr-i Bânu/ Parsbânu Ziyaretgâhı	158
f. Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı	159
g. Âzergüşasp Ateşkedesi	162
5. Kurban	163
E. BAYRAMLAR, TÖRENLER ve ÖNEMLİ GÜNLER	167
1. Aylık Bayramlar	168
a. Ferverdîgân Bayramı	168
b. Erdîbehiştgân Bayramı	171
c. Hordâdgân Bayramı	171
d. Tîrgân Bayramı	172
e. Amordâdgân Bayramı	174

f. Şehrîvergân Bayramı.....	175
g. Mihrigân Bayramı	175
h. Âbangân Bayramı	179
j. Âzergân Bayramı.....	179
k. Dîgân Bayramı.....	180
l. Behmengân Bayramı	181
m. İsfendigân Bayramı	181
2. Yıllık Bayram ve Törenler.....	182
a. Nevruz Bayramı.....	182
b. Sedı Bayramı	188
c. Hîrombâ Töreni.....	192
d. Gâhanbâr Bayramları.....	194
e. Pencı Töreni.....	202
3. Önemli Günler	205
a. Erdîbehişt ve Verehrâm Günü	205
b. Şeb-i Çılı/Yelda	206
c. Zerdüş'tün Ölüm Günü Töreni	207

IV. BÖLÜM GEÇİŞ MENSEKLERİ

A. SUDREPÜŞÎ TÖRENİ (DİNE GİRİŞ)	209
B. EVLİLİK ve AİLE.....	216
1. Kız İsteme (Hestegârî).....	221
2. Nişan (Nâmzedî).....	222
3. Kına Yakma (Henâbendân)	223
4. Nikâh (Gevâhgîrî) ve Düğün (Ceşn-i Arûs)	224
5. Pâtehtî (Gelin ve Damada Hediye Verme)	229
6. Boşanma (Talâk).....	230
C. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEFİN ve SONRASINDA YAPILAN TÖRENLER	232
1. Dahme Uygulaması	233
a. Dahmenin Yapısı ve Ortaya Çıkışı	233
b. Yezd Dahmeleri.....	237
c. Ölünün Dahmeye Konulması	240
2. Günümüzde Defîn ve Sonrasında Yapılan Törenler.....	242

a. Defin	242
b. Definden Sonra Yapılan Törenler.....	246
SONUÇ	253
KAYNAKLAR.....	256
EKLER	262
EK-1: SORULAR.....	262
EK-2: FOTOĞRAFLAR	263
ÖZET	282
ABSTRACT	283

ÖNSÖZ

İran, Zerdüştiliğin kadim bir merkezidir. Her ne kadar Zerdüş'tün İran'da doğduğu ve yaşadığı kesin olmasa da onun oluşturduğu dinin, gelişerek günümüze kadar ulaşmasında bu coğrafyanın önemli yeri bulunmaktadır. Zerdüştilik, İran'daki uzun tarihi geçmişiyle Ahamenişler/Persler (M.Ö. 550-331) ve Sasaniler (224-651) gibi iki imparatorluk döneminde devlet desteği görmüş ve İran coğrafyasının şekillenmesinde önemli tesiri olmuştur. Sasanilerin yıkılmasından sonra yok olmamış, etkin olmasa da varlığını, tesirini İran ve Hindistan gibi farklı coğrafyalarda sürdürmüştür. İran İslam inancının ve halk kültürünün birçok unsurunda bu tesiri görmek mümkündür. Günümüzde Zerdüştilik İran'da az sayıda müntesibiyle varlığını devam ettirmektedir. Dünya çapında bu din hakkında birçok araştırma yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Fakat bu dinin akademik düzeyde ülkemizde hak ettiği ilgiyi yeterince gördüğü söylenemez.

Tezimiz giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırlılıkları ve kaynaklar ele alındı. Burada ayrıca Zerdüştiliğin İran'daki tarihsel gelişimi üzerine bir değerlendirme yapıldı. Birinci bölümde, İran'daki Zerdüştilerin demografik yapı, etnik aidiyet, kültür, gelenek ve görenekler, ahlâkî kurallar, kadının konumu, eğitim, kurumları, devlet-Müslümanlar ve farklı coğrafyalardaki dindaşlarıyla ilişkileri gibi toplumsal hayatla ilgili konular incelendi. Ayrıca Zerdüştilerin yoğun olarak kullandıkları bazı dini semboller ve dini takvim konuları açıklandı. İkinci bölümde, Tanrı, kutsal kitap, peygamberlik, ahiret, kurtarıcı ve âhirzaman inancına değinildi. Burada özellikle Tanrı ve kurtarıcı inancı gibi konularda geleneksel inançtan meydana gelmiş değişimlere vurgu yapıldı.

Üçüncü bölümde, dini uygulamalar/ritüeller açıklandı. Fakat ilk olarak Zerdüşti inancında merkezi konumda olan ateş, din adamı ve mabet konuları hakkında bilgi verildi. Daha sonra namaz, dua, nebûr/perhiz, kutsal mekânları ziyaret, kurban ibadeti ve bunların yapılış şekilleri anlatıldı. Ayrıca Zerdüşti gelenekte önemli yeri olan bayramlar, törenler ve önemli günler üzerinde duruldu. Dördüncü bölümde ise geçiş mensekleri başlığı altında dine giriş töreni, evlilik, ölü defni ve ölü için yapılan törenler ele alındı. Halihazırda Zerdüştilerin bunları nasıl uyguladıkları açıklandı.

Tezin sonuna, ekler başlığı altında alan araştırması sırasında sorulan bazı sorular ve bölümlerde geçen bazı konularla ilgili resimlere yer verildi. Bu görsellerle konuların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmayı yapmamızda birçok kişinin önemli katkıları oldu. Öncelikle tezin her aşamasında desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Baki Adam'a teşekkür ederim. Tezi sabırla okuyup, metnin gelişmesi noktasında önemli katkıları olan Arş. Gör. İzzet Gülaçar, Öğrt. Gör. Zikrullah Aykaç, İrfan Yıldırım ve M. Ali Abakay'a teşekkürlerimi sunuyorum. Alan araştırması sırasında bize oldukça önemli yardımları olan, her türlü bilgiye ulaşmamızı sağlayan Tahran Din Adamları Meclisi Başkanı Mûbed Erdeşîr Hurşîdyan, Mûbedyâr Mitra Muratpûr, Murat Melekpûr, Nesrin Hanım, bizi evinde misafir eden Rustem Mihmandar ve adını daha yazamadığımız birçok İranlı dostumuza minnettarım. Tez çalışması dolayısıyla kendilerine yeterince vakit ayıramadığım eşime ve kızlarıma da teşekkür etmeyi borç biliyorum.

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
E.	Erkek
ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
K.	Kadın
kur.	Kuruluşu
md.	Madde
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölüm
s.	Sayfa
t.y.	Tarih Yok
Thk.	Tahkik
y.y.	Yer yok
Yay.	Yayınları
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve AMACI

Zerdüştilik, üç bin yılı aşkın tarihi geçmişe sahip kendine özgü, kadim bir dindir. Bununla birlikte tarihi süreçte dışarıdan birçok farklı din ve kültürün etkisine maruz kalmış ve değişimler göstermiştir. *Avesta* metinlerinden Tanrı inancı konusuyla ilgili izleri takip ettiğimizde bunu açıkça görmekteyiz. Erken dönem *Avesta* metinleri olan *Gâtalarda* monoteist bir Tanrı anlayışı sunulurken, daha sonra oluşturulan *Avesta* metinlerinde ise düalist ve politeist tanrı tasavvuruyla karşılaşmaktayız. Ayrıca bu din, ortaya çıkışından itibaren *Aşâvan*, *Zerdüştilik/Zoroastrianism*, *Mazdayesnî*, *Behdinân* ve *Parsîlik* gibi çeşitli şekillerde isimlendirilmiştir. İslâm kaynaklarına ise *Mecûsilik* olarak geçmiştir. Kur'an'da sadece bir yerde Mecûs şeklinde bu inançtan bahsedilmektedir.¹ Ünlü dil bilgini ve edip İbn Manzûr, (ö. 711/1311) Mecûs kavramının önceden Arap dilinde mevcut olduğunu Kur'an'ın da bunu kullandığını yazmaktadır.²

Aşâ, Tanrı'nın evreni kendisine göre yarattığı, her şeyde var olan nizamın ve kanunun adıdır.³ Bu noktada Zerdüş, *Gatâ* metinlerinde kendisi ve takipçilerini Tanrı'nın kanunlarına uyan anlamında *Aşâvan* olarak isimlendirmiştir. Fakat bu kavram, zamanla dini tanımlayan bir içerik kazanmıştır. *Gâtalardaki* söz konusu pasajların bazıısı şunlardır:

*İyilik ve kötülük Tanrı'nın bildirdiği iki tercihtir. İyilik doğruluk, Aşâ yolunu takip etmektir, kötülük ise eziyet, devamlı zarar ve aldatmaktır. Şüphesiz iyiliği tercih edenler, doğrulardan olacak ve başarıya ulaşacaklar.*⁴ Bilgi sahibi ve iyi düşünceli birisinin bu mesajı anlayacağı açıktır. O kişi iyi düşünce, iyi söz ve iyi davranışıyla aşâyâ riayet eder.⁵ Senin Aşâvan dostun kimdir? Büyük mâga nâmesini yüksek sesle seslendirilmesini dürüstlikle isteyen kimdir? O dürüst kişi, gerçekten cesur Güştâsb'tır...⁶

¹ “Gerçek şu ki, iman edenler, Yahudiler, Sabîfler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve şirke sapanların her biri hakkındaki hükmünü Allah kıyamet günü verecektir. Şüphesiz Allah her şeye tanıktır.” *Kur'an-ı Kerim Meali*, Haz. Hayrettin Karaman “vd.”, DİB Yay., Ankara 2014, Hac, 22/17.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C.VI, Daru'l-Sadîr, Beyrut 1994, s. 213-214; Mecûs kelimesinin kökeni hakkında diğer görüşler için bkz. Şinasi Gündüz, “Mecûsilik” *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2003, s. 279.

³ Kurûş Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, III. Baskı, İntişârat-ı Tîs, Tahran 1388/2009, s. 5.

⁴ Yesna Gâta, 30/11.

⁵ Yesna Gâta, 31/22.

⁶ Yesna Gâta, 46/14.

Zerdüştilik/Zoroastrianism, Zerdüş'tün adına bağlı olarak ortaya çıkmış bir isimlendirmedir. *Zerdüşti* şeklinde ilk tanımlamayı, *Yesna*'da görmekteyiz.

*Ben, Dîvleri⁷ kınıyorum. Mazda'nın tapıcısı, Zerdüşti, Dîvlerin düşmanı, Ahûra emirlerinin takipçisi ve Ameşâspendlerin övücüsü, tapıcısı olmak istiyorum.*⁸

Gâta metinlerinde Zerdüş'tün ismi *Zaratuştrah Espitâma* olarak geçer.⁹ Zaratuştrah ismi, Yunan kaynaklarına *Zoroastar* olarak geçmiş ve *Zoroastrianism* şeklinde bu din için yeni bir isim ortaya çıkmıştır. Fakat burada anlam kayması oluşmuştur. Yunan kaynaklarına göre *Zoroastar* kelimesinin kökü, yıldız anlamına gelen *âstar/astardir*. Bu kaynaklar, buradan hareketle *Zoroastar* dininin, *yıldız tapımıyla* ilişkili olduğu sonucuna varmıştır.¹⁰

Max Müller, Mary Boyce ve Spiegel gibi batılı bilim adamları ise Zerdüş isminin, deve anlamına gelen *şotor* ile ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Max Müller Zerdüş'tün ismini *cesur develerin sahibi*, Mary Boyce *develeri idare eden* ve Fr. Spiegel ise *develere eziyet eden* anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bu görüşlerin yanında Zerdüş ismindeki *sarı* anlamına geldiği belirtilen *zerden* hareketle açıklamaya çalışanlar da olmuştur. Bunlara göre Zerdüş'tün ismi, *altın sarısı* ve *altın gibi parlayan* yıldızdır. Zerdüşti bilginlerden Âzergüşasp, Zerdüş isminin deveyle ilişkili olduğu yönündeki görüşü kesinlikle kabul etmez. Ona göre Zerdüş'tün asıl adı *Espitâma*'dır. Zerdüş ismi ise peygamberlik verildikten sonra alnında oluşan parlaklığı ve nuru ifade etmek için kendisine verilmiştir.¹¹

Mazdayesnî isminin özellikle Sasaniler döneminde yaygın kullanıma sahip olduğu belirtilmektedir.¹² Bu isim, *Mazdaperest/Mazdatapıcısı* olarak *Yesna*'da şu şekilde ifade edilmiştir.

*Zerdüş, Mazda ile konuştuğu zaman bütün meclislerde, sözlerinde ve işittiklerinde Dîv yüz çevirdi. Ben de onun gibi bir Mazdaperest ve Zerdüşti olarak Dîvlere bağlanmaktan yüz çeviriyorum.*¹³

⁷ Tanrı anlamına gelen *dîv* kelimesi, Avesta'da *deava*, klasik Hint dilinde *dêvâ*, Pehlevicede *deva* olarak geçer. Eski İran'da (Âryan kökenli) kimi tanrılar için bu isim kullanılmıştır. Ancak Zerdüş ve onun dininin tanrısı olan Ahûramazda'nın ortaya çıkışıyla eski dönem tanrıları olan dîvler insanları ve diğer yaratıkları yoldan çıkaran kötü varlıklar ve devler kabul edilmiştir. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, I. Baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 249.

⁸ *Yesna*, 12/1.

⁹ "Bu mukaddes dini takip eden ve doğru düşünceyi yayan kişi *Zaratuştrah Espitâma*'dır..." *Yesna Gâta*, 29/8.

¹⁰ Celaleddîn Âştiyânî, *Zertoşt*, VIII. Baskı, Şirket-i Sihâm-ı İntişâr, Tahran 1381/2002, ss. 46-47.

¹¹ Âştiyânî, *Zertoşt*, ss. 47-49.

¹² Mehmet Alici, *Kadim İran'da Din*, I. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, ss. 6-7.

Doğru anlamına gelen *behi* kelimesinden türetilmiş *Behdinân*, *Hord Avesta*'da dini tanımlamak için kullanılan diğer bir isimdir.

*Din-i Behi Tanrı'nın hak ve doğru olarak halka gönderdiği dindir. O Tanrı ki Zerdüş'tü peygamber olarak seçti... Din-i Behi Yüce Paygamber Eşû Zerdüş'tün yoludur...*¹⁴

Parsîlik, Müslümanların 642 yılında İran'ı fethiyle Hindistan'a göç eden Zerdüştilere, İranlı ve Fars kökenli olduklarına yönelik orada verilen isimdir. Pars/Fars İran'ın güneybatısında bir bölgedir. Bu ismin ortaya çıkışıyla ilgili rivayete göre Hûşeng padişahın torunlarından birinin adı Pars'tır. O da adını Pars olarak bilinen yere isim olarak verir. Daha sonra gelen padişah ve halk, bu bölgeye nispetle Parsî olarak tanınır.¹⁵

Günümüzde Zerdüştiler, dinlerini genelde *Din-i Zertoştî* olarak isimlendirirler. Bunun yanı sıra yaygın olmasa da bazen *Din-i Mazdayesnî* ve *Din-i Behdinân* gibi isimler de kullanırlar. Çalışmamızda bu din için onların yaygın tercihi olan ilk ismi kullanacağız. Fakat burada, günümüz Farsçasındaki *Zertoştî* şeklindeki yazımı yerine Türkçede *Zerdüş'tî* şeklindeki kullanımını tercih edeceğiz. Tezimizin konusu da uzun tarihi geçmişî olan ve farklı havzalarda yaşamaya devam eden Zerdüş'tî dininin, İran'daki yaşayan şeklini inceleme olacaktır.

Nüfus oranı azalmaya doğru giden İran'daki küçük Zerdüş'tî toplumun, hâlihazırdaki dini inanç ve toplumsal yapısının ortaya konulması zorunluluk arz etmektedir. Çünkü yakın coğrafyada bulunmamıza rağmen, ülkemizde konu hakkında çok az çalışma mevcuttur; olanlar da batılı kaynaklara dayalı yapılmış, daha çok teoriye ilişkin ve günceli yansıtmaktan uzaktır. Dolayısıyla bu çalışma, kadim bir dinin takipçilerinin dini ve toplumsal yaşamlarının bir alan çalışmasıyla ortaya konulmasını ve bu konuda varsa değişimlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Nitekim araştırmamızda Tanrı ve kurtarıcı inancı, kurban ibadeti, mezarlık uygulamaları gibi konularda, geleneksel anlayışta zamanla birtakım değişimlerin gerçekleştiğine dair verilere ulaştık. 1963-1964 yılları arasında Yezd'de bir Zerdüş'tî köyünde bir süre

¹³ Yesna, 12/6.

¹⁴ Hord Avesta, *Peymân-ı Din*.

¹⁵ Menüçehr Menüçehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlind Başîm*, IV. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1390/2011, s. 53.

kalarak araştırmalar yapan Mary Boyce'nin dönemin din adamlarına verilen eēitim konusunda verdiēi bilgilerin, elli yıl gibi kısa zaman diliminde deēiřtiēi anlaşılmıştır.

Çalışma  ncesi yaptığımız literatür taramasında özelde İran Zerd şt lerine yönelik çalışmaların az olması bizim için büyük açmazlardan biriydi. İran'a gittiğimizde kiminle görüşmemiz, nereye gitmemiz gerektiēine dair çok az bilgiye sahip olmamız ve alanda hangi problemlerle karřılařacaēımızı bilmeyişimiz, son derece tedirgin edici bir durumdu. Fakat yaptığımız bu çalışmanın, sunduēumuz bilgilerin, bizden sonraki araştırmacılara bu konuda yol gösterici nitelikte olduēunu düşünüyoruz.

B. ARAşTIRMANIN Y NTEM  ve SINIRLILIKLARI

Çalışmamız, güncel haliyle yaşayan İran Zerd řt liēini ortaya koymayı hedeflediēi için araştırmamızda nitel  alıřma¹⁶ yöntemini kullandık. Verilerimizi gözlem, görüşme ve doküman analizi yoluyla elde ettik. Alan çalışmasına başlamadan önce konu hakkında ulaşabildiğimiz Türkçe ve İngilizce kaynakları inceledik. Alan çalışmasını yapmak üzere İran'a gitmek için resmi başvurularda bulunduk. Girişimlerimiz İran kurumları tarafından olumlu karşılık görmedi. Bunun  zerine kendi maddi imk nlarımızla farklı dönemlerde iki defa İran'a gittik ve üç aydan fazla süren alan çalışması yürüttük. Böylesi bir çalışma için daha uzun süreli alan çalışması yapmak gerektiēinin de bilincindeyiz.

Alan çalışmamızın başında, İran gibi bir yerde dini bir azınlıēı çalışmanın zorluēunun farkındaydık. Çünkü çalışmamızı resmi kanallarla yapmıyorduk ve Zerdüştî toplumun bizi kabul edip etmeyeceēi konusunda bilgi sahibi deēildik. Tahran'daki merkezi  doryan Ateşkedesi'ne gidip ilk teması saēladıktan sonra, kapılar yavaş yavaş açılmaya başladı. Bize yönelik güven ortamı oluşunca Tahran ile Yezd'deki Zerdüştîlerin dini, kültürel ve sosyal programlarına gözlemci olarak iştirak edip verilerimizi topladık. Bu baēlamda Tahran ve Yezd'de Sudrepûşî/dine giriş, Gâhanbâr, Penc , Erdîbehişt Günü, Verehrâm Günü, cenaze ve taziye törenlerine, P r-i Nârikî'ye yapılan ziyarete, aylık bayram kutlamalarına, dini derslere, konferanslara, d ē nlere ve Cam-  Can Bâhtegân gibi sportif organizasyonlara katıldık. Bunun dışında Yezd'deki dahme alanlarını, ziyaretg hları, Tahran, Yezd, şiraz ve şsfehan'daki faal veya atıl birçok ateşkedeyi, okulu ve mezarlık alanlarını ziyaret ettik. Bütün gözlemlerimizi günü

¹⁶ *Nitel  alışma*, olguları doēal ortamında inceleyerek, insanların olgulara ne gibi anlamlar y klediēini anlamayı amaçlar. Bu çalışmada, araştırmacı aktif rol üstlenir. Sharan B., Merriam, *Nitel Araştırma*,  ev. Selahattin Turan, Nobel Yay., Ankara 2013, ss. 13-14.

gününe yazılı ve görsel olarak kayıt altına aldık. Gidemediğimiz mekânları ve katılamadığımız törenleri Amordâd internet sitesinde takibini yaptık; onun geçmiş yıllara ait video ve fotoğraf kayıtlarına ulaşmaya çalıştık. Gözlemlerimizde objektif olmaya, en ufak ayrıntıyı dahi kaçırmadan kaydetmeye gayret gösterdik. Alan çalışmalarında önemsiz görünen küçük bir ayrıntı, büyük tablonun önemli bir parçası olabilir. Yaptığımız gözlemler, konu hakkında varsa değişimleri kolaylıkla tespit etmemizi ve yazılı kaynaklardaki bilgileri daha kolay anlamamızı sağladı.

İkinci veri toplama tekniğimiz yaptığımız görüşmeler oldu. Burada görüşme yapılacak katılımcı kişilerin seçilmesi ve çalışma grubunun oluşturulması önem arz eder. Araştırmalarda, ya çalışma öncesi ya da veri toplamaya paralel olarak görüşme yapılacak kişiler belirlenir. Bize uygun olan ikincisiydi, İran'a gidip alan çalışmasına başladıktan sonra çalışma grubumuzu oluşturduk. Çalışma grubumuzu öncelikli olarak bilgisine güvendiğimiz din adamları ve kurum yöneticilerinden seçtik. Fakat dini tören ve her türlü sosyal aktiviteye katılarak din konusunda bilgi sahibi, en az lise mezunu kadın-erkek bazı Zerdüştileri de grubumuza dâhil etmeyi ihmal etmedik. Burada özellikle orta yaş ve üzerinde olanları önceledik. Cinsiyet konusunda bir kriterimiz olmadı. Çalışma grubumuza dâhil ettiğimiz katılımcılarla yaptığımız görüşmeler dışında, yakın ilişkiler geliştirdik. Her türlü tören ve sosyal aktiviteye birlikte katılmak suretiyle onlarla mümkün oldukça çok vakit geçirmeye çalıştık. Bununla verileri doğal ortamında elde etmeye ve bir Zerdüşti gözüyle olayları anlamlandırma bakış açısını edinmeyi amaçladık. Yaptığımız görüşmeleri de karşı tarafın izin vermesi durumunda ses kayıt cihazıyla kaydını gerçekleştirdik. İzin alamadığımızda ise bilgileri yazılı olarak not aldık.

Tezimizde, görüşme yaptığımız kimi şahısların gerçek adı yerine istekleri gereğince, müstear isim kullandık. Sakınca görmediğimiz kişileri gerçek isimleriyle belirttik. Aşağıda yazdığımız katılımcılarımızdan 15 ve 22 numaralı olanlar Müslüman iken diğerleri Zerdüştidir. Katılımcılarımız şu kişilerden oluşmaktadır:

Katılımcı 1: *Môbedyâr Mitra Muratpûr*, (Gerçek isim, yaş: 44, K.) Tahran Zerdüştiler Meclisi tarafından Âdoryan Ateşkedesi'nde ziyaretçilere yardımcı olmak ve onların sorularını cevaplandırmak için görevlendirilen kişidir.

Katılımcı 2: *Murat Melekpûr*, (Gerçek isim, yaş: 50, E.) üniversite mezunudur. Tahran Zerdüştiler Meclisinde üst düzey görevli olarak çalışmaktadır.

Katılımcı 3: *Husrû Bihmerdî*, (Gerçek isim, yaş: 47, E.) Yezd’lidir ve İsfehan’da özel bir şirkette çalışmaktadır.

Katılımcı 4: *Keyanî Hanım*, (Gerçek isim, yaş: 46, K.) Şiraz Zerdüştiler Meclisinde çalışmaktadır.

Katılımcı 5: *Rustem Mihmandar*, (Müstear isim, yaş: 45, E.) Yezd’in bir köyündendir. Lise mezunu olan Rustem, şu an Yezd şehir merkezinde oturmakta ve su tesisatı işi yapmaktadır.

Katılımcı 6: *Huşnudî*, (Müstear isim, yaş: 50, E.).

Katılımcı 7: *Erdeşîr Hurşîdyan*, (Gerçek isim, yaş: 65, E.) üniversite mezunudur. Tahran Zerdüşti Din Adamları Meclisi Başkanı ve Zerdüşti toplumun önemli din adamlarından biri olup çok sayıda kitabı vardır.

Katılımcı 8: *Erdeşîr Bihmerdî*, (Gerçek isim, yaş: 45, E.) Zerdüşti din adamı aynı zamanda Rustem Âbadiyân Lisesi (Debîristân-ı Rustem Âbâdfyân) müdürüdür.

Katılımcı 9: *Pûrçista*, (Gerçek isim, yaş: 14, K.) Tahran’da sekizinci sınıfta okuyan bir Zerdüşti öğrencidir.

Katılımcı 10: *Nahide İstikamet*, (Gerçek isim, yaş: 49, K.) Mûbedyâr Mitra Muratpûr’dan sonra Âdoryan Ateşkedesi’nde onun görevini yürütmek için görevlendirilmişti.

Katılımcı 11: *Nesrin Hanım*, (Müstear isim, yaş: 75, K.) lise mezunu olup Yezd şehrinin bir köyündendir. Hâlihazırda eşiyle birlikte Tahran’da yaşamaktadır. Dindar bir kişi olan Nesrin Hanım bütün dini tören ve sosyal aktivitelere eşiyle birlikte katılmaktadır.

Katılımcı 12: *Şirin Fraveşî*, (Müstear isim, yaş: 50, K.) lise mezunudur ve bir Zerdüşti kurumunda çalışmaktadır.

Katılımcı 13: *Pervîzmâlî Firûzger*, (Gerçek isim, yaş: 52, E.) Yezd’de bir din adamıdır.

Katılımcı 14: *Kamran Cemşîdî*, (Gerçek isim, yaş: 55, E.) din adamı olup İsveç’e iltica etmiştir ve şu an orada yaşamaktadır. Zerdüştilerin, din hususunda bilgisine güvendikleri önemli bir kişidir.

Katılımcı 15: *Mücteba Zurvanî*, (Gerçek isim, yaş: 54, E.) Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde, Karşılaştırmalı Dinler ve Mistisizm Bölümünde doçenttir.

Katılımcı 16: *Rustem Vahidî*, (Gerçek isim, yaş: 65, E.) din adamı olup Amerika’da yaşamakta, yaz aylarında tatil için İran’a gelmektedir. Belirttiğine göre babası Tahran’daki Âdoryan Ateşkedesi’nin ilk din adamı/môbediydi.

Katılımcı 17: *Sohrab Hengâmî*, (Gerçek isim, yaş: 60, E.) Tahran’da din adamıdır.

Katılımcı 18: *Mihirdâd*, (Müstear isim, yaş: 25, E.) üniversite mezundur ve özel bir şirkette çalışmaktadır.

Katılımcı 19: *Cemşîd*, (Müstear isim, yaş: 35, E.) din adamı eğitim programına katılıp, hîrbed (öğretmen) konumuna yükselmişti. Kendisiyle görüşme yaptığımızda, Avrupa’ya iltica etmek üzere Ankara’daydı.

Katılımcı 20: *Menice Hanım*, (Müstear isim, yaş: 50, K.) lise mezunu ve ev hanımıdır.

Katılımcı 21: *Erdeşîr Mihrebânî*, (Gerçek isim, yaş: 57, E.) Yezd’in Zeynelâbad Köyü’ndendir. Meslek olarak çiftçilikle uğraşmaktadır.

Katılımcı 22: *Heyder Şapûrî*, (Gerçek isim, yaş: 46, E.) Yezd’de iletişim alanında faaliyet gösteren devlet dairesinde üst düzey yönetici olarak çalışmaktadır.

Katılımcı 23: *Kurûş Rustemî*, (Gerçek isim, yaş: 44, E.) Tahran’da on yıldır mezarlık görevlisidir.

Son bilgi toplama tekniğimiz doküman analizidir. Burada özellikle Zerdüşî yazarlar tarafından Farsça yazılmış fikir, ders kitabı, makale, dergi ve belgeleri inceledik. Bunun dışında Zerdüşî olmayanlar tarafından yazılmış Farsça ve İngilizce kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Literatür taramasında matbu eserler yanında Zerdüşî internet sitelerini inceledik, buradaki bilgileri kullandık. Çünkü Zerdüşîler yaptıkları her türlü dini ve sosyal aktiviteyi fotoğraflarıyla birlikte özet şeklinde kendilerine ait internet sitelerinde yayınladılar. Üstelik sitelerde geçmiş yıllara ait arşivlere de ulaşılabilir. Bu noktada konunun araştırılmasında internet siteleri bizim için önemli bir veri kaynağı oldu.

Veri analizi sürecinde ilk olarak ses ve video kayıtlarını deşifre ederek yazıya aktardık. Yazım sürecinde mümkün olduğunca üç veri kaynağını birlikte kullanmaya çalıştık. Yaptığımız gözlemleri ve görüşmeleri varsa yazılı kaynaklarla destekledik. Bayram ve benzeri uygulamalı bir konuyla ilgili gözlemlerimize ve yazılı kaynaklara dayalı bilgi verdikten sonra, internet sitelerinde önceden yapılmış uygulamaya dair bilgi

ve fotoğraf varsa, kaynak olarak gösterdik. Ekler bölümünde, konunun anlaşılması noktasında faydalı olacağını düşündüğümüz bazı fotoğraflar ekledik.

Mümkün olduğunca birincil kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Farsça *Avesta* ve *Gâta* metinlerinden alınan pasajların tercümeleri tarafımızdan yapıldı. Türkçede kavramların yazılışıyla ilgili oluşmuş bir gelenek olmadığından, yazım sürecinde sıkıntı çektik. Ayrıca *kelek*, *çâkırzen* ve *kolkol* benzeri kavramlar ilk defa tarafımızdan Türkçeye aktarıldı. Tezimizde geçen sayısal değerleri genelde harflerle yazdık. Fakat *Takvim* ve *Kutsal Kitap İnancı* gibi bazı maddelerde bunları sayılarla yazmak zorunluluğu doğdu.

Tezimizin konusunu, yaşayan Zerdüştilik ile sınırlandırdığımızdan konu başlıklarını yazarken tarihi arka plana çok girmemeye çalıştık. Çünkü bu, tezin doktora çalışması boyutunu aşmasına neden olabilirdi. Fakat *Dini Takvim*, *Tanrı İnancı*, *Kutsal Kitap İnancı*, *Kurtarıcı ve Âhîrzaman İnancı*, *Ateş Kültü* ve *Din Adamları* gibi başlıkları yazarken konunun anlaşılması için tarihi arka plana değinmek zorunda kaldık. Ayrıca Zerdüştiler İran'da Yezd, Kirman, İsfahan ve Şiraz gibi farklı şehirlerde yaşamaktadır. Süremizin az ve maddi imkânların kısıtlılığından dolayı en fazla Tahran ve Yezd'de çalışma yapabildik. Bu durum, sınırlılık olarak göz önünde bulundurulmalıdır. İran'da yaşayan Zerdüştiliğin anlaşılması noktasında Kirman ve diğer şehirler üzerine başka çalışmaların yapılması gerekliliğine de inanmaktayız.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Nitel araştırmalarda öncelikli bilgi kaynaklardan biri araştırmacının kendisidir. Bu noktada alanda gerçekleştirdiğimiz gözlemle görüşmeler, *kurban* konusunda olduğu gibi yazılı kaynaklarda bulamayacağımız son derece önemli verilere ulaşmamızı sağladı. Bu yolla elde edilen bilgiler, tezimizin önemli kaynağını teşkil etmektedir.

Diğer önemli veri kaynağımız Farsça, İngilizce ve Türkçe çalışmalardır. Bu noktada Farsçaya tercüme edilmiş *Avesta* ve *Gâta* metinleri ile Zerdüşti yazarlar tarafından yazılmış kitaplar, kaynaklarımızın başında gelmektedir. Zaten çalışmamızı önemli kılan etkenlerden biri, yaşayan Zerdüştiliğin ortaya konulmasında Farsça Zerdüşti kaynaklara dayalı yapılmış olmasıdır. 2000 yılında ölen Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî, Erdeşîr Hurşîdyan ve Kurûş Nîknâm gibi önemli mûbedler tarafından yazılmış kitaplar en fazla müracaat ettiğimiz kaynakların başında gelmektedir. Halen Tahran Din Adamları Meclisi Başkanlığı gibi önemli görevi yürüten Mûbed Erdeşîr

Hurşâdyan ile yaptığımız görüşmelere ve derslerinde verdiği bilgilere yeri geldikçe atıfta bulunduk.

Üç dilde araştırmamızda incelediğimiz bazı önemli kitap ve tezler şu şekildedir:

Kitaplar

Avesta, Celîl Dostğvâh tarafından Farsçaya tercüme edilmiş ve iki cilt halinde basılmıştır. Orta düzey Farsça bilgisine sahip olan birisinin anlayabileceği bir eserdir. Buna rağmen metnin kendisindeki kapalılıktan dolayı bazı yerlerde konunun anlaşılması zor olabilmektedir. Ayrıca Rustem Şehzâdî tarafından Farsçaya, Siyâveş Kişâverzî tarafından İngilizceye tercüme edilen *Ber Gerdânî Gâtahâ* adlı kitaptan önemli derece istifade ettik.

Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî adlı kitap Mobed-i Môbedân Rustem Şehzâdî'nin farklı platformlarda yaptığı konuşmaların Mıhrengîz Şehzâdî tarafından derlenmesiyle oluşturulmuştur. Kitap, geleneğin anlaşılması açısından önemli bir kaynaktır. Ayrıca kitapta Zerdüştilerin yakın dönemdeki bazı uygulamalarıyla ilgili bilgiler bulmak mümkündür.

ez Nûrûz tâ Nûrûz'un yazarı Zerdüşti toplumun önde gelen din adamlarından biri olan Kurûş Nîknâm'dır. Yüz on dört sayfadan oluşan bu kitap, Zerdüştilerin günümüzde bir yıl boyunca ibadet, bayram ve gelenekleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Kitabın sonunda konularla ilgili fotoğraflar yer almaktadır.

Âyîn-i İhtiyâr da Kurûş Nîknâm'ın diğer bir kitabıdır. Kitap, yüz doksan dört sayfadan oluşmaktadır. Kitabın başında din, Aşâ Kanunu, özgürlük ve fraveher gibi bazı kavramların açıklanmasına yer verilmiştir. Kitapta ayrıca dini uygulamalar dışında Zerdüştilerin nüfus yapısı ve toplumsal yaşamıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.

Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt, bu kitabın yazarı Môbed Erdeşîr Hurşîdyan'dır. E. Hurşîdyan Zerdüştiler tarafından önemsenen ve bilgisine güvenilen din adamlarının başında gelmektedir. Kitap, onun verdiği derslerin, yaptığı konuşmaların derlenmesiyle oluşturulmuştur. Din ve Zerdüşti toplumu hakkında önemli bilgiler içeren kitap, üç yüz doksan beş sayfadan oluşmaktadır. *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yı İran-ı Bastân* da E. Hurşîdyan'ın iki yüz elli dokuz sayfadan oluşan diğer bir eseridir. Kitap, Zerdüştilerin günümüzdeki dini ve gelenekleri hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır.

Zertoştîyân, Ketayûn Mazdapûr tarafından yazılmıştır. Yüz on sekiz sayfadan oluşan bu kitap, hem günümüzde hem de tarihi süreçte din ve Zerdüştilerin toplumsal yaşamı hakkında özet bilgiler içeren önemli bir kaynak niteliğindedir.

Farsçada, Zerdüşti yazarlar dışında Müslüman yazarlar tarafından yazılmış kitaplardan da yararlandık. Burada Yezd'deki Zerdüştiler üzerine alan çalışması yapılarak yazılmış iki önemli kaynaktan söz edebiliriz.

İlki, Sıdîkî Ramazanhâni adlı Yezdli bir kadın tarafından yazılan *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*'dir. Beş yüz otuz yedi sayfadan oluşan bu kitap, Yezd'deki Zerdüştilerin dini, kültürü ve toplumsal yaşamı hakkında bilgi vermektedir. Bazı Zerdüştilerin birtakım yanlış bilgilerin bulunduğuyla ilgili eleştirilerine rağmen kitabın değerli bir kaynak olduğu söylenebilir.

Diğer kaynak Mazenderan Üniversitesinde Melika Heyderî ve Rıza Mıhrâferin adında iki doçent tarafından yazılmış *Yešt û Hišt* adlı kitaptır. Bu çalışma Yezd'deki ateşkedeler, kutsal mekânlar ve Gâhanbâr gibi bazı törenler hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Tezimizde İngilizce yazılmış kitaplara da yer verdik. Özellikle altmışlı yıllarda İran'a giderek çalışmalar yapmış Mary Boyce'nin çalışmaları bu eserlerin başında gelmektedir. *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices* adlı kitabı, Ârilerden modern döneme kadar Zerdüşti gelenek ve Zerdüştiler hakkında bilgi veren önemli bir kaynaktır. Onun *Tarih-i Kîş-i Zertošt* üç cilt halinde ve *Diyanet-i Zertoštî der Dûrân-ı Mutehhir*, adıyla Farsçaya tercüme edilmiş önemli başka çalışmaları da vardır. Zerdüştiler, Mary Boyce'nin çalışmalarından haberdardır ve onun eserlerine oldukça önem verirler.

Bunların dışında kadim kaynaklar olarak Firdevsî'nin *Şahnâmesi*, Ebû Reyhan el-Birûnî'nin, *Asaru'l-Bakiye ani'l-Kuruni'l-Haliye* adlı kitaplarından bahsedilebilir. Birûnî'nin bu kitabı, *Maziden Kalanlar* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Tezler

Literatür taramamız sırasında Türkiye'de 1949 yılından itibaren Dinler Tarihi alanında yapılmış tezleri inceledik. Burada yoğunluğun Yahudilik ve Hristiyanlıkta toplandığını, Zerdüştilik dini hakkında çok az çalışmanın yapıldığını tespit ettik. Mevcut olanlar da batılı kaynaklara dayalı, daha çok teoriye ilişkin ve büyük oranda Farsça bilmeyenler tarafından yapılmıştır.

Mevcut çalışmalarda dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan Zerdüştilerin homojen bir toplum gibi aynı inanç, ibadet ve adetlere sahipmiş şeklinde anlatılması, başka eleştiri konusu olarak görülebilir. İran'daki Zerdüştiler ile Hindistan'daki Parsîler ve İran'da dahi Tahran, Yezd ve Kirman'da yaşayanlar arasında dini anlayış ve uygulamalar konusunda bazı farkların olduğu kesindir. Buna rağmen son dönemde ülkemizde hareketlenmenin olduğunu ve bazı çalışmaların yapıldığını belirtmek isteriz. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler), (I. Baskı, (y.y.), Elazığ 2003) İskender Oymak'ın doçentlik çalışmasıdır. Zerdüştiliğin inanç, ibadetleri ile Zerdüştilerin adetleri hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra kitap olarak basılan çalışmanın, yapıldığı dönem itibarıyla alanında büyük boşluğu doldurduğu ve önem arz ettiği söylenebilir.

Mecusilikte Ateş Sembolü, (A Grafik, Diyarbakır 2014) yakın dönemde Hayreddin Kızıl tarafından yapılmış doçentlik çalışmasıdır. Konu merkezli yapılan bu çalışma, Zerdüştilik'te en önemli sembol olan ateşi ele almaktadır. İçeriğe bakıldığında çalışma için yoğun emek harcandığı görülmektedir.

Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma, (Danışman: Prof. Dr. Mustafa Erdem, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009) Najiba Ziyayi Azizi tarafından 2009 yılında yapılan doktora tezidir.

Mecusi Geleneğinde Tektanrıcılık ve Düalizm İlişkisi, (Danışman: Prof. Dr. Şinasi Gündüz, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011) Mehmet Alıcı tarafından hazırlanan bu doktora tezi, Zerdüş'ten modern döneme kadar Tanrı inancının serüveniyle ilgilidir. İçeriği ve anlatımıyla güzel bir çalışma olduğu söylenebilir. Çalışma, *Kadim İran'da Din* ismiyle yayımlanmıştır.

Zerdüş'tün Hayatı ve Öğretisi, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Aydın, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003) Asiye Tıgılı tarafından yapılan yüksek lisans çalışmasıdır.

Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma, (Danışman: Doç. Dr. Münir Yıldırım, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) Mahmut Polat'ın yakın dönemde İran Zerdüştileri üzerine Zerdüş'ti kaynaklara dayalı yaptığı yüksek lisans tezidir. Çalışmada Zerdüştilerin günümüzdeki bazı dini uygulamaları ve gelenekleri hakkında bilgi bulmak mümkündür.

Gatalar'a Göre Zerdüşt, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muharrem Yıldız, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) Mehmet Mekin Meçin tarafından yapılan yüksek lisans tezidir.

D. İRAN'DA ZERDÜŞTİLİĞİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bu dinin kurucusu, mensupları tarafından peygamber kabul edilen Zerdüşt'tür. Zerdüşt'ün nerede ve ne zaman yaşadığı konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Bu noktada iki temel görüş söz konusudur. Bu görüşlerden ilki, Pehlevî dini edebiyatında verilen bilgilere diğeri de *Avesta* metinlerinin tahliline ve tarihi delillere dayanmaktadır.

Pehlevî dini metinlerine dayanan görüşe göre Zerdüşt M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllar arasında yaşamıştır.¹⁷ O, bu tarihler arasında Batı İran'da Urmiye Gölü'ne yakın bir noktada Azerbaycan bölgesinde doğmuştur. Otuz yaşında Ahûramazda tarafından peygamber olarak seçilmiş ve burada on iki yıllık tebliğine rağmen kendisine inanan pek çıkmamıştır. O, bunun üzerine İran'ın doğusuna göç etmiştir. Bu kaynaklarda ayrıca Zerdüşt'ün hayatı konusunda birçok mitolojik bilgi verilmektedir.¹⁸

Avesta metinleri ve tarihi delilleri esas alanlara göre ise Zerdüşt, Sasani döneminde oluşturulan metinlerde belirtilen tarihten çok önce yaşamıştır.¹⁹ Bu görüşte olanlardan Mary Boyce Zerdüşt'ün Orta Asya'nın kuzeyinde M.Ö. 1400 ile 1000'li yıllar arasında yaşadığını belirtmektedir. Boyce ayrıca Zerdüştî dinin, İran'ın batısıyla ilgisi olmadığını belirtir. Çünkü *Avesta*'nın *Gâtalardan* çok sonra derlenmiş metinleri dahi İran'ın batısı yerine İran'ın doğusu ve kuzeydoğusu hakkında bilgiler sunmaktadır. Örneğin, *Ferverdin Yeşt*'te geçen isimlerin hiçbirisi, dönemin M.Ö. 6. ve 5. yüzyılları arasında bilgi veren Ahameniş ve Yunan kaynaklarında geçmez. Aynı şekilde *Vendidâd* metninin ilk bölümünde geçen on yedi bölge ismi, doğu ve kuzeydoğu İran'a aittir.²⁰ Konu hakkında çalışma yapmış bilim adamlarının belirttiği tarih genelde M. Ö. 1000 yılları dolaylarıdır.²¹ Yunan kaynakları ise bu tarihi çok daha geriye götürür ve

¹⁷ Jale Amûzgâr ve Ahmet Tefzilî, *Usture-i Zindigi-yi Zerdüşt*, Çâp-ı Behmen, Tahran 1370/1991, ss. 14-16.

¹⁸ Âştiyânî, *Zertoşt*, ss. 57-58.

¹⁹ Âştiyânî, *Zertoşt*, s. 60.

²⁰ Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, I. Baskı, Leiden 1975, ss. 190-191.

²¹ Araştırmacıların verdikleri diğer tarihler için bkz. Âştiyânî, *Zertoşt*, ss. 85-90; Will Durant, *Our Oriental Heritage*, C. I, United States of America 1954, ss. 364-365; Amûzgâr ve Tefzilî, *Usture-i Zindigi-yi Zerdüşt*, ss. 19-20;

Zerdüş'tün, Eflatun'dan (M.Ö. 427-347) 6000 yıl önce yaşadığını haber verir.²² Güncel Zerdüş'ti kaynaklarında, Zerdüş'tün M. Ö. 1768 yılında doğduğu zikredilmektedir.²³

Medler Dönemi (M.Ö. 728-550): Zerdüş'tilin, İran topraklarında kendisinden söz ettirmeye başlaması Medlerle gerçekleştiği söylenebilir. Âri kökenli olduğu belirtilen Medler, İran'da Zağros Dağları ve Hemedân yakınlarında güçlü bir devlet kurmuşlardı. Bu devlet döneminde Zerdüş'tilik, her ne kadar devlet dini konumunda olmasa da var olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ 8. yüzyıla ait Asurlardan (M.Ö. 2000-609) kalan bir tablette, Med krallarının adı *mazdaku* olarak geçmektedir. Mazdaku isminin Zerdüş'ti dinin Tanrısı Ahûramazda'yla ilişkili olduğu tahmin edilmektedir. Bu bilgiden Medlerden bu dine inananların olduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Herodotos, (M.Ö. 484-425) Med Devleti'nin altı kabileden oluştuğunu, bunlardan birinin *muğlar* olduğunu belirtir.²⁶ Irak'ın Süleymaniye şehrinde Medlere ait olduğu tahmin edilen Kızkapın Mezarlığı'ndaki taşların üzerinde, Med dönemi kıyafetlerini giymiş, ağzını penâm denilen örtüyle kapatmış, ateşin karşısında duran bir muğun rölyefi yer alır.²⁷ Bu dönemden kalan başka bir rölyefte, elinde Zerdüş'ti dini törenlerinde kullanılan kendisine *bersem* denilen bir deste ağaç dalı tutan din adamı bulunur.²⁸ Muhtemelen muğların inandıkları ve halka anlattıkları din Zerdüş'tilik idi. Bununla beraber Med halkının genelinin güneş, ay gibi tabiat unsurlarını tanrı kabul ettikleri ve taptıkları belirtilmektedir.²⁹

Ahamenişler Dönemi (M.Ö. 550-331): Medleri yıkarak onların yerine kurulan ve İran devlet geleneğinin başlangıcı kabul edilen Ahamenişlerde/Perslerde (M.Ö. 550-331) padişahlar yönetimlerini ilahi iradeyle birleştirmişlerdi. Bu noktada padişahın, Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğu, onun adına adaleti sağlayacağı ve kötülükle mücadele edeceği kabul edilmiştir.³⁰ Onlara isyan Tanrı'ya isyan anlamına geliyordu.

²² Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, s. 190; Amûzgâr ve Tefzilî, *Usture-i Zindigî-yi Zerdüş't*, s. 16.

²³ Erdeşîr Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1387/2008, s. 15.

²⁴ Ghirshman Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, Çev. Muhammed Mueyyin, IV. Baskı, Çâp-ı Maharet, 1388/2009, s. 105.

²⁵ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 85; Musa Balci, *Taş Kazınmış Sözler*, Büyüyenay Yay., İstanbul 2016, s. 51.

²⁶ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013, s. 59.

²⁷ Behrâm Fraveşî, *Cihân-ı Fraverî*, III. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran, 1388/2009, s. 126.

²⁸ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 138.

²⁹ Jacques Duchesne Guillemain, *Din-i İran-ı Bastân*, Çev. Rüya Müneccim, II. Baskı, Neşr-i Ali, Tahran 1385/2006, s. 203.

³⁰ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 188; Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1948, s. 261.

Ahameniş Devleti'nin kurucu padişahı II. Kurûş/II.Kiros³¹ (M.Ö.558-530) yönetimini Babillilerin Tanrısı Marduk'la sonraki padişahlar ise Zerdüştiliğin Tanrısı Ahûramazda'yla ilişkilendirmişlerdi.³²

II. Kurûş'tan kalan Silindir'de: "... *Marduk'a Tanrıma, şöyle söylesinler: II. Kurûş sana tapan kral ve Kambises, onun oğlu...*". I. Darius (M.Ö. 582-486), Bisitun Yazıtı'nda adını Ahûramazda ile ilişkilendirir, başarısının onun yardımıyla olduğunu yazar: "*Böyle söyledi kral Darius: Ahûramazda'nın lütfüyle ben kralım. Ahûramazda bana krallığı verdi*".³³ Ayrıca Bisitun Yazıtı ve Taht-ı Cemşid'de³⁴ yüksek yamaçlardaki çeşitli rölyeflerde insan başlı, kuşkanatlı disk figürü bulunmaktadır. Kesin olmamakla birlikte bu figürün, Ahûramazda'yı temsil ettiği belirtilmektedir. Burada Ahûramazda en büyük göksel Tanrı konumundadır. Yana açılmış kanatlarla dünyayı ve içindekileri himaye eder. Padişahlar da onun yeryüzündeki iradesini temsil ederler.³⁵ Fakat bazı Ahameniş padişahları Ahûramazda yanında, su tanrısı Anahita ve güneş tanrısı Mitra gibi başka tanrılara da tazimde bulunmuşlardır. Örneğin, II. Erdeşîr/II. Artakserkses (M.Ö. 404-359) Şûş, Hemedan, Babil ve diğer büyük şehirlerde Anahita'nın heykellerini dikmişti.³⁶ Ayrıca yapılan kazılarda bulunan Ahmenişlerin son dönemlerine ait olduğu tahmin edilen tapınak şeklindeki yapının, Anahita'nın heykellerine ait olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Sonuç olarak Ahameniş padişahlarının dine karşı pragmatik tutum içinde oldukları görülmektedir.

Padişahların yönetimlerini meşrulaştırmak adına dinle kurdukları bu bağa rağmen Ahamenişlerin dini kurallara göre yönetilen bir devlet olduğu söylenemez.³⁸ Örneğin, bu dönemde basılan paralarda dine dair herhangi bir işaret ve yazı yoktur.³⁹

³¹ II. Kurûş'un önemli uygulamalarından biri, Asurluların Babil'e sürgüne gönderdiği İsrailoğullarını Filistin'e dönüp mabetlerini yeniden kurmalarına izin vermesidir. Bundan dolayı Eski Ahid metinlerinde adı zikredilmiştir. *Kutsal Kitap*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2011, Ezra, 1:1-4; Ayrıca bkz. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, III. Baskı, Pınar Yay.,İstanul 2010, s. 120; Günaltay, *İran Tarihi*, C. I, ss.144-145.

³² Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkilap Kitapevi, İstanbul 2011, s. 38.

³³ Garthwaite, *İran Tarihi*, ss. 39-41.

³⁴ *Persepolis*, Pers dilinde *Parsa*, Farsçada ise kendisine *Taht-ı Cemşid* denilen yer, İran'ın Fars Eyaleti'ndeki Şiraz şehrinin yetmiş kilometre kuzeydoğusunda, Mervdeşt Ovası'nın kenarında Rahmet Dağı eteğindedir. Pers İmparatorluğu'nun başkenti olan Persepolis, M.Ö. 6. yüzyıl sonlarına doğru Pers Kralı I. Darius (Dara) tarafından kurulmuştur. Burası devlet merkezi olma yanında bir tören alanıydı. Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, ss. 47-49; Erdeşîr Hurşîdyan, *Endişe der Taht-ı Cemşid*, Çâp-ı Ferâyen, Tahran 1392/2013, ss. 25-26.

³⁵ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 188.

³⁶ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 187.

³⁷ Mary Boyce, *Tarih-i Kîş-i Zertoşt*, Çev. Humayun Sınatîzâde, I. Baskı, C. II, Neşr-i Gosteri, Tahran 1393/2012, s. 260.

³⁸ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 182.

³⁹ Molla Marijan, *İran-ı Bastân*, Çev. Jale Amûzgâr, VI. Baskı, İntişârat-ı Tus, Tahran 2012, s. 216.

Fakat Ahameniş Devleti tarihinde Zerdüştilikle özdeşleşmiştir. Bu dönemde halkın ise devletten farklı dinlere inandığı belirtilmektedir.⁴⁰

Ahemenişlerde devlet yönetim sisteminde hâkim din Zerdüştilik olmasına rağmen bu dinin kurumsal yapı arz ettiği söylenemez. Örneğin, bu dönemde ritüellerin yapıldığı mabetler yoktur.⁴¹ İbadetler açık havada icra edilirdi.⁴² Bu dönemden günümüze, kare şeklinde küçük bir oda olup merdivenle çıkılan mabet benzeri üç küçük yapı ulaşmıştır. Bunlardan ilki, Pasargad'da II. Kurûş tarafından inşa edilendir. İkincisi Nakş-ı Rustem'de II. Darius (M.Ö. 423-404) tarafından inşa edildiği tahmin edilen Zerdüş Kabesi (Kabe-i Zerdüş) denilen yapıdır. Bir görüşe göre burası ateşin sürekli yandığı yerdir.⁴³ Fakat İran Devleti tarafından yapının önüne konulan tabelada, burasının kralların cesetlerinin konulması amacıyla yapıldığı bilgisi verilmektedir. Üçüncü yapı ise II. Erdeşîr tarafından Şuş'ta inşa edilendir.⁴⁴ Söz konusu üç yapının da toplu ritüellerin icra edilmesi noktasında gerekli yapısal özelliği taşımadığı dolayısıyla mabet olmadıkları anlaşılmaktadır.

Ahemenişlerde, defin şekilleri konusunda çeşitlilik görülmektedir. Herodotos, (M.Ö. 484-425) Pers halkının ölümlerini mumyalayıp gömdüğünü, din adamı sınıfı olan muğların ise ölümlerini vahşi hayvanlara parçalattığını bildirir.⁴⁵ Yapılan kazılarda Ahameniş dönemine ait bir mezar tespit edilmiştir. Bu mezar bronz tabut içinde bir kadına aittir. Tabutun içinde ayrıca ziynet eşyası, bir beyaz mermer kap ve başka madeni kaplar vardır.⁴⁶ Ahameniş padişahlarının cesetleri ise Nakş-ı Rustem'de⁴⁷ günümüze ulaştığı üzere dağların yüksek yamaçlarında oluşturulan mezarlara konulmuştur. Bu dönemde diğer bir farklılık takvim konusundaydı. Devletin takvimiyle muğ din adamı sınıfının kullandığı takvim arasında ay isimleri ve sayıları konusunda farklılık söz konusuydu.⁴⁸ Verilenlerden Ahemenişlerde din konusunda kurumsallaşmanın olmadığı görülmektedir.

⁴⁰ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 183.

⁴¹ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 75.

⁴² Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 187.

⁴³ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, ss. 184-187.

⁴⁴ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 184.

⁴⁵ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 78.

⁴⁶ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, s. 184.

⁴⁷ *Nakş-ı Rustem*, Persepolis'ten on iki kilometre kuzeybatıda bulunan bir arkeolojik sitedir. Buraya, Fars mitolojisi kahramanı Rustem'i tasvir ettiği düşünülen, anıt mezarların altlarındaki Sasani oymaları sebebiyle *Nakş-ı Rustem* yani *Rustem'in Resmi* denilmiştir. Nakş-ı Rustem'de, Ahameniş krallarına ait yedi adet mezar vardır. Mezarların alt kısmına, Sasani krallarına ait yedi adet rölyef bulunmaktadır. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nak%C5%9F-%C4%B1_R%C3%BCstem, (22.06.2016).

⁴⁸ Mary Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, USA 1979, s. 70.

Helenizm Dönemi (M.Ö. 331-M.S. 224): Büyük İskender (M.Ö. 356-323) tarafından Ahemenişlerin yıkılmasıyla Zerdüştilik Sasaniler dönemine kadar devlet desteğinden mahrum kalır ve Zerdüştilik üzerine Helenizm egemenliği başlar. İskender'in din üzerindeki diğer etkileri, Zerdüştiliğin sözlü geleneğinin kaynağı olan muğ din adamı sınıfını yok etme girişimi ve bu dönemde tek yazılı *Avesta* metnini yaktırmasıdır. Bu bilgiler doğru kabul edildiğinde bunun, Zerdüştilik üzerinde derecesi bilinemese de önemli etkiler yarattığı kesindir.⁴⁹

İskender'le İran topraklarında Yunan egemenliği başlamıştır. İskender ve ondan sonraki yöneticiler, İran devlet geleneğini aynen devam ettirdiler. Fakat yönetimde artık *Helen* kültürü egemendir. İskender'in İran'da M.Ö. 323 yılındaki ölümüne kadar süren yedi yıllık hükümdarlığından sonra devlet, Selevkos (M.Ö.312-129), Antigonos (M.Ö. 382-301) ve Ptolemaios (M.Ö. 305-30) adlı komutanları tarafından üçe bölünür. Selevkoslar, Ahemeniş İmparatorluğu'nun merkezi ve doğusu sayılabilecek Suriye'den Orta Asya'ya kadar uzanan topraklarda egemenlik kurar. Diğer komutanlar ise Makedonya ve Mısır'a hâkim olurlar.⁵⁰ Ahemeniş mirası üzerine kurularak, onun devlet geleneğini sürdüren Selevkoslar yüz seksen üç yıl varlıklarını devam ettirmiştir. Bu dönemde yönetimde Helen kültürü ve dini egemen olmasına rağmen Selevkos devlet yönetimi, Ahemenişlerin yaptığı gibi yerli halkın inancına karışmadı. Kamu düzeni sağlam olduğu, vergiler toplandığı, ticaret yolları güvenli kaldığı sürece yerel özerkliğe ve meselelere müdahale etmedi. Kendileri çok tanrılı olmakla birlikte yerel dinlere karşı müsamahalı oldular. Bu dönemde isteyen kişi kendi dinine inanmakla birlikte Yunan tanrılarına tapabiliyordu.⁵¹ Zerdüştilik, Selevkoslar zamanında İran'ın gerek içinde gerek dışında varlığını sürdürdü. İnanç üzerindeki Yunan etkisi yüzeyseldi.⁵²

İran'da Selevkoslardan sonra *Partlar/Aşkaniler* (M.Ö. 247-M.S.224) Devleti kurulur.⁵³ Part Devleti'ni kuranların kökeni kesin olarak bilinmemektedir.⁵⁴ Part krallarını, dini ve kültürel meyilleri itibarıyla iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi, miladın başına kadarki Helenizm ve Yunan kültürüne yakın olan kralların dönemidir. Bu dönemde basılan sikkelerin üzerinde Yunan yazısı vardır. Bu krallardan biri olan I.

⁴⁹ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 59; Ketayûn Mazdapûr, *Zertoştîyân*, Defter-i Pejûheşhâ-yı Ferhengî, Tahran 1382/2003, s. 32.

⁵⁰ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 61.

⁵¹ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 68.

⁵² Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 77.

⁵³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 68.

⁵⁴ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 69.

Mithridates/I.Mihirdâd (M.Ö.171-138) kendisini Yunan dostu olarak tanıtır.⁵⁵ Fakat buna rağmen bu dönemde halkın inançlarına herhangi bir müdahalenin olmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Helenizmin Zerdüştilik üzerinde etkisi zayıftı. Ahûramazda'yla Zeus'u veya Anahita'yı Afrodite'le bağdaştırma çabalarına karşın pratikte görünür bir değişim yoktu.⁵⁶ İkincisi ise milattan sonra İran dini ve kültürüne yakın olan kralların dönemidir. Bu dönemin önemli krallarının başında *I. Vologeses/I. Belâş/I. Velegeş* (M.S. 51-79) gelir. Onun döneminde eski İran dini ve kültürüne dönüş çalışmaları başlar. O, İran kültür ve dinine önem verir ve İran'a hâkim olan Yunan kültüründen geriye kalanları temizler. Yunan alfabesi yerine Âramî alfabesinden alınmış yeni bir alfabe oluşturur. İlk kez bir yüzünde kendi, diğer yüzünde ateşdânın⁵⁷ olduğu resmi parayı bastırır ve Yunanca isimler verilmiş olan İran şehirlerine yeni yerli isimler verir. Bu dönemde Zerdüşti din adamları daha büyük statüye sahiptir. Nitekim bu gelenek Sasanilerin yıkılışına kadar devam eder. Zerdüşti rivayetlere göre ayrıca o *Avesta* metinlerinin toplanma işini başlatır. Muhtemelen onun döneminde Zerdüştilik hâlâ sözlü bir geleneğe sahiptir.⁵⁸ Ayrıca ateş mabedi anlamında ilk mabetlerin Partlar döneminde kurulduğu tahmin edilmektedir.⁵⁹

İkinci dönemdeki Part padişahlarının Ahamenişlerde olduğu gibi Ahûramazda, Anahita ve Mitra'dan oluşan üçlü tanrısal gruba tazimde bulundukları ifade edilmektedir. Fakat bu tesliste öne çıkan Anahita'dır. Bu dönemde Anahita'ya ait birçok tapınak vardır. Bu döneme dair belirtilmesi gereken diğer konu, padişahların ailesine özgü kanlı kurban törenlerinin yapıldığıdır. Ölülerin defni konusunda ise çeşitlilik söz konusudur. Genelde ölümler topraktan yapılan çömlek tabutlarda yere veya kuyulara defnedilmiştir. Sasanilerde Zerdüşti dinin resmi defin şekli olacak cesetlerin vahşi hayvanlara yedirilmesi şeklindeki *dahme* yöntemine dair izlere Partların son döneminde rastlamaktayız.⁶⁰

Sonuç olarak gerek Selevkoslar gerekse Partların ilk döneminde Helenizmin, Zerdüştilik üzerinde sınırlı bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Devlet yöneticilerinin, genelde Helenizme yakın oldukları halde halkın inançlarına müdahil olmadıkları

⁵⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 32; Marijan, *İran-ı Bastân*, s. 21.

⁵⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 63.

⁵⁷ Ateşdân, içine ateşin konulduğu havana benzeyen aparattır.

⁵⁸ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 74.

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D9%84%D8%A7%D8%B4_%DB%8C%DA%A9%D9%85, (14.06.2015).

⁵⁹ Boyce, *Tarih-i Kiş-i Zertoşt*, C. II, s. 257.

⁶⁰ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, ss. 310-313

görülmektedir. Ayrıca bu iki dönemde Zerdüştiliğin hâlâ kurumsallaşmadığı anlaşılmaktadır. Fakat Partların ikinci döneminde gerek *Avesta* metnlerinin toplanma çalışmalarının başlaması, gerekse ateş mabedi benzeri ilk ibadet mekânı örneklerinin görülmesi, Zerdüştiliğin kurumsallaşmaya doğru gittiğini göstermektedir.

Sasaniler (M.S. 224-651) ve Sasaniler Sonrası Dönem: Sasaniler döneminde ise Zerdüştilik, kurumsal yapıya kavuşur ve Ahemenişlerden sonra kaybettiği devlet desteğini tekrar elde eder.⁶¹ Devletin kurucusu I. Erdeşîr (224-239) ve oğlu I. Şapur (239-272) dönemlerinde devlet Zerdüştilik, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinleri serbest bırakır. Bununla birlikte I. Şapur, Zerdüştilik, Hristiyanlık ve Budizm'in sentezlemesini yaparak yeni bir din oluşturan Mani'yi (216-217) ve onun dinini destekler. Mani, bu dönemde yeni dini için ritüel oluşturup kilisesini kurar. I. Şapur'un ölümüyle Mani desteğini kaybeder. Bundan sonra devletin Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm ve Mani dinlerine karşı hoşgörüsü sona erer ve baskı dönemi başlar.⁶² Bu dönemde dinlere yapılan baskının müsebbibi, Zerdüşî din adamı *Kertîr*'dir. I. Behram (273-276) döneminde Mani hapse atılır ve öldürülür. Kertîr, II. Behram (276-293) zamanında da etkinliğini sürdürür. II. Behram dönemine ait günümüze ulaşan rölyeflerin biri hariç diğerlerinde Kertîr'in bulunması onun devlet nezdindeki önemini göstermektedir.⁶³

Kertîr, ayrıca ateşkedeler ve din adamları için yeni kurallar oluşturur ve bu doğrultuda yeni ateşkedeler kurar. Yeni ibadet şekilleri ve törenler belirler. Reform niteliğindeki bu yeniliklerle din kurumsallaşmaya başlar.⁶⁴ Bu dönemde hanedan üyeleri onuruna yakılan kutsal ateşler, ibadetin odak noktasını alır. Nitekim basılan sikkelerin bir yüzünde tacını giymiş hükümdar profili, diğer yüzünde ateş sunağındaki ayine katılanlar yer alır.⁶⁵ Bu gelişmelerle devlet yönetimindeki Zerdüşî dininin etkinliği gittikçe artar.

Zerdüştiliğin kurumsallaşmadığı ilk dönemlerde bütün güç hükümdardadır, o din adamlarını atayıp, onlara unvanlar verir. Zerdüştiliğin kurumsal yapısını tamamlamasıyla *môbed-i môbedân* denilen yeni üst düzey din adamı sınıfının ortaya çıkmasıyla, din adamları bağımsız yapıya kavuşur. Hükümdar, Zerdüştilik öğretileri, ritüelleri ve buyrukları konusunda din adamlarından talimat almaya başlar. Hükümdara

⁶¹ Garthwaite, *İran Tarihi*, ss. 86-90; Mahmut Polat, *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), ss. 12-13.

⁶² Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 86.

⁶³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 90.

⁶⁴ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 35; Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 86.

⁶⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 92.

taç giydirmе töreni mōbed-i mōbedânlar tarafından yapılır.⁶⁶ Sasanilerde Zerdüştilik inancı konusunda değinilmesi gereken konulardan biri de Partlarla başlayan *Avesta* metinlerinin yazıya geçirilme işinin bu dönemde devam etmesi ve tamamlanmasıdır.⁶⁷

Zerdüştilik hakkında yapılan araştırmalar, genellikle din üzerine yoğunlaştığından özellikle Sasani sonrası Zerdüştilerin toplumsal yapısı, devlet, yerel yöneticilerle ilişkileri ve nüfus oranları konusunda elimizde sınırlı veri bulunmaktadır. Bu konuda bilinen şey, Zerdüştilerin bir kısmının din değiştirerek İslam'a geçtiği, bazılarının kendi dini üzere kaldığı, büyük bir kısmının ise 9. ve 10. yüzyıllarda Hindistan'a göç ettiği ve *Parsî* adını aldıklarıdır.⁶⁸

Sasanilerden sonra İran'da hâkim olan yönetimlerde genel anlamda Zerdüştilerin toplumsal durumlarının iyi olmadığı belirtilir. Zerdüştiler, Moğollar ve Safeviler (1501-1736) dönemlerinde birçok eziyete maruz kalır ve birçoğu öldürölür. Özellikle Safevi Padişahı Şah Sultan Hüseyin (1694-1722) dönemi Zerdüştiler için en kötü zamanlardır. 1720 yılında Kandehar tarafından *Mahmud Afgan* (1697-1725) Kirman'a saldırır ve o dönemde şehrin dışında ikamet etmek zorunda olan birçok Zerdüştiyi katleder. Zerdüştilerin bu kötü durumları *Kaçarlar* döneminin (1794-1925) ikinci yarısında dindaşları Parsîler onlara yardım elini uzatana kadar devam eder.⁶⁹

Sasanilerden sonra Zerdüştilerin kötü durumlarıyla ilgili olumlu anlamda iki dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, dindaşları olan Parsîlerin onlara yardım etmek için temsilci olarak seçtikleri Manekeî Limcî Hûşeng Hâtaryâ'yı (1813-1893) 1854 yılında İran'a göndermesidir. Bu dönemde Zerdüştiler yoğun olarak Yezd ve Kirman'da toplumsal ve ekonomik açıdan kötü koşullar altında yaşamaktaydılar. O yaptığı çalışmalarla Zerdüştilere yönelik devlet ve toplum bazında yapılan baskıların hafiflemesini sağlamıştır.⁷⁰ Diğer gelişme, 1906 yılındaki Anayasa Devrimi ve bunun sonucunda ilk Meclisin kurulmasıdır.⁷¹ 1906 yılından günümüze ise yönetimlere göre Zerdüştilerin durumu eskiye oranla daha iyi olmakla birlikte değişkenlik göstermiştir. Bu konu ileride daha detaylı açıklanacaktır.

⁶⁶ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 93

⁶⁷ Roman, *İran ez Âğaz ta İslam*, ss. 365-366.

⁶⁸ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 30-32; Eliz Sanasarian, *Religious Minorities in Iran*, Cambridge Middle ast Studies, United Kingdom 2004, s. 48.

⁶⁹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 32-33.

⁷⁰ Ferâmerz Pûrustemî, *Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran*, I. Baskı, İntişarat-ı Fraveher, Tahran 1387/2008, ss. 29-30.

⁷¹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 38.

I. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İRAN ZERDÜŞTİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

A. DEMOGRAFİK YAPI ve GELİR KAYNAKLARI

İran'daki Zerdüştilerin nüfusları ile ilgili en eski veriler, yaklaşık yüz elli yıl öncesine aittir. Bu rakamlar, nüfus sayımlarına dayanan kesin veriler değildir. Fakat konu hakkında fikir vermeleri açısından önem arz etmektedir.

1888 yılında İran'a bir sefer yapan ve izlenimlerini *İranlılar Arasında Bir Yıl* ismiyle kitaplaştıran Edward Brown, bu dönemde Şiraz'da sadece 12 Zerdüşti olduğunu ifade eder.⁷² Manekcî Zerdüştilerin durumunu iyileştirmek için yaptığı çalışmaların yanında İran'daki Zerdüşti nüfusunu tespit etmek için ölümüne yakın dönemde sayım yapar. Onun ve 1892 yılında kimliği bilinmeyen bir kişi tarafından yapılan sayımda, Yezd ve çevresinde 6908 Zerdüşti olduğu tespit edilmiştir.⁷³ Mōbed Kurûş Nîknâm,⁷⁴ 1927 yılında yapılan bir sayımda İranlı Zerdüştilerin sayısının 10.052 olduğu bilgisini sunar.⁷⁵ Tahran Zerdüştiler Meclisi tarafından 1950 yılında basılan, 32. *Aylık Bilgilendirme Formu*'nda İran'daki Zerdüştilerin o dönemde toplam sayılarının 12.800 olduğu yer alır. Buradaki rakamlara göre Zerdüştilerin 5.500'i Yezd'de, 3.500'i Kirman'da, 300'ü Tahran'da ve geri kalanlar ise diğer şehirlerde yaşamaktadır.⁷⁶

1956, 1966 ve 1976 yıllarında İran'daki Zerdüştilerin nüfus oranları bir tabloda şu şekilde tasnif edilmiştir:⁷⁷

<i><u>Şehir</u></i>	<i><u>1956</u></i>	<i><u>1966</u></i>	<i><u>1976</u></i>
Tahran	4992	10029	13652
Yezd	7291	5286	3862
Kirman	2014	1728	1120
Diğer Şehirler	1426	2773	2766
Toplam	15723	19816	21400

⁷² Pûrustemî, *Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran*, s. 26.

⁷³ Sıdîkî Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, I. Baskı, Subhân-ı Nur, Yezd 1387/2008, s. 68.

⁷⁴ Mōbed Kurûş Nîknâm, Zerdüşti toplumun önemli din adamlarından biridir. Zerdüşti dini, kültürü ve toplumu hakkında çok sayıda önemli çalışması bulunmaktadır. İran dışında Batı ülkelerindeki Zerdüştilere yönelik de çalışmalar yapmaktadır.

⁷⁵ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 33.

⁷⁶ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 33.

⁷⁷ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 69; Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 34-35.

Tablo, merkezler değişse de Zerdüşti nüfusun artış trendinde olduğunu göstermektedir. 1956 yılında 15.723 olan Zerdüşti nüfus, 1966'da 19.816'ya ve 1976 yılında 21.400'e kadar yükselmiştir. 20. yüzyılın başına kadar Tahran'da bulunan Zerdüştilerin sayısı son derece az iken, 20. yüzyılın başından itibaren şehrin gelişmesiyle birlikte ekonomik ve diğer sosyal imkânlarından yararlanmak için Zerdüştiler Tahran'da toplanmaya başlamıştır.⁷⁸ Tabloda Tahran'daki Zerdüşti nüfusun 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı bir şekilde arttığı diğer şehirlerde ise azaldığı görülmektedir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Nitekim 1996 yılında yapılan bir nüfus sayımına göre, Yezd'de 3879 Zerdüşti vardı.⁷⁹ Bu sayı Yezd'deki Zerdüşti nüfus oranının yıllar geçmesine rağmen artmadığını ortaya koymaktadır.

1979'daki İran İslâm Devrimi'nden hemen sonra bir kısım Zerdüşti Amerika, Avrupa, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere göç eder.⁸⁰ Bu göç, İran'daki Zerdüşti nüfus oranının azalmasına neden olur. K. Nîknâm, 2009 yılında üçüncü baskısını yaptığı kitabında İran'da Zerdüştilerin sayısının 22.500–23.000 arası olduğunu yazar.⁸¹ Bu rakam, İslâm Devrimi'nin üzerinde otuz yılı aşkın süre geçmesine rağmen, Zerdüşti nüfusunda kayda değer bir artışın olmadığını göstermektedir.

Alan çalışmamız sırasında, tüm girişimlerimize rağmen İran'da Zerdüştilerin hâlihazırdaki sayıları ve yaşadıkları yerleri gösteren güncel yazılı belgeye ulaşamadık. Gittiğimiz Zerdüşti kurumlardan bu yöndeki sorularımıza şifahi cevaplar aldık. Hâlbuki her bölgede kaç Zerdüştinin bulunduğuna yönelik Zerdüşti meclislerinde kayıtlar tutulmakta ve onlara Zerdüşti olduklarına dair kimlik verilmektedir. Bunun için nerede ne kadar Zerdüştinin bulunduğu aslında bilinmektedir. Meclisler isterlerse kayıtları açıklar, böylece İran'da kaç Zerdüştinin bulunduğu ve nerede yaşadıkları ortaya çıkar. Devletin engellemesi ya da meclislerin bunu açıklamak istememesi sebebiyle bu konuda yazılı bir belge bulamadık. Yine de görüşmelerde bazı verilere ulaşma imkânı elde ettik.

Môbedyâr Mitra Muratpûr bu yöndeki sorularımıza verdiği cevapta, bir belgeye sahip olmadığını, İran'da şu anda 20 binden daha az Zerdüşti nüfusun yaşadığını ifade etti. Tahran Din Adamları Meclisinde görevli Murat Melekpûr da buna yakın bir rakam

⁷⁸ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 38; Paulina Niechciat, “Müslüman İran'da Zerdüşti Kimliğinin İnşası”, Çev. Mehmet Emin Sular, Mehmet Salmazzem, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2:2, (Aralık-2014), s. 277.

⁷⁹ Melika Heyderî ve Rıza Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, I. Baskı, Şirket-i Çâp-ı Hevâcî, Tahran 1394/2015. s. 16.

⁸⁰ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 38.

⁸¹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 35.

zikretti. Görüştiğimiz diğer Zerdüştilerden de buna yakın sayısal değerler aldık. Buna göre şu anda 10 bine yakını Tahran'da, 5-6 bin arası Yezd'de, 2-3 bin arası Kirman'da, yüzlerle ifade edilen rakam İsfahan ve Şiraz gibi şehirlerde yaşamaktadırlar.

Yezd'de Zerdüştilere ait Mezre-i Kelantır Köyü'nde görüştiğimiz Husrû Bihmerdî, İsfahan'da Zerdüştilerin çok az olduğunu, bir sayı vermek gerekirse bunun 200 yüzü geçmediğini belirtti.⁸² Şiraz'da Âdoryan Ateşkedesi'ni ziyaretimiz sırasında görüşme gerçekleştirdiğimiz Keyanî Hanım, tereddüde yer bırakmayacak şekilde Şiraz'da şu an 150 Zerdüştinin olduğunu ifade etti. Bu şehirlerin dışında Meşhed, Tebriz, Urmiye ve Kirmanşah gibi İran'ın farklı şehirlerinde de Zerdüştilerin bulunduğu, fakat bunların bir elin parmaklarını geçmediği ifade edilmektedir.

Bütün bunlardan Zerdüştilerin nüfusları konusunda kesin rakam vermekten kaçındıkları, mevcut nüfuslarını 20 bine yakın göstermeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Biz, bunun iyimser ve abartılı bir rakam olduğunu düşünmekteyiz. Dini ve etnik azınlık konumunda olanların nüfus sayılarını normalinden fazla göstermeye çalışmaları sıkça rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla nüfuslarının en iyi ihtimalle 14-16 bin arası bir rakama tekabül ettiği kanaatindeyiz. Ancak bu varsayımların yanında bazı Zerdüştiler, sonradan dinlerine dâhil olup ancak bunu gizleyenlerle beraber gerçek sayılarının bu rakamların çok üzerinde olduğuna inanmaktadır.

Günümüzde yaş ortalaması yüksek bireylerden oluşan Zerdüşti nüfus, Avrupa'ya göç, doğum oranlarının azlığı ve din değiştirmeler gibi üç temel sebepten, azalma trendindedir. Bu durum Zerdüşti kurum ve bireyler tarafından da bilinmektedir.

Zerdüştiler, başta gençler olmak üzere daha iyi ekonomik ve sosyal imkânlar elde etmek için Avrupa'ya göç etmektedirler. Çünkü devletin dinlerinden dolayı kendilerine iş imkânı vermediği yönünde bir kanaate sahiptirler. Görüşme yaptığımız onlarca Zerdüşti aile, çocuklarından birinin ya Avrupa ya da Amerika'da bulunduğunu, orada yaşadığını ifade etti.⁸³ Zerdüştilerde gerek ekonomik gerekse başka nedenlerden doğum oranı da oldukça düşüktür.⁸⁴

⁸² Husrû Bihmerdî, *Görüşme*, (18. 07. 2015).

⁸³ Tatil dönemine denk gelen zaman aralığında orada bulunduğumuz için, Batı'dan gelen birçok Zerdüştiyle karşılaştık. Bunu, Zerdüştilerin dışarıya göç oranının çokluluğunun bir göstergesi sayabiliriz. Murat Melekpûr, Zerdüştilerin daha iyi ekonomik imkânlar elde etmek için Batı'ya gittiklerini, daha sonra pişman olduklarını belirtti. Görüştiğimiz bir Zerdüşti genç de bunu teyit etti.

⁸⁴ Görüştiğimiz Zerdüştilerin çocuk sayısı bir veya iki ile sınırlıydı. Örneğin, Murat Melekpûr'un bir, Rustem Mihmandar'ın iki, Husrû Bihmerdî'nin iki çocuğu vardı, Menice Hanım'ın ise hiç çocuğu yoktu. Bunlar kırk-elli yaş aralığında olan kişilerdi. Yakın geçmişte çocuk sahibi olma oranlarının

Nüfus oranını azaltan diğer bir etken, Zerdüştilerin evlilik durumundan dolayı, din değiştirerek Müslüman olma zorunda kalmalarıdır. İran yasalarına göre bir Zerdüşti kadın veya erkeğin bir Müslüman ile evlenmesi yasaktır. Bundan dolayı Müslüman ile evlenecek olan Zerdüşti, dinini değiştirerek İslâm'a girmek zorundadır. Bu zorunluluk, nüfus oranı üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Nitekim Zerdüşti kaynaklarda yabancılarla evliliklerin nüfus oranlarını olumsuz etkilediği, buna engel olmak gerektiği yönünde bilgiler geçmektedir.⁸⁵

İran Zerdüşti nüfusunun yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden azalmaya doğru gittiği ve böyle giderse yakın gelecekte biteceği söylenebilir. Bu durumun farkında olan Zerdüştilerin bu azalmayı engelleyecek imkânları söz konusu değildir.⁸⁶

İran'da en yoğun Zerdüşti nüfus, bu yüzyılın başından itibaren gelmeye başladıkları Tahran'dadır. Zerdüştiler, Tahran'da farklı semt ve mahallelerde ikamet etmektedirler. Genellikle Yusufâbad ve Abbasâbad gibi şehrin kısmen lüks sayılan semtlerinde yoğunlaşmışlardır.

Nüfusun en fazla olduğu ikinci kent olan Yezd'de, Zerdüştilerin geneli şehir merkezindedir. Tahran, Kirman, İsfahan ve Şiraz gibi şehirlerin aksine burada az da olsa hâlâ köylerde yaşayan Zerdüştiler vardır. Şerîfâbad, Kasımâbad, Zeynelâbad, Mübârekı ve Mezre-i Kelantır bu köylerin başında gelmektedir. Özellikle bunlardan Mezre-i Kelantır hariç diğer köylerde Müslümanlar da yaşamaktadır. Fakat Mezre-i Kelantır Köyü sadece Zerdüştilere aittir.

Şehir merkezlerine yoğunlaşan Zerdüştiler, genelde ticaretle uğraşmakta ve özel sektörde çalışmaktadırlar. Ticaretle uğraşanların özellikle yoğunlaştıkları belirli bir alan yoktur. Ticaret yapmayanların bir kısmı özel sektörde Müslümanlara ait şirket veya

daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Kırk beş yaşındaki Rustem Mihmandar'ın beş kardeşi, yetmiş beş yaşındaki Nesrin Hanım'ın üç çocuğu vardı. Önemli bazı dini tören, sosyal faaliyetlere genelde elli ve üzeri yaşlarda olanlar katılır. Çocuk ve genç katılımcı oranının düşüklüğü Zerdüşti ailelerdeki çocuk sahibi oranının azlığı ve gençlerin Batı ülkelerine gitmeleri ile açıklanabilir.

⁸⁵ Erdeşir Hurşıdyan, *Dehiş-i Ferhengî yâ Lork-ı Minûyî*, Neşr-i Fraveher, Tahran 1393/2014, s. 197; Din değiştirenlerin oranı konusunda elimizde sayısal bilgi bulunmamaktadır. Bazı Zerdüştiler, bu durumda olan tanıdıkları olduğunu ifade ettiler. Tahran'da her yıl yapılan *Cam-ı Can Bâhtegân* adlı sportif yarışmalarını izlemek için birlikte katıldığımız Nesrin Hanım, elli yaşlarında üç kadını uzaktan işaret ederek bunların aslen Zerdüşti fakat bir Müslümanla evlenmek için din değiştirdiğini, buna rağmen onların bazı dini tören ve sosyal faaliyetlere katılmaya devam ettiklerini belirtti. Husrû Bihmerdi'nin erkek kardeşi de Müslüman bir kızla evlenmek için din değiştirmek zorunda kalmıştı.

⁸⁶ Nüfusun azalması problemi, Zerdüştilerin dindaşı Hindistan'daki Parsîler için de söz konusudur. Geç evlilik ve az çocuk sahibi olma gibi nedenlerden, Parsî nüfusu hızlı şekilde azalmaktadır. Rakam vermek gerekirse Parsî nüfusu 1940'tan günümüze 61 bin azalmıştır. Günümüzde yıllık ortalama 200 doğum oranına karşılık, 850 ölüm gerçekleşmektedir. Hindistan devleti, nüfusları azalan dini azınlıklara tüp bebek yönteminin uygulanma imkânını verme kararını almıştır. https://www.radiofarda.com/a/o2_parisis_mumbai_zoroastrian/25215847.html, (15.06.2017).

işyerlerinde çalışmaktadırlar. Devlet işlerinde çalışan çok az kişi vardır.⁸⁷ Gençler devlet kurumlarına giremedikleri için üniversitede daha sonra özel sektörde çalışabilecekleri tıp ve mühendislik gibi alanları tercih etmektedirler. Zerdüşî kurumların başındaki yöneticiler de genelde doktordur.⁸⁸

Zerdüşîlikte zekât benzeri, malın belli bir kısmını zorunlu verme şeklinde bir ibadet yoktur. Bunun yerine *dâd û diheş* denilen gönüllülük esasına dayalı bir uygulamaları vardır. Burada bir Zerdüşî, imkânları ölçüsünde hayır için maddi bağışta bulunur.⁸⁹ Bu bağış menkul veya gayrimenkul olabilir. Eğer bağış yiyecek ve elbise türünden taşınabilir bir ürünse buna *nîyaz*, ancak arsa veya bina tarzı bir gayrimenkul ise buna *eşûdâd* denilir. Bağışlar, bireyler yerine Zerdüşî kurumlara yapılır. Kurumlarda toplanan yardımlar, toplumdaki ihtiyaç sahibi Zerdüşîlere dağıtılır. Böylece kimsenin dilencilik yapacak kadar zor durumda kalmasına izin verilmez.⁹⁰ Günümüzde Zerdüşî kurumların sahip olduğu malların kaynağı büyük oranda bağışa dayanmaktadır. Gayrimenkuller ya dini, kültürel ve sosyal faaliyetlerin yapıldığı merkezler olarak kullanılır ya da ticari amaçla işletilir. Özellikle hayrat olan mekâna onu bağışlayanın isminin verilmesi, o mekânın kimin hayratı olduğunu gösteren bir tabelanın üzerine asılması yaygın bir uygulamadır.

Zerdüşîlerin ekonomik açıdan İran ortalaması üzerinde imkânlarla sahip oldukları, bunun da miras kalan gayrimenkullerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.

B. ETNİK AİDİYET

İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası'nın 13. maddesine göre İranlı Zerdüşîler, Yahudiler ve Hristiyanlar dini azınlık statüsünde kabul edilmiştir.⁹¹ Anayasa'nın kendilerine tanıdığı statü, üç dini azınlığa birçok hak vermiştir. Bunlardan biri

⁸⁷ Görüştiğimiz onlarca Zerdüşî içinde, devlet memuru olarak çalışan Ferehmend adında sadece birisiyle karşılaştık.

⁸⁸ Rustem Mihmandar, Zerdüşîlerin Yezd'de yoğun olarak köylerde yaşadıkları dönemde tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını belirtti. Mihmandar, büyük ihtimalle Pehlevî döneminden bahsetmektedir. Nitekim yazılı kaynaklarda Zerdüşîlerin bu dönemde çiftçilik yaptığı bilgisi verilmektedir. Mihmandar, Yezd şehir merkezinde su tesisatı işiyle uğraşıyordu. Lüks bir semtte üç katlı bir evi vardı. Annesi ise tek başına köydeki baba evinde kalıyordu. Bunun dışında görüştiğimiz birçok kişi, şehirde kendilerine ait evlerde oturduklarını ifade ettiler; Konu hakkında ayrıca bkz. Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 36.

⁸⁹ Rustem Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, Der. Mihrengîz Şehzâdî, Sazmân-ı Çâp-ı Hevâcî, Tahran, 1380/2001, s. 133; *Dad û diheş*in dindeki önemi için bkz. Mihrdâd Mehrîn, *Âyîn-i Rastî*, II. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1361/1983, ss. 30-31.

⁹⁰ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 149.

⁹¹ "Yalnızca İranlı Zerdüşîler, Yahudiler ve Hristiyanlar dini azınlık olarak tanınmıştır. Bunlar bu kanun çerçevesinde dini törenlerini özgürce, kişisel işlerini (evlilik ve miras) ve dini eğitimlerini kendi yasalarına göre yaparlar."

Zerdüşti, Yahudi ve Hıristiyanların Mecliste kendilerini temsil eden birer milletvekillerinin bulunmasıdır. Ayrıca Zerdüştiler, bu statüleri gereği dini ve sosyal birçok hakka sahiptir ve bu haklarını da özgürce kullanırlar. Bu kapsamda ritüellerini istedikleri yer, zaman ve şekilde icra ederler. Evlilik, miras ve eğitim gibi işlerini yasalarına göre yürütürler. Kamusal alanda ise devletin, vatandaşlar için belirlediği kurallara uymakla yükümlüdürler. Bunun için diğer vatandaşlar gibi vergilerini verir ve askerlik görevlerini yaparlar. Cizye gibi ekstra bir vergi ödemezler. Zerdüşti kadınlar, kamuya açık alanlarda başı kapalı ve devletin belirlediği ölçülere uygun kıyafetler giyerler.

Zerdüştilerin, kendilerini asli unsur ve gerçek sahibi gördükleri ülkede, kendilerine tanınmış azınlık statüsünü içten kabul ettikleri söylenemez. Bunun için Müslüman İranlılar ile birlikte *İranlı olma* ortak paydasına dayalı kolektif bir millî kimlik inşa çabasında oldukları iddia edilebilir. İran İslâm Devrimi'nden sonra din adamı, dönemin Zerdüşti toplumun liderlerinden biri olan Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî,⁹² Uzmanlar Meclisinde yaptığı konuşmada, Zerdüştilerin bu ülkenin toprakları ve insanlarıyla özel bağlılıklarından dolayı dini azınlık kabul edilmek istemediklerini ifade ediyor. Ona göre İranlılar, İslâm'ı kabul etmekle sadece Tanrı ve peygamberlerinin adını değiştirdiler. Onlar, Nevruz gibi Fars millî geleneğine ait birçok uygulamayı devam ettiriyor ve koruyorlar. Ayrıca R. Şehzâdî, Müslüman ve Zerdüştilerin aynı kökenden geldiklerini birkaç defa vurguluyor. Yezd ve Kirman'da Müslümanlarla müşterek kullandıkları okul ve klinikleri hatırlatarak birlikte olmayı, bir arada yaşamayı tavsiye ediyor.⁹³ İran Meclisinde Zerdüştileri temsil eden ilk milletvekillerini anmak için yapılan bir oturumda, şimdiki milletvekilleri İsfendiyâr İhtiyarî yaptığı konuşmada, İranlı millî kimliğine vurgu yapıyor ve bunun kendileri için gurur olduğunu ifade ediyor.⁹⁴ Diğer bir kaynakta, hâlihazırdaki küçük Zerdüşti toplum, bu ülkenin atalarının eski inançlarının temsilcisi olarak tanıtılıyor.⁹⁵

⁹² 2000 yılında vefat eden Rustem Şehzâdî, yazılarında alanına hâkim ve modern fikirlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı Zerdüştiler büyük bilgin Şehzâdî'nin devlet tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne inanmaktadırlar.

⁹³ Sanasarian, *Religious Minorities in Iran*, s. 67.

⁹⁴ <http://www.berasad.com/fa/content/view/12855/>, (16.08.2014); Zerdüştiler, millî duygulardan hareketle İran'a yönelik ilgileri, sevgileri günümüzde İran'da tasvip etmedikleri bir yönetim olsa da azalmışa benzemiyor. Onlara göre İran'da yaşayan bütün halklar İran millî kimliğinin parçasıdır ve bu kimlikten ayrılmaları söz konusu olamaz. Konuşmalarında Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bir zamanlar İran'ın parçası olduğunu, bunların sonradan ayrıldığını söyleyerek İran Medeniyeti'nin büyüklüğüne vurgu yaparlar. Millî kabul ettikleri bazı törenlerde, sahnede İran bayrağını bulundurlar.

⁹⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 115.

E. Hurşîdyan'a göre İranlı millî kimliği, dini kimliklerinden bile önceliklidir. Bunun için kitabında: “*Biz ilk olarak insanız, sonra İranlı en sonda ise Zerdüştiyiz*”⁹⁶ yazar. Zerdüştiler, İran İslam Devrim Önderi İmam Humeyni'nin ölüm yıldönümünde yapacakları tören için hazırladıkları afişte, “*tevhit dinimiz, İran vatanımız, hepimiz bir milletiz*”⁹⁷ sloganını kullanarak, Müslüman İranlılarla bir millet olma ortak paydasına atıf yaptıkları görülmektedir. Buradan Zerdüştilerin kendilerini bu ülkenin aslî unsuru ve gerçek sahibi gördükleri anlaşılmaktadır.⁹⁸

Zerdüşti toplumda, İslâm öncesi İran tarihi övgüsüne dayalı yoğun Fars/İran milliyetçiliği düşüncesi, gerek yazılı kaynaklarda gerekse konuşmalarında açık şekilde görülür. Burada özellikle Ahamenişler dönemine vurgu öne çıkmaktadır. Sürekli olarak bu dönemde, köleliğin olmadığı, fethedilen yerlerdeki farklı kültür ve inanca sahip insanlara herhangi bir baskının yapılmadığı, İran ülkesinde herkesin özgürce, mutlu şekilde yaşadığı vurgulanır. Krallıkla yönetilen İran da, demokratik yönetime sahip olduğu bilinen Yunan Medeniyeti'nden daha az şiddet ve baskı olduğu iddia edilir.⁹⁹ Ahamenişler döneminde de en fazla önemsenen devletin kurucusu olan II. Kurûş'tur. Bu düşüncenin yansıması olarak Zerdüşti kurumlarda II. Kurûş'un, Ahameniş dönemine ait Fars askerlerinin resim, heykel ve kabartmalarını görmek mümkündür. Bunlar millî kimliği sembolize etmektedir. Bu kimliğin, diğer önemli bir sembolü bu dönemden kalma *Fraveher*'dir.¹⁰⁰

E. Hurşîdyan'a göre, İran kültürü o kadar köklüydü ki İran'ı işgal eden hiçbir güç onu değiştiremedi, sonunda kendileri bu kültürden etkilenerek İranlaştılar. İran kültürü, Arap, Yunan ve Rumların dinlerini etkiledi. Ona göre İslâm ile birlikte kullanılan birçok kelimenin kökeni, İslâm öncesi Farsların kullandığı dile dayanır. Örneğin, Arapçada kullanılan *manevi* kelimesi Farsça olan *mînûdan* gelmektedir.¹⁰¹ Aynı şekilde *peygamber*, *hikmet*, *din*, *İbrahim*, *Firdevs*, *mescit*, *aşk* gibi kelimeler Farsça olan *higmet*, *din*, *Ferâhîm*, *Perdîs*, *meskid*, *Aşâ*'dan alınmıştır.¹⁰² Birçok Yunan filozofu, Hâfız ve Mevlana gibi arifler İran kültüründen etkilendiler.¹⁰³ Burada İran

⁹⁶ Erdeşîr Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, II. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1387/2008, s. 153.

⁹⁷ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7283>, (3.06.2012).

⁹⁸ Bazı Zerdüşti gençlere batıya gitmek isteyip istemediklerini sorduğumuzda, onlardan bu toprakların asıl sahibi olduklarını, ayrılıp bu toprakları başkalarına bırakmaya niyetlerinin olmadığı yönünde cevaplar aldık.

⁹⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 109.

¹⁰⁰ Fraveher hakkında daha fazla bilgi için *Dini Semboller* kısmına bkz.

¹⁰¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 111.

¹⁰² Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Dîn-i Zertoştîyân*, s. 133.

¹⁰³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 192.

kültüründen kast edilenin bu kültürü oluşturan dini gelenek olduğu bilinmelidir. Bunlar İran Medeniyeti'nin büyüklüğünü göstermek için verilen bazı örneklerdir.

Zerdüşti kaynaklara göre Mısır, Tunus, Fas ve Mezopotamya bölgesindekiler, Arapların/Tazıyân¹⁰⁴ ilk hamlesiyle kadim medeniyetlerini bırakıp Araplaştılar, dil ve geleneklerini unuttular. İranlılar ise Araplaşmayıp İranlı kimliklerini, dil ve ata mirası olan geleneklerini korumaya devam ettiler. Bayram ve törenlerini gizlice kutlamayı sürdürdüler.¹⁰⁵ Aksine onlar, Müslüman kültürünü etkilediler. Günümüzde İran'da Müslümanlar tarafından her yılın son çarşamba gününde *Çahârşenbısûrî* denilen sokaklarda ateşin yakılması şeklindeki uygulama, Zerdüşti gelenekten geçmedir. Aynı şekilde Nevruz'a verilen önem, bu dönemde *heftsîn* denilen yedi üründen oluşan bir sofranın hazırlanması Zerdüşti gelenekteki yedi Ameşâspend'i hatırlatmaktadır.¹⁰⁶

Zerdüştilerinin Fars milliyetçiliğine dayalı ideolojisi, kendini konuşma dilinde de gösterir. Bunun için mümkün olduğunca Arapça kelimelerinden arınık Farsçayı kullanmaya çalışırlar. Örneğin, selamlaşmada Arapça olan *selam* yerine Farsça bir kelime olan *drudu*, vedalaşmada *huda hâfiz* yerine *huda nigâhdarı* kullanırlar. Bundan başka teşekkür ederim anlamına gelen *teşekkür mü kunem* yerine *spas guzârem, inşallah* yerine *bı ümid-i Huda, maşallah* yerine *bı nâm-ı Huda*, büyük anlamına gelen *kebir* yerine *büzürgü*, isim yerine *namı*, şehit yerine *can bâhtı*, akıl yerine *hiredi* kullanmayı tercih ederler.¹⁰⁷ Bu durum, konuşma dili dışında yazım alanında da görülür. Kitap, gazete ve dergi gibi kaynaklarındaki metinleri, özellikle Farsça kelimelerle yazarlar.¹⁰⁸

Arapça isimleri de kesinlikle kullanmazlar. Bunun için adı Ali, İbrahim, Hasan, Hüseyin ve Muhammed olan bir Zerdüştiye rastlanmaz. Bunun yerine İran millî kimliğini yansıtan ve *Avesta*'da geçen Kurûş, Behrâm, Rustem, Husrû, Erdeşîr, Sûruş, Firuzgerî, Huşnudi, Melekpûr, Bınevş, Purçistâ, Pervin, Şirin, Menice, Hudadâd ve Mitra gibi isimler kullanırlar. Yukarıda saydığımız isimler çok kullanıldığından, aynı adı taşıyan birçok Zerdüştiye rastlanır. Bunun için tanışırken örneğin, biri adım Rustem der, diğeri kimin oğlu diyerek babasının adını söylemesini ister.

¹⁰⁴ Zerdüşti kaynaklarda Araplara duyulan öfke ve nefreti ifade etmek için onlara yönelik *tazı* kelimesi kullanılır. Zerdüştiler konuşmalarında da bazen bu kelimeye yer verirler.

¹⁰⁵ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 154; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 224.

¹⁰⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 228-229.

¹⁰⁷ Bkz. Niechciat, "Müslüman İran'da Zerdüşti Kimliğinin İnşası", s. 282.

¹⁰⁸ Yaptığımız görüşmelerde farkında olmadan Arapça kelimelerden birini kullandığımızda bazı Zerdüştiler tarafından ikaz edildik.

Zerdüştilerin İslâm öncesi millî kimliğe vurguları, kendisini Firdevsî'de (ö. 1020) ve ünlü eseri *Şahnâme*'ye karşı ilgilerinde gösterir. Bilindiği üzere bu eser, İslâm öncesi Fars dilini, geleneklerini canlandıran ve efsaneleri toplayan bir yapıttır. Bundan dolayı İranlı Zerdüştiler için *Şahnâme* önemli bir kaynaktır. Bazı törenlerinde *Şahnâme*'den bölümler okurlar.¹⁰⁹ Bunun dışında Firdevsî'nin doğum gününü kutlama töreni düzenlerler. Cemşîd Kültür Vakfı (Bonyâd-ı Ferheng-i Cemşîd) gibi Zerdüşti kurumlar, Firdevsî'nin eserini okutan ücretsiz dersler organize eder.¹¹⁰

Tahran'da Zerdüştiler dışında, farklı dinde, mezhepte olan Fars milliyetçileri tarafından da haftalık *Şahnâme* okuma dersleri yapılır. Bunlardan dikkat çeken, İran Mitoloji ve Tarihi Araştırmacısı Prof. Dr. Feridun Cüneydi tarafından verilir. Cüneydi, Tahran Üniversitesinin yakınındaki kurucusu olduğu dernekte, haftalık Pehlevî Dili, *Şahnâme* okuma ve İran mitolojisi üzerine dersler okutur. Derslerine kadın-erkek farklı yaş ve meslekteki kişiler yoğun ilgi gösterirler. Az olsa da Zerdüştiler bu derslere katılırlar. Cüneydi ve derse katılanların, derste Arapça kelimelerden arınık Farsçayı kullanmaya gayret gösterdikleri dikkati çekmektedir.¹¹¹

C. KÜLTÜR, GELENEK ve GÖRENEKLER

Zerdüşti toplumu birçok kurum ve gayrimenkule sahiptir. Tahran, en fazla kurumun bulunduğu yerlerin başında gelir. Bir yıldaki bütün dini, kültürel, sosyal faaliyetlerin zamanı, yeri kurumlar tarafından önceden planlanır ve bunlar Yeni Zerdüşti Takvim'e yazılır. Bir aylık zaman dilimine, üç veya dört tane denk gelecek şekilde yoğun tören takvimi vardır. Tören, diğer sosyal ve kültürel faaliyetler genelde ateşkedelerde, salonlarda ve umumî mekânlarda yapılır. Şehir merkezleri dışında Yezd'deki köylerde dahi büyük salonlar mevcuttur. Zerdüştiler törenlere yoğun ilgi gösterir, bunların sayesinde ayda birkaç kez bir araya gelme, birbirini görme ve tanışma imkânı elde ederler.¹¹² Törenlere Zerdüşti milletvekili ve kurum yöneticileri de katılırlar. Bunlar, tören öncesi ve sonrası konuşma yaparlar. Zerdüşti kurumlar, video ve

¹⁰⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=12115>, (24.05.2014);

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=12954>, (3.10.2014).

¹¹⁰ Niechciat, "Müslüman İran'da Zerdüşti Kimliğinin İnşası", s. 281; Bkz.

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=8742>, (17.01.2013).

¹¹¹ Katıldığımız derste Cüneydi, *Şahnâme* okuması sırasında duygu yoğunluğuna kapılarak gözleri yaşardı. Dersin müdavimleri, Cüneydi'nin *Şahnâme* okuduğunda duygusal yoğunluğu devamlı yaşadığını belirttiler. Prof. Dr. Feridun Cüneydi, *Ders*, (01.08. 2015).

¹¹² Törenlerde Zerdüştiler genelde birbirilerini tanır, birbirine karşı yakın ve nezaket kuralları dâhilinde davranırlar.

fotoğraf makinesi gibi araçlarla bu uygulamaların kayıtlarını tutar ve bunları internette yayınlar.

Zerdüşî kurumlar dini törenler dışında, eğitim programı, konferans, kermes ve sportif faaliyetler organize eder. Örneğin, Tahran Zerdüşî Din Adamları Meclisi, Zerdüşîlere yönelik haftalık dini dersler verir. Zerdüşîlere ait tur şirketleri, yurt içi-dışı dini ve turistik turlar düzenler. Yıl içerisinde Yezd'deki altı ziyaretgâha yapılan turlar bunlardandır.¹¹³ Gerek dini gerekse sosyal alanda yapılan bu faaliyetler, Zerdüşîleri azınlık oldukları bir toplumda birbirine kenetlenmelerini, Zerdüşî etnik kimliği çerçevesinde birleşmelerini sağladığı söylenebilir.¹¹⁴

Zerdüşîler kültürel faaliyetler bağlamında birçok basılı yayına sahiptirler. Onların haftalık *Amordâd Gazetesi*, aylık *Fraveher Dergisi* ve sadece Zerdüşîlere özel piyasada satılmayan, yaklaşık on sayfadan oluşan haftalık haber-kültür dergileri vardır. Bunun adı da *Amordâd*'dır, fakat Zerdüşîler bunu kısaca *Vijenâme* olarak isimlendirirler. Dergide Zerdüşî toplumla ilgili haberler ve yazılar yayımlanır. Derginin sonunda Zerdüşî esnaf ve iş adamlarının reklamlarını verdikleri *Nîyâzmendihâ-ı Zertoştîyân* denilen bir sayfa yer alır.¹¹⁵ Bu yayımlar sayesinde Zerdüşîler hakkında çok miktarda yazılı ve görsel kaynağa ulaşmak mümkündür.

Zerdüşîler, yazım ve konuşma dilinde Farsçayı kullanırlar. Fakat aralarında bazen *Derice* denilen dille konuşurlar. Bu dil, genel olarak tüm yaşlı Zerdüşîler tarafından bilinir ve konuşulur. Çocuk ve gençlerden de bu dili bilenler vardır. Bazı Zerdüşîler, gençlerin genelinin Dericeyi bilmediğini, kültürlerinin önemli parçası olan bu dilin unutulmaya doğru gittiği konusunda serzenişte bulunurlar.¹¹⁶ Derice genelde sözlü olarak kullanılır. Günlük konuşma dışında bu dille söylenen türküler de mevcuttur. Bu dildeki tek yazılı kaynak, 2014 yılında *Pervin Şehzâdî* tarafından hazırlanan, yirmi dört sayfadan oluşmuş, günlük dilden basit cümleler içeren bir bültenidir. Bülten, satış amacı olmaksızın belli sayıda, sadece Zerdüşîler için hazırlanmıştır ve piyasada yoktur.

¹¹³ Orada bulunduğumuz süre zarfında yurt içinde İran'ın batı şehirlerine, yurt dışında ise İstanbul ve Bombay'a bir tur yapıldı. Turlarda otobüs şoförü dahi Zerdüşîdir, Müslümanların turlara katılmasına izin verilmez. Masraflar, katılanlar tarafından karşılanır.

¹¹⁴ Etnik kimlik için bkz. Aliye Çınar, *Antropolojiye Giriş*, Emin Yay., İstanbul 2011, s. 104.

¹¹⁵ Bununla Zerdüşîlerin ticari ilişkilerini dindaşlarıyla yapmaları hedeflenir.

¹¹⁶ Tahran, Kirman ve Yezd'de konuşulan Derice arasında bazı farklar olduğu ve hatta dilde köyden köye farklar olduğu belirtilmektedir.

Zerdüştilerde ata kültü son derece önemlidir. Bu kült, ölü ruhları için çok sayıda tören yapılması ve ata mirası geleneğin kutsallaştırılması şeklinde iki yönde kendini gösterir. Bunun için onların *sünnet* olarak isimlendirdikleri gelenek, dinselleşmiş, dini karakter kazanmış ata uygulamalarıdır. Bundan dolayı din ile gelenek iç içedir, ayrılmaz bir bütünsellik arz eder. Bir gelenekten bahsedildiğinde, onun dini bir emir olduğu anlaşılmalıdır. Tezimizde kullandığımız gelenek kavramından kast ettiğimiz budur. Zerdüşti din ve toplumun anlaşılması için onlar açısından geleneğin ifade ettiği anlamı bilmek önem arz etmektedir.

E. Hurşîdyan'a göre gelenek doğum, düğün, Patehtî, bayramlar, giyim-kuşam cenaze ve yas törenleri gibi hayatın her alanında kendini gösterir. Hatta dil dahi bu geleneğin parçasıdır. Ona göre bir Zerdüşti günlük hayatını geleneğe göre yaşamalıdır. Uyanınca *Eşimvehû* duasını okumalı, el ve yüzünü yıkamalı, ardından namazını kılmalıdır. Bu gelenek aslında kimliktir. Belki de insanlık için en büyük tehlike, onların kimlikleri olan geleneklerini terk etmeleri ve tek tipleşmeleridir.¹¹⁷ Gelenek de kendi içinde dini ve millî olarak ikiye ayrılır.¹¹⁸ Geleneğin geneli, dini karakterli iken, Nevruz, Sedî ve Mihrigân Bayramları hem dini hem millî karakterlidir.

Bir Zerdüştinin başlıca vazifesi, geleneğini koruması, yaşatması ve gelecek nesillere aktarması olarak kabul edilmektedir.¹¹⁹ Bu şekilde geleneğe kutsallık atfeden Zerdüştiler, geleneklerinin aslî haliyle korunmasında çok hassastırlar. Üstelik gelenekte doğruluk şartı aranmaz. Örneğin, Yezd'in köylerinde Eski Takvim'in, yıldan altı saatin eksik hesaplanması neticesinde geri olduğu bilinmesine rağmen atalardan bu şekilde miras kaldığı için buradaki Zerdüştiler tarafından kullanılmaya devam edilmektedir. Bu uygulama geleneğe saygı, bağlılık ve onu koruma bilinci çerçevesinde açıklanır. Fakat bir gelenekte şartlara bağlı bazı ufak değişiklikler olabilir. Örneğin, geleneksel uygulamada yılın son gününde yapılan Pencî Töreni'nde damda ateş yakmak gerekir. Fakat şehir ortamında yaşayan Zerdüştiler, bunu yapamadıkları için ateşi balkonda yakarlar. Gâhanbâr Bayramları da Tahran'da geleneksel şeklinden biraz farklı kutlanır.

Günümüzde Zerdüştiler geleneği, uygulayarak yaşatmanın yanında, onu gerek yazılı gerekse görsel en ince ayrıntısıyla kaydederler. Zerdüşti geleneğin yüzyıllarca çok az değişerek günümüze ulaşmasının sebebi bu anlayışta aranmalıdır. Bir geleneğin icra

¹¹⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 221-227.

¹¹⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 221.

¹¹⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 131; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 90.

edilme şekli, kitaplarda en ince detayına kadar anlatılır. Bunun için Sudrepûşî, Nuzûd, Hîrombâ Törenleri, aylık-yıllık bir bayramın kutlanma şekli ve kutsal bir mekânı ziyaret sırasında yapılacak etkinliklerin hepsi kitaplarda anlatıldığı gibi geleneğe uygun yapılır. Buna kız isteme, düğünün yapılması, nikâhın kıyılması, gelin ve damada hediye sunulması da dâhildir.¹²⁰

D. AHLÂKÎ KURALLAR

Ahlâk, Zerdüşî gelenekte ibadetlerden daha fazla vurgu yapılan önemli bir konudur. *Avesta*'nın en eski metinleri kabul edilen *Gâtalarda*, ibadetler konusunda herhangi bilgi, emir bulunmazken, ahlâka ilişkin birçok emir ve kural yer alır. Güncel yazılı kaynaklarda da ahlâka verilen önem görülebilir. Bu meyanda, kurtuluşun Zerdüşî olmakta değil, ahlâkî ve insani değerlere bağlı olmakla gerçekleşeceği belirtilir.¹²¹ Bir Zerdüşî ailenin çocuğuna bırakacağı en iyi miras, doğru eğitim, iyi ve güzel bir ahlâk olduğu ifade edilir.¹²²

Gâta metinlerine bakıldığında Zerdüşî ahlâkta ana temanın, iyi/iyilerle-kötü/kötüler arasında mücadeleye dayanan biri olumlu diğeri olumsuz olan ikili temele dayandığı görülür:

*İki ikiz güç arasında, cahil olanlar en kötü fiilleri, akıllı olanlar ise Ahûramazda'nın rızasını kazanmak için onun kutsal akılla süslediği iman dolu fiilleri seçerler.*¹²³

*İki güç arasında, cahiller doğruluğu kötülükten ayırt edemezler. İstişare sırasında kötü düşünceli hilebaz dîv onlara gelir, en kötü düşünceyi tercih etmeleri hususunda onları mecbur bırakır. Sonuçta bunlar, kötü olan fiilleri yapmakla kaçınılmaz olarak öfke, zulme sebep olur ve insanların hayatı mahvolur.*¹²⁴

¹²⁰ E. Hurşîdyan günümüzde Zerdüşîlerdeki geleneğe yönelik duyarlılığı, yeterli görmez. Ona göre atalarının her türlü zor şartta koruduğu ve bugünlere ulaştırdığı dini gelenekleri, hızlı bir şekilde unutulmaya doğru gitmektedir. O bu konudaki asıl sorumlulukla görevin Zerdüşî meclis ve kurumlarında olduğunu belirtir. Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 234.

¹²¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 114.

¹²² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 208.

¹²³ Yesna Gâta, 30/5.

¹²⁴ Yesna Gâta, 30/6.

*İki yol arasında, yardımsever ve iyi eylemleri yapmada istekli olanlar kurtuluş yolunu; kötü düşünceli, tembel, bencil olanlar eziyet ve zorluk yolunu seçer.*¹²⁵

*Kesinlikle yalancıların, yoldan çıkanların sözlerine kulak vermeyin. Böyleleri evi, köyü, şehri, ülkeyi viran ve harap eder. Bunları kendinizden uzaklaştırın, size yakınlaşmalarına izin vermeyin.*¹²⁶

Zerdüşî ahlâkta olumlu yön insan hayatında *iyi düşünce*, *iyi söz* ve *iyi eylem* olarak üç yönde karşılık bulur. Bunlar Avesta Dili'nde *homat* (iyi düşünce), *huvahst* (iyi söz), ve *huvarşat* (iyi eylem) olarak geçer. Bu ilkeler, Zerdüşîler tarafından daha çok Farsça karşılıkları olan *endişe-i nîk*, *goftâr-ı nîk* ve *kerdâr-ı nîk* olarak telaffuz edilir.¹²⁷ Fraveher sembolünün iki yanındaki kanatlarda üç ayrı bölümlemeyle temsil edilen bu ahlâkî ilkeler, insanı tekâmüle ulaştıracak emirler olarak kabul edilir. Bunlarla insanın kötü güçlere, kötülük, eksiklik, yalan, öfke, düşmanlık, akılsızlık, kanunsuzluk, bencillik, intihar, vefasızlık ve Ameşâspendlerin ifade ettiği anlamların zıttı olan ahlâkî problemlere karşı mücadele edeceği vurgulanır.¹²⁸ Zerdüşîler, bu ahlâkî ilkeleri, ateşkedelerde, kurumlarında ve evlerinde ışıklandırma sisteminde kullandıkları üç ampul, dini sofralara üç mum veya şamdan bırakarak işaret ederler. Bu ilkeler, bazı ateşkede ve kurumların giriş kısmında mavi seramik üzerine yazılıdır.

Bu üç ahlâkî ilkenin bir de zıttı vardır. Bunlar *kötü düşünce*, *kötü söz* ve *kötü eylemdir*. Bunlar Avesta Dili'nde *dojmat* (kötü düşünce), *djuvaht* (kötü söz) ve *dujuvereşt* (kötü eylem) olarak geçer. Farsçada ise *endişe-i bed*, *goftâr-ı bed* ve *kerdâr-ı bed* olarak ifade edilir.¹²⁹ İnsan istemese de bu kötü eğilimleri taşıyarak dünyaya gelir, ideal olanın insanın bunlardan uzak durması gerektiği belirtilir.¹³⁰ Fraveher sembolünde bunlar kuyruktaki üç bölümle temsil edilir.

Zerdüşî gelenekte, dünya iyiyle kötü güçlerin savaş alanıdır.¹³¹ Burada insandan beklenen asker olarak *Spentamînû* olarak ifade edilen iyinin, kutsalın yanında yer alması, kötülük anlamına gelen *Angramînû*'nun taraftar ve askerlerine karşı savaşması, onları mağlup etmesidir. Bu suretle dünyadaki karanlık, hastalık, kuraklık ve kan

¹²⁵ Yesna Gâta, 31/10.

¹²⁶ Yesna Gâta 31/18; Ayrıca bkz. Yesna Gâta, 30/7, 30/10, 31/12, 31/16, 32/3, 32/7, 32/9, 32/13.

¹²⁷ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 8.

¹²⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 390.

¹²⁹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 9; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 182.

¹³⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 394-395.

¹³¹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 20.

dökmek gibi olumsuz durumların ortadan kalkması umulur.¹³² Görüldüğü üzere ortada, her ne kadar iki tercih varsa da aslında gidilecek, gidilmesi gereken yol tektir. Bu durum *Avesta*'da şöyle ifade edilmiştir: “*Dünya’da yol birdir, o da doğruluk yoludur...*”¹³³ Zerdüştiler arasında yaygın olarak bilinen *Avesta*’nın bu cümlesi, bu yolu açıkça tarif eder. Bu yolda gidenler, Aşâ’nın takipçileri anlamına gelen *Aşâvan* olarak isimlendirilir. Ters yoldan gidenlere yalanın takipçileri anlamına gelen *Drûgûn* denilir. Aşâvanların başlıca görevi, doğruluk, neşeyle Drûgûnlara karşı mücadele etmektir.¹³⁴

Aşâvanlar, ateşkededeki ateşe benzetilir. Onlar tek renktir, kirliliği, yalanı bilgileriyle ve Ahûramazda’ya olan aşklarıyla yok ederler. Topluma mutluluk, sıcaklık ve enerji verirler.¹³⁵ Burada Aşâvanlığın genel bir sıfat olup, sadece Zerdüşti inancından olanlara ait olmadığı, farklı din, ırk ve milliyetten olanların da bu gruba dâhil olabilecekleri ifade edilir. Bunlar, manen *Mazdayesnî* dininden kabul edilir.¹³⁶

Buraya kadar açıkladığımız Zerdüşti ahlâkî yapıda, iki tercihin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki, iyilerin tercihi olan doğru yol, ikincisi nefsi arzularına uyanların tercihi olan yalan ve kötülük yoludur. Burada ilk yolu tercih edenlerin, iyi halet-i ruhiyede olacakları, ikincisini tercih edenlerin ruhen mutsuz olacakları vurgulanır.¹³⁷ *Gâtalar* bunu şöyle tasvir eder:

...Bunun için kötü yolun takipçileri, en kötü ruh haline sahiptir. İyinin takipçilerinin ödülü ise güzel bir yaşam ve mutluluktur.¹³⁸

Zerdüşti ahlâkî yapıda üzerinde durulması gereken konulardan biri, insanın ahlâkî eylemler sergilemedeki yetkinliğidir. Zerdüşti geleneğe göre, Tanrı insana irade, akıl vermiştir. Bununla ister hayrı, ister şerrî tercih eder. Bunun için yapılan eylemlerden ortaya çıkan sorumluluk insana aittir.¹³⁹ İnsandan beklenen Aşâ Kanunu’na göre hareket etmesi, düşüncede, sözde, eylemde iyi olanları yapması, toplumu ilerletmesi, yeryüzünü imar etmesidir.¹⁴⁰ Bununla insan, diğer varlıklardan farklı olarak

¹³² Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 182.

¹³³ Yesna, 72/11.

¹³⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 114.

¹³⁵ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, s. 119.

¹³⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 208.

¹³⁷ Mihrdâd Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, I. Baskı, İntişârat-ı Rahşîd, Şiraz 1386/2007, s. 77.

¹³⁸ Yesna Gâta, 30/4.

¹³⁹ Mehrîn, *Âyîn-i Rastî*, s. 29; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 54.

¹⁴⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 151.

Tanrı'nın kendisi için yarattığı en yüksek mertebeye ulaşır.¹⁴¹ İnsana verilen seçme hürriyeti *Gâtalarda* ifadesini şu şekilde bulur:

*Ey Ahûramazda! Dünya'yı, kutsal aklı yaratan, insana iyiyi ve kötüyü seçme iradesi veren sensin. İnsan kurtuluş yolunu veya yanlış yolu seçebilir.*¹⁴²

Zerdüşti ahlâk anlayışında hayata karşı pozitif bakış açısı hâkimdir. Bu noktada Zerdüştinin, daima neşeli ve mutlu olması, üzüntüden uzak durması gerekir. Mantıklı ölçüler dâhilinde eğlenmek, üzüntüden uzak durmak dinin emri kabul edilir.¹⁴³ Eğer kişi üzüntüsüyle başa çıkamıyorsa, bunu çevresine belli etmemeye çalışmalıdır.¹⁴⁴ Bunun için Zerdüştiler, mezarlıkta ölü defni sırasında, definden sonra ölü için yapılan törenlerde ağlayarak üzüntüsünü dile getirmezler. Ölü'nün ailesi, gayet sakin şekilde törenleri icra eder ve taziyeleri kabul eder.

Zerdüştilerde hayata karşı pozitif bakış açısı etkisini konuştukları dilde de gösterir. Bunun için Zerdüştiler günlük hayatta, olumsuzluk taşıyan kelimelerin bulunduğu ifadeleri kullanmaz, bunun yerine olumlu olanları tercih ederler. Ellerin dert görmesin *destet derd nekuned*, yorulmayasın *hestı nebâşî*, ölmeyesin *nemîrî* gibi içinde olumsuz anlamlı kelimelerin bulunduğu ifadeler yerine, *destet sebz* (ellerine sağlık), *zındî başî* (yaşayasın), *ocaket pâyidâr* (aile ocağın daimi olsun) gibi olumlu olanları tercih ederler.¹⁴⁵ Günlük konuşmalarında buna özellikle dikkat ederler.

Zerdüşti ahlâkta, ruhbanlık yoktur. İnsana aktif ve yapıcı hayat emredilmiştir. Zerdüştinin evlenmesi, çocuk sahibi olması, yeryüzünü imar etmesi ve medeniyetin ilerlemesi için gayret göstermesi gerekir.¹⁴⁶ Esnaf, fırıncı, ayakkabıcı ve öğretmen her ne işle uğraşıyorsa görevini hakkıyla yapmalı, insanları kandırmamalıdır. Toplumun düzelmesi, ilerlemesi, problemlerinden kurtulmasının yolu burada görülmüştür.¹⁴⁷ Bencillik hoş görülmemiş, kişinin toplumsal faydayı öncelemesi gerektiği belirtilir. Bunun için bir Zerdüştinin, malının bir miktarını okul, spor merkezi, salon ve misafirhane inşa etmek veya daha küçük çapta bağışlar yapmak suretiyle hayır yolunda

¹⁴¹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 185.

¹⁴² Yesna Gâta, 31/9.

¹⁴³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 377-378.

¹⁴⁴ Mary Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", Feridun Vehmen (ed. ve Farsçaya çev.) *Diyanet-i Zertoştî*, (I. Baskı, Tahran: Neşr-i Sâlis, 1386/2007), s. 131.

¹⁴⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 82.

¹⁴⁶ Mehrîn, *Âyîn-i Rastî*, ss. 29-30; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 124.

¹⁴⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 185.

¹⁴⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 120.

harcaması, insanları buna teşvik etmesi gerekir.¹⁴⁸ Bu noktada insanların mutluluğu için çalışmak gerçek mutluluk olarak tarif edilmiştir.¹⁴⁹ *Gâtalar* bunu şöyle ifade eder:

*Mutlu kişi, başkalarını da mutlu edendir. Bu, Ahûramazda'nın emri, isteğidir...*¹⁵⁰

Bir Zerdüşti, hayatında ümitvar, ideal sahibi,¹⁵¹ güzel ahlâk sahibi olmalı, kötülüğe meyyal olmamalıdır. İnsanlarla ilişkilerinde kibirli davranmamalıdır. Günlük hayatında dengeli olmalı, yemesine, içmesine dikkat etmeli, israfa kaçmamalı, kanaatkâr olmalıdır. Dini hayatında ne ihmalkâr olmalı ne gücünün üstünde ibadet yapmaya çalışmalıdır.¹⁵² Kendini yetiştirmeli, ilim sahibi olmaya çalışmalıdır. Çünkü Zerdüş, takipçilerini ilim öğrenmeye teşvik etmiştir.¹⁵³

Eylemlerde iyi niyet ayrıca önem arz eder. Doğru davranış, ibadetler gösteriş amacı olmaksızın Tanrı rızası için yapılmazdır. Bu durum, *Gâtalar* şöyle ifade edilmiştir:

*Ey Mazda Ahûra! Aşâ Kanunu'na göre hareket edip, halis niyetle ibadet edeni muradına erdir, isteklerine kavuştur. Biz, gösteriş olmaksızın yapılan ibadetin, iyi amelin, senin dergâhında kabul edildiğini, karşılığı verildiğini iyi biliyoruz.*¹⁵⁴

Zerdüşti ahlâkî yapıda yapılan yanlış eylemlerin telafisi mümkündür. Bunun yolu tövbedir. Tövbe, sözle değil eylemdir. Bunun için yanlış davranışların telafisi ve etkisinin giderilmesi için iyi işler yapmak gerekir. Burada sadece sözle pişmanlığın dile getirmesi yeterli görülmemiştir.¹⁵⁵

Zerdüştilikte, insan ve hayatı kutsal kabul edilmiştir. İnsana zarar vermek, onu öldürmek büyük günahdır, Tanrı katında cezası vardır. Bu meyanda günahsız, akıl ve vicdan sahibi insanın öldürülmesine neden olan kürtaj uygulaması yasaklanmıştır.¹⁵⁶

Zerdüşti ahlâkta insanlar arasında ırksal, dinsel ayırım yapılması hoş görülmez. Bunun için farklı inançta olanlar için *kâfir* gibi hakaret içeren dil kullanılmaz. Tek Tanrı, peygamber ve ahiret inancına sahip olan herkes dindar kabul edilir. Burada

¹⁴⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 213.

¹⁴⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 233.

¹⁵⁰ Yesna Gâta, 43/1.

¹⁵¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 87.

¹⁵² Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, s. 131; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 120.

¹⁵³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 164.

¹⁵⁴ Yesna Gâta, 28/10; Ayrıca bkz. Yesna Gâta, 28/11.

¹⁵⁵ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, s. 131; Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, s. 136.

¹⁵⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 143.

önemli görülen kişinin ahlâkî kurallara uyup uymadığıdır.¹⁵⁷ İnsanlar arasında cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın bütün insanlar eşit, saygıdeğer kabul edilir. Bunun için Zerdüştiler konuşmalarında İran geleneksel toplumunda yaygın olarak kullanılan *senin hizmetçim, ellerinden öperim* gibi ifadeleri, insan onuruna zarar veren tabirler olarak gördüklerinden kullanmaz, kullanılmasını da hoş karşılamazlar. Yaşları ne olursa olsun çocukları, toplumun yetişkin bireyleri olarak kabul eder, onlara saygı çerçevesinde muamele ederler. Çocukların din adamı veya başka büyüğün yanında hazır olda durmasına, ezilip bükülmesine, ellerini öpmesine izin vermezler.¹⁵⁸

Zerdüşti dininde, kadın-erkek arası gayrimeşru ilişki günah kabul edilmiştir.¹⁵⁹ Günümüz Zerdüşti toplumunda kadınla erkek arasında sosyal anlamda rahat bir ilişki söz konusudur. Her türlü dini törene, programa birlikte katılan kadın-erkekler, tokalaşır, yanak yanağa öpüşür birlikte raks ederler. Bununla birlikte aralarındaki ilişkinin genel ahlâkî normları aşan boyuta gittiği söylenemez. Bunun, ahlâkî kaygılardan mı yoksa toplumsal baskıdan mı kaynaklandığını tespit etmek zor görünmektedir.

Zerdüşti ahlâkta insana karşı gösterilen hassasiyet, doğayla hayvanlar için de söz konusudur. Kısaca, *çahâr âğşîc* olarak isimlendirilen tabiatın dört kutsal unsuru olan *toprak, su, hava ve ateşin* kirletilmesi yasaktır.¹⁶⁰ Yakın döneme kadar yapılan *dahme* uygulamasına gösterilen temel sebep, kirli kabul edilen ölü bedeninin bu unsurları kirletmesini engellemesidir. Kutsal ateş karşısında ağzın *penâm* denilen örtüyle kapatılması, akan suya kirli nesnenin atılmaması buna diğer örneklerdir. *Hord Avesta*’da tabiatın bu dört unsuruna yönelik dua niteliğinde olan *Niyâyiş* denilen metinler bulunur. Ayrıca *Yeşt* ve *Vendidad*’ın bazı pasajlarında tabiat öğelerine verilen önem görülür. Bunlar, Zerdüşti gelenekte doğaya verilen değeri, ona gösterilen saygıyı ortaya koyar. Hayvanlara eziyet edilmesi, fazla yük yüklenmesi de yasaklanmıştır.¹⁶¹

E. KADININ KONUMU

Günümüz Zerdüşti toplumunda kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Günlük hayatta her aktivitede kadın erkekle birlikte hareket eder ve etkin rol üstlenir. Hatta bazı durumlarda erkekten daha baskındır. Kadının bu gücünü, haklarını, dinden ve

¹⁵⁷ Hurşîdyan, *Pâsoh bi Porseşhâ-yi Din-i Zertoştîyân*, ss. 81-82.

¹⁵⁸ Başta Sudrepûşi olmak üzere katıldığımız hiçbir törende bir çocuğun el öptüğüne şahit olmadık.

¹⁵⁹ Şehzâdî, “Makam-ı Zen der Avesta”, Ali Dehbâşi (ed.), *Zindigi-yi û Endîşe-i Zertoşt*, (IV. Baskı, Tahrân: Neşr-i Şahâb1391/2012), s. 1062.

¹⁶⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 122.

¹⁶¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 124.

gelenekten aldığı belirtilir. Bunun için yazılı kaynaklarda kadın-erkeği eşitleyen ve ikisine aynı anda hitap eden Avesta'nın şu metinleri örnek gösterilir:

*Biliyorum, Ey Ahûramazda! Çalışma hayatında senin öğretilerinle dinine göre hareket eden kadın-erkek her şeyden daha üstündür. Böylelerine saf düşünce verilir, bunlar Çînvad Köprüsü'nden rahatça geçerler.*¹⁶²

*Doğruluğun ne olduğunu bilen her kadın-erkek buna göre davransın, diğerlerine de uygulamaları için bunu öğretsin.*¹⁶³

*Bundehişt/Bundehişt*¹⁶⁴ adlı kitapta, erkekle kadının yaratılışının aynı anda gerçekleştiği bildirilir. Buna göre Tanrı, insanlığın ilk prototipi olan adları *Meşya* ve *Meşyana* olan iki varlığı önce bedenlerini yaratır, sonra bunlara ruh üfler.¹⁶⁵

Dinin kadına verdiği önemli haklardan biri de evlilik hususundadır. Buna bağlı olarak İran'da tarihte baba, eşine danışmadan kızını evlendiremezdi. Ergen bir kız, anneye babasının rızası olmadan din adamı veya mahkemeden aldığı kararla sevdiği kişiyle evlenirdi.¹⁶⁶ *Gâtalarda* Zerdüş'tün kızını evlendirirken onun fikrini aldığı, bu konuda tercihi ona bıraktığı ifade edilir.

*Sen ey Pûrçista! Hechataspa ailesinden Zerdüş'tün en genç kızı, ben senin babanım. Doğruluk yolu ve iyi düşünceyle Mazda Dini'ne inanan Câmâsab'ı sana eş olarak seçtim. Şimdi bunu kabul edip etmemeyi düşün. Eğer kabul edersen onunla derin bir aşk, büyük bir sevgiyle evlen.*¹⁶⁷

Zerdüş'tî kaynaklara göre, dinin kendisine verdiği haklardan dolayı kadın İran tarihinde etkin rol sürdürmüştür. Kadın, erkeklerle birlikte toplumsal aktivitelere ve dini törenlere katılmıştır. Kadının mal edinme hakkı vardı, mahkemelerde şahitlik edebilirdi ve yaşlı bir kadın kutsal ateşe gözcülük yapabiliyordu.¹⁶⁸

Zerdüş'tî kaynakların İran tarihinde kadının konumu, erkeklerle eşitliği yönünde çizdiği iyimser tablonun, kaynaklara bakıldığında böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

¹⁶² Yesna Gâta, 46/10.

¹⁶³ Yesna, 35/6.

¹⁶⁴ Bu kitap, *Bundehişt-i Büzürg* veya *Bundehişt-i İranî* olarak da bilinir. Kitabın, *Bundehişt-i Hindî* denilen daha özet başka nüshası vardır. *Bundehişt* kitabının, ne zaman ve kim tarafından yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk olarak Sasanilerin sonlarında yazılmaya başlandığı tahmin edilmekte, değişik konular içeriyor olması da kitabın farklı dönemlerde tamamlandığını göstermektedir. Miladi 9. yüzyılda yaşamış *Môbed Franbağ*'ın kitabın son derleyicisi olduğu belirtilmektedir. Kaderdân, *Costarî der Âyin-i Zertoşt*, s. 69.

¹⁶⁵ Şehzâdî, "Makam-ı Zen der Avesta", s. 1060; Ayrıca bkz. İskender Oymak, *Zerdüştlük*, I. Baskı, (y.y.), Elazığ 2003, ss. 37-38.

¹⁶⁶ Şehzâdî, "Makam-ı Zen der Avesta", s.1062.

¹⁶⁷ Yesna Gâta, 53/3.

¹⁶⁸ Şehzâdî, "Makam-ı Zen der Avesta", ss. 1061-1062; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 79.

Bunun en bariz örneği dini yükümlülükler konusundadır. Zerdüşî gelenekte, kadınlarda regl döneminde akan kan, Ahûramazda'nın mükemmel varlığı olan insanoğluna şeytanî güçlerin saldırısının sonucu olduğu, bunun da insanı kirlettiği kabul edilir. Bundan dolayı eskiden İran'da regl halinde olan kadınlar için özel odalar bulunurdu. 20. yüzyılın ortalarına kadar geleneksel Zerdüşî toplumunda bu durumdaki kadınların, evin giriş kapısının yakınındaki odada üç gün inzivaya çekilmesi yaygın uygulamaydı. Kadın burada yatar, giyinir ve yemek yerdi. Yemeğe temas edip kirletmemesi için onu kaşık ve çatalla yemesi gerekirdi. Fakat Zerdüşîlerin Tahran gibi büyük şehirlere göç etmesiyle bunun sürdürülebilirliği zorlaştığı için, bu adet terk edildi. Günümüzde yine regl durumundaki kadınların dini törenlere katılmalarına, kutsal yerleri ziyaret etmelerine izin verilmez.¹⁶⁹ Doğum yapmasının üzerinden kırk gün geçmeyen lohusa kadının, *Avesta*'yı dinlemesi dahi caiz görülmez.¹⁷⁰ Ayrıca kadının Kutsal Behrâm Ateşi'ne gözcülük yapması için onda menopoza girme şartı aranır.¹⁷¹

Kadının din konusundaki dezavantajlı konumu, toplumsal hayatta da söz konusuydu. Örneğin, İran'da ilk Zerdüşî meclislerinin kurulmasının üzerinden yüz yıldan fazla geçmesine rağmen, bunların üye ve yöneticileri erkeklerden oluşurdu. Nitekim 1950 yılında *L. Cemşîdyân* ve *Menice Şahre*h adında iki kadın meclise üye olarak alınmıştır. Kadına, Din Adamları Meclisine katılma hakkı ise 1966 yılında verilmiştir. Bu 1963 yılında İran'da kadına oy verme hakkının verilmesi ile paralellik arz eder. İran İslâm Devrimi'nden sonra din adamı soyundan gelenlerin azalmasından dolayı, bu soydan gelmeyen kadın-erkeklere mûbed olma hakkı verilmiştir ve bunlar *mûbedyâr* olarak isimlendirilmiştir. Mûbedyâr kadınlara, ancak 2011 yılında dini törenleri düzenleme, yönetme hakkı tanınmıştır.¹⁷² Bu bilgiler, Zerdüşî kadınların günümüzde sahip olduğu hakları ve konumu, yakın dönemde belirli aşamalarla elde ettiğini göstermektedir.

Günümüz Zerdüşî toplumunda önemli haklara sahip ve saygın bir konumda olan kadın, bütün törenlerde ve aktivitelerde ya düzenleyici ya da katılımcı olarak başrolde dir. Zerdüşîlerin kısaca kendisine *Hanım-ı Hâdim* dedikleri, asıl adı *Tâcgûher*

¹⁶⁹ Paulina Niechciat, "Women in Zarathustrianism", The Position of Woman in the Religious Structures of Various Tradition paneline sunulan bildiri, Cracow 13 Mart 2014, ss. 1-2.

¹⁷⁰ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 69; İnternet üzerinde kendisiyle görüşme yaptığımız Mûbed Kamran Cemşîdî, ateşkedeye gidip kutsal ateşe yakın olmak isteyen kadının, regl halinde olmaması gerektiğini belirtti. Bu değerlendirme Cemşîdî'nin regl halini kirlilik kabul ettiğini, gelenekteki uygulamayı onayladığını göstermektedir. Kamran Cemşîdî, *İnternet Görüşmesi*, (28.10.2015).

¹⁷¹ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 40.

¹⁷² Niechciat, "Women in Zarathustrianism", ss. 2-3.

Hudadâdkûçukî olan kadın, Tahran'daki Sudrepûşî gibi bazı törenlerin düzenleyicisidir. Bu kadın aynı zamanda Tahran Zerdüştiler Meclisine üyedir.

Kadının erkekle eşitliği miras gibi hukukî haklarda da söz konusudur. *İranlı Zerdüştilerin Kişisel Durumları İle İlgili Yönetmeliğin* (Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran)¹⁷³ 49. maddesinde, bir erkek veya kadın vasiyet etmeden ölürse, diğer mirasçılara gerekli pay verildikten sonra kız ve erkek çocuğuna eşit oranda pay verileceği geçmektedir.¹⁷⁴

Kadınlar, düğünlerde veya sadece Zerdüştilerin bulunduğu mekânlarda başörtü takmazlar ve rahat kıyafetler giyerler. Genç olanlar, genelde kolsuz üst ve dar pantolon giyerken, ileri yaştakiler başları açık olmakla birlikte pantolon yerine etek ve kollu üstler giyerler. Bu şekilde giyinme din adamlarının eş, kızları için de geçerlidir. Köylerdeki yaşlı Zerdüşti kadınlar, genelde yeşil renk ağırlıklı geleneksel kıyafetler giyer ve başlarını örterler.

Geleneksel kıyafet, başı örtüp arkadan ayaklara kadar uzanan bir başörtü, dizin yarısına kadar gelen etek ve diz kapaklarının biraz altına kadar uzanan kısa şalvardan oluşur. Kıyafet yeşil, kırmızı, turuncu ve açık renk ağırlıklıdır.¹⁷⁵ Zerdüşti kadın ve erkekler siyah koyu renkli elbiseler giymezler. Dini törenlere, bazı kadınlar geleneksel kıyafetle katılırlar. (Bkz. Fotoğraf 1-2)

E. Hurşîdyan'a göre örtünmeyi ifade eden hicap, içsel-dışsal olarak ikiye ayrılır. İçsel hicap, maneviyatın güçlendirilmesini ifade eder, dinlerin önemseydiği budur. Bu başarılırsa dışsal hicap kendiliğinden oluşur. Bunun için ne *Gâta* ne diğer *Avesta* metinlerinde kadınla erkek için belirlenmiş kıyafet şekli yoktur. Tarih boyunca Zerdüştiler ifrat, tefrite kaçmadan millî ve dini törenlerinde mutedil kıyafetler giymişlerdir. Günümüz Zerdüştileri de atalarının geleneğini devam ettirmektedirler.

¹⁷³ 22 Temmuz 1933 tarihinde, İran Millî Şûra Meclisinde bir maddelik kanunun onayıyla Müslüman olmayanların kişisel işleri, miras ve vasiyet hakları umumî düzene ilişkin kanunların dışında tutuldu. Bu tarihten itibaren mahkemelerde Zerdüşti ve diğer dini azınlıkların davaları, kendileri tarafından hazırlanan yönetmeliğe göre uygulandı. Zerdüştilerin bu tarihte hazırlanan yönetmeliği, daha sonra farklı zamanlarda güncellendi. Günümüzde 69 madde, 11 fıkradan oluşan bu yönetmelik son olarak Şiraz'da 17 Mayıs 2007 tarihinde İran'daki bütün Zerdüşti kurumlarının katılımıyla önceki yönetmeliğin güncellenmesiyle belirlendi. Kurûş Nîknâm, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran'a Önsöz*, İntişarât-ı Fraveher, Tahran 2007, ss. 9-17.

¹⁷⁴ E. Hurşîdyan, kadınla erkeğin hukukî haklarda eşit olmasının, görev açısından eşit olduğu anlamına gelmediğini, onların yaratılış gereği güç ve kabiliyetlerinin farklı olduğunu belirtmektedir. Geleneğe göre geçimle ilgili sorumluluklar erkeğin görevidir. Bunun yerine kadınlar eğitim ve kültürel alanlarda sorumluluk alırsa daha iyi olur. Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 144.

¹⁷⁵ Bkz. Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 275-282.

Özellikle kadınlar, geleneksel kıyafetler giyer, geleneği devam ettirirse bunun iyi olacağını belirtir.¹⁷⁶

F. EĞİTİM-ÖĞRETİM

İran'da Zerdüştilerde ilk eğitim faaliyetleri, Manekcî'nin İran'a gelmesiyle başlar. O, gelir gelmez Parsîlerden aldığı fonlarla Yezd ve Kirman'da batılı tarzda ilkokullar açar. 1865 yılında da Tahran'da bir yatılı okul kurar,¹⁷⁷ Yezd ve Kirman'dan otuz iki öğrenci getirip burada eğitim aldırır. Manekcî'nin kurduğu okullarda sonradan Zerdüşti olmayanlar da eğitim görür. Onun çabaları meyvelerini 1893'teki ölümünden otuz beş yıl sonra verir. Bu dönemde yapılan bir istatistikte, Tahran'daki sekiz yüz on sekiz Zerdüştiden, beş yüz on dokuzunun okuma yazma bildiği ortaya çıkar. Bu sayı, küçük Zerdüşti toplumunda okuma yazma oranının yüzde altmışın üzerinde olduğunu gösterir. Kaçarların (1779-1925) son zamanlarında, sadece Yezd'de on bir Zerdüşti okulu olduğu ifade edilir. Manekcî'den sonra Erbâb Keyhusrû Şahre¹⁷⁸ (1874-1940) de eğitimde önemli işlere imza atar. O, eski okulları tamir eder ve çok sayıda yeni okul açar. İlk kız okulu ve günümüzde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden, Zerdüştilerin adından övgüyle bahsettikleri, 1923 yılında Tahran'da kurulan Firûzbehrâm Lisesi bu okullardandır.¹⁷⁹

Günümüzde İran'da Zerdüştilere ait anaokulu, ilköğretim ve lise düzeyinde toplamda on beş okul mevcuttur. Bu okulların on biri Tahran'da, üçü Yezd, biri ise Kirman'dadır. Tahran'dakilerin ikisi anaokulu, üçü ilköğretim, altısı lise, Yezd'dekilerin hepsi ilköğretim, Kirman'daki anaokuludur. Bu okullardan Tahran'da bir ilköğretim, üç lise, Yezd'de bir ilköğretim kızlara aittir. Hâlbuki önceden Yezd'deki Zerdüştilere ait okulları gösteren bir bültene göre, sadece Yezd'de otuz altı okul vardı.¹⁸⁰ Bunların büyük bölümü öğrenci yokluğundan ya kapandı ya da devlete devredildi. Yezd'de Mezre-i Kelantr Köyü'nde yakın döneme kadar faal olan ilkokul, köy nüfusunun azalmasıyla öğrenci yokluğundan kapanmıştı, aynı durum diğer şehirler için de geçerlidir. İsfahan, Şiraz, Ahvaz ve Zahedan gibi şehirlerde ise Zerdüştilere ait okul yoktur. Bu şehirlerdeki Zerdüşti öğrenciler devlet okullarında eğitim görürler.

¹⁷⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 200-203; Bkz. Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 270.

¹⁷⁷ Mary Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 210.

¹⁷⁸ Erbâb Keyhusrû Şahre, Kirman doğumludur ve 1909'dan öldürüldüğü 1940 yılına kadar Meclis-i Şura-ı Millîde Zerdüştilerin on dönem milletvekilliğini yapmıştır.

¹⁷⁹ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, ss. 78-81.

¹⁸⁰ Sazmân-ı Âmûzeş û Pervereş-i Ostan-ı Yezd, (y.y.), *Zertoştî-yi Ostan-ı Yezd*, Yezd (t.y.), ss. 6-14.

Tahran, Yezd ve Kirman'da Zerdüştilere ait okulların isimleri şudur:

Tahran: Mehdkûdek Pervereş, Mehdkûdek û Pîşdîbîstânî Spend, Dîbîstân-ı Duhterân-ı Gîyû, Dîbîstân-ı Pîserân-ı Cemşîd Cem, Dîbîstân-ı Duhterân-ı Üstad Hudâbehş, Debîristân-ı Duhterân-ı Güştâsb, Debîristân-ı Pîserân-ı Rustem Âbadîyân, Debîristân-ı Duhterân-ı Nuşîrvâncî Tâtâ, Debîristân-ı Huneristân û Pîşdânişah-ı Pîserân-ı Firûzbehrâm, Debîristân-ı Duhterân-ı Âgâhî, Debîristân-ı Pîserân-ı Âreş.

Yezd: Dîbîstân-ı Pîserân-ı Dînyârî, Dîbîstân û Dûre-i Evvel-i Mutevessîtî-i Duhterân-ı Mârkâr, Dîbîstân-ı Pîserân-ı Mârkâr. Yezd'de okullar dışında Zerdüştilere ait Güştâsb Fulfulî Yurdu (Hâbgah-ı Güştâsb Fulfulî) ve Husrû Hubyâr Yurdu (Hâbgah-ı Husrû Hubyâr) adında iki öğrenci yurdu vardır.

Kirman: Mehdkûdek-i Gûher-i Hemtî. Ayrıca Kirman'da biri kızlar, diğeri erkekler için iki yurt bulunur.¹⁸¹

Zerdüşti okulların sınıflarında, koridorlarında ve müdür odasında Zerdüş'tün resmi ve Fraveher sembolleri asılıdır. Okulun giriş kapısından itibaren burasının Zerdüştilere ait olduğu rahatça anlaşılır. Okullar gayet düzenli ve temizdir. Tahta, masa, sıra ve sınıflarda bulunan diğer araç gereçler moderndir. Debîristân-ı Pîserân-ı Rustem Âbadîyân okulunun müdürü Erdeşîr Bihmerdî'nin belirttiğine göre kendilerine ait okullar halk tarafından bilinir ve tanınır.¹⁸²

Zerdüştiler, eğitim-öğretime oldukça önem verirler. Her ne kadar elimizde yazılı veri olmasa da görüşme yaptığımız Zerdüştiler, toplumlarındaki eğitim düzeyinin İran ortalamasının üzerinde olduğunu belirttiler. Alan araştırmamız sırasında Zerdüştilerin eğitim konusunu önemsedikleri, çocuklarının iyi eğitim alması için çaba içinde oldukları dikkatimizi çekti. Yazılı kaynaklarda da toplum eğitime teşvik edilir. Buna göre Zerdüşti bir ailenin öncelikli görevi, çocuğuna iyi eğitim için imkân sunması gerektiği ifade edilir.¹⁸³ Ayrıca dine göre hayır işlerinden birisi okul yapmak, gençleri bilgili yetiştirmek olduğu, İran'ın ve İranlıların yükselişinin ancak ilimle mümkün olacağı vurgulanır.¹⁸⁴ Eğitime verilen önemden dolayı, Zerdüşti toplumda okuma yazma bilmeyenlerin olmadığı, hatta doktor, mühendis oranının İran ortalamasının üzerinde

¹⁸¹ Bihnâm Mübârekî, *Gâhşumara-ı Zertoştîyân-ı Mazda*, Neşr-i Fraveher, Tahran 1394/2015, ss. 196-213.

¹⁸² Erdeşîr Bihmerdî, *Görüşme*, (23.07.2014).

¹⁸³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 210.

¹⁸⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 165.

olduğu belirtilir.¹⁸⁵ Farklı yaş ve cinsiyetten onlarca Zerdüştiyle yaptığımız görüşmede okuma yazması olmadığını söyleyene rastlamadık.

E. Hurşîdyan'a göre Zerdüşti kurumlar, eğitim hususunda ailelere yardım etmekle görevlidir. Bunun için kurumlar, tarihi, kültürel, dini kitaplar basmalı, gençlere bedava eğitici CDler dağıtmalı ve toplumun her kesiminden olanlara yönelik dini dersler vermelidir. Gençlere yönelik yarışmalar, toplu Sudrepûşi ve diğer geleneksel törenler düzenlemelidir.¹⁸⁶ Kurumlar da bu konuda faaliyetler yürütürler. Örneğin, eğitime teşvik için Zerdüşti kurumlar, her yıl Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'nda anaokuldan doktora düzeyine kadar başarılı öğrencilere yönelik bir program düzenler. Burada öğrencilere ödül olarak birtakım hediyeler, başarı belgesi ve bir miktar para verilir.

Zerdüştiler, kadınla erkeği eşit gördüklerinden eğitim konusunda erkek ve kız çocukları arasında ayırım yapmazlar. Hatta eğitim konusunda kızlara pozitif ayrımcılık yapılması önerilmektedir. Çünkü çocuğu asıl terbiye edenin anne olduğu, dolayısıyla sağlıklı toplum için bilgili, bilinçli annelerin önemli olduğu ifade edilir.¹⁸⁷

Zerdüşti toplumunda eğitim faaliyetleri meclisler tarafından yürütülür. Eğitim konusunda en önemli etkinliği, Tahran Zerdüştiler Meclisi yapar. Meclis, ikinci sınıftan on ikinci sınıfa kadar derslerde okutulacak din dersi kitaplarını hazırlar. Din adamları tarafından yazılan kitaplar, Tanrı, peygamberlik inancı, *Avesta*, dini törenler ve bir Zerdüşti için günlük hayatta gerekli dini bilgileri içerir.

Zerdüştilerde, İran devletinin yasalarına bağlı olarak kız ve erkek öğrenciler ayrı okullarda eğitim görürler. Ayrışma, ana okuldan sonra başlar. Anaokulunda karma eğitim gören çocuklara, bu dönemden itibaren dini eğitim verilmeye başlanır. Bazı bayramlarda bir din adamı anaokuluna gider, çocuklarla geleneğe uygun şekilde bayramı kutlar.¹⁸⁸ Kız okulları az olduğundan, ana okuldan sonra bir kısım Zerdüşti kız, devlet okullarına gider ve Müslüman kız öğrencilerle eğitim görürler. Devlet okulunda sekizinci sınıfta olan Pûrçista adlı Zerdüşti kız öğrenci, Müslüman öğrencilerle olmaktan herhangi bir sıkıntı çekmediğini fakat dindaşlarıyla aynı okulda okuması halinde kendisini daha rahat hissedeceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 17.

¹⁸⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 210-211.

¹⁸⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 165.

¹⁸⁸ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4253>, (25.05.2011).

¹⁸⁹ Pûrçista, *Görüşme*, (16.07.2015).

Zerdüşî okullarda haftada iki saat din dersi dışında devletin normal müfredatı uygulanır. Devlet okullarında okuyan Zerdüşî öğrencilere, Zerdüşî din adamları tarafından haftada iki saat din dersi verilir. Din adamları devletin kadrolu öğretmenleri olmayıp, ücretleri meclisler tarafından ödenir. Zerdüşî okullarda az da olsa Hristiyan ve Yahudi öğrenci de eğitim alır. Fakat Müslüman öğrencilerin bu okullara gitmesi yasaktır.¹⁹⁰ Devlet okullarında eğitim gören Zerdüşî, Yahudi ve Hristiyan öğrencilere adı *İlahî Dinlerin Emirleri ve Ahlâk* (Ta'limât-ı Edyân-ı İlahî û Ahlâk) olup okutulan ortak bir ders bulunur. Derste dinlerdeki Tanrı anlayışı, ölümden sonraki hayat ve peygamberlik gibi dinler arasındaki benzer konular üzerinde durulur.¹⁹¹ Liseden mezun olan Zerdüşî öğrenciler, üniversiteye geçiş için genel bir sınava girerler.

G. ZERDÜŞTÎ KURUMLAR

Zerdüşîler, nüfuslarının azlığına rağmen ileri düzeyde kurumsallaşmışlardır. En önemli kurumları da *encümen*lerdir. Encümen, sözlükte meclis, dernek ve topluluk gibi anlamlara gelir. Zerdüşîler bütün dini ve toplumsal işlerini meclisler vasıtasıyla yürütürler.

Meclisler, Sasaniler dönemine kadar uzanan geçmişe sahiptir. Bu meclisler, Müslümanların İran'ı fethiyle yok olur. Bundan sonra İran'da ilk meclisler Parsîler tarafından İran'a gönderilen Manecî tarafından Yezd ve Kirman'da 1892'de kurulur. Bunu sonradan 1906 yılında Tahran'da kurulan *Tahran Zerdüşîler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran), Şiraz, Bem, İsfahan, Zahedan ve Ahvaz şehirlerindeki diğer meclisler izler. Günümüzde Amerika, Avustralya ve Avrupa ülkelerinde de Zerdüşî meclisleri bulunmaktadır.¹⁹² Yezd'de Zerdüşîlerin yaşadığı köylerde dahi bu meclisler mevcuttur.¹⁹³

Meclisleri, görev alanına göre toplumsal hayat, eğitim ve ekonomi gibi görevleri yürüten *Zerdüşîler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân) ile sadece dini konularla uğraşan *Din Adamları Meclisi* (Encümen-i Môbedân) olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Şu an İran'da yirmi dokuz Zerdüşî Meclisi, biri Tahran diğeri Yezd'de olmak üzere iki Din Adamları Meclisi bulunmaktadır. Tahran'daki Din Adamları Meclisi, Yezd'dekine oranla daha ektindir. İran'da en fazla Zerdüşî kurum Tahran'da ardından Yezd'dedir.

¹⁹⁰ Erdeşîr Bihmerdî, *Görüşme*, (23.07.2014).

¹⁹¹ Bkz. Vezâret-i Âmûzeş û Pervereş, *Ta'limât-ı Edyân-ı İlahî û Ahlâk* (sâl-ı sıvum), Tahran 2010.

¹⁹² Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 94; Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 38-39.

¹⁹³ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 39.

Tahran Din Adamları Meclisinin (Encümen-i Môbedan-ı Tahran), başında Môbed Erdeşîr Hurşîdyan bulunmaktadır. E. Hurşîdyan göz doktorudur aynı zamanda meclis başkanlığı görevini yürütmektedir. Ona göre bu meclisin kökeni, Zerdüş't'e dayanmaktadır ve bu Meclis yeryüzünde kurulmuş ilk düşünce ve din platformudur. Bu Meclis, Zerdüş'tün kendisinden sonra insanlara dini öğretmek için oluşturduğu *muğ* din adamı sınıfının devamıdır. Günümüzde Meclis, içlerinde kadınların da olduğu farklı uzmanlık alanlarından biri başkan, altı üye; toplamda yedi kişi tarafından yönetilir. Başkan iki yılda bir seçimle belirlenir, kararlar istişareyle alınır.¹⁹⁴

Mecliste, E. Hurşîdyan ve diğer môbedler tarafından haftada bir gün sadece Zerdüş'tilere özel din dersleri verilir.¹⁹⁵ Müslümanların derse katılımı sekiz sene önce devlet tarafından yasaklanmıştır. Derse katılım gönüllülük esasına dayalıdır.¹⁹⁶

Tahran'da diğer önemli bir kurum, *Tahran Zerdüş'tiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran) dir. Söz konusu Meclisin, Zerdüş'ti meclislerinin en önemlisi ve en etkili olduğu söylenebilir. Bu Meclis, en son 1981 yılında kendileri tarafından hazırlanıp devlet tarafından onaylanan tüzüğe göre faaliyetlerini yürütür.¹⁹⁷ Meclis haftalık toplantılar yapar. Burada Zerdüş'tilerin ekonomik, eğitim, evlilik durumları ve yapılacak törenlerin düzenlemeleri gibi birçok konuyla ilgili görüşmeler yapılır ve kararlar alınır.¹⁹⁸ Ayrıca Tahran'da, bu Meclise ait gelir getirici çok sayıda gayrimenkul vardır. Bunların yönetimi, gözetimi ve bakımları Meclis tarafından yapılır.

İran'da meclisler dışında Zerdüş'tilere ait çok sayıda başka kurum da vardır. Tahran'da önemli kurumlar, *Âdoryan Ateşkedesi*'yle aynı yerleşkede kümelenmiştir. Yerleşke kare şeklindedir, Ateşkede karenin ortasında yer alır. Kurumlar Ateşkede'nin etrafını saran iki katlı yapılarda faaliyetlerini yürütür. Yerleşkenin doğu tarafında Tahran Zerdüş'tiler Meclisi, kuzeyinde ise *Zerdüş'ti Kadınlar Derneği*, (Sazmân-ı Zenân-ı Zertoştî-kur. 1950), *Zerdüş'ti Öğrenciler Ocağı* (Kânun-ı Danışcûyân-ı Zertoştî-kur. 1967), *Misafîrhane* (Sazmân-ı Pezîrayî), Zerdüş'tilerin dini tören ve sosyal faaliyetlerinde kullandıkları üç adet salon vardır. Bu salonlardan Zerdüş'tiler tarafından en tanınanı yaklaşık üç yüz kişilik *Hüsrevî* (Salon-ı Hüsrevî) ve *Îrec* (Salon-ı Îrec) salonlarıdır. Arkada yani batı yönünde *Yegânigî Kütüphanesi* (Kütüphane-i Yegânigî),

¹⁹⁴ Hurşîdyan, *Görüşme*, (22. 07. 2015).

¹⁹⁵ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13713>, (11. 02. 2015).

¹⁹⁶ Katıldığımız bir derste, önceden tanıdığımız din adamları dâhil sıradan Zerdüş'tilerden yaklaşık yirmi kişi vardı.

¹⁹⁷ Pûrustemî, *Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran*, s. 313.

¹⁹⁸ <http://www.berasad.com/fa/content/view/13297/>, (13.01.2015).

Yegâniġi Kliniġi (Dermangâh-ı Yegâniġi) konumlanmıştır. Yerleşkenin güney yönünde en eski Zerdüşti okullarından biri olan *Firûzbehrâm Lisesi* yer alır. Bütün yapıların arka giriş kapısı karenin ortasındaki boş alana açılır.

Tahran'da Zerdüştilerin önemli merkezlerinden biri, *Mârkar Tahranpârs*'dir. Zerdüştiler buraya kısaca *Mârkar* derler. Burası etrafı yüksek duvarlarla çevrili, yaklaşık otuz dönümlük alan üzerinde kuruludur. Alanın ortasındaki yapılar kare şeklinde konumlanmıştır. Burada büyük bir salon, salonun yanında küçük ateşkede, spor faaliyetleri için soyunma odaları ve arka tarafta ise iki halı saha konumludur. Karenin ortasında ise boş bir alan vardır. Zerdüştiler bazı dini, kültürel ve sosyal faaliyetlerini burada düzenlerler.

Mârkar ile aynı cadde üzerinde olan diğer önemli yer *Mevkûfi û Hayriye-i Rustembâġ*'dir. Zerdüştiler buraya kısaca *Rustembâġ* derler. Yaklaşık elli dönüm arazi üzerine kurulmuş, etrafı içerisi görülmeyecek şekilde yüksek duvarlarla çevrili Rustembâġ, Mârkar gibi dini ve sosyal aktiviteler için kullanılan önemli bir merkezdir. Alanın güney ve doğu tarafındaki ihata duvarına bitişik Zerdüşti ailelerin kaldığı elliye yakın ev bulunur. Aileler, burada kalmalarına karşılık Tahran Zerdüştiler Meclisine cüzi miktarda bir ödeme yaparlar. Alanın kuzey tarafında mimari olarak Tahran Âdoryan Ateşkedesine benzer ve hemen hemen onunla aynı büyüklükte bir ateşkede yer alır. Adı *Rustembâġ Ateşkedesi* olan yapının yönü güneye doğrudur, biri güney diğeri batıya açılan iki giriş kapısı vardır. Ateşkedenin iç dekorasyonu sadedir, duvarları mermerle kaplıdır. İçinde *Behrâm Ateşi*'nin olduğu ortası camla kaplı ateş odası kuzey yönündedir. Yapıdaki malzemelerin yeni olması buranın yakın dönemde yapıldığına işaret etmektedir.

Âdoryan-ı Büzürg-i Tahran, Tahran şehir merkezine yakın konumda bulunan diğer önemli bir mekândır. Burası etrafı yüksek duvarlarla çevrili, yaklaşık kırk dönüm üzerinde kuruludur. Alanda muhtelif ağaç türleri, iki halı saha, basket sahası ve dini törenlerin yapıldığı tek katlı gecekondü tarzı yapı yer alır. Alanda ayrıca ateşkede yapılmak üzere kazılmış büyük bir temel vardır. Devletten gerekli izinler alınamadığından ateşkedenin yapımı yarıda kalmıştır. Günün değişik vakitlerinde gezmek, dinlenmek ve spor yapmak için buraya çok kişi gelir.

Hane-i Nergis, şehir merkezine yakın konumda olan, önünde küçük avlusu bulunan üç katlı binadır. Burası Nergis adında Zerdüşti bir kadın tarafından

vakfedildiğinden buraya *Nergisin Evi* anlamına gelen bu isim verilmiştir. Binanın üst katlarında törenlerin yapıldığı iki salon, alt katında ise yemekhane yer alır.

Köşk-i Vercâvend denilen yer, Tahran'ın dışında olup ağaçların, yeşilliğin bol olduğu bir bahçedir. Tahran'daki Zerdüştiler, bazı Gâhanbâr ve dini törenlerini burada icra ederler.¹⁹⁹

Yukarıda saydığımız kurumların dışında Tahran'da, bir *Zerdüştiler Takvim Kurumu* (Salnuma û Rûzgar-ı Zertoştîyân), *Huzurevi* (Hâne-i Salmendân), *Tahran Zerdüştiler Mezarlığı* (Ârâmgâh-ı Zertoştîyân-ı Tahran), *Tahran'da İkamet eden Teft ve Tevâbî Zerdüştilerin Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Teft û Tevâb-ı Mukîm-i Tahran), *Merkezde İkamet Eden Şerifâbad Zerdüştilerin Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Şerifâbad Mukîm-i Merkez) ve *Kereç Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Kerec) gibi kurumların olduğu bilinmelidir.

Yezd şehrinde Zerdüştilere ait önemli yerlerden biri, merkezdeki *Yezd Şah-ı Verehrâm Ateşkedesi* ve onun çevresindeki kurumlardır. Yezd Şah-ı Verehrâm Ateşkedesi etrafı yüksek duvarlarla çevrili, geniş ve düz bir alan üzerine kuruludur. Binanın güney, kuzey ve batı yönünde üç giriş kapısı bulunur. Asıl giriş kapısı güney yönündedir. Mabedi ziyarete gelen turistler bu kapıyı, kuzey girişini de ibadet için gelen Zerdüştiler kullanırlar. Bu şekilde Zerdüştiler, ortada yer alan ateş odasının diğer tarafındaki ziyaretçilerin etkisine maruz kalmadan rahatça ibadetlerini yaparlar.

Ateşgedinin güney ana giriş kapısının bulunduğu yön hariç, diğer üç tarafı çok sayıda selvi ve çam ağacıyla çevrilidir. Kuzeydoğusunda 1988 yılında yapılan *Gâhanbârhânı* denilen bina ve batı yöndeki giriş kapısının yakınında bayram törenlerinin icra edilmesi için buradaki harabe yapının 2008 yılında restore edilmesiyle kullanıma sunulan *Vercâvend Salonu* yer alır. Salon duvarlarına Zerdüştilerin dini tören ve geleneklerini gösteren fotoğrafların asılmasıyla ziyaretçiler için müze niteliği almıştır.²⁰⁰ Ateşkedenin arka sokağında tek katlı binada *Yezd Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Yezd), onun yirmi metre ötesinde *Yezd Zerdüşti Gençleri Spor Merkezi* (Pâşgâh-ı Cevânân-ı Zertoştî-yi Yezd) konumludur.

Yezd'deki diğer iki önemli kurum *Yezd Din Adamları Mecisi*, (Encümen-i Mûbedân û Mûbedyârân-ı Yezd) ve *Yezd Zerdüştiler Meclisidir*. Yezd'de bunların dışında birçok meclis daha vardır. Bu meclisler, *Aliâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i

¹⁹⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=15022>, (15.09.2015).

²⁰⁰ Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 71.

Zertoştîyân-ı Aliâbad), *Ehristan Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân Ehristân), *Teft ve Tevâbî Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Teft û Tevâbî), *Yezd Hirmanşah Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Hirmanşah-Yezd), *Rahmetâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Rahmetâbad), *Şerifâbad ve Erdekân Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Şerifâbad û Erdekân), *Meryemâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Meryemâbad), *Kasımâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Kasımâbad), *Küçe-i Büyük Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Küçe-i Büyük), *Nersiâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Nersiâbad), *Nusretâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Nusretâbad), *Hayrâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Hayrâbad), *Mezre-ı Kelantır Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Mezre-ı Kelantır), *Yezd Kesneviye Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Kesneviye-i Yezd), *Yezd Hasanâbad Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân-ı Hasanâbad-ı Yezd), *Yaneşuran Mântrı Meclisi* (Encümen-i Yaneşuren-i Mantrı) dir. Yezd'de meclisler dışında, *Vohûmen Kadınları Komisyonu* (Komisyûn-ı Banuvân-ı Vohûmen) ve beş misafirhane vardır.

Tahran'la Yezd'den sonra en fazla kurumun olduğu yer Kirman'dır. Burada üç ateşkede, dini törenle kültürel programların yapıldığı iki merkez, bir meclis, müze, hastane, spor salonu, misafirhane ve kütüphane bulunur. İsfahan'da bir meclis, iki misafirhane, iki kültür ve spor merkezi; Ahvaz'da bir meclis, kültür merkezi ve *Ahvaz Zerdüşti Gençler Kurumu* (Sazmân-ı Cevânân-ı Zertoştî-yi Ahvaz); Zahedan'da ise bir meclis ve misafirhane vardır.²⁰¹ Son olarak Şiraz'da Zerdüştilerin, bir ateşkedesi, meclisi ve misafirhanesi vardır. Bu kurumlar, Şiraz şehir merkezinde aynı alandadır. Büyük demir kapıdan, etrafı binalarla çevrili, çok sayıda ağacın olduğu dikdörtgen alana girilir. Alanın ortasında Ateşkede, solunda *Şiraz Zerdüştiler Meclisi* (Encümen-i Zertoştîyân- Şiraz) ve sağında misafirhane yer alır.

Belirttiğimiz kurumların bir kısmı bağımsız iken, bir kısmı vakıf konumunda olup, Zerdüşti meclislere bağlı olarak faaliyetlerini yürütürler.²⁰² Zerdüşti kurumların faaliyetlerini sürdürdükleri mekânların mülkiyeti kendilerine aittir.

İran'da Zerdüştileri tanımak, dini, kültürel faaliyetlerini sağlıklı şekilde takip edebilmek için bu kurumları mutlaka bilmek gerekir. Zerdüştiler, kurumlarla kendilerine ait mekânlarda Zerdüş'tün resmi, Fraveher sembolü, II. Kurûş ve eski Fars

²⁰¹ Mübârekî, *Gâhşumara-ı Zertoştîyân-ı Mazda*, ss. 196-213.

²⁰² Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 96.

askerleri kabartma tablo ve resimleri gibi semboller bulundururlar. Bunun için bir kuruma gidildiğinde, buranın Zerdüştilere ait olduğu kolayca anlaşılır.

H. DİNİ SEMBOLLER

İran Zedüştiliğinde sembolik anlatım önemli yer tutar. Zerdüştiler dini törenlerde ve toplumsal hayatta sembolleri yoğun olarak kullanırlar. Bu sembollerin başında *Fraveher* gelir. Bunun dışında çeşitli ağaç ve bitki türleri, kend-ı sebz, yumurta ve bazı renk ve sayılar bulunur. Bu sembollerin ifade ettiği anlamların bilinmesi, Zerdüştiliğin anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Fraveher sembolünün İran dini ve kültüründe yerleşmesi, Ahamenişlere kadar uzanan geçmişe sahiptir. Ahamenişler dönemine ait Taht-ı Cemşîd ve Nakş-ı Rustem’de birçok noktada taşların üzerine oyulmuş Fraveher sembolü, günümüzde net şekilde görülmektedir. Bu sembolde, süslü elbise giymiş yaşlı bir adam, başında külahla doğuya doğru başı dik şekilde ayakta durur. Bu duruşuyla neşe ve kuvvetle kanatlarını açmış uçuşa hazır kuşu andırır. Yaşlı adam, bir halkanın içinden geçer, sağ eliyle dua eder, sol elinde küçük bir halka tutar. Bu sembolün üzerindeki her işaret, ahlâkî açıdan ulaşılması gereken hedefe işaret eder. Bunlar, maddeler halinde şu şekilde özetlenmektedir:

1. Ayakta duran adamın yaşlı olması, güç ve doğrulukla beraber, bilgiyi ve tecrübeyi temsil eder.

2. Yaşlı adamın başı örtülüdür, Zerdüştilerin kiblesi nura döner. Sağ eliyle tanrıya dua eder, sol elinde kalbine yakın noktada, adı *sözleşme halkası* olan halkayı tutar. Halkanın diğer tarafında, görünürde kimse yoktur. Orada Tanrı’nın olduğu ve yaşlı adamın Tanrı’yla sözleşme yaptığı varsayılır. Zerdüş’ten önce İranlılar arasında sözleşme halkası yaygın gelenektir. Eski İran kitabelerinde sol ellerinde sözleşme halkası bulunan iki adam resmedilmektedir. Bu uygulama, daha sonra Zerdüş’ti geleneğe geçer. Birçok kültürde evlilik sırasında damat ve gelinin taktığı yüzüğün, buradan geldiği belirtilmektedir.

3. Kuşun iki tarafında, onu uçar vaziyette gösteren kanatlar bulunur. Kuşun elleri olan her kanadın üzerinde iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylemi temsil eden üç bölüm yer alır.²⁰³

²⁰³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 394.

4. Yaşlı adamın içinde bulunduğu halka, herkesin yaşayacağı dünya hayatını sembolize eder. Burada insanın görevi, Ahûramazda'nın verdiği yeteneklerle kendisi ve insanlık için manevi değerlerle dolu dünya inşa etmesidir.

5. Kuşun alt tarafında üç bölümden oluşan kuyruk kısmı yer alır. Bu üç bölüm, kötü düşünce, kötü söz ve kötü eylemi sembolize eder.

6. Kuşun sağ ve solunda kıvrımlı şerit şeklinde iki ayak bulunur. Bu, *Spentamînû* ve *Angramînû* olarak ifade edilen insanın fitratındaki iyi ve kötü ikiz cevheri temsil eder.²⁰⁴

Fraveher, Zerdüştilerde önemli sembollerin başında gelir. Bütün ateşkedelerin girişinde, kurumların ve Zerdüştilerin evlerinin duvarlarında bu sembolü görmek mümkündür. Zerdüştiler ayrıca onu kolye ve künye şeklinde süs eşyası olarak kullanırlar. Môbedyâr Mitra Muratpûr'la görüşme yaptığımız sırada, orada bulunan altmışlı yaşlarda erkek Zerdüşti, dinlerini öğrenmek istiyorsam işe Fraveher sembolünün anlamlardan başlamamam gerektiğini söyleyerek sembolün kendileri için önemine işaret etti. Fraveher'in dini anlamlarının yanında, Zerdüştiler açısından millî kimliğin simgesi olarak görülmektedir.

Fraveher sembolü İran'da, Müslüman halk tarafından da kullanılır. Sembol, sokakta insanların bileğinde ve boynunda süs eşyası olarak görülebilir. Yezd'de, birçok işyerinin duvarında bu sembol asılıdır. Şehirde el işi süs eşyası satan mağazalarda, Fraveher ve Zerdüşti dine ait birçok sembolün imitasyonunu görmek mümkündür. İran'ın büyük otobüs firmalarından *Mihen Nurârya*'nın logosu Fraveher'dir. Farklı platformlarda bu sembolü kullanan İranlılara, sembolün anlamını sorduk. Bunun *ilk peygamber, ilk insan, İranlıların simgesi* ve *II. Kurûş* olduğu yönünde cevaplar aldık. Cevaplardaki ortak nokta, bunun İslâm öncesi İran kültürüne ait değer olduğunun bilindiğidir.

Zerdüştiler, sembolik anlamlar yükledikleri bazı ağaç ve bitki türlerini, dini tören, kız isteme, düğün ve cenaze gibi uygulamalarında kullanırlar. Ağaç olarak *selvi*, *çam*, *nar* ve *mersin ağacı*; bitkilerden *hom*, *kekik*, *gül* ve kendisine *sebzi* denilen tabak içinde çimlenmiş ürün en önemlilerindendir.²⁰⁵

²⁰⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 394-395.

²⁰⁵ Mehrengîz Şehzâdî, *Mîz, Hevân, Sofrâ*, Sazmân-ı Zenân-ı Zertoştî, Tahran 1386/2007, ss. 3-4.

Ağaçlardan en önemlisi selvidir. Selvi, dik ve her zaman yeşil olmasıyla yüceliği, özgürlüğü, her daim canlı olmayı, üretkenliği, neşeyi ve uzun ömrü ifade eder.²⁰⁶ Taht-ı Cemşîd'deki taş oymalarda selvi ağacı önemli yer tutar. Burada milletleri birbirinden ayıran selvi ağacı oymaları, İran kültüründeki selvi ağacına verilen önemin iki bin beş yüz yıllık geçmişe dayandığını göstermektedir. Günümüzde Zerdüştiler, *porsı* gibi taziye ve ölülerini yâd ettikleri *Hîrombâ* Törenlerinde, bayram, kız isteme günlerinde, selvi ağacının yeşil dallarını bulundurlar. E. Hurşîdyan göre her millet simge olarak bir ağaç belirlemiştir. Araplar hurma, Yunanlılar zeytin ve Hristiyanlar çam ağacını simge kabul etmiştir. Selvi ağacı da Zerdüştilerin simgesidir, onların dinini temsil etmektedir.²⁰⁷

Zerdüşti mekânlarda genelde selvi ve çam ağacı dikilidir. Amordâd internet sitesinde, ölümler için gül bağışı yapmak yerine selvi ağacının dikilmesi teşvik edilir. Burada verilen reklâmda, bir Zerdüştinin ölümlerinin ruhları için yetmiş Türk Lirası'na tekabül eden değer karşılığında bir selvi ağacı dikebileceği, dikilen ağaca numara verileceği, kimin tarafından, kimin için dikildiği sitede yayınlanacağı belirtilmektedir.²⁰⁸ Çam ağacı da sürekli yeşilliğini koruyan özelliğinden Zerdüşti gelenekte önemli yere sahiptir.

Nar ağacı yapraklarının koyu yeşil renginden dolayı sembolik anlamlar yüklenilen diğer bir ağaçtır. Nar, bir kabuk altında çok taneli olmasıyla bereketi, doğurganlığı ve bol rızıkı temsil eder.²⁰⁹ Yezd'deki Zerdüştiler hakkında önemli çalışma yapmış Sıdîkî Ramazanhâni, Yezd'li Zerdüştilerin ailelerine bol rızık getireceğine inandıklarından, yıl boyunca bir narı su dolu madeni tepsinin içine koyduklarını ayrıca Nevruz sofrasına konulmak üzere bir çukura tatlı, renkli ve sulu nar bıraktıklarını, üzerini samanla örttüklerini haber vermektedir.²¹⁰ Nikâh sırasında, damadın ailesinden biri, içinde nar olan bir tepsiyi damadın başı üzerinde tutar. Katıldığımız düğünde nikâh kıyan mûbed yaptığı konuşmada, tepsideki narın çok çocuk sahibi olmayı sembolize ettiğini belirtti. Tahran'daki Zerdüşti mezarlığının hemen bitişiğinde büyük bir nar bahçesi bulunmaktadır.

²⁰⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 76-77.

²⁰⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 76-77.

²⁰⁸ <http://Amordâdnews.com/upload/ag/sarv.htm>, (t.y.).

²⁰⁹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 119.

²¹⁰ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 119.

Diğer sembolik ağaç, ebediliği temsil eden mersin ağacıdır. Günümüzde Zerdüştiler ölü için yapılan porsı,²¹¹ üçüncü gün, dördüncü gün ayrıca Gâhanbâr gibi törenlerde bu ağacın dallarını bulundururlar. Tarihi kaynaklara bakıldığında İran halkının eski tarihlerden beri mersin ağacına değer atfettiği anlaşılmaktadır. Herodotos, Perslerin kurban törenlerinde kurbanın başına mersin ağacı dallarından yapılmış taç koyduklarını bildirmektedir.²¹² Bitkilere gelecek olursak, bunların başında sevgi ve muhabbeti sembolize eden hom gelmektedir.²¹³ Kekik ve gül kendisine sembolik anlamlar yüklenen, törenlerde yoğun olarak kullanılan diğer bitkilerdendir.

Yeşil şeker anlamına gelen *kend-i sebz*, üzerinde Fraveher sembolü olan etrafı yeşil, uç kısmı sarı renkli folyoyla kaplı, koniye benzeyen beyaz şekerdir. Bunun, on-yirmi santimetre arasında değişen üç ebadı bulunur. Kend-i sebz, iyi şans, ağzın tatlı olmasını ve mutluluğu sembolize eder. Zerdüştiler, onu tüm tören sofralarına koyarlar. Bunun yanında, kend-i sebz hediyeleşmede kullanılırlar.²¹⁴ Katıldığımız düğünde, nikâh töreni sonrasında gelinin kardeşi, nikâh kıyan mûbede hediye olarak bu şekerden verdi. Kend-i sebz taziye törenlerinde de hediye olarak verilir. Zerdüştiler aldıkları bu şekeri yemezler, hatıra olarak evde bulundururlar. Ama onu yemenin sakıncası da yoktur.

Dini sofralara konulan yukarıda bahsettiğimiz ürünler, farklı tören sofralarının ortak ürünü olabilir. Bu durumda törene göre ona farklı anlamlar yüklenir. Katıldığımız bir düğünde mûbed, nikâh boyunca damadın başının üzerinde tutulan tepsideki yumurtanın hayatın devamlılığını, anne-babanın çocuklarına haklarını helal etmesi gerektiğini, ailenin kızları üzerinde artık onu doğruya yönlendirme, yol göstericilik dışında hayatına karışma hakkı olmamasını sembolize ettiğini ifade etti.²¹⁵ Hâlbuki kaynaklarda, Nevruz sofrasındaki yumurtanın nutfeyi ve doğurganlığı sembolize ettiği geçmektedir.²¹⁶

Yeşil, beyaz ve narenci gibi bazı renklerin Zerdüştilerin hayatında özel anlamları vardır. Bu renklerde, en önemlisi yeşildir. Yeşil, Spendormez'in simgesi olup, sevgi ve tevazuu ifade eder.²¹⁷ Zerdüştiler dini ve günlük hayatlarında yeşil rengi yoğun olarak kullanırlar. Törenlerde sofraya niyetine serilen kumaşın rengi yeşildir. Sofrayı oluşturan

²¹¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 123; Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s.180.

²¹² Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 75.

²¹³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 123.

²¹⁴ Şehzâdî, *Mîz, Hevân, Sofrî*, s. 4; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 232.

²¹⁵ Nikâh törenindeki yumurtanın ifâdet ettiği anlamlar için bkz. Şehzâdî, *Mîz, Hevân, Sofrî*, s. 10.

²¹⁶ Şehzâdî, *Mîz, Hevân, Sofrî*, s. 4.

²¹⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 126.

ürünler yeşil renk ağırlıklıdır. Giyim ve kuşamda da yeşil renk belirginliğini gösterir. Tahran ve Yezd'de yapılan birçok törende, Zerdüşti kadınlar yeşil ağırlıklı kıyafetler giyer. Düğünlerde, damatla babası yeşil külah giyer, damadın omzundan yeşil renkli şal sarkıtılır. *Hord Avesta* kitabının kabının rengi genelde yeşildir. Kısaca yeşilin, Zerdüştiliğin en temel rengi olduğu söylenebilir. Bazı Zerdüştiler, Müslümanların yeşil renge verdikleri önemin dinlerinden kaynaklandığını belirtirler.

İkinci ağırlıklı renk, beyazdır. Beyaz, Behmen'in simgesi olup barışı, dostluğu, doğruluğu, sözde ve düşüncede iyiliği sembolize eder.²¹⁸ Pek çok dini pratikte beyaz rengin etkisi görülür. Ölü için yapılan törenlerde hazırlanan sofranın rengi beyazdır. Törenlerde genelde beyaz renkli güller bulundurulur. Cenaze ve taziye törenlerinde Zerdüşti kadınlar, beyaz başörtü takarlar. Din adamları çorap ve ayakkabı dâhil tümü beyaz kıyafet giyerler. Narenci ise Erdîbehişt'in simgesi olup doğruluğu ifade eder.²¹⁹

İran gibi giyimde siyah rengin hâkim olduğu bir toplumda, yeşil, beyaz ve açık renkli kıyafetler giyen Zerdüştiler, Müslümanlardan kolayca ayırt edilir. Zerdüştiler, siyah rengi sevmediklerinden siyah renkli kıyafetler giymemeye çalışırlar.

Zerdüştiler, bazı sayılara sembolik anlamlar yükler, dini ve günlük yaşantılarından bazılarını bu sayılara göre tanzim ederler. E. Hurşîdyan'a göre insanlık, sayı saymayı öğrendikten sonra başta bütün sayıların aynı değerde olduğunu düşünür. Zamanla bazı sayıların kendisi için daha faydalı ve anlamlı olduğunu fark eder.²²⁰ Bu önemli sayılardan bazıları 1, 3, 4, 6, 7, 12, 21, 33, 72 ve 101' dir.

1, Tanrı'nın birliğini ifade eder. Zerdüştiler sürekli olarak dinlerinin tek Tanrı'lı olduğunu vurgularlar. Bazı törenlerde sağ elin şahadet parmağını bir müddet havaya kaldırırılar. Bununla Tanrı'nın birliğine işaret ederler.²²¹ Beyaz elbiseler giymiş, sol elinde baston tutan, sağ elinin şahadet parmağıyla havaya doğru işaret eden Zerdüş'tün resmi Zerdüşti kurumlarında asılıdır.

3, iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylem olan üç ahlâkî ilkeyi ifade eder. Bazı Zerdüşti kurum ve ateşkedelerde üç ampul veya mumla bu sayı temsil edilir.

4, tabiatın dört kutsal unsuru toprak, su, hava ve ateşi ifade eder.

²¹⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 125-126.

²¹⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 125.

²²⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 215.

²²¹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=9692>, (19.06.2013).

6, altı Amešâspendân'ı; 7, Ahûramazda ile birlikte altı Amešâpendân'ı ifade eder. Bu sayı, törenlerde en belirleyici olanıdır. Sudrepûşî Töreni'ne katılan môbedler, tören için hazırlanan sofradaki temel ürünler, Tirgan Bayramı'nda bileğe takılan ipliklerin sayısı yedidir. Lork denilen karışım, yedi kurutulmuş meyveden oluşur.

12 sayısı yılın on iki ayını; 21, *Avesta*'nın yirmi bir cüzünü; 33, İzedlerin sayısını temsil eder.

72, Zerdüş'te yardım eden, onunla ölen yetmiş iki yoldaşını, yetmiş iki bölümlük *Yesna*'yı ve yetmiş iki iplikten oluşan kuştîyi temsil eder. 101 ise Ahûramazda'nın *Hord Avesta*'daki isimlerin sayısını belirtir.²²²

Yukarıda Zerdüş'tiler için önemli olan bazı semboller hakkında bilgi verdik. Onların, bunların dışında daha birçok sembol ürünü olduğu bilinmelidir. İleride yeri geldikçe bunları da açıklayacağız.

J. DİNİ TAKVİM

Günümüzde Zerdüş'tiler aralarında zamansal fark olan biri *Eski* diğeri *Yeni* iki takvim kullanırlar. Onların takvim meselesini anlamak için konunun tarihi sürecine bakmak gerekmektedir.

İran'da Müslüman ve Zerdüş'tilerin kullandığı takvim, güneş yılına dayalı Hicri Takvim'dir. Bu takvim Ahamenişlere kadar uzanan geçmişe sahiptir. Ahamenişler, Babillerden aldıkları fakat kendilerine uyarladıkları takvimi kullanırdı. Bu takvimde yıl, 30 günden oluşan 12 aydı. Herodotos'un bildirdiğine göre, Darius (M.Ö. 522-486) Kilikyalılardan yılın her günün karşılığında 360 beyaz at vergi alırdı. Ahamenişler, takvimlerinde her aya kendilerine göre yerli isimler vermişlerdi.²²³ Taht-ı Cemşid'de bulunan tabletlerden, onların ayları *âdukanîş*, *sûrveher*, *sâîgârsî*, *geremped*, *dernbâcî*, *karbâşîya*, *bâgâyâdî*, *verkazan*, *âçîhâdî*, *anâmek*, *sâmiyâ* ve *vîhen* olarak isimlendirdikleri belirlenmiştir.²²⁴ Bu takvimde, yıldan 5 gün 6 saat eksikti.

Sasaniler döneminde, Eski İran Takvimi'nde biri kuruluşta I. Erdeşîr (226-241), diğeri ara dönemde I. Kavad (488-531) tarafından reform niteliğinde iki önemli değişiklik yapılır. I. Erdeşîr tarafından Mısırlıların takvim sistemi kabul edilir ve bir yıl

²²² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 216-217.

²²³ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 70.

²²⁴ Muhammed Hüseyin Eminisâm, *Nûrûz*, I. Baskı, Sazmân-ı Çâp-ı Hevâcî, (y.y.) 1993, ss. 58-59.

360'tan 365 güne yükseltilir. Bu takvimde aylar 30 gündür, yılın sonuna ilaveten 5 gün eklenir. Bunlara *Gâtalar*dan beş bölümün ismi verilir.²²⁵

Bununla birlikte takvimde hâlâ yılda 6 saat eksik kalmaya devam eder. Bundan dolayı I. Erdeşîr zamanında dini tören ve bayramlar için belirlenen tarihler, her yıl düzenli olarak geriye kayar. Bu durum, yeni bir takvim reformu yapılmasını zorunlu kılar. Bunun için toplanan bir konsil, takvim aylarında değişiklik yapmak yerine Nevruz'un tarihini değiştirerek onu ilkbahar dönemine taşır. Fakat bu kesin çözüm değildir. Tarihlerin kayma sorunu devam eder. Soruna kesin çözüm, I. Kavad tarafından getirilir. Bu dönemde, ilkbahar ekinoksu, 9. ay olan âzere denk gelmişti. Bunun için Nevruz ekinokstaki yeni yerine taşınır. Nevruz'la bağlantılı Gâhanbârlar ve Sedî Bayramı için yeni tarihler belirlenir. Eskisi gibi bunların yerlerinin, büyük farklarla geriye kaymaması için yıldan eksik hesaplanan 6 saati telafi için *yıla 120 yılda, bir ayın eklenmesi* kuralı getirilir. Bu durumda tören ve bayramların yerleri en fazla bir ay değişecektir. 120 yılın sonunda 1 ayın eklenmesiyle bunlar eski yerlerine gelecektir.²²⁶

Yıla 120 yılda bir ayın eklenmesi kuralına göre, ayın eklendiği yıl 13 ay oluyordu. Bu da ilk 120 yılın sonunda iki ferverdîn, ikinci 120 yılın sonunda iki erdîbehişt şeklinde sırasıyla gider. Eklenmenin yapıldığı yıla *sal-ı averdâd* denilir. İranlılar eklenen bu ayın tamamını, *mînubâzâr* denilen şehirlerde bayram olarak kutlarlar. Bu şehirlerde insanların eğlenmesi için pazardaki ürünlerin fiyatı düşürülür, fiyat farkları da devlet tarafından karşılanır. Gümrük vergileri alınmaz, alınan miktar halka bağışlanır. Bu durum, Sasanilerin yıkılışına kadar devam eder. Arapların İran'ı ele geçirdikleri sıra, takvime yeni bir ay ekleme dönemidir. Artık padişah yoktur, her tarafta kargaşa hâkimdir. Bu yapılamaz, bundan sonra uygulama unutulur. Bu eklemeyi Hindistan'a göç etmeye niyetlenip, İran'ın Minâb şehrinde toplanmış Zerdüştilerin ileri gelenleri sadece yapar. Onlar da bir süre sonra Hindistan'a göç eder ve bu uygulamayı unuturlar. Böylece onların takvim hesaplarıyla güneş yılı arasında fark meydana gelir.²²⁷

Günümüzde İran Devleti, İran Şurâ-ı Millî Meclisi tarafından 1925 yılında kabul edilen güneş yılına dayanan Hicri Güneş Takvimi'ni kullanır. Bu takvimin temeli, Celali Takvim'e dayanır. Başlangıcı ise Hz. Peygamberin hicretidir. Takvim 365 gün 6

²²⁵ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, ss. 104-105.

²²⁶ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, ss. 128-129.

²²⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 208-209; Ebû Reyhan Birûnî, *Maziden Kalanlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011, ss.72-74.

saatten oluşur. 6 saatlik zaman farkı dört yılda, bir gün şeklinde yıla eklenir. Eklenmenin yapıldığı yıla da *sal-ı kebîs* denilir.

Zerdüştiler, kullandıkları iki takvim çeşidinde, milattan önce 1738 yılında Zerdüş'te peygamberlik verilmesini başlangıç olarak kabul ederler. Bundan dolayı resmi takvimde yıl 1394 iken bu Zerdüş'tî takvimde 3750'li yıllara tekabül eder. Zerdüş'tîlerin günümüzde kullandıkları iki takvim, *Eski/Gayri Faslî/* ve *Yeni/Faslî* Takvim olarak isimlendirilir.²²⁸ Yeni Takvim, devletin kullandığı Resmi Takvim'le uyumludur ve yaygın olarak kullanılan budur. Eski Takvim, yıldan altı saatin eksik hesaplandığı, Yeni Takvim'den geri olandır. Aslında yakın zamana kadar bütün Zerdüş'tîler, Eski Takvim'i kullanırdı. Yezd'li din adamları ve Yezd Zerdüş'tîler Meclisi, Yeni Takvim'e geçilmesi kararını alınca,²²⁹ Tahran ve Kirmandakiler, Yeni Takvim'i kullanmaya başlar. Fakat Yezd'in köylerindeki Zerdüş'tîler, ata mirası Eski Takvimi kullanmaya devam ederler. Bunlar, Pencı ve Mihrîzed denilen kurban gibi törenlerini bu takvime göre düzenlemeye devam etmektedirler.²³⁰

Eski Takvim, Yeni Takvim'den yaklaşık dört ay geridir. Her aylık farkın, 120 yılda oluştuğu göz önüne alındığında, iki takvim arasında bu fark yaklaşık 480 yıllık süre zarfında meydana gelmiştir. Takvim konusundaki eski-yeni ihtilafı günümüzde Parsîler arasında da söz konusudur.²³¹

²²⁸ Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), ss. 54-57.

²²⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 207.

²³⁰ Zerdüş'tî takvim hakkında Môbed Rustem Vahidî'den şu bilgilere ulaşılmıştır: “Zerdüş'tîler eskiden, 365 gün ve 6 saat olan güneş yılını esas alan Hicri Takvim'i kullanırdı. Araplar İran'a saldırıp Sasanileri yıkınca Zerdüş'tîler takvimlerinde şaşırdı, yıla altı saati eklemeyi unuttular. Bu altı saat birikti ve böylece Eski Takvim ile Yenisi arasında yaklaşık 3-4 aylık fark meydana geldi. Eski Takvim'i kullanmaya devam eden Yezd'deki Zerdüş'tî köyler, Pencı Töreni'ni bu takvime göre kutlamaktadır. Onlar, ata mirası olan uygulamayı devam ettirdikleri için biz onlara saygı duyuyoruz. Parsîler ise bizden daha önce hatanın farkına vardı ve takvimlerini düzelttiler...” Môbed Rustem Vahidî, *Görüşme*, (21.07.2015).

²³¹ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, s. 114.

Devletin kullandığı takvimle Zerdüştilerin kullandığı iki takvim şöyledir:

Miladi Takvim Zaman Aralığı	İran Devleti Resmi Takvimi: 365 gün+ 6 saat	Zerdüştilerin Yeni Takvimi: 365 gün+ 6 saat	Zerdüştilerin Eski Takvimi: 365 gün
21 Mart-20 Nisan	1. Ferverdîn (31 gün)	1. Ferverdîn (31 gün)	9. Âzer (30 gün)
21 Nisan-21 Mayıs	2. Ordîbehişt (31 gün)	2. Erdîbehişt (31 gün)	10. Dey (30 gün)
22 Mayıs-21 Haziran	3. Hordâd (31 gün)	3. Hordâd (31 gün)	11. Behmen (30 gün)
22 Haziran-22 Tem.	4. Tîr (31 gün)	4. Tîr (31 gün)	12. İsfend (30 gün)+5 gün
23 Tem.-22 Ağustos	5. Mordâd (31 gün)	5. Amordâd (31 gün)	1. Ferverdîn (30 gün)
23 Ağustos-22 Eylül	6. Şehrîver (31 gün)	6. Şehrîver (31 gün)	2. Erdîbehişt (30 gün)
23 Eylül -22 Ekim	7. Mihr (30 gün)	7. Mihr (30 gün)	3. Hordâd (30 gün)
23 Ekim-22 Kasım	8. Âban (30 gün)	8. Âban (30 gün)	4. Tîr (30 gün)
22 Kasım-21 Aralık	9. Âzer (30 gün)	9. Âzer (30 gün)	5. Amordâd (30 gün)
22 Aralık-20 Ocak	10. Dey (30 gün)	10. Dey (30 gün)	6. Şehrîver (30 gün)
21 Ocak-19 Şubat	11. Behmen (30 gün)	11. Behmen (30 gün)	7. Mihr (30 gün)
20 Şubat-20 Mart	12. İsfend (29/30 gün)	12. İsfend (29/30 gün)	8. Âban (30 gün)

Burada görüldüğü üzere Resmi Takvim ile Zerdüştilerin Yeni Takvimi'nde ilk 6 ay 31, sonraki 5 ay 30, 12. ay yıla göre 29 ya da 30 gündür. Burada yıl 365 gün, 6 saattir. Zerdüştilerin Eski Takvim'inde ise aylar 30 gündür, on ikinci ayın sonunda takvime 5 gün daha eklenir, yıl 365 güne tamamlanır.

İki Zerdüşti takvime baktığımızda, Yeni Takvim'de birinci ay olan ferverdîn, Eski Takvim'de dokuzuncu ay olan âzere denk gelir. Dolayısıyla bazı törenlerin zamanları iki takvime göre farklılık arz eder. Örneğin, isfend ayının sonunda yapılan Küçük ve Büyük Pencı, Yeni Takvim'de miladi ayla marta, Eski Takvim'e göre temmuza denk gelir. Bu ihtilaf, iki takvim arasındaki zamansal farktan kaynaklanır.

Her iki Zerdüşti ve devlet takviminde aylar için genelde ortak isimler kullanılır. Bunlar, Eski İran Takvimi'nde kullanılan Zerdüşti geleneğe ait isimlerdir. Bu konudaki ihtilaf, *mordâd* ve *ordîbehişt* isimleri konusundadır. İki Zerdüşti takvimde *mordâd*, *âmordad* şeklinde geçer. Zerdüştiler ısrarla bunun böyle olması gerektiğini söylerler.

Mordâd ölüm anlamına gelir. Kelimenin başına Avesta Dili'nde *nefiy edatı elifin* getirilmesiyle, kelime ölümsüzlük anlamını kazanır. Dinin özüne uygun olanın ölümsüzlük, ebedilik olduğu vurgulanır. Resmi takvimde ikinci aya *ordîbehişt*, Zerdüşti takvimlerde ise buna *erdîbehişt* denilir.

İki Zerdüşti takvim, gün isimleri ve haftalık bölümlleme konusunda Resmi Takvim'den farklılık arz eder. Resmi Takvim'de günler sayılarla ifade edilir, ay dört haftaya bölünür. Zerdüşti Takvimlerde, günler isimlerle ifade edilir. Ayın 30 gününden, 4'ne Tanrı'nın, 6'sına Ameşâspendlerin, 20'sine Îzedlerin ismi verilmiştir.²³² Ayrıca ayda, haftalık bölümle yoktur. Gün isimleri sırasıyla, 1-ormezd, 2-vehmen, 3-erdîbehişt, 4-şehrîver, 5-spendormez, 6-hordâd, 7-amordâd, 8-deybaâzer, 9-âzer, 10-âban, 11-hûr/hîr, 12-mâh, 13-tîr, 14-gôş, 15-deybamihr, 16-mihr, 17-sûruş, 18-raşn, 19-ferverdîn, 20-verehrâm, 21-râm, 22-bâd, 23-deybadîn, 24-dîn, 25-ard, 26-eştâd, 27-âsmân, 28-zâmyâd, 29-mantrîspend ve 30 anârâmdır.²³³ Önceden açıkladığımız üzere, Sasaniler döneminde yıl sonunda takvime 5 gün eklenmiştir. Bu günlere *gâtabîyu* veya *penci* denilmektedir. Bunların isimleri de *ehnûd*, *eştûd*, *spentamed*, *vohûhaştr* ve *vohûstvâyîşt*.²³⁴

İki Zerdüşti takvimde bir gün ismi, her sene aynı ayda aynı sayı değerini ifade eder. Örneğin, Yeni Takvim'de şehrîver ayının 17'si her sene bâd günüdür. Dolayısıyla belirli güne göre yapılan ibadetlerin zamanı hiçbir yıl değişmez.

İki Zerdüşti Takvim'de normalde 30 gün olan ay, *ormezd* günü ile başlar *anârâmla* biter. Yeni Zerdüşti Takvim, ilk 6 ayı 31, sonraki 5 ayı 30 ve son ayı ise yıla göre 29 veya 30 gün olan Resmi Takvime uyarlandığından gün isimlerinin sıralaması Eski Takvimden farklılaşmıştır.²³⁵ Yeni Zerdüşti Takvimde ayrıca dört yılda bir isfend ayına bir gün eklenir. Eklemenin yapıldığı yıla *sal-ı kebîs* güne ise *averdâd* denilir.²³⁶ Eski Takvimde ise ayların tamamı 30 gün olduğundan yılın 12 ayı ormezd günü ile başlar anârâmla biter.

²³² Erdeşîr Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1391/2012, s. 23.

²³³ Zerdüştiler, bazı ibadet ve törenlerini gün ismine göre yaparlar. Tahran'da Zerdüştiler her ayın erdîbehişt günü, Âdoryan Ateşkedesi'nde *Erdîbehişt Günü* ve verehrâm gününde, Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi'nde *Verehrâm Günü* törenlerini yaparlar.

²³⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 228.

²³⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 228.

²³⁶ Erdeşîr Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, Şirket-i Çâp-ı Hevâcî, 1394/2015, s. 162.

K. ZERDÜŞTİLERİN DEVLET ve MÜSLÜMAN TOPLUMLA İLİŞKİLERİ

İslâm'ın İran'a girmesinden sonra Zerdüştilerin toplumsal durumlarını gösteren müstakil çalışmalara sahip değiliz. Konu hakkında farklı kitaplarda dağınık bilgiler verilmektedir. Dini kitaplarla el yazmalarında da özet bilgiler elde etmekteyiz. Bundan dolayı Sasanilerden sonra Zerdüştilerin yaşadıkları yerlerde devlet ve toplumla ilişkileri konusu gizemini korumaya devam etmektedir.²³⁷ Konu hakkında en eski ve en net bilgiler, önceden ifade edildiği üzere yüz elli yıl öncesine aittir.

Zerdüştilerin devlet ve halka ilişkileri, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar döneme göre değişkenlik arz etmiştir. Kaçarlar döneminde, Yezd ve Kirman'da yaşayan Zerdüştilerin devletle ilişkileri sıkıntılı ve yaşam koşulları son derece zordu. Devlet onlardan cizye vergisi alır. Cizye, genelde çiftçilik ve hayvancılıkla geçinen az gelire sahip Zerdüştiler için büyük külfetti. Devlet, toplumda fark edilebilmeleri için sarı renkli kıyafetler giymelerini zorunlu kılar. Seyahat hakları resmi olarak kısıtlanır. Toplum tarafından da dinlerini terk etmeleri hususunda kendilerine yoğun baskı uygulanır. Onlar kötü durumlarından, gerek mektupla gerekse habercilerle dindaşları olan Parsîleri sürekli haberdar ederler. Bunun üzerine Parsîler, onlara yardım etmek için aralarında temsilci seçtikleri Mânekcî'yi 1854 yılında İran'a gönderir ve Hindistan'da *İranlı Zerdüştilerin Durumlarını İyileştirme Meclisini* kurarlar. Manekcî İran'a gelir gelmez Hindistan'a, dindaşlarının durumunu özetleyen bir rapor yazar ve topluma uygulanan baskıların kaldırılması için Nasıruddin Şâh (1848-1896) ile görüşmeler yapar. Bunun sonucunda baskılar hafifler.²³⁸ Fakat Manekcî'nin en büyük başarısı, İran'a gelişinin üzerinden yirmi sekiz yıl geçtikten sonra 1882 yılında Zerdüştiler için büyük külfet olan cizye vergisinin kaldırılmasını sağlamasıdır. Bu, Zerdüşti toplum için oldukça önemli bir gelişmedir. Bu tarihten sonra Zerdüştilerin durumu iyiye gider, devletle halk tarafından kendilerine yapılan baskı azalır. Manekcî, bunun dışında dönemin Zerdüşti toplumu için önemli sayılabilecek daha birçok işe imza atar. Yezd ve Kirman'da varlıklarını günümüzde devam ettiren Zerdüşti meclislerin kurulması, Zerdüşti gençler için Sudrepûşî gibi dine giriş törenlerin yaygınlaşması, mabetlerin tamir edilmesi, hayır sandıklarının kurulması ve yeni okulların açılması

²³⁷ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 47.

²³⁸ Pûrustemî, *Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran*, ss. 25-30; Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, ss. 209-210; Ignaz Goldziher, *İslâmda Fıkıh ve Akaid*, Çev. İlhan Başgöz, I. Baskı, Ardış Yay., Ankara 2004, s. 279.

bunlardan bazılarıdır. Manekcî'nin ölümünden sonra üstlendiği misyonu yürütmek amacıyla İran'a Keyhusrû Vecîhânsâhib ve Erdeşîrcî Rîbûter gelir.²³⁹ Fakat bunlardan, Manekcî'nin önemini zikretmek gerekir ki onun yok olmaya doğru giden Zerdüşti toplumunu yeniden yaratmasıydı. Bundan dolayı Manekcî günümüzde Zerdüştiler tarafından yaptığı hizmetleri bilinen, saygı duyulan önemli tarihi kişiliktir. Bazı Zerdüşti kurum ve mabetlerinde resim ve heykelleri görülmektedir.

Modern İran tarihinde Zerdüştiler için en önemli olay, 1906 yılındaki Anayasa Devrimi bunun sonucunda ilk Meclisin kurulmasıdır. Zerdüştiler, bu dönemde Anayasa Devrimi'ni maddi ve manevi olarak desteklerler. Hatta Erbâb Pervîz Şâhchân ve Feridun Husrû Ehrîstânî gibi Zerdüştiler bu uğurda öldürülür. Sonuçta Zerdüştiler İran Meclisinde bir milletvekiliyle temsil hakkını elde ederler. İlk milletvekilleri dönemin varlıklı tüccarlarından Zerdüşti Erbâb Cemşîd Cemşîdyân olur.²⁴⁰

Rıza Şâh (1926-1941) döneminde, Zerdüştilerin devletle ilişkileri tuhaf bir görünüm arz eder. Bir yandan diğer dini azınlıklara yapıldığı gibi okulları, ibadethaneleri birtakım kısıtlamaya tabi tutulur, diğer taraftan yeni monarşinin ulusal ideolojisi için araç haline getirilirler. Bu dönemde, Zerdüşti geleneğe ait birçok sembol, Modern İran Ulusu'nun inşasında köşe taşı olur. Rıza Şâh, 1934 yılında ülkenin artık *Pers* yerine *Avestaî* bir kelime olan *İran* olarak isimlendirilmesini sağlar. Burada vurgu İslâm öncesi İran krallarının şanlı geçmişine yapılır. Doğal olarak birçok Zerdüşti, yeni sistemi, Rıza Şâh'ı destekler. Bunların içinde Zerdüştilerin milletvekili Erbâb Keyhusrû Şahre de vardır.²⁴¹

Muhammed Rıza Şâh (1941-1979) döneminde devletle Zerdüştiler arasında geçmiş dönemlere göre nispeten daha iyi ilişkiler gelişir. 1960 yılında Tahran'da ilk *Dünya Zerdüştiler Toplantısı* yapılır. Üstelik kongrenin üyelerinden biri, devletin üst kademelerindendir. Bir kısım Zerdüşti, diğer dini azınlıklarda olduğu gibi sol fraksiyonlu İran Tudeh Partisi'ne katılır. Bu dönemde devletle dini azınlıkların ilişkileri iyi olmasına rağmen, iller bazında önyargı, ayrımcılıklar devam eder.²⁴² Geçmiş dönemlere kıyasla Pehlevî yönetiminde Zerdüştiler daha özgür ve rahat yaşarlar.²⁴³ Bu dönemi görmüş Zerdüştiler, konuşmalarında hâlâ Şâh döneminden övgüyle bahsederler.

²³⁹ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, ss. 77-81.

²⁴⁰ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, ss. 83-84; Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 38.

²⁴¹ Sanasarian, *Religious Minorities in Iran*, s. 49.

²⁴² Sanasarian, *Religious Minorities in Iran*, s. 49.

²⁴³ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 36.

Pehlevî dönemini sonlandıran İran İslâm Devrimi, Zerdüşî toplumu için dönüm noktası olur. İslâm Devrimi, görünüşte yeni Anayasa'da belirtildiği üzere dini azınlıklara önceden elde ettikleri hakları tanır. Gerçekte ise hayat, onlar için daha ağır ve karışık olur. Yeni teokratik sistem, din üzerinde tanımlamada bulunur, toplumda keskin biz ve onlar ayırımı çıkar. Toplumda homojenliği esas alan eski sistemin aksine yeni sistem, baskıyla gerçekleşen dışlayıcı ve ikinci olmaya dayanan bir anlayışı esas alır. Devletle dini azanlıklar arasındaki gelişen yeni ilişki, toplumda kompartımanlaşma ve bölümleşme yaratır.²⁴⁴ Burada dinin ayrıştıran ve tanımlayıcı etnik kimliğe dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır.

Buna rağmen, günümüzde Zerdüşîlerin sisteme entegre oldukları ve devletle olumlu ilişkiler geliştirdikleri söylenebilir. Bunun için onlar devletle ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek bir siyaset yürütmekten ve siyasi eylemlerden uzak durmaya çalışırlar. E. Hurşîdyan'a göre dinleri, devletin başında hangi hükümetin olduğuna, iktidara nasıl geldiğine ve hangi ismi taşıdığına karışmaz. Önemli olan yöneticilerin, halkın isteklerine kulak vermesi, insana değer vermesi ve adaleti uygulamasıdır. İdeal yönetimin oluşturulması dinin değil siyasetin işidir. Bu açıdan *Gâta* metinleri siyasi emir içermez.²⁴⁵ Bununla birlikte E. Hurşîdyan, demokratik bir yönetimin ve demokrasinin dinlerinin özüne en uygun sistem olduğunu belirtir. Böyle bir sistemde halk, geleceğini belirleme yetkisine sahip olur. Tanrı'nın insana dini ve akli vermesinin sebebi zaten budur.²⁴⁶

Zerdüşî toplum, şeffaf bir görünüm arz eder. Zerdüşîler bütün faaliyetlerini devletin belirlediği yasalar çerçevesinde yaparlar. Devletin yasakladığı bir durum varsa onu mümkün olduğunca yapmazlar. Örneğin, dini propaganda yapmaları yasaktır.²⁴⁷ Yapacakları faaliyetleri önceden kendilerine ait *Amordâd* ve *Berasâd* internet sitesinde ilan ederler. Sonradan bunu nasıl icra ettiklerini fotoğraflarıyla bu sitelerde yayınlarlar. Bundan dolayı onların günlük faaliyetlerinin takibi internetten kolayca yapılabilir. Üstelik sitelerden geçmiş yıllara ait kayıtlara ulaşılabilir. Ayrıca kendileri, din ve gelenekleri hakkında kitaplar yazar, bunları Tahran'da kendilerine ait *Fraveher Yayınevi* 'nde uygun fiyata satışa sunarlar.

²⁴⁴ Sanasarian, *Religious Minorities in Iran*, s. 73.

²⁴⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 100-102.

²⁴⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 95-96.

²⁴⁷ Din konusunda soru sorduğumuz birkaç Zerdüşî, bilgi veremeyeceklerini bunun için yetkili kişi, Âdoryan Ateşkedesi'ndeki görevli olduğunu belirtti. Bu konuda diğer bir örnek, Zerdüşî Din Adamları Meclisinde haftalık yapılan derse katılmak istediğimizi ilk defa söylediğimiz bir din adamı, bize gelemeyeceğimizi, derslere Müslümanları almayacağımıza dair devlete söz verdiklerini ifade etti.

Bu şeffaflık, bireysel ilişkilerinde de kendini gösterir. Zerdüştliler iyi ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye oldukça meyillidirler. Kendileri ve dinleri hakkında bilgi vermeye isteklidirler. Güven ortamı oluştuğunda kendileri hakkında her türlü soruya cevap verirler. Farklı tören ve ortamlarda dışarıdan birisinin onları izlemesinden, fotoğraf çekmesinden, video kaydı almasından rahatsız olmazlar. Aksine bu konuda kolaylık sağlamak için elinden geleni yaparlar. Bunun, onlar hakkında araştırma yapanlar için önemli bir avantaj olduğu ifade edilebilir.

Zerdüştliler, devletle iyi ilişkiler geliştirmek adına, İmam Humeyni'nin ölüm yıl dönümünde dini tören yapar ve onun ruhu için *Avesta* okurlar. Törene milletvekilleri de katılır.²⁴⁸ Ayrıca İmam Humeyni'nin İran'a ayak basmasının yıl dönümünde, diğer dini azınlıklarla onun kabrini ziyaret ederler.²⁴⁹

Zerdüştlilerin şeffaf yapısı, yasalara ve devlete bağlılıkları devlet tarafından olumlu karşılık görür. Devlet, Zerdüştiliği ehl-i kitap statüsünde kabul eder, Tahran ve Yezd'de yapılan Zerdüşti törenlere devlet görevlileri de katılır.²⁵⁰ Devlet, ayrıca yılın belli dönemlerinde Yahudi, Hristiyan ve Zerdüştlilere yönelik özel programlar düzenler. Törenlere bu dinlerin temsilcileri katılır ve konuşma yaparlar.²⁵¹

Zerdüştlilerin devletle geliştirdikleri olumlu ilişkiye rağmen açıkça ifade etmeseler de konuşmalarında şu an İran yönetim sistemini istemedikleri ve tasvip etmedikleri anlaşılabılır. Bunun sebebi, yönetimin insan hak, özgürlükleri alanında yaptığı kısıtlamalar olduğu söylenebilir. Çünkü İran'da internette, medyada ve sosyal hayatta devletin yoğun denetimiyle kısıtlaması söz konusudur. Bu durumla ilgili rahatsızlık, Zerdüştliler dışındaki halk tarafından da dile getirilir. Dolayısıyla İranlılar özgürlüğün bulunduğunu söyledikleri ülkelere gitme noktasında isteklidirler. Zerdüştlilerin batı ülkelerine göç etmesinin ekonomik faktörlerin dışında diğer sebebi bu olduğu söylenebilir.

Bazı Zerdüştlilere göre özellikle Yezd'deki Zerdüşti gençler arasında yaygın olduğu belirtilen madde bağımlılığın sebebi devlettir. Bu görüşte olanlara göre, devlet gençlerinin madde bağımlısı olmasını önleyici tedbirler almamakta, bu duruma bilinçli

²⁴⁸ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=7283>, (03.06.2012).

²⁴⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13634>, (01.02. 2015); Zerdüştliler İran'la Birleşmiş Milletler arasındaki atom müzakerelerini desteklemektedirler. Yezd'le Tahran'da katıldığımız iki farklı törende İsfendiyâr İhtiyarî, İran ve Birleşmiş Milletler arasındaki müzakerelerin olumlu sonuçlanması temennisinde bulundu, beş ülkeye karşı İran'ı temsil eden Dış İşleri Bakanı Cevat Zarîf'i başarısından dolayı övdü.

²⁵⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13970>, (26.03.2015).

²⁵¹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13702>, (11.02.2015).

olarak göz yummaktadır. Bunların, devletin kendi toplumlarıyla ilgili birtakım olumsuz planları olduğu yönünde kanaate sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁵²

İran Zerdüşti toplumu, şeffaf yapısına rağmen Müslüman toplumdan ayrıışmış, kapalı bir görünüm arz eder. Müslümanlarla komşuluk ve ticaret dışında mümkün olduğunca ilişki kurmaz ve törenlerine Müslümanların katılmasına izin vermezler. Zerdüştilerin ifade ettiğine göre, bu ilişkiler dini propaganda kapsamına girdiğinden devlet tarafından yasaklanmıştır.²⁵³

Zerdüştlere, Müslümanları törenlerine almamaları, onlarla ilişkilerinde mesafeli olmalarının sebepleri sorulduğunda buna dair birkaç gerekçe gösterirler. Rustem Mihmandar bu yöndeki sorumuza şöyle cevap vermiştir:

Bunun için birkaç nedeni vardır. Törenlerimiz çok renkli, eğlencelidir. Eğer Müslümanlar bunları görürse, aynısını yapmak isteyebilir, bu da toplumda kargaşaya neden olur. Törenlerimizde kadın-erkek bir aradadır, kadınlar rahat kıyafetler giyer, rahat davranır. Dinimize göre içki haram olmadığı için törenlerde onu bulundurur ve içeriz. Eğer Müslümanlar gelirse bu konularda sıkıntı çıkabilir.

Mihmandar, diğer taraftan Müslümanlarla şu an sorun yaşamadığını, onların kendisine saygı gösterdiklerini, çok sayıda Müslüman arkadaşı olduğunu ekledi. Müslümanların düğünlerine katılıp katılmadığını sordüğümüzda, düğünlerinde haremlik-selamlık olduğunu bunu sıkıcı gördüğünden katılmadığını belirtti.²⁵⁴

²⁵² Burada madde bağımlılığından kasıt, bir çeşit uyuşturucudur. Zerdüşti gelenek, içki içilmesini yasak eylem olarak tanımlamaz, ancak buna sınırlama getirir. O sınırlama sarhoş olmayacak derecede içkinin tüketilmesidir. Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 124; Zerdüştiler arasında içki ve şarap tarzı içeceklerin tüketilmesinin yaygınlık derecesi konusunda elimizde bir veri olmasa da bunun belirli oranda var olduğu söylenebilir. Genelde düğün ve bazı dini törenlerde kadınlı-erkekli şarap içerler. İran'da devlet içki üretimini ve satışını yasakladığından Zerdüştiler kendi imkânlarıyla bu üretimi yaparlar.

²⁵³ Yaptığımız görüşmede Nahide İstikamet, sekiz sene önceye kadar Müslümanların, Tahran Din Adamları Meclisindeki haftalık dini derslere katılabildiğini, bunun daha sonradan devlet tarafından yasaklandığını belirtti. Yezd'de Mezre-i Kelantır Köyü'nde katıldığımız *Gâhanbâr* Törenlerinde bir Müslüman genç vardı. Zerdüştilerin törene katılması için kendisine nasıl izin verdiklerini sorduk. O, Zerdüştilerden dostları olduğunu, onların vasıtasıyla törenlere katıldığını, başta birkaç kişinin buna itiraz ettiğini, sonunda kabullendiklerini söyledi. Ayrıca her yıl köye geldiğini, eğlenceli, güzel bulunduğu törenlere katıldığını ekledi. Bu yasağın istisnası taziye törenleri, düğünler ve bazı bayramlardır. Zerdüştilerin Müslümanlara karşı mesafeli duruşlarından biz de kısmen etkilendik. İlk başta bizimle iletişim kurmakta isteksiz olmalarının sebeplerinden biri, bu olduğu söylenebilir. Farsça Muhammed olarak telaffuz edilen ismimiz, dini kimliğimizi yansıtır nitelikteydi. Bundan dolayı Zerdüştilerle rahat iletişim kurmamız için Nesrin Hanım ve Şirin Fraveşî, Kurûş ismini kullanmamızı söylediler. Bunun etik olmadığını söylememize rağmen, diğer Zerdüştilerle bizi bu isimle tanıştırdılar ve yeni isimle tanınır olduk. Kurûş ismi, Zerdüştiler arasında yaygın kullanıma sahiptir.

²⁵⁴ Rustem Mihmandar, *Görüşme*, (19.07.2015).

Nesrin Hanıma göre, Zerdüştilerin Müslüman halka soğukluğun sebebi tarihte Müslümanların, Zerdüştilere yaptığı baskıda aranmalıdır. Geçmiş halen unutmamış Zerdüştiler, Müslümanlara karşı mesafelidirler. Ayrıca ona göre Müslümanlara yönelik dillerinde yaşamaya devam eden *tazı*, Müslümanların da onlara yönelik kullandığı dinsiz, namazsız ve necis anlamlarına gelen *gebrûn*²⁵⁵ kelimeleri, tarihten gelen soğukluğu yansıtır. Buna rağmen o ve eşi, çevrelerindeki Müslümanlarla sorun yaşamadıklarını, aksine onların kendilerine saygı gösterdiklerini belirttiler. Başka Zerdüştilerle yaptığımız görüşmelerde Müslüman halkla şu an sorun yaşamadıklarını, birbirilerinin evlerine gidip geldiklerini ve davetlerine katıldıklarını ifade ettiler. Zerdüştiler, Müslümanlarla aralarında sorun olmadığını söylemelerine rağmen, konuşmalarında Müslüman halkla ilişki kurmakta isteksiz oldukları kolayca anlaşılabilir.²⁵⁶

İranlı Zerdüştilerin toplumdan ayrışmaları, onlarla sınırlı düzeyde ilişki kurmaları, Müslüman toplumdan gelebilecek etkilere karşı onları korumuş ve bu sayede en az değişimle geleneksel yapılarını korumalarını sağlamıştır. İran Zerdüştiliğine nüfuz eden İslâmî kavram ve etkiler sınırlıdır. Bir çeşit kurban ibadeti olan Mihrîzed gibi olanlar, onların Müslümanlara karşı kendilerini korumak, kamufle etmek için aldıkları uygulamalardır. Bunun aksine İran’da, Zerdüşti geleneğin, Müslüman kültürü üzerinde yoğun etkisi olduğu söylenebilir. İslâm öncesi İran dini ve kültürüne ait Nevruz, Sedi ve Şeb-i Yelda gibi birçok bayram ve gece İran Müslüman kültüründe hâlâ önemli yere sahiptir. Müslüman kültürde ateşin önemini koruyor olması buna dair gösterilecek başka

²⁵⁵ Bkz. Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt ü Hişt*, s. 116

²⁵⁶ Bazı Zerdüştiler İslâm dini ve Müslümanlara karşı oldukça olumsuz bakış açısına sahiptirler. Tahran’da bir tören öncesi bir grup Zerdüştiyle ayaküstü yaptığımız görüşmede, Huşnudi adında erkek bir Zerdüştiden şöyle bir bilgi not ettik: “*Aslında İslâm denilen bir din yoktur. Daha önceden İran’da yaşayan ve Zerdüşti dini hakkında bilgisi olan Selmanı Farisî, Arabistan’a gitti ve Avesta’yı Muhammed’e öğretti. O da Avesta’ya benzer, Kur’an denilen bir kitap yazdı. Fakat bu kitap, sonradan Ömer tarafından değiştirildi, günümüzdeki mevcut Kur’an haline getirildi.*” Konuşma esnasında bulunduğumuz ortamı paylaşan diğer Zerdüştiler, başlarını sallayarak bunu onayladılar. Huşnudi’nin verdiği bu bilgiyi Yezd’deki birkaç Zerdüştiden de duymamıza rağmen, incelediğimiz yazılı kaynaklarda buna rastlamadık. Buna rağmen bu bilgiyi, Zerdüştilerin İslâm dinine yönelik olumsuz bakış açısını göstermesi açısından yazmaya değer gördük. Bazı Zerdüştiden de İslâm’ın şiddet dini olduğu, şiddeti emrettiği yönünde konuşmalara şahit olduk. Bunlar, düşüncelerini İran’da her yıl Kerbela olayını anmak için yapılan törenlerde, Şîi Müslümanların sırtlarını kanatıncaya kadar zincirle vurma örneğiyle temellendirirler. Bunun dışında Ortadoğu’daki bazı radikal örgütlerin, medyaya yansıyan görüntülerde insanları vahşî yöntemlerle öldürmesi onlar için diğer bir kanıttı. Ayrıca bunlara göre dünyada Müslümanların yaşadığı her bölgede problem olmasının sebebi İslam dinidir. Türkiye, Zerdüştiler nazarında halkının Müslüman olmasına rağmen, laik yönetime sahip olmasından dolayı diğer Müslüman ülkelerden ayrı yere sahiptir. Bunun için Zerdüştiler Türkiye’yi Ortadoğu’daki ülkelerden ayrı tutar ve ona sempatiyle yaklaşırlar. Türkiye’den gelen bir araştırmacı olarak, olumlu yaklaşımın yansımalarını bize gösterilen yakınlıkta gördük. Ayrıca Mezre-i Kelantır Köyü’ndeki bazı evlerde kadınların, Türk dizilerini izlediklerini müşahade ettik.

örnektir. İran sokaklarında dumanlar yükselen, koku saçan küçük ateşdânlarla dilenen kişiler dikkati çeker.²⁵⁷

Hindistan'daki Parsîlerin açık toplum oldukları, Hindularla daha yakın ilişki içinde oldukları belirtilir. Dini anlayışlarında Hinduizm'in etkileri daha fazla olmuştur. Düğünlerini yapma şekli, öküz etini yememeleri, az yemeleri gibi alanlarda bu etki görülebilir.²⁵⁸

L. DİĞER ZERDÜŞTÎ TOPLULUKLARLA İLİŞKİLER

Günümüzde Zerdüştliler az sayıdaki nüfuslarıyla İran dışında Hindistan, Avrupa ve Amerika gibi değişik coğrafyalarda yaşamaktadırlar. İranlı Zerdüştliler farklı ülkelerdeki dindaşlarıyla yakın ilişki geliştirme çabasındadırlar.

Zerdüştî nüfusun yoğun bulunduğu yerlerin başında Hindistan gelir. Buradaki Zerdüştliler, Fars kökenli olmayı ifade eden *Parsî* ismiyle tanınır. Zerdüştlilerin Parsîlerle ilişkileri 13. yüzyılda başlar ve 15. yüzyıldan itibaren devamlı hale gelir. Bu dönemde Zerdüştliler ilmi ve diğer alanlarda daha üstündür. Bunun için Parsîler bu dönemde İran'a gelir, kutsal metinler toplar, onları kopyalar ve din konusundaki sorularına cevap ararlar. Sonradan aldıkları cevapları *Rivâyât-ı İranî* adı altında derlerler. Bu durum 17. yüzyılın sonlarına kadar devam eder. 18. yüzyıldan itibaren Zerdüştlilerin durumları kötüleşir, seyahat hakları ellerinden alındığından Parsîlerle ilişkileri azalır. Zerdüştlilere seyahat özgürlüğü tanınınca Hindistan'a gidiş-gelişler tekrar artar. Fakat bundan sonra ilişkilerin yönü değişir. Parsîler daha üstün konuma geçer, maddi durumları daha iyi ve dini bilgileri daha fazla olur. Parsîler artık yeteri kadar eski dini metinlere, bu metinleri anlayacak, dini konularda araştırma yapacak bilginlere sahiptirler. Ritüeller konusunda kendilerine ait gelenekleri oluşur. Bu dönemde Parsîler durumları kötü olan dindaşları Zerdüştlileri maddi ve manevi desteklerler. Parsîlerin kendilerine yaptıkları bonkörce yardımlardan dolayı Zerdüştliler onların etkisine girer, onlara saygı gösterir ve minnet duyarlar. Bunun için Parsîlerin bazı geleneklerini kabul ederler. Bu etkinin Zerdüştî toplum üzerindeki tesiri son yüzyıla kadar devam eder.²⁵⁹ Bunun bir örneği hom içeceği konusundadır. İfade edildiğine göre yaklaşık otuz beş-kırk yıl önce Parsîlerden birkaç

²⁵⁷ İran toplumunda onlara yönelik algıyı tespit etmek amacıyla toplumun değişik katmanlardan kişilerle görüşmeler yaptık. Görüşmelerimizde, İran halkının şu an İran'da yaşayan Zerdüştliler hakkında yeteri bilgiye sahip olmadığı, fakat onlarla ilgili söyledikleri bazı ifadelerden hareketle, onlara yönelik olumlu yaklaşımlarının olduğu söylenebilir.

²⁵⁸ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 115.

²⁵⁹ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", ss. 113-114.

din adamı İran'a gelir. Bunlar, Sudrepûşî ve benzeri törenlerden önce katılımcılara hom içeceğinin içirilmesini tavsiye ederler. Zerdüşîler bunu bir süre uygular daha sonra terk ederler.²⁶⁰

İki dindaş grup arasındaki ilişki, Parsî toplumunun her konuda öne geçmesiyle tek yönlü devam eder. Bazı Zerdüşîler, daha iyi ekonomik imkânlarla kavuşmak, baskı sonucu zorlaşan hayat şartlarından kurtulmak, ilim tahsil etmek, dini törenlere katılmak ve evlilik gibi nedenlerden Hindistan'a göç ederler.²⁶¹

Zerdüşîlerin, günümüzde Parsîlerle ilişkileri ve onlara yönelik ilgileri devam etmektedir. Kitaplarında yeri geldikçe onların dini törenlerini icra etme şekli konusunda bilgi verirler.²⁶² Hindistan'a kısa turlar düzenlerler.²⁶³ Az da olsa eğitim için çocuklarını Bombaya gönderen Zerdüşî aileler vardır.

Zerdüşîler, Batı ülkelerinde yaşayan dindaşlarıyla da yakın iletişim halindedirler. Daha önce Batıya gidenler, İran'a gelir, dindaşlarını ziyaret eder ve törenlere katılırlar. Zerdüşî toplumun önde gelen din adamlarından K. Nîknâm bazen batı ülkelerine gider, oradaki Zerdüşîlerin dini aktivitelerine katılır bunu da internet üzerinde yayınlar.

Zerdüşîlerin dindaşlarıyla ilişkileri kapsamında 1960 yılından itibaren birkaç yılda bir düzenlenen *Dünya Zerdüşîler Kongresi*'ne değinilmelidir. İlkinin Tahran'da yapıldığı kongrelere dünyanın farklı bölgelerindeki çok sayıda Zerdüşî iştirak eder. Kongrelerde Zerdüşîlerin dini, kültürel ve toplumsal sorunları ele alınır ve bunlara çözüm önerileri getirilir. Günümüze kadar yapılan on kongrenin geneli Tahran ve Hindistan'ın Bombay şehrinde,²⁶⁴ biri Kanada'da diğeri de Dubai'de yapılmıştır. Bombay'da düzenlenen sonuncu kongrede, büyümeyi destekleme ve kimliğin güçlendirilmesi konuları ele alınmıştır.²⁶⁵

²⁶⁰ Mòbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, *Görüşme*, (6.08.2015).

²⁶¹ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 76.

²⁶² Bkz. Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Mòbed-i Mòbedân Rustem Şehzâdî*, s. 136; Mazdapûr, *Zertoştîyân*, ss. 77-78.

²⁶³ 10 Şubat-2 Mart 2015 tarihleri arasında bir Zerdüşî seyahat acentesi, Hindistan'a yirmi iki günlük tur düzenledi.

²⁶⁴ Rustem Şehzâdî, 1999, *Âferinbâd*, Rustem Şehzâdî (ed.), *Şeşmin Kengre-i Cihani-yi Zertoştîyân*, 1375/1996 Tahran, Debîrhane-i Kongreha-yı Zertoştîyân, s. 25.

²⁶⁵ https://www.radiofarda.com/a/o2_paxisis_mumbai_zoroastrian/25215847.html, (15.06.2017).

M. GİZLİ ZERDÜŞTİLER

Zerdüştilik, evrensel karakterli bir inançtır. Bundan dolayı dışarıdan gelecek katılımlara özü itibarıyla açıktır. Din adamlarının başlıca görevlerinden biri, dini tebliğ etmek ve dışarıdan gelenleri dine kabul etmektir. Durum bu olmakla birlikte İran'da devlet, dini azınlıkların dinlerini tebliğ etme ve yaymalarını yasaklamıştır.²⁶⁶ Bundan dolayı Zerdüştilik günümüzde dışarıdan katılımlar için kapalı görünüm arz etmektedir.

Zerdüştiler, yaşadıkları devletin yasalarına bağlıdır ve bütün eylemlerini yasal çerçevede yapmaya çalışırlar. Devletin yasaklamasına bağlı olarak, dinlerini yayma amaçlı organizeli misyonerlik faaliyetleri yürütmezler.²⁶⁷

Zerdüşti kurum ve bireylerin devletin bu yasağına uymada titiz oldukları söylenebilir. Törenlere dinlerinden olmayanların katılmasına izin vermemelerinin sebeplerinden biri, bunun dini tebliğ kapsamına girmesidir. Zerdüştiler genelde sıcakkanlı ve konuşkandırlar. Kendileriyle farklı mekânlarda görüştüğümüz birkaç Zerdüştiye, dini ve sosyal konular hakkında soru sorduğumuzda, bize cevap veremeyeceklerini, bu konudaki tek yetkilinin Tahran Âdoryan Ateşkedesi'nde olduğunu, oraya gitmemiz gerektiğini söyledi. Onların endişelerinin sebeplerinden biri, bunun misyonerlik faaliyeti kapsamına gireceği çekinceleriydi. Zamanla bize yönelik güven duygusu oluşunca, bu engeli aştık ve sorularımıza rahatlıkla cevap aldık.²⁶⁸

E. Hurşîdyan, başkalarını dinlerine neden kabul etmedikleri yönündeki bir soruya, kitabında maddeler halinde şu cevabı verir:

1. Biz, bir devletin egemenliğinde yaşıyoruz, o devletin kanunlarına uymak zorundayız. Devlet, dini azınlıklara dinlerini tebliğ etmeyi yasaklamış biz buna uymalıyız.

2. Din içsel, kalbî bir durumdur, herkes istediği dini seçebilir. Diğer taraftan *Gâta* ve *Avesta* metinlerinde bir Zerdüştinin cennete gireceğinden bahsedilmez. İncamıza göre bir kişi, iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylem sahibi olur, hayatını bu üç ahlâkî esasa göre tanzim ederse, bu kişi manen Zerdüştidir. Doğru ve insani olan budur.

²⁶⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 115.

²⁶⁷ Tahran İlahiyat Fakültesinde görüştüğümüz Mücteba Zurvanî, İranlı Zerdüştilerin misyonerlik yapmadıklarını, bundan dolayı İran'daki diğer dini azınlıklara oranla devletle ilişkilerinin daha iyi olduğunu belirtti. Mücteba Zurvanî, *Görüşme*, (20.07.2015).

²⁶⁸ Şiraz'da kendisiyle görüşme gerçekleştirmek için randevu talep etmek üzere telefon ettiğimiz Şiraz Zerdüştiler Meclisi Başkanı, görüşme için devlet yetkililerden izin almamız gerektiğini, bu olmadan bizimle görüşmeyeceğini söyledi. Nitekim bu görüşmeyi gerçekleştiremedik.

3. Farz edelim ki devlet dinimizi tebliğ etme izni verdi. Çalışmalarımız neticesinde bazıları dinimize girdi. Bu durum, belki diğer aile fertlerinde huzursuzluğa neden olacaktır. Bununla aile kurumu zarar görür, toplumsal çözülme meydana gelir. Bundan da dış güçler istifade eder. Hâlbuki İranlıların günümüzde her zamankiden fazla birlikteliğe ihtiyacı vardır.

4. Bütün dinlerin özü birdir, kaynakları aynıdır. Amaçları da Tanrı'ya ulaştırmaktır. İnsanların hangi peygamberin takipçisi olduğu önemli değildir, önemli olan bir ve benzersiz Tanrı'ya inanmaktır. Diğer taraftan İranlılar, Müslüman olduktan sonra dahi gelenek, kültürlerini kaybetmeyip devam ettirdiler. İslâm dini de geleneğe muhalif bir din değildir.²⁶⁹

Devletin yasaklamasına rağmen İran'da Zerdüştiliğin dışarıdan gelenlere tamamen kapalı olduğu söylenemez. Elimizde sayısal bir veri olmasa da farklı platformlarda sonradan Zerdüşti olanlardan bahsedildiğini tespit ettik. Bunlardan biri kadın, üçü erkek dört kişiyi tanıma imkânı elde ettik. Bunlar Şiî aileden geliyor, biri Azeri, ikisi Fars biri de Kürt kökenliydi.²⁷⁰

İran'da din değiştirmelerinin birkaç nedenden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu nedenlerden ilki, belki de en önemlisi devletin teokratik ve totaliter yapısıdır. Devlet yönetim sistemini beğenmeyen ve daha fazla özgürlük isteyen İranlılar, özellikle gençler büyük oranda dinden uzaklaşmakta ve hatta ateist olabilmektedirler.²⁷¹ Bunlardan az sayıda kişi de dinini değiştirmektedir. Bu kişilerin girdiği dinlerden biri de Zerdüştilik'tir.

Diğer bir sebep, Zerdüştiliğin kadına verdiği iddia edilen değerdir. Müslüman Şiî toplumunda kamusal alanda erkekten ayrılmış ve belirli ölçülere göre giyinmek zorunda olan kadınlar, bu noktada kadın-erkek arasında eşitliği, beraberliği esas alan ve ona belirli bir kıyafet dayatmasında bulunmayan Zerdüştiliği tercih edebilmektedirler. Son olarak İslam öncesi İran millî kimliğine vurgu yapan İran milliyetçiliği düşüncesi, Zerdüştiliğe girmenin diğer bir sebebi olarak zikredilebilir.²⁷²

²⁶⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 115-117.

²⁷⁰ İran'da Zerdüştiler ırk olarak Fars'tırlar. Fars olmayanlar sonradan dine girenlerdir. Bunların da sayısı azdır.

²⁷¹ Birçok şehirde devletin yönetim şekline duyduğu tepkiden ateist olan çok sayıda gençle karşılaştık.

²⁷² Zerdüştiler, İran'da devlet korkusundan dolayı kendisini ifşa etmek istemeyen çok sayıda gizli Zerdüşti olduğuna inanmaktadırlar.

Sonuç olarak, Zerdüşti kurum ve bireyler tarafından dine girişler konusunda sistematik bir çalışma yürütülmemesine rağmen az da olsa Zerdüştiliğe geçişlerin olduğu anlaşılmıştır. Zerdüştîlerin de bu geçişleri olumlu gördükleri söylenebilir. Konu hakkında ulaştığımız bu verilere rağmen, Zerdüştîlerin din değiştirmeler hakkında konuşmak istemedikleri, bunu saklamaya çalıştıkları da bilinmelidir.

II. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İRAN ZERDÜŞTİLERİNDE İNANÇ

A. TANRI İNANCI

Zerdüştilerin, Sasani dönemine dayanan düalist Tanrı inancı yerine,²⁷³ varlığın kaynağı olan, iyinin yaratıcısı, tek ve büyük Tanrı inancına dayalı monoteist bir teoloji oluşturma çabasında oldukları söylenebilir. Bu teolojiyi Zerdüş'ten başlayarak temellendirirler. Buna göre Babil, Sümer, Roma ve Yunan gibi yakın medeniyetlerin taş, odun ve maden gibi maddelerden yapılan tanrılara taptığı dönemde, İran'da Zerdüş'ten denilen büyük peygamberin insanlığa ilk defa tek Tanrı inancını getirdiği vurgusunu yaparlar.²⁷⁴ Onların yeni monoteist Tanrı anlayışı hakkında güncel yazılı kaynaklarında bolca bilgi bulmak mümkündür. Ayrıca konuşmalarında her şeyin yaratıcısı olan tek Tanrı'ya inandıklarını sürekli ifade ederler.

Bu Tanrı'nın en bilinen adı *Ahûramazda*'dır. *Ahûramazda*, *ahûra*, *maz* ve *dâ* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. *Ahûrâ* yaratıcı, *maz* büyük, *dâ* ise bilgin anlamına gelir. Bunlar birlikte kullanıldığında *Yaratıcı Büyük Bilgin* anlamını ifade etmektedir. *Avesta* uzmanları, *ahûranın*, olmak ve varlık anlamına gelen *hâdan*, *mazin* düşünmek anlamına gelen *menden*, *dânın* ise bilgelik ve zekilik anlamına gelen *dâh* kökünden geldiğini, buradan hareketle *Ahûramazda* isminin, *Düşünen Bilgin Varlık* anlamına geldiğini belirtmektedirler. *Ahûramazda*, Tanrı'nın sadece isimlerinden biri olup, Zerdüş'ten bilgeliğinden, yarattığı varlıklardaki mükemmellikten dolayı onu böyle tanımlamıştır.²⁷⁵

Zerdüş'tiler, Tanrı için genelde *Ahûramazda* ismini kullanırlar. Yazılı kaynaklarda, bir hayratın kime ait olduğunu gösteren yazıların başında ve mezarlık taşlarında bu isim yazılıdır. Bunun yanında Tanrı'yı kısaca ifade etmek için Farsça *Hudâ* ismini de kullanırlar. Günlük konuşmalarında *bı ümid-i Hudâ*, *bı nâm-ı Hudâ*, şeklinde tabirler çok sık geçer. Bazı Zerdüş'tî bazı mezar taşlarının üzerinde *Hudâ* isminin yazıldığı görülebilir.

²⁷³ Sasani dönemi düalist teoloji için bkz. Alıcı, *Kadim İran'da Din*, ss. 213-220.

²⁷⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 9-10; Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

²⁷⁵ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 75-76; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 138.

Zerdüştfî gelenekte aslında Tanrı'nın yüz bir ismi vardır. Bu isimler, Sasaniler döneminde *Hord Avesta*'yı derleyen *Môbed-i Môbedân Âzerbâd Mihrspendân* tarafından belirlenmiş ve tanzim edilmiştir.²⁷⁶ Burada sayının yüz bir olması, otuz üç Îzed'e dayandırılır. Üç tane otuz üçün toplamı doksan dokuz eder, buna Spentamînû ve Angramînû'yu temsilen ikinin eklenmesiyle yüz bir sayısı elde edilmiştir.²⁷⁷ *Hord Avesta* kitabının giriş kısmında bu isimler yazılıdır.²⁷⁸

Zerdüştiler Tanrı'yı heykel, resim şeklinde tasvir etmezler. Onlara göre Tanrı vardır, fakat bunun keyfiyeti bilinemez. Her kişi, kendi bilgi düzeyine göre onu idrak eder.²⁷⁹ Bunun için Tanrı'nın heykelini yapmak, buna tapmak büyük günahlardan sayılır.²⁸⁰

Zerdüştiler, başta belirttiğimiz üzere dinlerinin tek Tanrılı olduğunu ısrarla belirtirler.²⁸¹ Bu görüşlerini, Tanrı tarafından Zerdüş't'e verildiğine inandıkları çok tanrılı inancı geçersiz kılan, tek tanrı inancını esas alan *Gâta* metinleriyle desteklerler. Onlara göre bu metinlerde anlatılan Tanrı, diğerleri gibi kurban, hediye, yakarış, kulların acziyetini istemiyor, zahmetli ibadetlere ihtiyaç duymuyor ve din adamlarının kendisini övecek yazılarına gerek duymaz. O, bilginin, hayatın, dostluğun, kardeşliğin Tanrısı, insanın babası konumundadır. Dönemin din adamlarının tanımladıkları gibi büyük, korkunç bir cüsseye sahip, kullarının hatalarını gözetleyen, onları korkutan, günah ve sevap hesabı yapan bir Tanrı da değildir.²⁸² *Gâtalar* bu Tanrı'yı şöyle tasvir etmektedir:

*Ey Mazda! Seni derin akıl ve düşünce gücümle araştırdığımda, gönül gözümle anlıyorum ki her şeyin başı, sonu sensin. Aklın, düşüncenin kaynağı, doğruluğu, temizliği yaratan ve insanların iyi amellerini yargılayan sensin.*²⁸³

Ey Ahûramazda! Ey her şeye gücü yeten! Bize temiz, sağlam iman, kutsal akıl, manevi cesaret ve fedakârlık ver. Kalbimin sesini dinle ve herkese iyi

²⁷⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 218-219.

²⁷⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

²⁷⁸ Bu isimler ve anlamlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Menûchehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 123-128.

²⁷⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 138.

²⁸⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 14.

²⁸¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 139.

²⁸² Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 76.

²⁸³ Yesna Gâta, 31/8.

*amellerinden dolayı ödül verdiğin zaman, buna layık olduğuma bakmaksızın beni bağışla.*²⁸⁴

*Ahûramazda'nın sevgi ve merhametine inanan, onun yol göstermesinden faydalanan herkes, ister refahta ister sıkıntıda olsun ona olan inancına sınıksız sarılsın ve onun kutsal mesajını yaymak için gayret göstere. Bu kişiler, onun daima bizi desteklediğini bilmelidirler. O, yolundan gidenleri sevgi parıltısı ve güçleriyle korur.*²⁸⁵

*Ey Mazda! Seni mukaddes olarak tanıdığım zaman, seni her şeyin başı ve sonu olarak bildim. Sen ilk günden itibaren, iyi-kötü söz ve davranışların sonuçlarını, yansımalarını açıkladın. Bu meyanda, yeniden diriliş gününe kadar kötü, kötülerin payı, iyi de iyilerin ödülü olacaktır.*²⁸⁶

*Akıllı ve düşünceli kişi, Ahûramazda'nın övülmeye ve ibadet edilmeye herkesten daha layık olduğunu diğerlerine öğreten kişidir. İnsanların bütün amellerini yargılayacak kral ve her şeyi yaratan odur. İyi düşünce ve iyi amellerle ona yakın olmalıyız.*²⁸⁷

Gâta metinlerinde, monoteizme dayalı Tanrı tasavvuru açıkça görülmektedir. Burada Zerdüş'tün yaşadığı dönemde politeist anlayışı reddettiği, Tanrı olarak sadece Ahûramazda'yı kabul ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre her şeyin kaynağı, yaratıcısı, yargılayıcısı, ezeli ve ebedi olan sadece odur. Ayrıca *Gâta* metinlerinin hiçbir yerinde Ahûramazda dışında Ehrîmen denilen bağımsız bir varlığa sahip, kötülüğün kaynağı ve yaratıcısı olan ayrı bir tanrısal varlıktan bahsedilmemektedir.²⁸⁸

Evrenin yaratıcısı olan Ahûramazda, âlemi maddi ve manevi birbirine bağlı iki boyutta yaratmıştır. O, yaratılışı tamamladıktan sonra geriye çekilmez, tabiattaki her varlığa, özünden olan fraveherleri yerleştirir.²⁸⁹ İlerleten ve yükselten güç anlamına gelen fraveher, evrendeki her şeyde hareket, ilerleme ve değişim döngüsünü sağlayan temel güç niteliğindedir.²⁹⁰ Bu ayrıca Tanrı'nın, nur gibi her yerde ve her şeyde mevcut olmasını sağlamaktadır. E. Hurşîdyan bu açıdan kendilerinin vahdet-i vücudçu

²⁸⁴ Yesna Gâta, 33/11.

²⁸⁵ Yesna Gâta, 34/7.

²⁸⁶ Yesna Gâta, 43/5.

²⁸⁷ Yesna Gâta, 45/9.

²⁸⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 351; Mihribân Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, III. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1379/2000, s.36.

²⁸⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 115.

²⁹⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 241.

olduklarını ve bu felsefeyi savunduklarını belirtir.²⁹¹ Bu anlayışla tabiattaki her varlık, Ahûramazda'nın sıfatlarının tecellisi ve sembolü olarak övülmeye değer görülmektedir.²⁹²

Tanrı, yaratımlarını rastgele değil, Aşâ olarak tanımladığı kanuna göre var eder. Aşâ, atomdan galaksilere kadar her şeyde olan, varlıklar arasında uyumu sağlayan kanundur. Her yaratılmış, varlığını bu kanuna göre devam ettirir.²⁹³ Aşâ Kanunu, maddi âlem dışında manevi âlemde de hâkimdir.²⁹⁴ Bunun, İslâm dininde Sünnetullah'a benzediği geldiği söylenebilir.

İnsanın da davranışlarını Aşâ'ya göre tanzim etmesi gerekmektedir. Fakat Tanrı bu noktada insanı diğer yaratılanlardan ayrı tutmaktadır. Zira ona başka varlıklara vermediği akıl, din ve özgürlük gibi özellikler vermiştir. Bundan dolayı insan, Aşâ Kanunu'nu tanıma yetisine, ister bu doğrultuda isterse aksine hareket edebilme iradesine, kendisi ve toplum için faydalı, zararlı durumları belirleyebilme ve kaderini çizebilme gücüne sahiptir.²⁹⁵

Tanrı ile insanlar arasındaki ilişki baba, çocuk, kardeş ve dostlar arasındaki ilişkiye benzetilmektedir.²⁹⁶ Fakat Zerdüşîlerde Tanrı'ya baba şeklinde bir hitap görülmez. *Gâtalarda* bu ilişki şöyle açıklanır:

*Ahûramazda daha önce vaat ettiği üzere, dîvlere (kötü güçlere) ibadet etmekten yüz çevirip, onların emirlerine uymayan, bunun yerine Tek Tanrı ve onun saf dinine inanların arkadaşı, kardeşi ve babası olacaktır. Onların yolu Ahûramazda'nın düşmanlarınkinden tamamıyla farklıdır.*²⁹⁷

İyilik tanrısı olan Ahûramazda'nın tabiatta var ettiği her şeyin, zorunlu olarak iyi olduğu kabul edilir. O'nun, gereksiz ve kötü bir şeyi yaratması mümkün görülmez. Kötü görülen durumların dahi özü itibarıyla iyi olduğu ifade edilir.²⁹⁸

E. Hurşîdyan, Ahûramazda'nın yarattığı her şeyin siyi olduğu yönündeki inançlarını bilimsel verilerle açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre insan, yanlış kullanımdan kaynaklı olarak bazı maddeleri, sel ve deprem gibi zarar gördüğü tabiat

²⁹¹ Erdeşîr Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisinde Yaptığı Ders*, (23.07.2015); E. Hurşîdyan'ın panteist bir tanrı inancına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 123.

²⁹³ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 5.

²⁹⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 244.

²⁹⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 115.

²⁹⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 59.

²⁹⁷ Yesna Gâta, 45/11.

²⁹⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 115-116.

olaylarını, kötü olarak niteleme yoluna gitmiştir. Hâlbuki yakından incelendiğinde bunların insan için faydalı olduğu anlaşılabilir. Örneğin, alkol, morfin ve zehirli birçok madde, tıp alanında kullanıldığında ilaca dönüşür. Radyoaktif ışınları kanser hastalığının tedavisinde kullanılarak insan hayatı kurtarılabilir veya II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi binlerce kişiyi öldürecek atom bombası yapılabilir. İnsanların kendisi için zararlı bildiği mikroplar dahi yaşam için faydalı ve gereklidir. Bunun aksine yaşam için gerekli olan su, gereğinden fazla tüketildiğinde zarar verir.²⁹⁹ İnsanın en fazla zarar gördüğü ve korktuğu doğal afetlerden biri olan deprem yakından incelendiğinden ne kadar faydalı olduğu anlaşılabilir. Depremler sayesinde, Dünya'nın içinde biriken enerji boşalır. Eğer biriken enerji dışa atılmazsa Dünya patlar, yok olurdu, insan yaşamı sona ererdi. Sel sayesinde verimli topraklar başka alanlara taşınır, sonradan insanlar bu verimli topraklarda tarım yaparlar.³⁰⁰

Tüm yaratımları iyi olan Tanrı, varlıkların özüne biri *iyi* diğeri *kötü* zıt iki cevher yerleştirmiştir. Bu iki cevher varlığı ve onda hareketi meydana getirir. Aslında Aşa Kanunu'nda kötülüğün olmadığı, aksine gereklilik ve birbirine ihtiyaç duyma durumunun söz konusu olduğu belirtilir.³⁰¹ Burada maddenin özünde var olduğu kabul edilen iki zıt cevher konusunun, Tanrı'nın sadece iyiyi yarattığı ilkesiyle çeliştiği ifade edilmelidir.

Zerdüşî gelenekteki iki zıt cevher konusunun, Çin dinlerindeki *yang* ve *yin* prensibine benzediği söylenebilir. Çin dinlerine göre her varlıkta, iki güç veya iç içe girmiş iki muharrik unsur vardır. Çinliler, bunları yang ve yin olarak isimlendirirler. Varlık âleminde meydana gelen her olgu, bu iki zıt gücün ameli ve fiili kabul edilir. Yang olumluluğu, nuru, sıcaklığı, faal olmayı temsil eden erkek güçtür. Evrendeki her ışık, ateş, bir dağdaki güneşe dönük güney tarafı ve erkeksi özellikler bu gücün faaliyetleri kabul edilir. Yin ise dişi güçtür, aslında hayatın başlangıcında üretkenliği, çoğalmayı ve doğmayı temsil eden olumlu bir güç iken, sonradan tersine dönmüştür. Gölge, soğuk, karanlık, hareketsizlik, dağların kuzeye bakan tarafları, nemli ve soğuk sahiller bu gücün faaliyetleri olarak kabul edilir. Bir varlıkta, bu iki gücün tesiri

²⁹⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 345-347.

³⁰⁰ Erdeşîr Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisinde Yaptığı Ders*, (23.07.2015).

³⁰¹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 5.

değişkenlik gösterebilir. Örneğin, kuru bir ot demetinde yin ilkesi etkin iken, ateşe atılmasıyla o yang egemen güce dönüşür.³⁰²

Sonuç olarak günümüzde Zerdüştilerin, varlığın yaratıcısı, benzeri olmayan, her şeye kadir ve aşkın bir Tanrı'ya inandıkları görülmektedir. Din adamları farklı platformlarda yaptıkları konuşmalarda, dinlerinin tek tanrılı olduğu vurgusunu yaparlar. Zerdüştiler, kendilerinin iki tanrıya inandıkları (düalist) ve ateşe taptıkları yönündeki bilgilerden rahatsızlık duyar, bunun yanlış olduğunu ispat etmeye çalışırlar. Onlara göre kendileri hakkında bu yanlış algının oluşmasının sebebi, Pehlevî dini edebiyatıdır. Bu döneme ait yazılı kaynaklarda, âlemde yaratma gücüne sahip, birbirine rakip, mücadele halinde olan biri iyi, diğeri kötü iki tanrısal güçten bahsedilir.³⁰³ Bu konuda önemli kaynaklardan biri yaratılış, kozmoloji ve dünyanın sonu gibi konular hakkında bilgi veren mitolojik *Bundehişt* adlı kitaptır.

Bundehişt, biri iyi ve iyi varlıkların yaratıcısı, diğeri kötü ve kötü varlıkların yaratıcısı iki rakip tanrıdan bahsetmektedir. Bunlar *Ormezd* ve *Ehrîmen*'dir. Ormezd her şeyi bilen ve iyi olandır. O ışık ülkesinde bulunur. Ehrîmen bilgisizdir ve karanlıklar içindedir. *Bundehişt* ayrıca dünya için on iki bin yıllık ömürden bahseder. Bunları üç biner şeklinde dört döneme ayırır. İlk üç bin yıl, Ormezd'in yarattığı manevi varlıkların bulunduğu *Fraveşt Dönemi*'dir. Bu dönemde sadece Ormezd'in hâkimiyeti vardır. İkinci üç bin yılda Ormezd, maddi varlıkları yaratır. Bu dönemin sonunda Ehrîmen de Ormezd'in yarattığı varlıkların rakibi olan varlıkları yaratır. Üçüncü üç bin yıl, Ormezd ile Ehrîmen güçleri arasında çatışma dönemidir. Dördüncü üç binin sonunda ise Ormezd, Ehrîmen'e galip gelir ve Ehrîmen'in hâkimiyeti sona erer.³⁰⁴ Burada, Ormezd ve Ehrîman iki ezeli varlık olarak ele alınmakta, Ormezd'e sınırsız zaman diliminde belirli mekânda, Ehrîmen'e ise sınırlı zaman ve mekânda hâkimiyet hakkı verildiği görülmektedir. Diğer taraftan aslen Ormezd'e ait olan bir mekânda, Ehrîmen'nin aynı düzeyde var olduğu, buranın ikisinin müşterek nüfuz alanı olduğu belirtilmektedir.³⁰⁵ Sonuç olarak metinde Ehrîmen'in Ormezd'in karşısında duran, onunla mücadele eden kişiliğe ve yaratma gücüne sahip bir varlık olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

³⁰² Abdulazîm Rızayî, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, IV. Baskı, C. III, İntişârat-ı İlmi, Tahran 1389/2010, ss. 28-29.

³⁰³ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 80.

³⁰⁴ *Bundehişt*, Chapter I, Çev. E. W. West, from *Sacred Books of the East*, Volume 5, Oxford University Press 1897.

³⁰⁵ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 80-81.

Bu konuda diğerk kaynak, miladi 9. yüzyılda Ferhferzend-i Hürmüzdât adında bir kişi tarafından felsefi tarzda yazılan *Şekend Gomani-yi Vicâr*'dır. Bu kitaba göre Ehrîmen, ya Ormezd tarafından yaratılmış ya da kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Ormezd sadece iyi olan şeyleri yarattığına göre, kötü olan Ehrîmen'in kendiliğinden ortaya çıkmış, bağımsız bir varlığa sahip olması gerekmektedir.³⁰⁶ Burada Ehrîmen, Ormezd'in yaratma alanın dışında tutulmakta, Ormezd'in hâkimiyet, güç ve iradesine sınırlama getirilmektedir. Ayrıca Ehrîmen, Ormezd karşısında bağımsız bir güç ve varlık kabul edilmektedir.

E. Hurşîdyan, Sasaniler döneminde düalist tanrı anlayışının ortaya çıkışını, o dönemin şartlarını göz önüne alarak konuya farklı yaklaşım getirmektedir. Ona göre, dönemin toplumsal ve ekonomik koşullarında halk, yeterli bilgi düzeyine sahip değildi. Spentamînû ve Angramînû felsefesini doğru şekilde idrak edemiyordu. Bu iki kavramı ilmi olarak halka öğretmek için imkânlar yoktu. Bunun için dönemin din adamları tanrı inancını; Ahûramazda'nın iyi işlerin yaratıcısı olduğu, O'nun, iyi amelleri sevdiği kötü işlerin ise Ehrîmen denilen karşıt güç tarafından yaratıldığı şeklinde basit bir yöntemle halka öğrettiler. Günümüzde okuma yazması az olanlar için bu yöntem kullanılamaz mı³⁰⁷ şeklinde bir soruyla bunun olabirirliliğine işaret etmektedir.

Nitekim Zerdüşti toplumun hatip din adamı Mûbed Pederâm Sûruşpûr, Müslümanların da bulunduğu ölü için yapılan bir tören sonrası yaptığı konuşmada kendilerinin tek Tanrı'ya inandıklarını, zaman zaman düalist olmakla itham edildiklerini, bunun doğru olmadığını belirtmiştir. Konuşmasında yanlış algının sebebini şöyle açıklamıştır:

Gâtalara bakıldığında tek Tanrı'lı bir anlayışın olduğu görülmektedir. Bu konuda araştırma yapan bütün bilim adamları, bunu kabul ederler. Buna rağmen düalizm nerede ve nasıl ortaya çıktı buna bakmak gerekir. Bunun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Birincisi, Zerdüşti dini, dört bin yıllık tarihi geçmişe dayanmaktadır. İkincisi, İran Platosu'nda Zerdüştilik dışında, Zurvan ve Mani gibi başka dinler de ortaya çıkmıştır. Özellikle bunlardan Mani dini, Ormezd ve Ehrîmen gibi biri iyi diğeri kötü ikili tanrı inancına dayanırdı. Burada Ormezd, Ahûramazda'ya benzerlik göstermektedir. Zurvan dininde de düalizm vardı. Sasaniler döneminde bu konularla ilgili tartışmalar yapılırdı ve bunlar kitaplarımıza yansmıştır. Fakat gerçekte

³⁰⁶ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 81.

³⁰⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 64.

*dinimizde Ahûramazda'ya alternatif başka tanrı yoktur. İnandığımız Tanrı iyidir ve sadece iyi şeyler yaratır. İyilik-kötülük ise hayatta ortaya çıkan durumlardır. Tanrı, insanı yarattı ona akıl ve irade verdi. Akıl mükemmel olmayıp hata yapabilir. Bundan dolayı insan iradesiyle günlük hayatta iyi-kötü eylemler yapabilir. Kötülüğü de iyiliğin olmama ve onun yokluğunda ortaya çıkan bir olgu olarak tarif edebiliriz. Kötülüğün, dışarıda harici varlığı ve karşılığı yoktur. Dinimizde Ahûramazda dışında kötülüğün yaratıcısı olan ayrı bir tanrısal güç bulunmaz.*³⁰⁸

Geleneksel Zerdüşî inancında düalizme neden olan etkenin, kötülük problemi olduğu anlaşılmaktadır. İyi eylemler Ahûramazda'ya nispet edildiğinde geriye kötü işler kalır. Kötü eylemler ise Sasani teolojisinde Ehrîmen denilen ikinci tanrıya dayandırılmıştır. Günümüzde Zerdüşîler, monoteist yeni teolojilerinde düaliteye neden olan kötülük problemi için yeni çözüm getirmektedirler.

Zerdüşîler, insandaki iki zıt cevherden iyi ve kutsal olanı *Spentamînû/Spentamen*, kötü olanı *Angramînû/Angramen/Ehrîmen* olarak isimlendirirler. *Spentamînû*, temiz ve mukaddes anlamına gelen *spentâ*, huy ve düşünce anlamına gelen *mînû* kelimelerinden oluşmuştur. Bu iki kelime birlikte, *iyi düşünce*, *iyi huy* anlamına gelir, yaratıcı ve olumlu düşünceyi ifade eder. *Angramînû* ise kötü, kirli anlamına gelen *angra* ve *mînû* kelimelerinden oluşmuştur. İkisinin birleşimi, *kötü düşünce* ve *kötü huy* anlamına gelir, yıkıcı ve mahvedici düşünceyi ifade eder.³⁰⁹ İnsandaki bu iki cevherden *Gâtalarda* şu şekilde bahsedilir:

*Bu ikiz güç, başlangıçta insanın düşüncesinde ortaya çıktı. Bunlardan biri düşüncede, sözde ve davranışta iyi olan Spentamînû, diğeri düşüncede, sözde ve davranışta kötü olan Angramînû'dur. Bu ikisi arasından bilenler iyi olanı, cahiller kötüyü tercih ederler.*³¹⁰

Zerdüşîlerin *Spentamînû*, *Angramînû* olarak isimlendirdikleri iyilik ve kötülüğü, insanın düşüncesindeki potansiyel güç kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bu noktada, insan ve madde, özünde var olan iki cevher açısından benzerdir. Fakat insanı maddeden ayıran şey, sahip olduğu iradeyle düşüncesindeki iyilik, kötülük cevherini eyleme dönüştürebilme gücü ve iradesine sahip olmasıdır. Bunun için Zerdüşî inanca göre insan bu iki yol arasında ister iyiyi tercih ederek *Spentamînû* yönüne doğru gider,

³⁰⁸ Mōbed Pederâm Sûruşpûr, *Porsî Töreni Sonrası Yaptığı Konuşma*, (07.27.2015)

³⁰⁹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 77-78.

³¹⁰ Yesna Gâta, 30/3.

manevi derecesini yükseltir; isterse kötüyü tercih eder Angramînû yönüne doğru gider. Bu noktada inisiyatif insana aittir.³¹¹ Düşüncede var olan iyi ve kötü cevher, eyleme döküldüğünde sorumluluk oluşur. Burada kötülüğün kaynağı, Sasani teolojisinde olduğu gibi ayrı tanrısal varlık yerine, insan kabul edilmektedir. Böylece düalisteye neden olan kötülüğün kaynağı olan ikinci tanrısal gücün ortadan kalkması sağlanmıştır. Angramînû olarak tanımlanan, Ahûramazda'nın değil, Spentamînû'nun zıttıdır. Zerdüştiler ayrıca insanı kötüye yönelten ateşten yaratılmış, şeytan denilen bağımsız bir varlığı kabul etmezler.³¹²

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu, hangi eylemlerin iyi, hangilerinin kötü olduğunun belirlenmesidir. Bu noktada, sorumluluk insana verilmiştir. İnsan kendisi için faydalı olanları iyi, zararlı olanları kötü olarak tanımlar.³¹³ Örneğin, insan hırsızlık, adam öldürmek gibi eylemleri, kendisi ve toplum için zararlı olduğunu bildiğinden bunları kötü kabul etmiştir. Kötü olarak belirlediği bu fiilleri işlemesi durumunda ortaya çıkan sonuçların sorumlusu kendisidir.³¹⁴

Zerdüşti gelenekte insan eylemleri Tanrı'nın ve dinin yetki alanının dışında tutulmuştur. Aksi halde insanın yaptığı eylemlerden sorumlu tutulmasının söz konusu olamayacağı düşünülmüştür. Bu noktada dine verilen pay, iyi eylemlerin yapılmasını kötü olanlardan uzak durulmasını emretmesidir. Bu, *Gâtalarda* şu şekilde ifade edilmiştir:

*İki ikiz güç arasında, cahil olanlar en kötü fiilleri, akıllı olanlar ise Ahûramazda'nın rızasını kazanmak için onun kutsal akılla süslediği iman dolu fiilleri seçerler.*³¹⁵

Sonuç olarak günümüz Zerdüştilerinin, düalizme dayanan Sasani teolojisi yerine, monoteist bir Tanrı tasavvuru geliştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yeni teolojide Ahûramazda karşısında kötülüğün yaratıcısı ve onunla mücadele halinde olan Angramînû artık yoktur. Angramînû, harici varlığa sahip olmayan sadece insan düşüncesinde var olan soyut bir kavrama dönüşmüştür. Kötülük de iyinin olmama hali olarak tarif edilerek yaratıcısı ve kaynağı insan görülmüştür. Ayrıca insan ister iyi isterse kötü olsun, bütün fiillerinin sorumlusu kabul edilmiştir.

³¹¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 151.

³¹² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 151.

³¹³ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 78.

³¹⁴ Erdeşir Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisinde Yaptığı Ders*, (23.07.2015).

³¹⁵ Yesna Gâta, 30/5.

Zerdüştiler, düalist oldukları iddialarının yanında, ateşe verdikleri önemden dolayı ateşperest olarak görülmelerinden de oldukça rahatsızlık duyarlar. Israrla ateşi Tanrı olarak konumlandırmadıklarını vurgulama gereğini duyarlar. *Ateş Kültü* kısmında konu daha geniş ele alınacağından buna burada girilmeyecektir.

1. Ameşâspendân ve Îzedân

Ameşâspend kelimesi *Avesta*'da *a*, *meşi* ve *spenti* olarak üç parçadan oluşan *Ameşâspenti* şeklinde geçmektedir. *A*, olumsuzluk edatıdır, *meşi* ölüm, *spenti* ise mukaddes ve pak anlamlarına gelmektedir. Bu meyanda çoğul haliyle Ameşâspendân *Kutsal Ölümsüzler* anlamını ifade etmektedir.³¹⁶

Ameşâspend kelimesi, *Avesta*'nın en eski metinleri olan *Gâtalarda* geçmez, bunun yerine metinlerde insanları Tanrı'ya yönlendiren Ahûraî parıltılar olarak bunlara işaret edilmiştir. Ameşâspendlerden, ilk defa geç *Avesta* metinleri olan *Yesna*'da yer alan *Büyük Heften Yešt* bölümünde bahsedilmiştir. Fakat burada Ameşâspendler manevi boyutta ve Ahûramazda'nın sıfatları konumundalar. Bunların Ahûramazda'dan ayrı, şahsiyet kazanmış varlıklara dönüşmesi ise *Küçük Heften Yešt*'te meydana gelir. Bundan sonra Ameşâspendler, bir taraftan Tanrı'nın sıfatları, diğer taraftan ondan ayrı görev ve sorumlulukları olan bağımsız varlıklara dönüşürler.³¹⁷ Artık karşımızda Tanrı'nın altında, Îzedlerin üstünde bir konuma sahip, her ne kadar yaratılmış varlıklar olsalar da yerine göre yaratma gücüne sahip yarı tanrısal varlıklar vardır. Bu, Yunan, Babil ve Sümerlerde Zeus, Marduk ve Enlil'in emri altındaki tanrılar panteonu sistemine benzemektedir. Burada da Ameşâspendler, Ahûramazda'nın tahtı etrafında toplanmış, ona hizmet etmekle meşguldürler.³¹⁸

Avesta metinlerinde adı geçen Ameşâspendler, *Vohûmenah* (*Behmen*), *Aşâvehîšta* (*Erdîbehişt*), *Haşetraveîryî* (*Şehrîver*), *Spentaâрмаitî* (*Spendormezd*), *Haurvatât* (*Hordâd*) ve *Ameretât* (*Amordâd*) şeklinde altı tanedir. Bazı durumlarda gruba Ahûramazda dâhil edilerek sayı yediye yükseltilir.³¹⁹ *Avesta* dışında, Pehlevî metinlerde bunlar hakkında çok miktarda bilgi bulmak mümkündür.³²⁰

³¹⁶ Mihribân Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, s. 41; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 82.

³¹⁷ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, ss. 44-46; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 83.

³¹⁸ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 175.

³¹⁹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 83.

³²⁰ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, s. 41

Vohûmenah, daha çok *Behmen* olarak tanınan, *Avesta*'da adı en fazla geçen Ameşâspend'dir. İyi düşünce anlamına gelen *Vohûmenah*, manevi boyutta Ahûramazda'nın iyiyi yaratma sıfatıdır.³²¹ Maddi âlemdeki görevi, hayvanları korumak ve insan düşüncesinin doğru şekilde işlev görmesine rehberlik etmektir.³²² Zerdüşt'ün vahiylerini kutsal ve iyi akıl olan *Vohûmenah* yardımıyla Tanrı'dan aldığı belirtilir.³²³ Bu noktada Cebraîl'e benzemektedir. İnsanları sabah erkenden çalışmaları için uyandıran beyaz *horuz*, onun özel hayvanıdır. Renklerden temizliği, saflığı ifade eden *beyaz*, güllerden *beyaz yasemin*, *Vohûmenah*'ı temsil eder.³²⁴

Aşâvehišta, *Erdîbehişt* olarak bilinir, en iyi doğruluk ve dindarlık anlamlarını ifade etmektedir. Pehlevîcede *Aşvehişt* ve *Urtvehişt* olarak geçen *Aşâvehišta*, yaşamda doğru olmayı ve doğru davranışlar sergilemeyi ifade eder. Manevi açıdan Ahûramazda'nın doğruluk sıfatını temsil ederken, maddi boyutta ateşin koruyucusudur. Çiçeklerden *mercanköşk* onu temsil eder.³²⁵

Haşetraveîryî, daha çok *Şehrîver* olarak bilinmekte güç ve kuvvet anlamlarına gelmektedir. Pehlevîcede *Haşetrîver* ve *Şetrîver* olarak geçer. *Haşetraveîryî*, kelime olarak seçilmiş ülke, seçilmiş iyi padişah anlamlarını ifade ederken, *Avesta*'da seçilmiş ülke ve arzulanan en üstün cennet anlamlarında kullanılmıştır. Ameşâspend olarak manevi boyutta Ahûramazda'nın mutlak gücünü temsil ederken, maddi boyutta madenlerin koruyucusudur.³²⁶ Ondaki güç, bireyin nefsi, üzerindeki hâkimiyet şeklinde de anlaşılmıştır.³²⁷ *Altın sarısı* ve *gümüş rengi* onu sembolize eder.³²⁸

Spentaârmaîtî, daha çok *Spendormez/Spandormezd* olarak bilinmektedir. Bunun dışında *Spendormed*, *İspendâr* ve *İsfend* Ameşâspend için kullanılan diğer isimlerdir. Pehlevîcede ise *Spendormet* olarak geçmektedir. Manevi açıdan sevgiyi, aşkı, alçak gönüllülüğü ve hoşgörüyü ifade eder. Maddi âlemdeki görevi yeri korumaktır. Zerdüştilerin aylık bayramlarından İsfendigân bu Ameşâspend ile ilgilidir.³²⁹

³²¹ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, ss. 47-48.

³²² Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 83.

³²³ Kurûş Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1392/2013, s. 101.

³²⁴ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, s. 48.

³²⁵ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, ss. 48-49.

³²⁶ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, ss. 49-50.

³²⁷ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 83.

³²⁸ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yı İran-ı Bastân*, s. 195.

³²⁹ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, ss. 50-51; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 83.

Haurvatât, daha çok Hordâd ismiyle bilinir. Pehlevîcede *Hordât* olarak geçen *Haurvatât*, manevi boyutta Ahûramazda'nın mükemmellik ve olgunluk sıfatıdır. Maddi âlemde sulardan sorumlu bir varlıktır.³³⁰

Altıncı ve son Ameşâspend, *Avesta*'da adı *Amertât* olarak geçen, fakat daha çok *Amordâd* ismiyle bilinendir. Kelimenin kökü ölüm ve yokluk anlamlarına gelen *mordâd*dir. Kelimenin başına *Avesta Dili*'nde nefi edatı olan *elifin* gelmesiyle kelime ölümsüzlük ve ebedilik anlamını kazanmıştır. Bu anlamda *Amordâd* kelimesi, *Gâtalarda* manevi âlemde Ahûramazda'nın ebediliğini ifade eden sıfattır. Maddi boyutta bitki ve otları korumakla görevli varlık niteliğindedir. Aylık bayramlardan *Amordâdgân* onunla ilgilidir.³³¹

Zerdüşî gelenekte, Ameşâspendlerin zıddı olup, onların icra ettiği misyonun aksini yürüten varlıklar bulunmaktadır. *Ekemen Vohûmenah*'ın, *İndra Aşâvehîşte*'nin, *Seûrve Haşetraveîryî*'nin, *Tervemîti Spentaârmaîti*'nin, *Teuruî Haurvatât*'ın, *Zeîriçe Ameretât*'ın zıttıdır. Burada Ekemen kötü düşünce, İndra karışıklık, Seûrve gevşeklik, Tervemeîti zulüm ve bencillik, Teuruî kuraklık, Zeîriçe çürümek ve ölümü ifade eder.³³²

Dinlerin genelinde Tanrı için müzekker fiil ve isimler kullanılır. Zerdüşî kaynaklar bu noktada yukarıda yazdığımız Tanrısal sıfatlar olarak Ameşâspend grubunda ilk üç üye için müzekker, son üçü için müenneslik bildiren işaretler kullanıldığına dikkat çekmektedir. Zerdüşîler bunu, Tanrı'nın sıfatlarını kadınla erkeğe eşit oranda dağıtmasının sembolü³³³ ve dinlerindeki kadın-erkek eşitliğinin ispatı olarak gösterirler.³³⁴

Zerdüşî kaynaklar, Ameşâspendlerin felsefesi, beşer hayatı için ifade ettikleri anlamlar üzerinde durmaktadır. Bu noktada Ameşâspendlerin, bir yönüyle insanı Ahûramazda'ya doğru yükselten altı aşama olduğu belirtilmektedir. Birinci aşama, insanın hayata iyi düşünceyle başlamasıdır. Bu sayede insanın sözle davranışlarının iyiye doğru dönüşümü sağlanır. İkincisi, insanın mutlu olması için bedenlen sağlıklı, temiz olması, içsel olarak her türlü kötü duygudan arınık olmasıdır. Üçüncüsü, nefse hâkim olmayı, heva-hevese göre hareket edilmemesini ifade eder. Dördüncüsü, insanın diğer insanlarla ilişkilerinde alçakgönüllü olması ve onları sevmesidir. Bu noktada

³³⁰ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, s. 51.

³³¹ Hudâvendî, *Şînâsa-yı Zertoşt*, s. 52.

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4821>, (27.07.2011).

³³² Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 114

³³³ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 105-106.

³³⁴ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, s. 84.

gücünü topluma hizmet etmede kullanması, insanların mutlu olmasını sağlamasıdır. Beşincisi, bu geçen dört aşamayı hakkıyla yerine getirdikten sonra insanın manevi olarak kemale ulaşma aşamasıdır. Altıncısı, ruhun ebediliğe ulaşmasıdır. Bu, insanın bıraktığı maddi ve manevi eserlerle gerçekleşir. Toplum bu eserleri kullandıkça, bu kişiyi anar böylece onun ismi ebedileşir.³³⁵ R. Şehzâdî, bunlara Tanrı'nın birliğine iman şeklinde bir madde daha ekleyerek sayıyı yediye tamamlamaktadır.³³⁶

Ameşâspendlerin ortaya çıkışı, Zerdüştî geleneğe yerleşmeleriyle ilgili gerek batıda gerekse doğuda birçok görüş ileri sürülmüştür. Mary Boyce, bunları tarih öncesi dönemde günlük hayatta kullanılan maddelerle ilişkilendirir. Ona göre, Haşetraveîrîyî, taş devrinde taş olarak tasavvur edilen gökyüzü ve savaşçıların koruyucusu konumundadır. Sonradan taşın yerini, tunçla demir madenleri alınca silahlar madenlerden yapılmaya başlanır. Bundan sonra taş gökyüzü tasavvuru kristal gökyüzüne dönüşür. Kristal, taşların damarları içinde bulunur ve diğer metaller gibi maden olarak sınıflandırma özelliğine sahiptir. Böylece kristal gökyüzünün kuruyucusu olan Haşetraveîrîyî, madenlerin ve savaşçıların koruyucusu olarak saygı görmeye başlar. *Yesna Ritüeli*'nde çakmak taşının yerini metal bıçak; taş havanın yerini ise metal havan alır. Bu şekilde günlük ibadetlerde Haşetraveîrîyî temsil edilmeye devam edilir.³³⁷

Fransız James Darmesteter'e (1849-1894) göre Zerdüşt, Ameşâspendleri Ârilerde aydınlığın ve tanrıların annesi *Tanrıça Aditî* ve onun *oğullarına* olan inancın yerine getirmiştir.³³⁸ Tanrıça Aditî'nin sayıları altıdan on ikiye kadar çıkarılan, Mitra ve Varuna'nın da içinde bulunduğu çocuklara sahip olduğu belirtilmektedir. Bu tanrısal çocuklar kısaca *Adityâ* olarak isimlendirilir.³³⁹ James Hope Moulton'a (1863-1917) göre ilk başta Ameşâspendler Ahûramazda'dan bağımsız varlıklar yerine, ilahî sıfatlar konumundaydı ve Tanrı'nın mevcudiyetinin bir parçasını teşkil etmekteydiler. Bunların bağımsız varlıklara dönüşmeleri sonradan gerçekleşir. Diğer taraftan bizzat Zerdüşt tarafından bu altısal kombinasyonun oluşturulduğuna dair elimizde delil bulunmamaktadır. Alman bilgin Herman Lommel (1885-1968) de bunların ilk başta Tanrı'ya bağlı, ondan ayrılmayan sıfatlar olduğunu daha sonra onun altında bağımsız varlıklara dönüştüğünü belirtmektedir. O, Ameşâspendlerin Tanrı'nın zatının muhtelif

³³⁵ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 84-85.

³³⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 47-54; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 77-79.

³³⁷ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 41.

³³⁸ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 176.

³³⁹ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 40.

yönleri olarak değerlendirilebileceğini söylemektedir. Buna göre Vohûmenah'tan bahsedildiğinde buradan Tanrı'nın doğru, iyi düşünce sahibi olduğu anlaşılır. Bu sığata insanın sahip olmasıyla insan ile Tanrı arasında bir bağ meydana gelir. Franz Altheim (1898–1976) göre Zerdüş, çoklu Âri tanrıları yerine tek Tanrı inancını getirmiştir. Âriler tevazu, teslimiyet, güç, iyi düşünce, hakikat, doğruluk ve Aşâ Kanunu gibi manevi olguları insan şeklinde tasavvur ederlerdi. Zerdüş, bunların manevi mahiyetlerini korumakla birlikte bunları şahsiyet sahibi ayrı varlıklar olarak görmedi. Onun inancında Tanrı'nın konumu, bütün mefhumların üzerindeydi, ondan başka faaliyette bulunma yetkisi kimsede yoktu. Aslında Zerdüş dolaylı olarak Tanrı'nın sıfatlarını anlatmaktadır.³⁴⁰ Will Durant'a (1885–1981) göre ise Ameşâspendler ilahî sıfatlardır. Zerdüş Ahûramazda için nur, iyi düşünce, hükmetme, takva, hayır ve ebedilik gibi altı sıfat belirlemiştir. Ondan sonra önceden politeist olan takipçileri, bu sıfatları Ahûramazda'nın emriyle evreni yaratan ve idare eden şahsiyet sahibi varlıklara dönüştürüp, bunlara Ameşâspendân ismini verdiler.³⁴¹

Zerdüşî din adamı R. Şehzâdî'ye göre Ameşâspendler, aslında yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz hayatta uyulması gereken manevi aşamaları ifade etmektedirler. Onun kurgusuna göre, Zerdüşî gelenekteki bu yedili sistem, etkileşim yoluyla daha sonra Yunan, Roma, Asur ve Babil gibi milletlere geçer. İrfanî gelenekteki yedi aşk yolu tabiri de buradan gelir. Yahudiler *Babil Sürgünü* sırasında bu yedili sistemi, İranlılardan öğrenirler. Bundan önce Yahve'ye yakın Cebrail, Rafael, Azrail, Mikail ve İsrail'den oluşan beş melek inancına sahip olan Yahudiler, Hordâd ve Amordâd'ı çok az değişiklikle Hârot ve Marot ismiyle inançlarına dâhil eder, meleklerinin sayısını yediye tamamlarlar.³⁴² R. Şehzâdî'ye göre bundan sonra işler tersine döner diğer milletlere geçen yedili sistem, çok sayıda hurafeyle yeni bir formatta Zerdüşî geleneğe geri döner. Bundan sonra *Gâtalarda* kendilerinden *Kutsal Ölümsüzler* olarak işaret edilen bu yedili kombinasyon, Ameşâspendân ismini almış ve şahsiyet kazanmış bağımsız varlıklara dönüşürler. Ayrıca bunların sayısıyla ilgili *altı*, *yedi* ve *otuz üç* gibi farklı rakamlar zikredilir. Her biri, farklı bir gök cismine ve çiçeğe nispet edilir. Ormezd Güneş'e ve mersin ağacına, Behmen Satürn'e ve beyaz yasemine, Erdîbehişt Jüpiter'e ve mercanköşk çiçeğine, Şehrîver Mars'a ve fesleğen çiçeğine, Spendormezd Ay'a ve söğüt ağacına, Hordâd Merkür'e ve lilyum çiçeğine, Amordâd

³⁴⁰ Âştîyânî, *Zertoşt*, ss. 174-180.

³⁴¹ Will Durant, *Our Oriental Heritage*, 367; Âştîyânî, *Zertoşt*, 182.

³⁴² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 55-56.

Venüs'e ve zambağa. Bunlar için sonradan Yezd ve Kirmanşah gibi yerlerde özel ibadethaneler kurulur. Bu iyi varlıklara onların zıddı olan kötü varlıklar tayin edilir.³⁴³ R. Şehzâdî'nin Ameşâsependleri bağımsız varlıklar değil, Tanrı'nın sıfatları olarak anlamlandırdığı anlaşılmaktadır.

Diğer Zerdüşî kaynaklarına bakıldığında bunların *Gâtaları* referans alarak Ameşâsependleri Tanrı'dan bağımsız şahsiyet sahibi varlıklar yerine, manevi ve ona bağlı sıfatlar olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.³⁴⁴ Fakat Zerdüşîlerin dini sofralarında Ameşâsependlerin her birinin maddi âlemdeki görevini sembolize eden bir ürünü bulundurmaları bunu olumsuzladığı söylenebilir.

Zerdüşîler, hemen hemen tüm dini törenlerinde çeşitli ürünlerden oluşan dini bir sofraya hazırlarlar. Sofrada bulunan bazı ürünler, Tanrı'yı ve Ameşâsependleri sembolize eder. Sofraya konulan *Avesta* ve *Gâta* kitabı Ahûramazda'nın, yumurta ve süt Vohûmenah'ın, ateşdân ve yanan mumlar Erdîbehişt'in, madeni para ve etrafı işlenmiş madeni tas Şehrîver'in, meyve ve yere serilen sofraya Spendormez'in, su ve içinde gülsuyu bulunan vazo Hordâd'in, selvi, şimşir ve mersin ağacının yeşil dallarıyla yeşil otlar Amordâd'ı simgeler.³⁴⁵ Bu ürünlerin dışında başka ürünlerle birçok geleneksel yemek de dini sofraya koyarlar. Sofradaki geleneksel yemekler, *mîyezd* olarak isimlendirilir. Tören sonrası yemekleri cemaat arasında taksim edene *mîzedpân* denilir. Bu kelime günümüz Farsçasında konuk ağırlayan anlamına gelen *mîzbâna* dönüşmüştür.³⁴⁶

Zerdüşî gelenekte Ameşâsependler dışında konumca onların altında olan *Îzed* denilen kutsal varlıklardan bahsedilmektedir. Yakarış ve dua anlamlarına gelen *îzed* kelimesi, Zerdüşî güncel kaynaklarda genelde sonuna Farsçada *elif* ve *nun* çoğul eklerinin getirilmesiyle *Îzedân* şeklinde geçer. *Îzed*lerin, Zerdüşî öncesi iyi tanrılar olduğu, Zerdüşî'nin bunları tahtlarından indirdikten sonra, *muğ* denilen din adamı sınıfı tarafından Ahûramazda'nın güçleri olarak tekrardan dine dâhil edildikleri belirtilir. Her *Îzed*'in tabiat ve manevi âlemle ilgili görevi bulunur. Bu noktada dürüstlük, doğruluk, bağışlamak ve sevgi gibi manevi işlerden sorumlu olanlar ile ateş, su, hava ve toprak

³⁴³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 55-57; Ameşâsependleri temsil eden çiçekler için bkz. Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 123.

³⁴⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

³⁴⁵ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 195-196; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 31.

³⁴⁶ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 67-68.

gibi maddi alanda görevleri olanlar şeklinde iki gruba taksim edilirler.³⁴⁷ Bunların durumu, vahiy işlerini yapan Cebrail, tabiat olaylarını düzenleyen Mikail ve ruhları alan Azrail melekleri mesabesindedir.³⁴⁸ Ameşâspendlerin ve Îzedlerin Ahûramazda'dan daha fazla dünya işleri ile ilgili oldukları ve bu konuda ona yardım ettikleri görülmektedir. Bundan dolayı Zerdüştilere göre Îzedler, insanın kaderini şekillendirme, ona yön verme konusunda Ahûramazda'dan daha hızlı ve direk etkiye sahiptirler. Buna rağmen onlar Tanrı'nın iradesi altındaki varlıklar olarak kabul edilmektedir.³⁴⁹

İran'da Îzedlerin hayatla iç içe olan konumlarından dolayı tarihte Ahûramazda'dan ziyade onlar adına birçok ibadet merkezi ve mabet yapılmıştır. Yezd'in çevresindeki dağların yüksek kesimlerinde bu kadim mabetlerin kalıntıları görülür. Zerdüştiler yılın belirli dönemlerinde buraları ziyaret ederler. Büyük ihtimalle buralar, geçmişte büyük, güçlü tanrılara ibadet edilen mekânlardır.³⁵⁰

Modern Zerdüşti kaynaklara göre Îzedlere inanç, her ne kadar dine sonradan girmiş olsa da bu inancın, bireye ve çevreye birçok faydası olmuştur. Örneğin, Îzedler sayesinde bireyler doğruluk, bağışlamak ve sevgi gibi manevi hasletlere sahip olmaya çalışmış ve tabiata zarar vermekten kaçınmışlardır. Aksi halde Îzedlerin rahatsız olacakları; bunun da büyük günah olduğu kabul edilmiştir.³⁵¹

Îzedlerin sayıları konusunda zikredilen belirli rakam yoktur, çok sayıda Îzed olduğu belirtilir.³⁵² Bununla birlikte Zerdüştiler genelde bunlarla ilgili otuz üç sayısını zikrederler. Bunlardan bazılarının adları, Zerdüşti takvimde gün ismi olarak kullanılmıştır.³⁵³

Önemli Îzedlerden biri, Zerdüş öncesi büyük tanrılardan olan *Mihr*'dir. Âriler arasında tanrı olarak önemli bir konuma sahip olan Mihr, Zerdüşti gelenekte yüksek konumunu kaybeder Ahûramazda'ya bağlı ikinci konuma geriler. Görev alanı, antlaşmaları denetlemek, dostluk, kardeşlik, cesaret ve savaş gibi konulardır.³⁵⁴ Mihr kelimesi, *Avesta* ve Sanskritçede *Mitra* olarak geçer; sevgi, adalet, ılımlılık ve sözüne bağlı olma gibi anlamlar ifade eder. Ârilere kadar uzanan geçmişe sahip Mihr ya da Mihrîzedi, güneşle aralarındaki yakın ilişkiden dolayı dil bilimciler ve *Avesta*

³⁴⁷ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 87; Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 117.

³⁴⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

³⁴⁹ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s.117.

³⁵⁰ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

³⁵¹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 87.

³⁵² Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 118.

³⁵³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

³⁵⁴ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 119.

uzmanları, diğer anlamlarına ek olarak onu *güneşin nuru* olarak tercüme etmişlerdir. *Hord Avesta*'da bulunan *Hurşîd Niyâyiş* ve *Mihr Niyâyiş* metinleri onunla ilgilidir. Özellikle *Mihr Yeşt*, ondan bahseden bir bölümdür ona duyulan saygıdan dolayı dua niyetine okunur.³⁵⁵

Tarihte Mihr'e verilen önemden dolayı ateşkedeler, *Dâr-ı Mihr* olarak isimlendirilmiş ve burada yapılan ibadetin onun koruması altında olduğuna inanılmıştır.³⁵⁶ Aylık bayramlardan *Mihrigân* onunla ilgilidir.³⁵⁷ Yezd'in köylerinde onun adına nispetle her yıl *Mihrîzed* denilen kurban ibadeti töreni düzenlenir. Bunlar, gelenekte ve günümüz Zerdüştilerinde Mihr'e verilen önemi ortaya koymaktadır.

Diğer önemli İzed, Mihr'in naibi olan itaatin İzedi *Sûruş*'tur. O, hem dünyada hem de ölümden sonra insanın muhafızı ve velisi konumundadır.³⁵⁸ *Sûruş*'un bunun dışında vahiyleri ulaştırma görevi bulunur. *Raşnu/Raşn* ise yargılamadan sorumlu İzeddir. Raşnu, Mihr ve *Sûruş*'la birlikte ruhu yargılar ve adaleti uygular. Geleneğe göre bunlar, *Çîn vad Köprüsü*'nün yanında durur, Raşnu'nun başkanlığında insanın dünyadaki amelleriyle ilgili yargılama yaparlar.³⁵⁹ Bir başka önemli İzed *Verehrâm/Behrâm*'dır. Verehrâm zaferin, yolcuların, garibanların hamisi ve koruyucusudur. Ateşkedelerdeki kutsal ateş, *Verehrâm/Behrâm Ateşi* olarak onun ismiyle anılır.³⁶⁰ Tarihte Mihr İzedi gibi ateşkedelere onun ismi de verilmiştir. Günümüzde Tahran, Yezd ve Şiraz gibi şehirlerde Verehrâm Ateşkedeleri mevcuttur.

Bu İzedler dışında servet, zenginlik ve nimetten *Ert/Erd*, binek ve faydalı dört ayaklı hayvanlardan *Gûş/Gâûş*, ateşten *Âzer*, yağmurdan *Tişter* ve zamandan sorumlu çok sayıda başka İzed vardır.³⁶¹ *Anâhîteridûyesûr* suyun ve verimliliğin İzedidir. Çocuğu olmayan kadınlar ona dua ederler.³⁶² Zerdüşti gelenekte, ayrıca bilgi anlamına gelen *Çîstâ*,³⁶³ *Hom bitkisi*,³⁶⁴ *Güneş*, *Ay*, *gökyüzü* ve *yeryüzü* gibi faydalı görülen her şey İzed kabul edilir.³⁶⁵

³⁵⁵ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 138.

³⁵⁶ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

³⁵⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 138.

³⁵⁸ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

³⁵⁹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 49; Kurûş Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiye û Endîşe-i Zertoşt*, I. Baskı, İntişârât-ı Behçet, Tahran 1393/2014, s. 64.

³⁶⁰ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", ss. 116-117.

³⁶¹ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 121-122.

³⁶² Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 117.

³⁶³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 93.

³⁶⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

³⁶⁵ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 148

Kaynaklarda, adını yukarıda saydıklarımızın dışında ad ve görev alanları Ameşâspendler ile aynı olan Îzedler de geçmektedir. Bunların, Ameşâspendlerden farklı veya aynı anda hem Ameşâspend hem de Îzed olan çift yönlü varlıklar mı olduğunun tespit edilmesi zor görünmektedir.³⁶⁶

B. KUTSAL KİTAP İNANCI

1. Kutsal Metinler

Zerdüştiler, adı *Avesta* olan bir kitaba inanırlar. Kitap için kullanılan *Avesta* ismi, Pehlevî metinlerine dayanır ve bunun *Avesta*, *Abestâ*, *Vestâ*, *Bestâh*, *Elbestâh* ve *Vâbestâk* şeklinde farklı varyantları bulunur. Bu kelimenin anlamıyla ilgili çok sayıda görüş olmakla birlikte *bilgi*, *temel*, *esas*, *şükür* ve *övgü* gibi anlamlar en fazla tercih edilenlerdir.³⁶⁷

Avesta'nın ilk olarak kimin tarafından, ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Bu konuda en fazla zikredilen, *Avesta* metinlerinin 12 bin öküz derisi üzerine sarı renkli bir hatla yazıldığı, bunun tek nüsha halinde Ahamenişler dönemine ulaştığı daha sonra Makedonyalı İskender'in İran'a saldırmasıyla bu nüshayı yakarak yok ettiğidir. Günümüz bazı önemli Zerdüşti kaynaklarında bu bilginin efsane olduğu, gerçeği yansıtmadığı zikredilmektedir.³⁶⁸ R. Şehzâdî'ye göre o dönemde elinde *Avesta* metinleri olan çok sayıda Zerdüşti ve din adamı vardı. Dolayısıyla o dönemde dünyada sadece bir nüshanın olduğu, bunun da yakıldığı yönündeki bilgi gerçeği yansıtmamaktadır.³⁶⁹

Mevcut *Avesta* metinlerinin Partlar tarafından başlatılan, Sasaniler döneminde tamamlanan tedvin çalışmasının ürünü olduğu tahmin edilmektedir. Eğer Zerdüşti kaynakların iddia ettiği gibi, İskender'in tek *Avesta* nüshasını yakmadığı doğru kabul edilirse, bu metinler bundan sonra iki farklı dönemde tekrar neden tedvin edilsin? Bu husus ister iddia edildiği gibi İskender'in yakmasından, isterse bizim tam olarak bilemediğimiz başka nedenden kaynaklansın, tarihi süreçte *Avesta* nüshalarının birtakım olumsuz olaylardan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Ahemenişlerden günümüze İran'da kullanılan dil; *Eski Farsça*, *Orta Farsça* ve *Yeni Farsça* olarak üç bölüme ayrılır. Eski Farsça, Ahamenişlerin kullandığı dildir,

³⁶⁶ Bkz. Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 63; Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 117.

³⁶⁷ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 49; Niknâm, *Kenkâşi ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 175.

³⁶⁸ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 32.

³⁶⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yi Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 83-84.

bunun *Avesta*’nın diline ve Sanskritçeye yakın olduğu belirtilir. Orta Farsça, Partlar ve Sasaniler döneminde kullanılan Pehlevîcedir. Yeni Farsça ise İslâm’dan sonra kullanılan dildir. *Avesta*, Farsçanın her üç varyantından farklı olarak *Avesta Dili* ve *Din-i Debîrî* denilen bir hatla yazılmıştır. *Avesta Dili* Ahamenîşler döneminde kullanılan Eski Farsçaya benzer, fakat ondan ayrı bir dildir. *Din-i Debîrî* hattının kırk dört işareti vardı, sesli ve sessiz harfler açısından dünya dilleri içinde benzersizdi.³⁷⁰ Bu hattın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. *Avesta Dili*’nin İran’ın doğu ve kuzeydoğusunda yaşayan bir kısım halka ait olduğu belirtilmektedir.³⁷¹

Günümüze ulaşan *Avesta* metnlerinin sergüzeştiyle ilgili hikâyeye göre, Partların yirmi birinci Kralı I.Belâş/I.Veleğş/I.Vologeses M.S. 51 yılında tahta gelince, İskender tarafından yakıldığı iddia edilen *Avesta* nüshalarının yeniden toplanmasını emreder.³⁷² Fakat bu dönemde tedvin çalışması tamamlanmaz.³⁷³

Partlar yıkılıp yerine Sasaniler geçince, Sasanilerin ilk kralı I. Erdeşîr (224-239) *Avesta*’nın toplanma işini devam ettirir. Ondan sonra yerine geçen oğlu I. Şapur (240-272) bu konuda babasının izinde yürür. Fakat II. Şapur (310-379) döneminde toplanan *Avesta* metinleriyle ilgili halkta birtakım tereddütler oluşur. Bunun için II. Şapur (309-379), dönemin büyük din adamlarından Âzerbâd Mihrspendân’a *Avesta*’yı gözden geçirmesini emreder. Mihrspendân *Avesta*’yı 21 nesik şeklinde yeniden düzenler;³⁷⁴ 21 neski de, 7’şer bölüm halinde *Ğâsânîk*, *Hâtigmânserîk* ve *Dâtîk* adı altında 3’e böler. *Ğâsânîk*, *Gâta* metinleri ve onların tefsirini, *Hâtigmânserîk* dini törenlerde okunan zikir ve duaları, *Dâtîk* ise fikhî metinleri içerir.³⁷⁵ Sasanilerden sonra *Avesta*’nın 21 neskinden birçoğu kaybolur, günümüze sadece 5 nesik ulaşır. Bir görüşe göre *Avesta*’nın dörtte biri, diğer görüşe göre beşte biri kaybolur. Bir başka ifadeyle Sasaniler döneminde 345 bin yedi yüz kelimeden oluşan 21 nesikli *Avesta* metinden geriye 83 bin kelimelik bölüm kalır. Bu da asıl metnin dörtte birine tekabül etmektedir.³⁷⁶

Zerdüştilerin elinde mevcut bulunan *Avesta* kitabı, *Yesna*, *Yeşt*, *Visperad*, *Vendidad* ve *Hord Avesta* olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

³⁷⁰ Feridun Cüneydî, *Nâme-i Pehlevânî*, II. Baskı, İntişârat-ı Danîşgâh-ı Ulûm-ı Pizişki-yi Tahran, Tahran 1386/2007, ss. 24-25.

³⁷¹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 48.

³⁷² Cüneydî, *Nâme-i Pehlevânî*, s. 25; Garthwaite, *İran Tarihi*, ss. 47-49; Hurşîdyan, *Endişe der Taht-ı Cemşîd*, s. 74.

³⁷³ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbilind Başîm*, s. 65.

³⁷⁴ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbilind Başîm*, s. 65.

³⁷⁵ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 54.

³⁷⁶ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 53.

Yesna'nın *yesni* ve *yezišn* kelimelerinden türediği, Tanrı'ya ibadet ve şükretmek anlamlarına geldiği belirtilir. Bayram anlamına gelen *cešn* kelimesinin de aynı kökten geldiği ifade edilmektedir.³⁷⁷ *Yesna*, *hât* adı verilen 72 bölüm ve 24 bin kelimededen oluşur, bu şekliyle *Avesta*'nın dörtte birini oluşturur. Ahûramazda, yaratılış, doğru yaşamak, mutlu olmak, insanın hedefi, insanların düşünce, söz ve davranışlarının sonuçları ve Aşâ Kanunu gibi konuları içerir.³⁷⁸ *Yesna*, üç bölüme ayrılır. 1'den 27'ye kadar olan birinci bölümde, Tanrı'ya yakarış, âzedlere, hom bitkisine övgü, dine ait başka konular ele alınır.³⁷⁹ Özellikle 27. bölüm, Zerdüştilerin günlük hayatlarında, törenlerde okudukları, *Eşimvehû*, *Yetâehû* ve *Yengehî Hâtem* dua metinlerini içerir.³⁸⁰

İkinci bölüm, *Heftenhâitî* ve *Gâtalar* olarak iki kısma ayrılır. *Heftenthâitî* 35'ten 42'ye kadar olan 8 bölümden oluşur. Buna *Büyük Heften Yešt* veya *Heft Hât* da denilir. Nesir tarzında yazılmış olan bu metinler, konu açısından *Gâtalara* benzer ve *Gâtalardan* sonra *Avesta*'nın en eski metinleri kabul edilir. Aslında *Avesta*'da *Heften Yešt* ismiyle iki bölüm vardır. Biri, *Yesna*'nın içinde olan ki bu *Büyük Heften Yešt*, diğeri *Yeštlerin* içinde olup *Küçük Heften Yešt* olarak bilinendir. *Büyük Heften Yešt*, Ahûramazda'ya şükür, ibadet, iman edenlerin görevleri, ateş, yeryüzüne ve sulara övgü, temiz insan olan Perslerin ruhlarına selam, faydalı dört ayaklılar, dünya ve ahiretteki ödül ve ceza gibi konuları ele alır. *Küçük Heften Yeštler* ise Ameşâspendler ile ilgilidir. Genellikle bu ikisi, törenlerde birlikte okunur.³⁸¹

Zerdüş döneminde kaldığına inanılan *Avesta*'nın en eski metinleri olan *Gâtalar*, Zerdüştilerce Tanrısal vahiyler ve *Avesta*'nın en kutsal metinleri olarak kabul edilmektedir. İlahi ve şiir anlamına gelen *gâta* kelimesi, Pehlevîcede *gâs* olarak geçer, Farsçada ise *gâha* dönüşmüştür. Müzik notalarındaki *gâhın* buradan geldiği belirtilir. *Gâta* kelimesi, Sanskritçeye *gît*, Arapçaya *cît/cîd* şeklinde geçer. Kur'an'ın ahenkle okunmasını ifade eden tecvitin buradan geldiği ifade edilir. *Gâta* metinleri manzûm tarzında yazılmıştır. Bunun tarihi süreçte metinlerin ezberlenmesini ve korunmasını kolaylaştırdığı belirtilir³⁸² ve bu açıdan *Veda* metinlerine benzetilir. Gelenekte, *Avesta*-

³⁷⁷ Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 138.

³⁷⁸ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 58.

³⁷⁹ Menûchehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 74-75.

³⁸⁰ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 59.

³⁸¹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 59.

³⁸² Rustem Şehzâdî, *ber Gerdân-ı Gâtahâ'ya Önsüz*, İntişârât-ı Fraveher, Tahran 1393/2014, s. 9; Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 181; Mehmet Mekin Meçin, *Gâtalar'a Göre Zerdüş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013) s. 58.

yı *Derûn* ve *Danuş-ı Din* olarak da isimlendirilen³⁸³ *Gâtalar*, 28'den 34'e ve 43'ten 53'e kadar olan toplamda 17 bölümden oluşmaktadır. Buna aradaki 52. bölüm dâhil değildir. Kaynaklarda, 17 bölüm, *Gâta* kelimesinin sonuna Farsçada *hâ* çoğul ekinin eklenmesiyle *Gâthâ/Gâtahâ*/şeklindeki yazımı yaygındır. Bunun dışında bazen *Gâhân* ve *Gâtâhâ*³⁸⁴ şeklinde de yazılır.

Gâtaların 17 bölümü, kendi içinde beş kısma ayrılmıştır. Her kısma, o kısımda geçen ilk kelime isim olarak verilmiştir.³⁸⁵ *Gâtaların* beş kısmının adı, *Ehnûdgât*, *Eştûdgât*, *Spentamedgât*, *Vohûhaştrgât* ve *Vohuştvâyışgât* 'tır.

Ehnûdgât, *ehûnver* ve *yetâehûveîryû* kelimelerinden dolayı bu ismi almıştır. *Gâtaların* 28'den 34'e kadar olan bu kısmı, 7 bölümden oluşur. Tanrı'ya ibadet, Tanrı'nın Zerdüş'tü peygamber seçmesi ve seçme özgürlüğü gibi konuları ele alır. ikinci kısım *Eştûdgât*'ın ismi *uštâ* kelimesinden gelir ve *Gâtaların* 43'ten 46'ya kadar olan toplamda 4 bölümünü ihtiva eder. Yaratılış, Tanrı'yı ve kendini tanımayla ilgili konular hakkında bilgi içerir. *Spentamedgât* ismi, kutsal ben anlamına gelir. *Gâtaların* 47'den 50'ye kadar toplamda 4 bölümden oluşan bu kısım, yaratılış ve kutsal benle ilgili konuları içerir. *Vohûhaştrgât*, iyi padişah ve güzel ülke anlamına gelir. *Gâtaların* 51. bölümünü içeren bu kısım, evrenin yenilenmesi ve insanın eylemleriyle ilgili konuları ele alır. Son kısım *Vohuştvâyışgât* ise en iyi istek anlamına gelir ve *Yesna*'nın 53. bölümüdür. Zerdüş'tün ve Aşâvanların istek ve arzuları hakkındadır. *Gâtaların* neden *Yesna* 'nın ortasında yer aldığı ise bilinmemektedir.³⁸⁶

Yesna'nın üçüncü bölümü, 52. ve 54'ten 72'ye kadarki bölümlerdir. Burası, *Aperûyesnû* olarak isimlendirilir, İzedlere övgü ve yakarış gibi konuları içerir.³⁸⁷

Avesta'nın ikinci bölümü *Yeştler*dir. *Yeşt*, ibadet etmek ve fidye vermek anlamlarına gelen *yez* kelimesinden gelir. *Avesta*'da 21 *Yeşt* bulunur ve toplamda 35 bin sekiz yüz kelimeden oluşur. *Yeştlerin* Zerdüş'ten sonra yazıldığı tahmin edilmekte, dönemin edebiyatının güzelliğiyle hayal gücünü göstermesi açısından dikkate şayan metinlerdir. *Yeştlerde* sağlık, tabiatın korunması ve kişinin iyi hasletlerle kendini donatması tavsiye edilir.³⁸⁸ *Yeştler* sırasıyla: *Ormezd Yeşt*, *Heften Yeşt* (Küçük), *Erdîbehişt Yeşt*, *Hordâd Yeşt*, *Âban Yeşt*, *Hurşîd Yeşt*, *Mâh Yeşt*, *Tîr (Tişter) Yeşt*, *Gûş*

³⁸³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 249.

³⁸⁴ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 60.

³⁸⁵ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 61.

³⁸⁶ Bkz. Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 61-63.

³⁸⁷ Menüçehrpûr, *Bidânîm û Serbilind Başîm*, s. 76.

³⁸⁸ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 64.

Yešt, Mihr Yešt, Sûruş Yešt, Raşnu Yešt, Ferverdîn Yešt, Verehrâm (Behrâm)Yešt, Râm Yešt, Dîn (Çîstâ) Yešt, Erd Yešt, Eştâd Yešt, Zâmyâd Yešt, Hom Yešt ve Venend Yešt'tir.

Yeştlerde birtakım olaylardan ve isimlerden bahsedilir. Metinlerde adı geçen olayların ne olduğu ve isimlerin kime ait olduğuyula ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, bunlar İran destanları, padişahların, pehlivanların kahramanlıkları ve İran'ın tarihte yaşadığı olaylardır.³⁸⁹ Diğer görüşe göre bunlar, Âri tanrılarıdır. Âriler tabiatın ve maneviyatın tezahürü olan birçok tanrıya inanırlardı. Zerdüş gelince bunları harmanlar tek tanrı inancını getirir. Fakat halkta devam eden eski inançlarının etkisiyle, rahipler eski tanrıları melek suretinde *Yešt* adı altında yeni dine dâhil ederler.³⁹⁰

Üçüncü bölüm *Visperad*'dır. *Visperad*, hepsi anlamına gelen *vispe* ile lider anlamına gelen *retû* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Birleşik bir kelime olarak *Visperad* bütün liderler, önderler anlamını ifade eder.³⁹¹ 23 bölümden/kerdiden oluşur, konu itibarıyla Gâhanbârlar hakkındadır. Gâhanbâr törenleri sırasında okunur. Araştırmacıların çoğunluğuna göre, *Visperad* aslında bağımsız kitap olmayıp konuları *Yesna*'dan alınmıştır.³⁹²

Avesta'nın dördüncü bölümü, *Vendidâd*'dır. *Vendidâd*'ın Partlar döneminde toplandığı ve metinlerde muğ din adamı sınıfının düşünce etkisi olduğu belirtilir.³⁹³ *Avesta* üzerine yapılan araştırmalarda, bu metinlerin belirli bir dönem ve kaynaktan gelmedikleri, metinlerin bir kısmının yeni, bir kısmının ise eski olduğu anlaşılmıştır. Yeni metinlerde, *Avesta Dili*'nin kurallarına daha az uyulmuştur.³⁹⁴

Vendidâd kelimesi, *Avesta*'da *vîdiveidâtei* şeklinde geçer. Bu metinlerin, Zerdüş'ten önce tanrıları memnun etmek için kâhinler tarafından derlendiği tahmin edilmektedir.³⁹⁵ Fıkıh kitabı mesabesinde olan *Vendidâd*, 22 bölümden/fergerdden oluşmaktadır. 1. bölüm yeryüzünün ve ülkelerin yaratılışı, 2.'si Cem Destanı, 3.'sü evrenin güzellikleri ve tatsızlıkları hakkındadır. Sonraki 18 bölüm temizlik, yıkanma,

³⁸⁹ Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiye û Endîşe-i Zertoşt*, s. 138.

³⁹⁰ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 63-64.

³⁹¹ Menûçehr Menûçehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlind Bâşîm*, s. 76.

³⁹² Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 67-68.

³⁹³ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 68.

³⁹⁴ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 49-50.

³⁹⁵ Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiye û Endîşe-i Zertoşt*, s. 138.

kefare, tövbe, dahme uygulaması, ölü bedeninden sakınma, tırnak ve saç kesimi gibi konuları içerir. 22. bölümde hoş olmayan durumlar ele alınır.³⁹⁶

R. Şehzâdiye göre, *Vendidâd* metnlerinin Zerdüş öncesi kötü tanrıların varlığına inanan Ârilerden bir kesime ait olması ihtimal dâhilindedir. Bunlar, iyi tanrıların yanında dîyû denilen kötü tanrılara inanırlardı. Dolayısıyla bu metinler, Zerdüş'te ve dine ait kabul edilemez. Bunlar sonradan Zerdüş'ün dinine iman eder, kendilerini *Zerdüş Dinine İnanlar*, *Ahûraî Dinin Takipçileri* ve *Dîyûların Muhalifleri* gibi farklı şekillerde isimlendirirler. Bu grup eski inançlarına ait metinleri, içine Zerdüş'ü dâhil ederek yeniden derler ve dine dâhil eder. Bunun için *Vendidâd*'daki bölümler: “*Zerdüş, Ahûramazda'ya sordu, Ahûramazda şöyle cevap verdi*” şeklinde başlar. Bu tarz anlatım *Gâtalarda* yoktur. Bu metinleri yazanların amacı, Zerdüş'tü katarak metinlere meşruiyet kazandırmaktır. 1 ve 2. bölümde, dönemin coğrafi yapısı ve Ârilerin değişen iklim şartlarından dolayı İran'ın orta kesimine olan göçleri anlatılır.³⁹⁷ Bu göç Zerdüş'ten çok öncedir. 22. bölüme bakıldığında, *Vendidâd* metin yazarlarının düalist ve zurvânist oldukları anlaşılır. Ormezd ile Ehrîmen'e inanç, bu dinin temeliydi ve bu inanç, Sasanilerin sonlarına kadar devam etmiştir. Sasaniler ordusunda çok sayıda komutan, subay ve yönetici kesimi, *Zurvândâd* olarak adlandırılır.³⁹⁸ Başka bir Zerdüşî kaynakta, *Vendidâd* metinlerinde verilen bilgilerin Zerdüşî dinin özüne uymadığı, bunların her ne kadar Avestanın Dili'yle yazılmış olsalar da *Avesta*'dan sayılmayacağı ifade edilmektedir.³⁹⁹

Avesta'nın son bölümü *Küçük Avesta* anlamına gelen otuz bölümlük *Hord Avesta*'dır. *Hord Avesta*, Sasanilerde II. Şapur döneminde Môbed-i Môbedân Azerbâd Mihrspendân tarafından *Avesta*'dan bazı metinlerin derlenmesiyle oluşturulur. Bununla geniş hacimli *Avesta* kitabının yanında günlük ibadetlerde, bayramlarda, Sudrepûşî, nikâh ve porsî gibi törenlerde kullanılmak üzere daha sade, küçük bir *Avesta* oluşturulması amaçlanır. *Hord Avesta*'da ibadetlerle ilgili metinlerin bir kısmı *Avesta Dili*'nde iken yeni olanlar Pâzend tarzındadır.⁴⁰⁰ *Hord Avesta* metninin oluşturulmasıyla ilgili şöyle bir olay anlatılır:

Rivayete göre Azerbâd Mihrspendân, Hord Avesta'yı derledikten sonra, sahilliğini kanıtlamak için onu ateşe sunar. Ateş onu yakmaz, böylece

³⁹⁶ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 68.

³⁹⁷ Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 146; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 68.

³⁹⁸ Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 151.

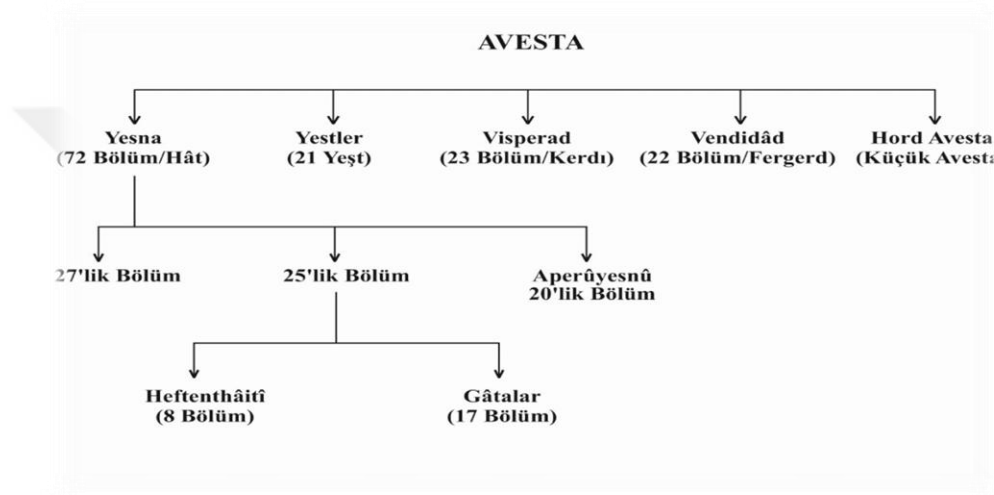
³⁹⁹ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 78.

⁴⁰⁰ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 77-78.

imtihandan başarıyla çıkan Hord Avesta, Avesta metinlerine dâhil edilir. Bu uygulamanın amacı, herkesin kendisine göre yeni Avesta metinleri oluşturmasının önünü almaktır.⁴⁰¹

Sonuç olarak Zerdüştilerin, beş bölümden oluşan Avesta'nın bütün metinlerini, ilahî kaynaklı ve kutsal kabul etmedikleri söylenebilir. *Gâtalar* hariç, diğer dört bölümün Zerdüş'ten sonra öğrencileri, din adamları tarafından yazıldığını ve bundan zamanla kaybolan metinlerin olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

Avesta metinlerini, daha iyi anlaşılması için tabloda kısaca şu şekilde gösterebiliriz:

2. Kutsal Metinlerin Dini Hayattaki Yeri

Zerdüştiler, günümüzde ibadet ve törenlerinde en çok *Gâtalara* ve *Hord Avesta*'ya yer verirler. *Gâtaları* Zerdüş'te verilen vahiyler olarak kabul ettiklerinden onları diğer Avesta metinlerden ayrı tutarlar. Onlara göre *Gâtalar* hariç *Yesna*'nın diğer bölümleri, *Vendidâd*, *Yeštler*, *Visperad* ve *Hord Avesta* Zerdüş'ten sonra öğrencileri ve din adamları tarafından yazılan metinlerdir. Bunlar gelenekle ilgili konuları içerir. Hâlbuki *Gâtalar* Tanrı tarafından Zerdüş'e, ondan da günümüze ulaşan dinin kendisi ve kaynağıyla ilgili göksel metinlerdir.⁴⁰² E. Hurşîdyan: "*Gâtaların her bir ayeti bizim için esastır ve biz eliften ye harfine kadar oradaki her şeye iman ediyor ve kabul ediyoruz*"⁴⁰³ diyerek *Gâtaların* kendileri için önemini belirtir. Ona göre tevhide, peygamberliğe ve yeniden dirilişe olan inanç, insanlığa ilk defa *Gâtalarda*

⁴⁰¹ Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisindeki Ders*, (7.23.2015).

⁴⁰² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 371; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 98.

⁴⁰³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 88.

bildirilmiştir.⁴⁰⁴ Diğer *Avesta* metinleri ise mezhep mesabesinde fûruata ilişkindir.⁴⁰⁵ Gelenek ve mezheple ilgili kitaplar ona inananlar açısından kutsaldır, fakat vahiy değildir. *Gâtalar* ise hem kutsal hem göksel metinler niteliğindedir.⁴⁰⁶

Gâtalar Zerdüştilerin dini hayatında oldukça önemlidir. Zerdüştiler, törenlerine *Gâtaları* okuyarak başlarlar. Okuma boyunca cemaat, metine duyduğu saygıdan ayağa kalkar ve ellerini dua pozisyonunda tutar.

Din adamları farklı platformlarda yaptıkları konuşmalarda, *Gâtalara* atıf yapar ve bu metinlerin kendileri için önemini vurgularlar. Her yıl Tahran'da *Mântrı*⁴⁰⁷ adı altında farklı yaş gruplarındaki Zerdüşti gençler arasında *Gâtaları* okuma yarışması düzenlenir. Tahran, Yezd ve Kirman gibi şehirlerden yaklaşık iki yüz kız ve erkek bu yarışmaya katılır. Yarışmacı gençler, beyaz kıyafetler giyer başlarını örterler. Yarışma, miladi takvimde eylül ayının başında, Mârkar Tahranpâr'sın büyük salonunda üç gün boyunca devam eder. Birinci gün Zerdüştilerin milletvekili ve kurum yöneticilerinin

⁴⁰⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 69.

⁴⁰⁵ Şehzâdî, *ber Gerdân-ı Gâtahâ'ya Önsüz*, s. 10; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 75.

⁴⁰⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 172-173; İran Zerdüştilerinde mezhepsel ayrışma söz konusu değildir. Tahran'daki Zerdüştiler kıyafetleri ve bazı törenleri icra etme şekliyle daha modern iken Yezd ve Kirman'daki Zerdüştiler bu konularda geleneğe daha bağlıdırlar. Aralarındaki bu farklılıklar, keskin bir ayrışma yaratacak veya mezhepleşmeye yol açacak düzeyde belirgin değildir. Bununla birlikte, bu farkların iki toplum arasında ufak da olsa bir mesafe oluşturduğu söylenebilir. Günümüzde Zerdüşti toplumunda mezhepleşme şeklinde bir ayrışma olmamasına rağmen E. Hurşîdyan, Tahran Din Adamları Meclisinde yaptığı derste, dinlerinin adının *Mazdayesni*, *Zerdüştilik* ise mezhepleri olduğunu ısrarla vurguladı. Ona göre dinin doğru anlaşılması açısından bu ayrımın mutlaka bilinmesi gerekir. Onun Mazdayesni olarak tanımladığı din, *Gâta* metinlerinde Zerdüş't'e verilen vahiylerin bildirdikleridir. *Avesta*'nın diğer metinleri ise Zerdüş'ten sonra onun öğrenci ve din adamları tarafından oluşturulan Zerdüştilik olarak isimlendirilen mezhebi bilgi mesabesindedir. Yapacağımız çalışmada mutlaka bu farkın bilincinde olmamızı tavsiye etti. Fakat incelediğimiz yazılı kaynaklarda bu yönde bir bilgiye rastlamadık. Erdeşir Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisinde Yaptığı Dersten*, (23.07.2015); İran Zerdüşti toplumunda mezhepleşme şeklindeki meydana gelmeyen ayrışmanın, dindaşları olan Hindistan'daki Parsiler arasında olduğu belirtilmektedir. Buna göre ilk gruplaşma ve ayrışma hareketi, Eski ve Yeni Takvim'i tercih etmeden kaynaklanmıştır. Diğeri ise dini ve akidevî konularla ilişkindir. Burada *Reformistler* ve *İlm-i Haşnûm* adında iki ekol oluşmuştur. Reformistler, dini tören ve uygulamalar konusunda reform yapılması gerektiğini, ibadet ve törenlerde şekilsellik yerine bunların hakikatine ve özüne odaklanmak gerektiğini ifade ederler. Bu grubun bazı takipçileri, irfanî akîdenin etkisindedir. İlm-i Haşnûm ise, batinî fikirlerin egemen olduğu ve gizli faaliyetler yürütün bir gruptur. Kurucusu, *Behrâmşah Nûrûcî Şerûf* adında dini eğitimi olmayan, aslen Surâtlı bir kişidir. Behrâmşah, 1875 yılında İran'da Demâvend dağında bazı ilhamlar ve ruhanî tecelliler aldığını iddia eder. Bu kişi, daha sonra Hindistan'a döner ve yirmi yedi sene sonra bazı dini kitaplara farklı tarzda tefsir ve açıklamalar yazar. Aynı zamanda bütün dini tören ve uygulamaların harfiyen yerine getirilmesi ilkesini getirir. Sincan'daki bazı mûbedler, onun öğretilerini kabul eder. Günümüzde biri Sincan diğeri Bombay'da olmak üzere bu gruba ait iki ateşkede vardır. Esas itibarı ile İlm-i Haşnûm'un din anlayışı, geleneksel Zerdüşti anlayışından çok farklılık arz etmemektedir. Bu grubun takipçileri, dine olan bağlılıklarından ve dürüstlüklerinden, Zerdüştilerin genelinden saygı görürler. Bunların durumu Sasaniler dönemi *Zurvân* mezhebine benzemektedir. Mary Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", ss. 114-115.

⁴⁰⁷ *Mântrı* kelimesi, *Avesta* kelamı, harekete geçiren veya uyandıran söz, mesaj, şiir ve *Avesta* âyîni gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Rustem Şehzâdî, *Vajenâme-i Pâzend*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1386/2007, ss. 296-297.

katılımıyla açılış töreni yapılır. Zerdüştiler buna yoğun katılım sergilerler. Üçüncü günde, yarışmada dereceye girenlere ödül verilir. Bu uygulama, yirmi iki yıldır devam etmektedir.⁴⁰⁸

Zerdüştiler Gâhanbâr, Sudrepûşî gibi törenleri, günlük ibadet ve dua gibi ritüellerini de *Hord Avesta*'dan okudukları pasajlarla icra ederler. *Hord Avesta*'nın bu işlevselliğinden hareketle yeşil kaplı tek ciltlik nüshası, evlerde, ateşkedelerde ve kurumlarda demirbaş niteliğindedir. Zerdüştiler ateşkedeye gittiklerinde ilk olarak, bir *Hord Avesta* kitabı alıp okurlar. Gün içerisinde ateşkedenin bir köşesinde *Hord Avesta* okuyan birçok Zerdüşti görülebilir. Bazı Zerdüştiler okumasını tamamladıktan sonra saygısını göstermek için onu öper sonra yerine koyar. Buradan onların, *Hord Avesta*'yı okumayı dini görev ve sevap telakki ettikleri anlaşılmaktadır.

Yazılı kaynaklarda *Avesta*'nın güzel sesle okunmasının ve dinlenmesinin insanı ruhen rahatlatığı belirtilir. Özellikle Din-i Debîrî hattıyla okuma yapılması ve bunun öğrenilmesi teşvik edilir.⁴⁰⁹ Namaz kılmanın, *Avesta* okumanın tıbben tedavisi yapılamayan hastalıkları iyileştirdiği ifade edilir. *Erdîbehişt Yeşt*'te Kadim İran'da beş tedavi yönteminden bahsedilmiştir. Bunlardan biri *mântrîubîşezû* denilen kutsal metinleri okuyarak hastaları iyileştirme yöntemidir. Bu yöntemi uygulayanlara doktorların doktoru anlamına gelen *bîşezenâmbîşezehî* denilirdi.⁴¹⁰

Zerdüştilerin geneli *Hord Avesta*'yı, *Avesta Dili*'yle okuyabilir. Bunu öğrenmek onlar için zor değildir. On beş gün gibi kısa sürede *Avesta Dili*'nde okuma öğrenilebilir. Fakat Zerdüştilerin okudukları metinlerin anlamını bildikleri söylenemez. Bunun istisnası metnini ve anlamını ezberledikleri, sürekli okudukları *Eşimvehû*, *Yetâehû* ve *Yengehî Hâtem* dualarıdır. Din adamlarının da *Avesta Dili*'ni anladıkları söylenemez.⁴¹¹

Kaynaklarda, *Avesta*'nın okunmasıyla ilgili bazı kurallardan bahsedilmektedir. Bu kurallara göre *Avesta* sesli, mırıldanarak ve sessiz olmak üzere üç şekilde okunur. Okumanın oturarak veya ayakta yapılması gerekir. Hastalar uzanarak okuyabilirler.

⁴⁰⁸ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12773>, (03.09.2014);

<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12791>, (05.09.2014).

⁴⁰⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 178.

⁴¹⁰ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 114-115; Bulunduğumuz meclisteki sohbette, Môbed Sohrab Hengâmî: “Kim bir dileğinin ve duasının kabulü için ateşkedeye gider, halis kalple *Avesta* okur, Tanrı'ya yakarırsa bu kişi dileğine mutlaka kavuşacaktır. Bu kişi isterse Zerdüşti olmasın” demiştir.

⁴¹¹ Birkaç din adamına *Avesta Dili*'yle yazılmış metinleri okuduklarında bunları tam olarak anlayıp anlamadıklarını sorduğumuzda, bilmediklerimizi tercümelere bakıyoruz dediler. Buradan onların *Avesta Dili*'ne hâkim olmadığı anlaşılabılır.

Avesta okuyan kişi, ciddi tavır içinde olmalı, şakavari ve laubali hareketlerden kaçınmalı, konsantrasyonunu okumada toplamalıdır. Yanlış okuma, okumanın tesirini ortadan kaldırır. Okuyucu okuma sırasında başını sallamamalı, saç, tırnak dökölmesine ve kan akmasına sebep olacak davranışlardan uzak durmalıdır. Çünkü bunlar elbise ve ibadet mekânının kirlenmesine sebep olur, böylece okumanın bereketi gider. Okuma sırasında beden rahat olmalıdır. Eğer okuyucunun tualete gitmesi gerekiyorsa dönüşte elini, yüzünü yıkadıktan sonra okumasına devam edebilir. Regl ve nifas halinde olan kadın, *Avesta* okuyamaz, okunanı dinleyemez. Cünüp ve yarasından kan akan yaralı, içinden okuyabilir.⁴¹²

C. PEYGAMBERLİK İNANCI

İran Zerdüştiliğinde, *peygamber inancı* önemli yer tutar. Bu noktada konu Zerdüş'tün ismi etrafında odaklanır. Zerdüş'ti sayılmanın şartlarından biri, Zerdüş'tün peygamber olduğuna inanmaktır. Dine giriş töreni Sudrepûşî'de, sudrepûşî olan kişi, diğer şartların yanında Zerdüş'tün Tanrı'nın peygamberi olduğuna inandığını ikrar eder, bununla resmen Zerdüş'ti kabul edilir.⁴¹³ Zerdüş'tiler konuşmalarında sürekli Zerdüş'tün Tanrı'nın peygamberi olduğunu ve ondan vahiy aldığına dair inançlarını dile getirirler.

Yazılı kaynaklara göre Zerdüş't, otuz yaşında peygamber olarak seçilir.⁴¹⁴ *Gâta* metinlerinde Zerdüş't, peygamber seçilmesini insanlara şöyle açıklar:

*Ey insanlar! Size şu ana kadar kimsenin duymadığı bir haber ileteceğim. Bu haber, kötüler ve yalancılar için zor, Mazda'ya gönülden iman edenler için kabul edilmesi kolay olacak. En doğru yolu seçmek insanlara zor gelir. Ben Zerdüş't, Ahûramazda'nın sözlerinin doğru ve dürüstlüğüne şahitlik ettiği bir rehber olarak seçildim. Gelin hepimiz onun kutsal dinine göre yaşayalım.*⁴¹⁵

E. Hurşîdyan'a göre, Zerdüş'tün yaşam şekli, onun bilgin veya filozoftan öte bir peygamber olduğunu göstermektedir. Çünkü bilgin ve filozof olmakla peygamber olmak birbirinden farklı konumlardır. Peygamber olan kişi, dönemin toplumsal şartlarından, zulümlerinden ve adaletsizliklerinden rahatsız olur. Düşünmek, problemlere çözüm bulmak için uzun müddet halvete çekilir. Bu, genelde on sene sürer ve şehre yakın bir yerde gerçekleşir. Peygamber burada keşif, sezgi ve ilhamla

⁴¹² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 68-70.

⁴¹³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 98.

⁴¹⁴ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, s. 15.

⁴¹⁵ Yesna Gâta, 31/1-2.

Tanrı'sına bağlanır ve onunla iletişim kurar. Daha sonra bir kitapla Tanrı'nın emirlerini almış olarak halkın arasına döner. Bundan sonra dinin emirleri için çabalar ve çalışır. Nihayetinde bu uğurda canını feda eder. Takipçileri, onun istediği gibi görevi devam ettirir, bu uğurda canlarını feda ederler. Her peygamber Tanrı'nın birliğini, peygamberliğe ve ahirete iman gibi üç temel emri tebliğ eder. Hâlbuki bilgin ve filozof, yaşadığı dönemin bilgi düzeyine bağlı olarak bilgi elde etmek için çalışır, gayret gösterir. Onların ulaştığı bilgiler, zamanla eskir ve geçerliliğini yitirir. Ayrıca filozofun takipçileri onun fikirleri uğruna canını feda etmezler. Hâlbuki peygamberin getirdiği bilgiler evrenseldir, üzerinde ne kadar zaman geçerse geçsin ilk günkü tazeliklerini kurur. Eşû Zerdüş'tün dört bin yıl önce *Gâtalarda* sunduğu hakikatler yakın dönemde ancak anlaşılabilmiştir.⁴¹⁶ E. Hurşîdyan'ın bu görüşleri, her ne kadar tartışmalı olsa da, Zerdüştîlerin peygamberlik ve Zerdüş'tün peygamberliğine inançlarını göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Zerdüştîlerin, Zerdüş'ten başka kimseyi peygamber kabul edip etmedikleri hakkında ne yazılı kaynaklarda ne de görüşmelerimizde bir bilgiye ulaşamadık. Fakat E. Hurşîdyan, kitabında insanlığa gönderilmiş yüz yirmi dört bin peygamber olduğundan bahseder.⁴¹⁷ O, büyük olasılıkla bu bilgiyi İslâmî kaynaklardan almıştır. Çünkü incelediğimiz Zerdüştî kaynaklarda bu yönde bir bilgiye rastlamadık. Bunun yanında Zerdüştîlerin diğer dinlerin peygamber kabul ettiği isimlere karşı olumsuz bir tavır ve söylemlerini görmediğimizi belirtmek gerekir. Konuşmalarında en fazla Hz. Muhammed, İsa ve Musa'ya atıf yapar, bunlardan da saygıyla bahsederler.

Zerdüştîler, Zerdüş'ten bahsederken ona duydukları saygıyı ifade etmek için eşû ön ekiyle ona *Eşû Zerdüşt* şeklinde hitap ederler.⁴¹⁸ Zerdüş'te bu lakabın bizzat *Avesta* tarafından verildiği, eşû kelimesinin doğru ve pak yol anlamına gelen *eşehhehpinta* kelimesinden türediği, İzedlerden Sûruş'un, insanlardan sadece Zerdüş'tün bununla lakaplandırıldığı belirtilir.⁴¹⁹ Değişik platformlarda Zerdüş hakkında konuşurken eşû takısını kullanmayı unuttuğumuzda bu konuda uyarıldık.

Zerdüştîler ateşkede, umumî mekân ve evlerinin duvarlarında farklı ebatlarda Zerdüş'tün resmini bulundurlar. Salonlarda yaklaşık dört metrekare ebadında Zerdüş'tün büyük resimlerini görmek mümkündür. Gittiğimiz Zerdüştîlerin evlerinde ya

⁴¹⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 22-25.

⁴¹⁷ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Dîn-i Zertoştîyân*, s. 81.

⁴¹⁸ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 11.

⁴¹⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yî Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 25.

duvarda ya da bir masanın üstünde Zerdüş'tün resmi vardı. Özellikle beyaz elbiseler içinde, belinde kemer başında beyaz sarık olan, uzun, siyah saç ve sakallı, sol elinde bir baston, sağ eli ise havada ve Tanrı'nın birliğini temsil için şahadet parmağını havaya kaldırmış resim en fazla görülenlerin başında gelmektedir. Zerdüştiler ayrıca *Nevrûz sofrası* gibi bazı tören sofralarında Zerdüş'tün resmini veya alüminyum kabartmasını koyarlar. Bununla ona yönelik sevgi ve saygılarını gösterirler. Fakat onlarda Zerdüş'tün heykelini yapma, ona tazimde bulunma uygulaması yoktur.

D. AHİRET İNANCI

Zerdüştiliğe göre Tanrı, evreni maddi ve manevi iki boyutta yaratmıştır. Bunlar birlikte ve iç içedir. Maddi olan, enerjiye sahiptir ve düzenli şekilde hareket eder; manevi olan ise sabittir, hacme ve boyuta sahip değildir. Burada dünya maddi, ahiret manevi alanı temsil eder.⁴²⁰ E. Hurşîdyan'a göre yazılı olarak manevi âlemden bahseden ilk peygamber Zerdüş'tür.⁴²¹ Onun ahiret, âhîrzaman ve yeniden diriliş konusunda getirdiği anlayış, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlere geçmiştir.⁴²²

İran Zerdüştiliğinde ahirete ve insanın yaptığı eylemlerinin karşılığını göreceğine dair kuvvetli inanç vardır. Hemen hemen tüm yazılı kaynaklarda ruhlar için yapılan törenler, yargılama süreci, cennet, cehennem ve *Çînvad Köprüsü* gibi ölüm sonrası konular hakkında bilgi bulmak mümkündür. Zerdüştiler, konuşmalarında da ahiretle ilgili konulara sıkça atıf yaparlar.

Zerdüşti geleneğinde dünya ve ahiret hayatı, birbirinden ayrı alanlar olmayıp beraber ve iç içedir. Cennete giden ruhun, dünya hayatı ve akrabalarıyla ilişkisi devam eder. Ruh, çocuk ve akrabalarını gözetler, onların yaptığı adakları kabul eder, mutluluk ve neşelerine iştirak eder. Bu durum cehenneme, günah ve iyilikleri eşit olup *Hemistekân* denilen yere gidenler için söz konusu değildir.⁴²³ Zerdüştiler daha sonra anlatacağımız üzere ruhların, senenin son on gününde evlerine gelip akrabalarını ziyaret ettiğine inanırlar. Bunun için yaşayan misafiri ağırlarcasına bu dönemde evlerini temizler, hazırlık yaparlar. Son günde bunları, *Pencî* denilen törenle geldikleri yere tekrar uğurlarlar. Yine ruhun öte tarafta rahat etmesi, bedenden ayrılma süreci ve otuz

⁴²⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 137.

⁴²¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, *Zertoşt*, s. 132.

⁴²² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 137; Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 115.

⁴²³ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 136.

yıla kadarki durumu yakınlarının yapacakları törenlerle yakın ilişkilidir. Bu anlamda ölüm insan için mutlak yokluğu değil, mekân değişikliğini ifade eder.⁴²⁴

Ahirette, ruhun durumu için asıl belirleyici olan ise dünyadaki eylemleridir. Çünkü Zerdüştilikte kul için önceden belirlenmiş kader yoktur. Birey yaptığı tüm amelleri hür iradesiyle yapar. Zerdüş'tün takipçilerine şefa'at etmesi, onları cezadan kurtarması söz konusu değildir. İnsanı, iki âlemde mutlu yapacak, Tanrı'nın yargısından kurtaracak, Çinvad Köprüsü'nden geçmesini sağlayacak, cennete ulaştıracak olan iyi düşünce, söz ve amelleridir.⁴²⁵

Ölümle birlikte ruhun ahiretteki durumu hakkında bilgi vermeden önce, Zerdüşti geleneğinde insanın yapısını oluşturan unsurlar bilinmelidir. Bu meyanda insanın, *beden*, *can*, *ruh* ve *fraveher* denilen dört unsurdan oluştuğu kabul edilir. Bunların ilk ikisi, geçicidir ölümle birlikte yok olur. Ruh ve fraveher saygı gösterilmesi gereken ebedi unsurlardır.⁴²⁶ Avesta Dili'nde *tanvu* olarak geçen bedene, dünya hayatında ruhun ikametgâhı olması itibariyle iyi bakılmalıdır. Ama beden, can özelliğini kaybedip, ruh ondan ayrıldıktan sonra değerini kaybeder ve zararlı bir unsura dönüşür. Can bedene, hareket özelliğini kazandırır. Canın bedenden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir.⁴²⁷ Fraveher ise Tanrı nurundan bir zerredir ve insana verilen emanettir. Görevi ruha dünya hayatında doğru yol konusunda rehberlik etmektir, ölüm gerçekleştiğinde de kaynağına geri döner. Fraveher hiçbir zaman kirlenmez, daima ışık saçarak ruha doğru yolu gösterir.⁴²⁸ Bu noktada fraveherin, İslâm dinindeki fitrat denilen olguya karşılık geldiği söylenebilir. Zerdüştiler, bazen ruh ve fraveheri birbirinin yerine kullanırlar. Ölümle beden yok olurken, ruhun manevi âlemde varlığı devam eder.⁴²⁹

İnsanın dünyada yaptığı eylemlerin etkisi ruha sirayet eder. Özellikle kötü olanlar onu kirletir. Bu durumda ruhun manevi âleme tekrar dönebilmesi için

⁴²⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 91.

⁴²⁵ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 129-130.

⁴²⁶ Nesim Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, Neşr-i Semîra, I. Baskı, Neşr-i Semira, Tahran 1384/2005, s. 56; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 79; Bazı Zerdüşti kaynaklarında ise insanın, can (ahu), vicdan (deana), düşünce ve hayal gücü (budi), ruh (ervan) ve fraveher (fraveşi) olmak üzere beş unsurdan oluştuğu belirtilmektedir. Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 97-98.

⁴²⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 79.

⁴²⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 98; Erdeşir Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 21, 1. dipnot; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 134.

⁴²⁹ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 57; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 134; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 91.

temizlenerek ilk haline dönmesi gerekir. Bunun için ruh günahlarının karşılığı olarak girdiği cehennemde bir süre kalır, paklanır sonra manevi âleme geri döner.⁴³⁰

Ölüm gerçekleşikten sonra ruh dördüncü günün sabahına kadar cesedin başında bekler sonra bedeni terk eder.⁴³¹ Üç gün boyunca eğer bu kişi, dünyadayken iyi ameller yapmışsa ruhu ince ve nazik olur, dünyadan beklentisi olmaz, vicdanı pak ve duru olur. Hayatı boyunca görmediği mutluluğu, sevinci yaşar. Lisan-ı halle, “*Ey iyi ameller yapmış olan, gerçek mutlu kişi başkalarının mutluluğunu isteyendir*” der. Fakat bu kişi günahkârsa ruhu, kalın ve ağır olur. Dünyadan beklentileri, vicdanı kirli, bağlı ve kederli olur. Bu üç günde hayatı boyunca görmediği üzüntüyü, kederi yaşar. Sürekli olarak, “*Ne yapayım, saklanmak için nereye gideyim*” der.⁴³²

Ruh, dördüncü gün şafak vaktinde bedeni terk eder. Bundan sonra iyi ve günahkâr ruhlar farklı süreçlerden geçer. İyi ruh bedenden ayrılacağı an, kendisini otlar, güzel kokular arasında bulur. Güneyden güzel kokulu bir esinti gelir onu okşar. Karşısında ölümler için yakılan ağıt, inlemelerden oluşan bir nehir görür ve bunu kolaylıkla geçer. Bunun için yaşayan iyi insanlar, ölümler için ağlamamak gerektiğini bilirler. Çünkü dökülen yaşlar, bu nehrin suyunu artırır, ruhun onu geçmesi zorlaşır. Ruh, nehri geçtikten sonra gideceği yol netleşir,⁴³³ nihayet amellerinin kayıt edildiği Çînvad Köprüsü’nün yanına ulaşır. Burada Mihr/Mitra, Sûruş, Raşnu ve Eştâd Îzedleri dururlar. Bunlar, ruhun amellerini ölçmek ve onu yargılamakla görevlidirler. Mihr elinde bir teraziyle ruhun iyi-kötü amellerini tartan adaletle hükmeden bir hâkim, Sûruş günahları terazinin bir kefesine koyan savcı, Raşnu ve Eştâd ise ruhun avukatları konumundadır. Bu ikisi iyilikleri savunur ve bunları terazinin diğer kefesine koymakla görevlidirler. Mahkeme heyeti, adil ve objektif yargılama yapar. Hiç kimseye ırkından, cinsiyetinden, mezhebinden ve babasından dolayı torpil yapmaz. Çünkü Tanrı adildir, insanlar arasında ayırım yapmaz.⁴³⁴ Yargılama neticesinde eğer terazinin iyiliklerin konulduğu kefesi ağır gelirse, ruh cennete doğru yol alır. Bu sırada vicdanı, on beş yaşında güzel bir kız suretinde bedenleşir. Kız, parlak, güzel yüzlü, güçlü, uzun boylu, beyaz kollu ve göğüsleri yeni tomurcuklanmıştır. Kız, yanında köpekler bulunduğu halde hoş kokulu esintinin içinden belirir. İyi ruh ona: “*Ey güzel kız kimsin? Bu güne kadar senin gibi güzelini görmedim*” der. Kız: “*Delikanlı! Ben senin iyi düşünce, iyi söz*

⁴³⁰ Fraveşî, *Cihan-i Fraverî*, s. 114.

⁴³¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 135.

⁴³² Şehzâdî, *Mecmû’-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 89.

⁴³³ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 115.

⁴³⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 245-246.

ve iyi amellerinin güzelleştirdiği dininim” diyerek cevap verir. İyi ruh: “*Seni seven kişi nerede?*” diye sorar. Kız: “*O, kişi sensin. Ben seviliyordum, sen beni daha fazla sevdin; güzeldim beni daha güzelleştirdin; hoştum beni daha hoş hale getirdin; değerliydim beni daha değerli hale getirdin*” diyerek cevap verir. Kız, Çînvad Köprüsü’ne doğru ona rehberlik eder.⁴³⁵ Köpeklerin görevi, ruh köprü üzerindeyken, onu Ehrîmen’in saldırısından korumaktadır. İyi ruh kolayca Çînvad Köprüsü üzerinden geçer, cennete girer.⁴³⁶

Ruhun yargılama sürecinde durumunu etkileyen diğer etken, akrabaları tarafından yapılan törenlerdir. Zerdüşîler bu dönemdeki törenleri son derece önemserler. Bu törenler yapılırsa Sûruş İzdi’nin ruhu koruyacağına, yapılmazsa ruhun mahkeme heyeti tarafından kınama, alay ve tehdide maruz kalacağına inanırlar.⁴³⁷

Burada Çînvad Köprüsü hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bu, yargılamadan sonra iyi ruhları cennete kötuları cehenneme götüren köprüdür. Bu köprü, Avesta Dili’nde Çînvad Paratu, Pehlevîcede Çînvad Puhl olarak geçer. Çînvad kelimesinin anlamıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre bu kelime, *seçmek*, *tercih etmek* ve *toplamak* anlamlarına gelen *çi* kökünden gelir. Buradan hareketle söz konusu köprünün başında, iyiler ile kötüler birbirinden seçilir, her biri dünya yaşamında inşa ettiği yoldan gider. Bundan dolayı köprüye bu isim verilmiştir.⁴³⁸ Diğer görüşe göre çînvad kelimesi, ayırmak anlamına gelir. Köprü maddi ve manevi âlemi birbirinden ayırdığı için bu ismi almıştır.⁴³⁹

Kaynaklarda Çînvad Köprüsü’nün niteliği konusunda ayrıntılı bilgiler görmekteyiz. Buna göre köprü, üç soluk borusu uzunluğunda dokuz mızrak genişliğindedir. Elburz dağından İranvîç’teki Dâîtîk dağına kadar uzanır, altında cehennem vardır. Çînvad Köprüsü’nün daha sona Arapça’ya *Sırât Köprüsü* olarak geçtiği ifade edilir. *Sırât* kelimesinin Pehlevîcede yol anlamına gelen *sratak* kelimesinden geldiği belirtilir.⁴⁴⁰

Dördüncü günü şafak vaktinde bedeni terk edecek günahkârların ruhu ise kendisini kar ve pis kokular içinde bulur. Kuzey taraftan ona doğru pis kokulu bir rüzgâr eser. Ruh yolculuğunun başında, ölümler için yakılan ağıt ve inlemelerden oluşan

⁴³⁵ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 116.

⁴³⁶ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 118.

⁴³⁷ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, ss. 136-137.

⁴³⁸ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 117.

⁴³⁹ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, s. 150.

⁴⁴⁰ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 117- 118; Oymak, *Zerdüştlük*, ss. 174-175.

nehre ulaşır. Burada dökülen gözyaşından oluşan dalgalara tutulur. Zorlukla bunları geçer, Çinvad Köprüsü'nün yanına gelir. İyi ruhlar için yapıldığı gibi amelleri tartılır. Günahları iyiliklerinden ağır gelir, cehenneme doğru yol alır. O sırada vicdanı, kötü kokular arasında, ak saçlı, hantal, çirkin yüzlü, beli bükük, hörgüçlü ve kötü bir kadın suretinde ona görünür. Günahkâr ruh, ona: “*Sen kimsin? Senden daha kötüsünü, kirlisini, kötü kokanı görmedim*” der. İhtiyar: “*Ben, senin kötü fiillerin, kötü sözlerin ve kötü düşüncelerininim. Kötüydüm beni daha kötüleştirdin. Çirkindim beni daha çirkinleştirdin. Kötü fiillerin yüzünden bu hale geldim*” cevabını verir. Ruh onunla köprüye doğru gider.⁴⁴¹ Köprünün başında, köprü keskin usturaya döner. Günahkâr ruh korkar, ağlar, yalvarır, kurt gibi ulur; feryadı sonuç vermez. Onun kötü amel, söz ve düşünceleri vahşi hayvan suretinde bedenleşir, kendisine saldırır. Ruh köprüde üç adım atar, cehenneme düşer.⁴⁴²

Zerdüşti geleneğe göre cehennemde kalma süresi, en fazla otuz yıldır. Burada cezasını çekerek paklanan ruh, cennete gider.⁴⁴³ Bunun için Zerdüştliler ölüleri için farklı dönemlerde otuz yıla kadar tören yapar, onları anarlar. Bu durumun Zerdüşti olmayanların ruhları için geçerli olup olmadığı konusunda yazılı kaynaklarda ve konuşmalarında herhangi bilgiye rastlamadık.

Terazide iyi ve kötü amellerinden birinin ağır geldiği iki grubun dışında, bir de bunların eşit olduğu üçüncü grup vardır. Bunlar ne cennete ne cehenneme gider. Bunların gidecekleri mekân, *Hemistekân* denilen yerdir. Bu, *Avesta*'da *Mîsvângâtû* olarak geçer. Hemistekân, eşit/aynı anlamına gelen *hemist* kelimesinin sonuna *ek* ve *ân* son eklerinin getirilmesinden oluşmuştur. Hemistekân iyi ve kötü amellerinin eşit olanların gideceği yerin adı olmuştur.

Hemistekân, konum olarak yeryüzü ile yıldızların arasındadır. Ruh burada soğukla sıcaktan sıkıntı çeker, yeniden diriliş gününe kadar burada kalır ve arınır.⁴⁴⁴ Hemistekân'a gidecek ruhların, üçüncü güne kadar bedeninin başında beklerken nasıl bir durumda oldukları, bedeni terk etme şekilleri konusunda incelediğimiz kaynaklardan bilgiye ulaşamadık. Hemistekân'ın Hristiyanlık inancında *Araf* denilen yere karşılık geldiği görülmektedir.

⁴⁴¹ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 117.

⁴⁴² Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 118-119.

⁴⁴³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss 136-137.

⁴⁴⁴ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 121-122.

Burada Zerdüştilerin cennet ile cehennem algıları üzerinde durmak gerekir. Yukarıda belirttiğimiz üzere Zerdüşti geleneğe göre dünyada yapılan amellerin karşılığını görecektir olan ruhtur. Ölümle beden yok olur, ruh var olmaya devam eder. Bundan dolayı cennet ve cehennem, maddi karşılığı olmayan manevi konumlar olarak kabul edilir.⁴⁴⁵

Günümüz Farsçasında cennet *beheşt*, cehennem ise *dûzeh* kelimeleriyle isimlendirilir. Beheşt, Avesta Dili'nde *vehîšte* Pehlevîcede *vehîšt* olarak geçer. Vehîşte ya da vehîšt, iyi anlamına gelen *veh* kelimesi ile sonuna yüce sığata işaret eden *îšte/îšt* son ek takısının gelmesinden oluşmuştur. Bu anlamda en iyi ve güzel anlamlarına gelir. Bu kelime, Farsçaya geçerken v harfi *bye* dönüşmüştür.⁴⁴⁶ Buradan hareketle cennet en güzel ve en iyi yer anlamına gelir. Cehennem, *Avesta*'da yalan evi anlamına gelen *drûcûdmân* olarak geçer. Yalan, kötü düşünce, söz ve davranışı içeren büyük günah kabul edilir. Bu anlamda cehennem yalan evi, kötülüklerin merkezidir, buraya girmek en büyük ruhsal ve düşünsel problem kabul edilir.⁴⁴⁷

K. Nîknâm'a göre, cennet ve cehennem maddi karşılığı olan yerler değildir. Cennet ve cehennem, bu dünyada kişinin kendisine dönen, onun vicdan ve ruhuna etki eden insan davranışlarının doğal reaksiyonudur. Bununla insan, iç dünyasında ya mutlulukla huzurun ya da mutsuzlukla kederin doruğuna ulaşır. Cennet, diğer bir anlatımla en iyi yer, insan düşünce ve davranışının yansıması olan ruhun mutluluğaa ve huzura ulaşma halidir. Cehennem veya en kötü yer ise kötü düşünceden meydana gelen bedene ve ruha etki eden vicdanî azapla ruhî depresyon halidir.⁴⁴⁸

R. Şehzâdî'ye göre insanların cennet ve cehennem algıları, yaşadıkları yerlere göre değişir. Yılın büyük bölümünün kış, genelde havanın sisli ve bulutlu olduğu yerlerde yaşayanlar için güneş, sıcaklık ve ateş olumlu olgudur. Bunlara göre ateş saygıdeğerdir, cennette bulunur. Cehennem ise soğuk, buzlu yerdir. Bunun aksi sıcak ve

⁴⁴⁵ Hüseyin Vahidî, *Şimâht-ı Zertoşt*, III. Baskı, Neşr-i İlm, Tahran 1390/2012, s. 218.

⁴⁴⁶ Fraveşi, *Cihan-ı Fraverî*, s. 119; *Avesta*'da cennetle ilişkili diğer bir kelime *peîrîdaez*dir. Ahemenişler döneminde içinde her türlü ağaç ve çiçeğin olduğu padişahın av alanı olarak kullandığı bahçeleri vardı. Bu bahçelere *peîrîdaez* denilirdi. İranlılara göre buralar dünyanın en güzel yerleriydi ve herkes onlarda yaşamayı arzulardı. Ayrıca bu bahçeleri *Avesta*'da anlatılan cennetin karşılığı olarak bilirdi. Aynı gelenek Sasanilerde de sürdü. Bu dönemde padişahların içinde çok çeşitli hayvan, ağaç, çiçek, nehir, meyve ve göl olan bahçeleri vardı. Bunlara kısaca *perdîs* denilirdi. Bu dönemde Pehlevîceye geçen *perdîs* kelimesi, daha sonra içinde çeşitli ağaçların olduğu ve hayvanların beslendiği bahçe anlamında Yunancaya geçti. Latince cennet için kullanılan *paradisus*, Avrupa dillerinde ise *paradis* veya *paradise* kelimelerinin de buradan geldiği belirtilmektedir. Arapçada cennet için kullanılan isimlerden biri olan *firdevsin* de bu kökten geldiği ifade edilmektedir. Fraveşi, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 119-120.

⁴⁴⁷ Vahidî, *Şimâht-ı Zertoşt*, s. 219.

⁴⁴⁸ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 6-7.

nemli bölgelerde yaşayanlar için ateşle sıcaklık daha az değer ifade eder. Bunlar sıcaktan kaçınır, cehennemi ateşin bulunduğu yer olarak tasavvur ederler.⁴⁴⁹

Sonuç olarak Zerdüştilerin günümüzde cennet ve cehennemi, soyut yerler olarak yorumladıkları anlaşılmaktadır. Onlara göre cennetin iyi bir yer veya durum, cehennemin kötü bir yer veya durum olduğu kesindir. Fakat bunların içeriği konusunda başka ayrıntı vermezler. Onlara göre cehennemde ateşin olduğu, bununla günahkârlara ceza verildiği veya cennetin bahçelerden, pınarlardan oluştuğu şeklindeki somut tasvirler gerçeği yansıtmaz. Yaptığımız görüşmelerde birçok Zerdüştiden: “*Biz cennetin iyi, cehennemin kötü bir yer olduğunu biliyoruz. Bunun dışında konu hakkında başka bilgiye sahip değiliz*” şeklinde yazılı kaynaklarda anlatılanlar doğrultusunda cevaplar aldık.

E. KURTARICI ve ÂHÎRZAMAN İNANCI

Önceleri kurtarıcı inancının Zerdüştilik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerden ortaya çıktığı düşüncesi hâkimdi. Fakat bu dinlerin tarihi ve coğrafyasının dışında kalan inanç ve kültürlerde, üstelik çok daha eski tarihlerde bu inancın görülmesi, iddianın yanlış olduğunu göstermiştir. Bundan dolayı kurtarıcı inancı, belli bir dine ve millete özgü kılınmaz, ayrıca bunun tam olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığını tespit etmek zor görünmektedir. Buna rağmen bu inancın ortaya çıkışı ve gelişmesi konusunda batılı bilim adamları iki görüş ortaya koyarlar. Birincisi, bunun ilk defa Sümerlerde doğduğu, Babillilerde ve Mısırlılarda geliştiği ve bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı düşüncesidir ki ilk örnekleri Kral I. Sargon’da (M.Ö. 2350 yılları) ve Hammurabi’de (M.Ö. 1728-1686) görülmektedir. İkincisi, bunun her toplumun kendi içinde, kendi tarihi, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğup geliştiğidir.⁴⁵⁰

Kurtarıcı inancı, günümüzde her ne kadar zayıflamış ve birtakım değişimlere maruz kalmış olsa da bunun Zerdüşti gelenekte önemli bir konu olduğu söylenebilir. Burada birden fazla kurtarıcı ismi ve bunlarla ilgili geniş mitolojik anlatımlar görmekteyiz. Bunlardan en önemlileri *Peşûten*, *Şah-ı Behrâm* ve *Soşyânt/Soşyâns*’tır.

Cesur, sağlam ve yiğit gibi anlamlara gelen Peşûten ismi, Kadim İran’da, günümüzde Zerdüştiler ve Parsîler arasında yaygın kullanıma sahiptir. Parsîler arasında bu isimle tanınan birçok bilgin, din adamı ve soylu insan vardır. Peşûten kelimesi,

⁴⁴⁹ Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 150-151.

⁴⁵⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 1999, s. 369.

Pehlevî edebiyatında sıkça geçmesine rağmen, kanonik *Avesta*'da olmayan *Vištâsb Yešt*'te sadece bir yerde geçmektedir. Burada Zerdüş, Güştâsb için “*Sen de Peşûten gibi sıkıntılardan ve ölümden korunmuş olasın*” şeklinde dua ederken bu ismi zikretmektedir. *Avesta*'da ise ona yakın yerde, kendini öne süren ve feda eden anlamlarına gelen *Peşûtenû* ve *Kerp* şeklinde kullanılır. Bu bağlamda diğer kelime feda eden ve yiğit anlamlarına gelen *Peşûsâr*'dır. Zerdüşti dini metinlerine göre tarihi bir kişilik olarak Peşûten, Zerdüş'tün çağdaşı ve onun koruyucusu olan Keyanî Padişahı Güştâsb'ın büyük oğludur. O, kardeşi İsfendiyâr gibi döneminin tanınan pehlivanı ve kahramanıdır.⁴⁵¹

Vištâsb Yešt'te Peşûten'in ölümsüz olduğu yönündeki anlatım, Pehlevî dini edebiyatında şu mitolojiyle açıklanır: Bir gün Padişah Güştâsb, Zerdüş'ten dört istekte bulunur. Bunlar ölümsüz olma, geçmiş ve gelecekte haberdar olma, insanların dünyada yaptıkları amellerin ahiretteki karşılığı olan ödülle cezayı bilme ve hiçbir yaranın ona tesir etmemesidir. Bunun üzerine Zerdüş, ona bu dört özelliği bir kişinin elde etmesinin çok fazla olacağını, bunun için Padişah'ın bunlardan dilediğini kendisi için seçmesini, diğerlerinden her birini güvendiği birisine vermesini teklif eder. Sonuçta Güştâsb, kendisi için taleplerden üçüncüsünü tercih eder. Oğlu Peşûten için birincisini, Veziri Câmsab için ikincisini, diğer oğlu İsfendiyâr için dördüncüsünü talep eder. Zerdüş daha sonra bir sofraya hazırlar, sofradaki yiyecekleri kutsamak için üzerlerine bazı metinler okur. Adı geçen bu kişiler, sofradaki kutsanmış yiyecekleri yerler, Peşûten de ölümsüzlük sütünü içer. Sonuçta hepsi isteklerine kavuşurlar. *Dinkard* kitabı ve *Yeştlarin* bildirdiğine göre Peşûten, yüz elli yardımcısıyla İran'ın Kongdej denilen doğu şehirlerinden birinde ikamet etmektedir. Bunlar belirli bir zamanda, on bin sancak ve sayısız askerle İran'ın kurtuluşu için buradan çıkacaklardır.⁴⁵²

R. Şehzâdî'ye göre Peşûten'le ilgili bu mitoloji, İranlıların başka padişah, şehzade ve millî kahramanlarına ölümsüzlük nispet etmelerine, onları ebedileştirmelerine neden olmuştur. Bundan dolayı İranlılar meşhur padişah, kahraman, din bilginlerini ebedi canlılar ve İranlıların koruyucuları olarak bilmişlerdir.⁴⁵³

Geç dönem *Avesta* ve Pehlevî metinlerinde adı geçen diğer kurtarıcı, Şah-ı Behrâm'dır. *Şah-ı Behrâm*, Farsça bir kelimedir ve ismi bu şekliyle *Avesta*'da görememekteyiz. Bunun yerine anlamca ona yakın olan *Haşterivertergeni* kelimesiyle

⁴⁵¹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 229.

⁴⁵² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 229-231.

⁴⁵³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 230.

ona işaret edilmektedir. Burada *haşterî şah*, *verterğeni* Behrâm olarak tercüme edilmiştir. Galip gelmek ve muzaffer olmak anlamlarına gelen Verterğeni, Behrâm/Verehrâm İzedi'nin diğer adıdır. Fakat Haşteriverterğeni, Avesta'da bir kurtarıcı anlamını ifade etmemektedir. Durum bu olmakla birlikte, nasıl oldu da onunla anlamdaş olan Şah-ı Behrâm, Zerdüşti gelenekte kurtarıcıya dönüştü? Bunun için Sasani iktidarının ikinci yarısındaki şartlara işaret edilir. Bu döneme kadar *Ûşîdarmâh*, *Uşîdarbâmî*, ölümüz *Şah-ı Keyhusrû*, Peşûten benzeri kurtarıcılara inanç ve bunlarla ilgili efsaneler yaygındır. Bu dönemde bu kurtarıcılara inanç ikinci plana itilir, bunun yerine Şah-ı Behrâm adında yeni bir kurtarıcı sahneye çıkar. Bu kurtarıcı, av sırasında tuhaf şekilde kaybolan Sasani padişahlarından Behrâm-ı Gûr olarak bilinen V. Behrâm (421-438) dır.

Halk arasında daha önce saydığımız bazı isimlere yönelik ölümsüz oldukları ve aniden kaybolduklarına dair inancın yaygınlığı, Behrâm-ı Gûr'un canlı olarak dünyayı terk ettiği, gerekli zamanda tekrardan geleceğine dair efsanenin kabulüne uygun zemin oluşturur. Dönemin Zerdüştilerince Behrâm-ı Gûr'la ilgili bu yeni efsanevî söylentiler kolayca kabul edilir. Arapların, Sasanileri yıkıp, İran'ı fethinden sonra Şah-ı Behrâm adlı kurtarıcıya inanç daha da yaygınlaşır ve kuvvetlenir.⁴⁵⁴

Burada akla gelen Sasani padişahları içinde özellikle neden Behrâm-ı Gûr'un isminin öne çıktığıdır. Belirtildiğine göre onun zamanında devlet gücünün zirvesindedir. İran'a günbegün vergi, haraç, hediye ve servet akmaktadır. Hem saltanat hem halk refah içinde yaşamaktadır. Onun ölümünden sonra saltanatın şirazesı çıkar, şehzadeler birbirine düşer ve dört bir taraftaki düşmanlar İran'a saldırmaya başlar. Çok geçmeden Sasani Devleti'ne Araplar son verir. Fakat halk Behrâm-ı Gûr dönemindeki refahı, hoşluğu ve emniyeti artık unutmaz. Bu padişah dönemindeki ülkenin refah düzeyi, *darb-ı mesele* dönüşür. Bundan dolayı İranlılar, egemenliklerini kaybedip tutsak duruma düşünce, bir av sırasında tuhaf şekilde kaybolan Şah-ı Behrâm ismiyle efsaneleşen Behrâm-ı Gûr'un ikinci defa geleceğini beklemeye başlar. Yaygın inanca göre, o gelecek ve Zerdüştileri yeniden parlak dönemlerine kavuşturacaktır. Aslında bu inanç Zerdüşti topluma bir süre ümit aşılır, onlara düşmanlarına karşı koyma iradesi verir.⁴⁵⁵

İran'ın Araplar tarafından ele geçirilmesinden sonra bir kısım Zerdüşti Hindistan'a göç eder, bir kısmı da İran'da kalıp Şah-ı Behrâm'ın gelmesini bekler.

⁴⁵⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 172-173.

⁴⁵⁵ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 173.

Onlara göre Şah-ı Behrâm, Hindistan'a gitmişti, en zor zamanda gelecekti.⁴⁵⁶ Bu öyküde, iktidarı ve gücü elinden alınmış olan Zerdüştilerin, Araplara karşı duyduğu öfke ve intikam hırsını görmekteyiz.

R. Şehzâdî'ye göre her toplum, kötü zamanlarında zorluklara tahammül etmek için bir ümide sarılır. Bu ümit, çoğu zaman bir kralın veya devlet yöneticisinin aniden kaybolduğu, tekrar geri geleceği yönünde gerçekleşir.⁴⁵⁷ Peşûtan ve son olarak Şah-ı Behrâm'ın geleceğine dair inanç, bunun örneğidir.⁴⁵⁸

Avesta ve Pehlevî edebiyatında kendisinden bahsedilen, günümüzde konunun ismi etrafında şekillendiği kurtarıcı Soşyânt/Soşyâns'tır. Bu metinlerde konu hakkında oldukça ayrıntılı mitolojik bilgi görmekteyiz. Burada aslında beklenen kurtarıcı üçtür. Zerdüşti gelenekte dünya için her biri üç bin yıldan oluşan, dört dönem halinde toplamda on iki bin yıllık bir süre belirlenmiştir. Son üç bin yıllık bölümdeki her bin yılın başında bir kurtarıcı gelecektir. Mitolojiye göre daha önce Zerdüş *Kyânsı /Hâmûn* Gölü'ne emanet olarak tohumunu bırakmıştır. Zerdüş'tün tohumları 9999 fraveher tarafından korunmaktadır. Her kurtarıcının geleceği dönemde, bakire bir kız, *Kyânsı* Gölü'ne yıkanmaya gider. Kız burada Zerdüş'tün tohumundan hamile kalır, bir kurtarıcıyı dünyaya getirir. Bu durum, her bin yılın başında üç defa tekrar eder. Üç kurtarıcının isimleri, Pehlevî metinlerinde *Uşîdarbâmî*, *Uşîdarmâh* ve *Soşyânt* olarak geçmektedir. Kurtarıcılar kötülüklerle mücadele eder, adaleti yayar. Son kurtarıcı *Soşyânt*'la dünya tamamen kötülüklerden temizlenir, yeniden diriliş gerçekleşir.⁴⁵⁹ Her kurtarıcıdan önce güneş, bunların gelişini haber veren alamet olur. Güneş, sırasıyla ilk kurtarıcıdan önce on, ikincisinde yirmi, üçüncüsünde ise otuz gün gökyüzünde sabit kalır. Bundan sonra kurtarıcılar zuhur eder.⁴⁶⁰

Mitolojide *Uşîdarbâmî*, *Uşîdarmâh* ve *Soşyânt*'ın Zerdüş'tün oğulları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca burada Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'de olduğu gibi kurtarıcıların anneleri için bakire olduğu vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

⁴⁵⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 173-174.

⁴⁵⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 179-180.

⁴⁵⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 176.

⁴⁵⁹ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 93-94.

⁴⁶⁰ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, s. 94.

Hikâyede, üç kurtarıcıdan merkezi konumda olan ve hakkında en fazla bilgi verilen son kurtarıcı Soşyânt'tır.⁴⁶¹ Belirtildiğine göre, her biri farklı ülkeye giden Soşyânt'ın yedi yardımcısı vardır, bunlar aralarında düşünce okuma tekniğiyle haberleşirler. Bu dönemde dünya elli yedi yıl sürecek yenilenme geçirir. Bundan sonra, dünya Ehrîmen'in saldırısından önceki hali olan iyilikler ve güzelliklerle dolar. Kötülükler, hastalıklar ve ölüm yok olur. Halk dindarlaşır, Tanrı'nın emirlerine itaat eder. Bu dönemde ayrıca insanlar tek dille konuşur.⁴⁶²

Bundan sonra yeniden diriliş, son yargılama gerçekleşir. İyi ve kötü bütün insanlar, bedensel olarak yeniden dirilitilir. Bunlar bir araya gelir, birbirini tanır, birlikte Ahûramazda'nın son yargılamasını ve affını beklerler. Yargılama neticesinde iyiler, bedenleriyle cennette girerler. Kötüler cehenneme döner, erimiş metallere dönüşen nehirde üç günlük azap görürler. Bu arada adı *Goçîhir* olan bir kuyruklu yıldız dünyaya çarpar, erimiş metal dalgaları yeryüzünde nehir gibi akmaya başlar. Burada iyilerle kötülerin bu nehri aşması gerekir. Geçiş sırasında, günahkârlar günahlarından arınır; iyiler ise sıcak sütün üzerinde geçiyor gibidirler. Bu son aşamadan sonra günahlarından tamamen arınan kötüler, rahmete layık olurlar. Baştan beri dindar, iyi olanların huzur ve mutluluğu bunlarınkinden daha fazla olur. Soşyânt'la yardımcıları ibadet eder, süt ve beyaz homdan bir şerbet hazırlarlar. Bütün varlıklar bundan içerek ebedileşirler. İhtiyar olarak ölenler kırk, genç yaşta ölenler on beş yaşına gelir. En son savaş, iyi ile kötü güçler arasında gerçekleşir ve zaferi kazanan iyi güçler olur. Cehennem kendini yakar, yok eder. Ahûramazda yeryüzüne iner ve yaratılış gerçekleştiğinde aydınlık dünyaya gelen Ehrîmen, kaçar ve iktidarsız kalır. Onun kaçışıyla Ahûramazda'nın huzurunda ve hükümdarlığında insanların dünyadaki ebedi yaşamı başlar.⁴⁶³

E. Hurşîdyan, evrenin ebedi olduğu yönündeki inançlarını bazı bilimsel verilerle ispatlamaya çalışır. Buna göre, var olan bir şey hiçbir zaman yok olmaz, maddenin bir halinden diğer haline geçiş söz konusu olur. Madde, enerjiye dönüşür enerji de sıkışır maddeyi oluşturur. Bilim, evrende mevcut olan madde ve enerjinin hiçbir şekilde artmadığını, azalmadığını ispat etmiştir. Var olan her şey, geçmişte vardı, şimdi var,

⁴⁶¹ Avesta'da Sôşyânt'ın farklı isimleri için bkz. *Ferverdîn Yeşt*, 128-129.

⁴⁶² Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 122; Sôşyânt döneminde dünyanın yenilenmesi, iyiliğin kötülüğe galebe gelmesi ve diğer gelişmeler için bkz: *Zâmyâd Yeşt*, 89-96.

⁴⁶³ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 123-124; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 92-93; Hurşîdyan, *Cihanbîn-i Eşû Zertoşt*, s. 198.

gelecekte var olmaya devam edecektir.⁴⁶⁴ Bunun için âhîrzamanda dünya yok olmayacak, kötülükler ve adaletsizlikler yok olacaktır.⁴⁶⁵

Burada, Zerdüştiliğin yeniden diriliş ve âhîrzaman anlayışı hakkında bazı kaynaklardan bilgiler verdik. Fakat şunu belirtmek gerekir ki incelediğimiz güncel yazılı kaynaklardan konu hakkında ayrıntılı, sistematik ve tutarlı bilgilere ulaşamadık. Yaptığımız görüşmelerde bu yöndeki sorularımıza tatmin edici cevaplar da alamadık. Katıldığımız birçok tören ve konferansta konuşmacılardan konu hakkında beyanata rastlamadık. Dolayısıyla Zerdüştilerin konu hakkındaki güncel ve genel görüşlerinin tespit edilmesi zor görünmektedir. Mahiyeti tam olarak bilinemese de İranlıların tarihte ve günümüzde yeniden diriliş, âhîrzaman inancına sahip oldukları kesindir. Partlar ve Sasanilerin ilk dönemlerinde ölü bedenlerinden kalan kemikler, zarar görmemeleri için özel yerlerde saklanırdı. Bunun amacı yeniden dirilişte bedenin bütün halinde ayağa kalkmasını sağlamaktır.⁴⁶⁶

Zerdüştiler günümüzde Hord Avesta'dan *Tendürüstî* bölümünü okuduklarında gelenekte adı geçen Peşûten, Şah-ı Behrâm, Uşîder, Uşîdermâh, Uşîderbâmî ve Soşyânt gibi ölümsüz kurtarıcılara selam gönderir, Tanrı'ya onlara güç vermesi için dua ederler. Ayrıca ruhlar için okudukları Avesta metinlerinde bunların isimlerini zikrederler.⁴⁶⁷ Bununla birlikte güncel kaynaklara bakıldığında, Zerdüştilerin gelenekteki mitolojik bilgileri kabul etmedikleri, yeni bir kurtarıcı anlayışı geliştirdikleri anlaşılmaktadır.

Zerdüştiler günümüzde kurtarıcı inancını, *Gâta* metinlerini esas alarak farklı yorumlarlar. Onların kurtarıcı inancının merkezinde, daha önce yazdığımız üzere Soşyânt bulunur. Yazılı kaynaklarda, konunun açıklanması çerçevesinde *Gâtaların* şu pasajları geçer:

Ey Mazda!

*Yeryüzündeki kurtarıcılar (Soşyântlar) iyi düşünceyle sorumluluklarını yaparlar. Onların eylemleri Aşâ Kanunu ve eğitim ilkelerine dayalıdır. Doğrusu onlar öfkeyi yenmek için atanmışlardır.*⁴⁶⁸

Ey Mazda!

⁴⁶⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 366-367.

⁴⁶⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 198; Oymak, *Zerdüştlük*, s. 160.

⁴⁶⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 171.

⁴⁶⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 231.

⁴⁶⁸ Yesna Gâta, 48/12.

*O günün şafak vakti aydınlığı, ne zaman iyi talih meydana getirecek ve halkı Aşâ'ya (doğruya ve temizliğe) doğru yönlendirecek? İyi düşüncenin yardımına kim gelecek? Bunu yalnızca ben halledeceğim.*⁴⁶⁹

*İyi düşünce, iyi söz ve davranışla Mazda'nın rızasını kazanmak gerekir. En doğru dinin yayılması için iyi davranışların sonuçlarını halka öğretsinler. Bu gayretlerin sonucu, Padişah Güştâsb ve Fraşôşter Zerdüş'tün taraftarı oldular. Bunlar Ahûrmazda tarafından dinin doğru yolunu insanlara öğretmek için Soşyânt olarak seçildiler.*⁴⁷⁰

Görüldüğü üzere *Gâtalar*, eskatolojik sonda gelecek belirli şahsa dayalı kurtarıcıdan bahsetmemektedir. Bunun yerine Aşâ Kanuna uyan, iyi işler yapan, Tanrı'ya ibadet edenler kurtarıcı olarak tanımlanmaktadır. Son pasajda Zerdüş't, iki kişinin yanında kendisini de kurtarıcı olarak tanıtmaktadır.

Zerdüş'tî kaynaklara göre Soşyânt, *iyilik yapan ve kurtuluşa ulaştıran* anlamlarına gelen *Avestaî* bir kelime olan *sû* kökünden gelmiştir. Bu anlamda Soşyânt, *Gâtalar*da geçtiği üzere belirli kişi yerine, birtakım sıfatları taşıyanları ifade eder. Buna göre Soşyânt doğru, Aşâ kanuna uygun davranan, iyilik esasına göre hareket eden, halkı Aşâ'ya yönlendiren, insanlığa faydalı işler yapan herkestir. Zerdüş't bu anlamda kendisini Soşyânt olarak isimlendirmiştir.⁴⁷¹ Soşyânt hakkında görüşme yaptığımız Zerdüş'tîlerden bu doğrultuda bilgiler edindik. Bunlardan biri Nesrin Hanım'dı. O, ayrıca konunun daha iyi anlaşılması noktasında bizim üzerimizden şöyle bir örnek geliştirdi: “Örneğin, sen şu an bir Soşyântsın, çünkü dinimizi araştırıyor, doğruyu öğrenmeye çalışarak faydalı bir iş yapıyorsun. Faydalı ve iyi iş yapan herkes Soşyânt'tır.” Zerdüş'tîlerin artık, konuyu Şîa mezhebindeki gibi literal olarak anlamadıklarını, gelecekte adı Soşyânt olan bir kurtarıcının geleceği, kendilerini kurtaracağı beklentisi içerisinde olmadıklarını ekledi.⁴⁷² Ortamdaki diğer kişiler, Nesrin Hanım'ın konuşmasını tasdik ettiler.

R. Şehzâdî'ye göre, *Gâtalar*da geçen Soşyânt kelimesi, *hayır isteyen, faydalı* anlamlarına gelmekte, Zerdüş't'ten sonraki dini liderlerini ifade etmektedir. Bu meyanda Soşyânt, milletin ve dinin, hayırseverlikleri konusunda kendisine güvendiği, gerekli durumlarda verdikleri hükümlerle topluma rehberlik eden, toplumun da kendisine itaat

⁴⁶⁹ Yesna Gâta, 46/3.

⁴⁷⁰ Yesna Gâta, 53/2.

⁴⁷¹ Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 93; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 195.

⁴⁷² Nesrin Hanım, *Görüşme*, (06.08.2014).

ettiği kişidir. Bu anlamda toplumda büyük ıslahat yapanlara *Soşyânt-ı Firûzger* denilir.⁴⁷³

Lise ikinci sınıfta Zerdüşti öğrencilere okutulan din dersi kitabında Soşyânt konusu, yukarıda ifade ettiğimiz yeni anlayış çerçevesinde sunulmaktadır. Kitapta konunun birinci bölümünde, Soşyânt'ın beklenen belirli kurtarıcı yerine, bir sıfat olduğu, Zerdüşti dininin yedi irfanı Ameşâspenda'yı temsil ettiği zikredilmektedir. Buna delil olarak, *Gâtalar*dan yukarıda bahsedilen bölümler verilmektedir. İkinci bölümde de gelenekte geçen bazı kurtarıcılar hakkında kısa bilgiler verilmektedir.⁴⁷⁴ Bunlardan sonra Zerdüş'ün ilk Soşyânt, faydalı iş yapanların manevi babası hükmünde olduğu, Soşyânt'ın peygamber Zerdüş'ün yolunda gidip onun davasını devam ettiren herkes olduğu belirtilmektedir.⁴⁷⁵ Burada Pehlevî edebiyatında yukarıda anlattığımız göl hadisesine değinilmemektedir.

R. Şehzâdî'ye göre, gelenekte anlatıldığı şekilde belirli şahsa dayalı kurtarıcı inancı, dinlerinin özünde yoktur, bu inanç etkileşim neticesinde diğer milletlerden Zerdüştiliğe girmiştir. Bu konuda başta Yahudiler gelmektedir. Onlar, Mısır'da sıcak güneşin ve Firavun'un adamlarının kırbaçları altında esaret hayatı yaşadıkları sırada, kendilerini esaretten kurtaracak birisinin geleceğine dair inanç geliştirirler. Bu inançları, sonradan gelişerek varlığını devam ettirir. Yahudiler, M.Ö. 586 yılında yetmiş yıl süren Babil Sürgünü'nü yaşarlar. Ahemeniş Devleti'nin Kralı Kurûş, onları esaret hayatından kurtarır ve onlara anavatanlarına dönme izni verir. Buna rağmen hepsi dönmez, bir kısmı sürgündeki yerinde kalır. Onlardaki kurtarıcı inancı, sürgündekiler yoluyla bu dönemde Zerdüştiliğe girer. Pehlevî metinlerinde, buna üç kurtarıcının Zerdüş'ün çocukları olduğu, bunların bakire bir kızıdan doğacağı gibi tuhaf bilgiler eklenir.⁴⁷⁶ Diğer taraftan üretilen bilgiler, birçok açıdan belirsizlik ve yanlışlıklar içermektedir. Soşyânt dünyaya bebek olarak gelecekse sonradan nasıl güçleneceği belirsizdir. Ayrıca kurguyu yapanın, güneşin dünya etrafında döndüğü yönünde bilgi yanlışlığı içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁷

R. Şehzâdî, başka milletlerden kendilerine geçen belirli şahsa dayalı kurtarıcı inancının, tarihte kendilerine sağladığı önemli faydaları olduğunu da kabul eder. Ona

⁴⁷³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 168.

⁴⁷⁴ Encümen-i Zertoştyân-ı Tahrân, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), Tahrân 1389/2010, ss. 67-70; Bu üç kurtarıcının isimleri için bkz. *Ferverdîn Yeşt*, 128-129.

⁴⁷⁵ Encümen-i Zertoştyân-ı Tahrân, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), s.70.

⁴⁷⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 168-171.

⁴⁷⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 176-177.

göre bu inanç sayesinde Zerdüşîler en zor zamanlarında ümitlerini koruyup, zorluklara dayanma gücü elde ettiler.⁴⁷⁸ Kimliklerini korudular, başka kültür ve dinlerin etkisine girerek asimile olmadılar.⁴⁷⁹ E. Hurşîdyan kendilerinde ve diğer milletlerde kurtarıcı inancının ortaya çıkışını bu doğrultuda açıklar. Ona göre bir toplum özgürlüğünü kaybedip, adaletsizliklere duçar olunca bir kurtarıcının gelip kendisini kurtarması ümidine sarılır. Bu inancın kaynağını burada aramak gerekir.⁴⁸⁰

Burada dikkati çeken, konunun dini olmaktan öte siyasi ve sosyal karakterli olduğudur. Adı geçen kurtarıcılardan hiçbirinin dini bir lider olduğundan, yeni dini hükümler getireceğinden ve dinde birtakım yenilemeler yapacağından bahsedilmemiştir. Bu, kurtarıcı inancının iki Zerdüşî din adamının yorumladığı üzere İranlıların tarihte yaşadıkları zorluklardan ortaya çıktığını ve geleneğe yerleştiğini kanıtlamaktadır.

Verilenlerden, Zerdüşîlerin günümüzdeki kurtarıcı algısının değiştiği, onların konuyu artık gelenekte anlatıldığı üzere eskatolojik sonda gelmesi beklenen belirli kurtarıcı şeklinde okumadıkları anlaşılmaktadır. Bu değişim, modernleşme veya sebebini henüz tespit edemediğimiz başka nedenden kaynaklanmış olabilir.

⁴⁷⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 175.

⁴⁷⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 163-174.

⁴⁸⁰ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 198.

III. BÖLÜM

DİNİ UYGULAMALAR (RİTÜELLER)

A. ATEŞ KÜLTÜ

1. Ateşin Zerdüşti İnanca Girmesi

Ateş kültü, Zerdüşti inancında merkezi bir konuma sahiptir. Bunun sebebinin tespit edebilmek için Ârilere gitmek gerekmektedir. Çünkü Zerdüşti'nin Âri olduğu, onların içinde yaşadığı,⁴⁸¹ dinini Âri inançlarını reforme ederek oluşturduğu ve şekillendirdiği tahmin edilmektedir. Bu, bizi zorunlu olarak Ârilerin⁴⁸² inançlarına bakmaya zorunlu kılmaktadır.

Âriler, dini inanç olarak doğa olaylarını kutsallaştırmaya dayalı güçlü dinsel geleneğe sahiptiler. Güneş, su ve ateş gibi günlük yaşam için önemli tabiat olaylarını tanrı düzeyine çıkararak kutsallaştırmışlardı. Bu dönemde güneş *Mitra*, ateş *Agni*, su *Apas* ismiyle tanrısallaşmış varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸³

Güneşin tanrı olarak kabul edilmesi, onun bereketin kaynağı, etkin ama dokunulamayan konumda olmasından kaynaklanıyordu. Bozkırdaki yaşam için güneşten başka önemli iki element su ve ateşti. Suyu kişileştirip onu tanrı düzeyine çıkaran Âriler, ona ibadet edip, içecek sunumunda bulunurlardı.⁴⁸⁴ Ateşi ise yemek pişirmede, aydınlatmada ve kışın ısınmada kullanırlardı. Bu dönemde, ateşin sürekli yanar vaziyette tutulması gerekiyordu. Bunun için ateş közlerini bir kabın içinden bir yerden başka yere naklederlerdi. Böylece Âriler arasında *sürekli yanar kutsal ateş inancı* yaygınlaşmıştı. Âriler ateşi, günde üç defa ibadet zamanlarında temiz, kuru

⁴⁸¹ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 62.

⁴⁸² İndo-İranlılar olarak bilenen Ârilerin yaşadığı bölge, kesin olarak bilinmese de, M.Ö. 2000'li yılların başına kadar Rusya'nın güneyinde, Aral gölünden Volga nehrinin güneyi ve Kafkasya'nın kuzeyine kadar geniş bir alanda dağınık şekilde yaşadıkları düşünülmektedir. Onların diğer kolu, İndo-Avrupalılar olarak bilinip Avrupa'ya göç edenlerdir. İndo-İranlıların, bozkır alanda göçebe hayatı yaşar ve hayvancılıkla uğraşırlardı. Toplum din adamı, savaşçı ve çobanlar olarak üç sınıfa ayrılmıştı. Bozkırda yüzyıllarca bu minvalde devam eden yaşam biçimleri, onların gelişme ve değişmelerine çok az imkân tanımış olmakla birlikte, muazzam ve güçlü bir dinsel gelenek oluşturmalarına imkan tanımıştı. Bu gelenek, daha sonra torunları olan Hintli Brahmanlar ve İranlı Zerdüştiler tarafından korundu. Onların inancının izlerini *Veda* ve *Avesta* metinlerinde görmekteyiz. Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 34; Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 2.

⁴⁸³ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 37.

⁴⁸⁴ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 4.

bitkisel ürünler ve hayvan atıklarıyla beslerdi. Bu ateşi daha sonra Brahmanlar *agnî*, Zerdüştiler *âtar* olarak isimlendirdiler.⁴⁸⁵ Ârilerde ateşi sürekli yanar konumda tutmakla görevli olan kişinin adı *atrabân/ateşbândı*. Onun bu işi, dini sorumluluktan mı yoksa görevi gereği mi yaptığı bilinmemektedir.⁴⁸⁶

Ârilerin tabiat öğelerine taptıkları ilk dönemde, aynı şekilde ata kültürüne taptıkları belirtilmektedir. Bu dönemde ateş ve aile ocağına, ailenin büyük erkek çocuğu tarafından ailenin atasını ve aşiretini temsilen gözcülük yapıyordu. Onun gözcülük yaptığı ateşe de ibadet ediliyordu. Aile ocağına tapmanın, atalara tapmayla yakın ilişkisi vardı. Ateşe tapınmanın da buradan geldiği ifade edilmektedir.⁴⁸⁷

Ârilerde önemli ritüellerinden olan kurbanda ateş önemli figürdü. Onlar kurbanlarını, dumanının ve ateşinin tanrılara ulaşıp, dikkatlerini çekmesi için yakarlardı. Bunu, din adamlarının okuduğu dua ve yaptığı özel törenle yaparlardı. Bunu yapmadan, tanrıların kurbanları kabul etmeyeceğine inanırlardı.⁴⁸⁸ Ârilerin, Vârûna (Göyüzü Tanrısı) ve İndra (Savaş Tanrısı) gibi başka tanrıları da vardı.⁴⁸⁹ Âriler hakkında önemli kaynak kabul edilen *Rigveda* ve *Avesta* metinlerinde onların inanç ve yaşamı hakkında daha detaylı bilgiler bulmak mümkündür.

Ateş kültürünün önemli olduğu Hint-İran inanç kültürünün egemen olduğu bir toplumda doğduğu ve yaşadığı belirtilen Zerdüş, bu kültü kaldırmak yerine, yeni mahiyet kazandırarak onu inanç sistemine yerleştirmiştir. O ateşi, tek tanrılı temele dayalı inanç sisteminde Ahûramazda'ya nispet etmiş, Tanrı'ya bağlı ikincil konuma indirmiştir. Bu inanç *Gâta* metinlerine şöyle yansımıştır:

*Ey insanlar! Bilginlerin ve iyi düşünceli olanların sözlerine kulak verin. Çünkü onların rehberliği, öğrettikleri ruhun ve hayatın ilacıdır. Ey Ahûramazda kendi gücün ve ateşinle bu insanlara iyi belagat ver. Bu sayede bunlar gerçeğin dinini yayabilsinler...*⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 4

⁴⁸⁶ Hayedeh Moayyerî, *Muğân der Tarih-i Bastân*, Pejûheşgâh-ı Ulûm-ı İnsanî û Mutâlât-ı Ferhengî, Tahran 1381/2002, s. 24

⁴⁸⁷ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 37.

⁴⁸⁸ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 38; M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Herodotos'un bildirdiğine göre, Persler kurbanlarını din adamları vasıtasıyla tanrılara sunarlardı. Herodotos'un Persler hakkında verdiği bilgiler bize Perslerin yaşamları hakkında önemli ipuçları sunsa da bunları genelleştirmemek gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü dönemin şartlarını göz önüne aldığımızda, onun bütün İran'ı baştan sona gezmiş olma ihtimali zor görünmektedir. Dolayısıyla onun verdiği bilgilerin daha çok İran'ın batı bölgesine ait olduğu düşünülebilir. Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 75.

⁴⁸⁹ Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 35.

⁴⁹⁰ Yesna Gâta, 31/19.

*Ey Ahûra! Biz iyi düşüncenin ışığını ve senin tarafından yakılan mükemmellik ateşini istiyoruz. Bu ışık, insanlara rehberlik eder, onların kalplerini kuvvetlendirir. Bu ışığın yardımıyla sen iyiliği kötülükten, temizliği kirlilikten ayırırsın. Her şeyi bilen sensin.*⁴⁹¹

Görüldüğü üzere *Gâta* metinleri ateşi Ahûramazda'dan ayrı bir varlık olarak ele almamakta, onun varlığını Ahûramazda'ya bağlamakta ve onun bir unsuru kabul etmektedir. Fakat sonradan Zerdüş'tün takipçileri, Ârilerin eski inançlarına geri dönerler. Bu noktada su, ateş, güneş, ay, gökyüzü ve yer yeni dini gelenekte Îzed olarak eski yerlerini alır. Ayrıca Mitra, Vayu ve Anahita gibi Âri tanrıları bu yeni inanca dâhil olur *Gâtalar*dan sonra oluşturulan geç *Avesta* metinlerindeki yerlerini alırlar.⁴⁹²

Arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı üzere ateş, tarihi süreçte İran dini ve kültüründeki önemini korumaya devam etmiştir. Ahameniş dönemine ait Taht-ı Cemşîd ve Nakş-ı Rustem'deki taşların üzerinde yanan meşale rölyefi, günümüze iyi şekilde ulaşmıştır. Ahamenişlerin ilk dönemlerinde, hem dini inançlarının hem siyasi egemenliklerinin nişanesi olan *ateş altarı* oldukça önemlidir.⁴⁹³

Zerdüş'tî kaynaklar, Zerdüş'tün inanç sisteminde ateşe önemli paye vermesini, ateşin sahip olduğuna inanılan özelliklerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Burada, ateşin yapısında kirlilik barındırmağı, her zaman yukarıya doğru yükselerek asli yapısını koruduğu, kendisini yaktığı, çevresindekileri ise sıcak tuttuğu ve aydınlattığı ifade edilir.⁴⁹⁴ Ateşin, dokunduğu her şeyi kendine benzetme, şeklini değiştirme gücü olduğu, ateş kıvılcımlarının yukarıya doğru yükselmesinin ulvi bir yaşama özlemi simgelediği vurgulanır.⁴⁹⁵

Zerdüş'tün tüm öğretisini üzerinde temellendirdiği *Aşâ Kanunu*'nun sembolü ateş kabul edilmiştir. Yüce Aşâ kavramı, Zerdüş öğretisinin özünü oluşturmaya karşın, uzun zaman en yüksek ruhsal ve akli düzeyde kalmayı sürdüremez. İnsanoğlu soyut Aşâ düşüncesinden elle tutulur bir şeye gereksinim duyar. Böylece Aşâ soyuttan somuta doğru gider ve doğal olarak dinin görünen simgesi ateşle birleşir.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Yesna Gâta, 34/4; Bkz. Yesna Gâta, 43/4; Yesna Gâta, 43/9; Yesna Gâta, 46/7; Yesna Gâta, 47/6; Yesna Gâta, 51/9.

⁴⁹² Bkz. Yesna, 35-42; Yesna, 62/1-12; Vendidâd, 8/22; Vendidâd, 15/45; Vendidâd 18/8; Visperad 16/1; Yesna, 1/2-4; Yesna, 2/4; Yesna, 3/2.

⁴⁹³ Boyce, *Zoroastrians Their Religious Beliefs and Practices*, s. 60.

⁴⁹⁴ Hurşîdyan, *Pâsoh bi Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, s.119.

⁴⁹⁵ Irach J. I. Taraporewala, *Zerdüş'tî Dini*, Çev. Nice Damar, I. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2009, ss. 62-63.

⁴⁹⁶ Taraporewala, *Zerdüş'tî Dini*, s. 62.

Zerdüşti kaynakların bu tespitlerinin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. Bunun nedeni, ateşin niteliklerinden değil, Zerdüş'tün doğup büyüdüğü toplumun inancında ve kültüründe aranmalıdır. Eğer Zerdüş, ateş yerine bir dağın, hayvanın veya araç gerecin merkezi konumda olduğu inanç, kültür havzasında yaşasaydı büyük ihtimalle oluşturduğu inanç sisteminin merkezinde, ateş yerine başka şey olacaktı. Çünkü inanç ve kültür birbirinden bağımsız olmayan, birbirini etkileyen öğelerdir. Buradan ateşin sembol olarak dine girmesinin, Zerdüş'tün yaşadığı inanç ve kültür havzasıyla ilişkili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bu şekilde dine giren ateş, sonradan dinin en temel unsuru haline gelmiştir. Ateş, aydınlık ve güneş Ahûramazda'nın nişanesi ve tecellisi olarak kabul edilmiştir. İranlılar güneş ve nuru yaşamın kaynağı olarak gördüklerinden Tanrı'ya ibadet etmek istediklerinde güneşe ve ateşe yönelmişlerdir.⁴⁹⁷

2. Ateşin Sınıflandırılması

Bazı kaynaklarda Zerdüştilerde, kutsallık derecesine göre *Behrâm/Verehrâm Ateşi*, *Âzerân Ateşi* ve *Dâdgâh Ateşi* olmak üzere üç çeşit ateş olduğu ve bunlarla ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Bu ateşlerin en kutsalı Behrâm Ateşi'dir. Bu ateş, yıldırımın çakması neticesinde oluşmuştur; toplumda on altı meslek grubuna ait ateşi içerir. Behrâm Ateşi, ateşkedede *ateş odası* denilen yerdedir. Beslenmesiyle ilgili işlemler, belli duaları okuduktan sonra din adamı tarafından yapılır. Hindistan'da sekiz yerde bu ateşten bulunmaktadır. Kutsallık açısından ikinci konumdaki Âzerân Ateşi, dört meslek grubuna ait ateşi içerir, kutsanması Behram Ateşi'ne göre mûbedler tarafından daha az dua okunarak yapılır. Dâdgâh Ateşi ise Zerdüştilerin evlerinde sürekli yanan ateştir. Bununla hem din adamları hem de sıradan Zerdüştiler temas kurar.⁴⁹⁸ İran'ın bazı bölgelerinde aile ocağını temsil eden kendisine *Dudî* denilen üç yüz elli yıl boyunca yanan ev ateşleri vardı. Bu uygulamanın Ârilere kadar uzanan geçmişe sahip olduğu, yeni evlenen bireylere yanar vaziyette tutması için bu ateşten verildiği belirtilmektedir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Haşim Rızî, *Ceşnihâ-yı Ateş*, V. Baskı, Behçet Yay., Tahran 2012, s. 89.

⁴⁹⁸ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 123; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 342-344; Ahmet Güç, *Dinlerde Mâbed ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 46; Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 67-68.

⁴⁹⁹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 342; Gâhanbâr Törenlerine katılmak için gittiğimiz Yezd'deki Mezre-i Kelantır köyünde, evinde misafir kaldığımız seksen yaşlarındaki Zerdüşti kadın, orada bulunduğumuz iki gün süresince öğleden sonra mangalda ateş yaktı. Bunun sebebini

Burada dikkati çeken, Behrâm Ateşi'nin yıldırım gibi gökyüzünden kaynaklanan bir durumla ilişkilendirmesidir. Kanaatimizce bilinçli olarak yapılan bu kurguyla ateşle Tanrı arasında bağ kurulmak istenmiştir. Bu şekilde bu ateşin Tanrı tarafından gönderilmiş ve kutsal olduğu vurgusu yapılmak istenmiştir.

Ateşler arasında kutsallık ölçüsüne göre böylesi derecelendirme *Avesta* metinlerinde geçmemektedir. Sasanilerin son döneminde toplum askerler, din adamları ve çiftçiler olarak üç sınıfa ayrılmıştı. Bu üç sınıfın kendisine has mabedi ve onda yanan ateşi vardı. Askerlerinki *Âzergüşasp*, din adamlarinki *Âzerfranbağ/Ateşkede-i Franbağ-ı Pars*,⁵⁰⁰ çiftçilerin ise *Âzerburzînmehr* ateşkedesidir.⁵⁰¹ Bu üç ateşkededeki ateşler arasında herhangi kutsallık derecesi farkının olup olmadığı ise bilinmemektedir.

Bazı kaynaklarda Zerdüştilerde olduğu belirtilen üç çeşit ateş günümüzde mevcut değildir. Zerdüştlere ait incelediğimiz yazılı kaynaklarda bu yönde bilgiye rastlamadık. Diğer taraftan kendileriyle görüşme yaptığımız yaşlı birçok Zerdüşti, ateşler arasında bu şekilde derecelendirme bilgisine sahip olmadıklarını, evlerinde Dâdgâh Ateşi adında sürekli yanar vaziyette ateş bulundurmadıklarını belirttiler. Bunlardan biri olan Nesrin Hanım, Yezd'in bir köyünde doğduğunu, hayatının önemli kısmının orada geçtiğini, ne kendisinin ne anne babasının ne de köydeki herhangi bir komşusunun evinde, adı Dâdgâh Ateşi olan sürekli yanan ateşi bulundurmadığını özellikle ifade etmiştir. Yezd'de konu hakkında görüşme yaptığımız Mûbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, Âzerân Ateşi ve Dâdgâh Ateşi çeşidini ilk defa işittiğini, Dâdgâh Ateşi'nin, belki eskiden dahmenin yakınında dördüncü günün sabahına kadar ölünün ruhuna aydınlık vermesi için yakılan ateş olabileceğini, bunun da artık mevcut olmadığını belirtti.⁵⁰²

Günümüzde Zerdüştilerin tek bildiği, bazı ateşkedelerdeki Behrâm Ateşi'dir. Bunun, Sasani döneminde Âzerfranbağ Ateşkedesi'nin ateşinin devamı olduğu belirtilmektedir.⁵⁰³ Hâlihazırda her ne kadar ateşler arasında yukarıda bazı kaynaklarda geçtiği şekilde bir derecelendirme olmasa da Zerdüştiler açısından bazı ateşkedelerde

sorduğumuz oğlu Rustem Mihmandar, annesinin ihtiyaç olmadığı halde her gün ateş yaktığını ve bunu adet edindiğini belirtti.

⁵⁰⁰ Bu ateşkede, günümüzde İran'ın bir eyaleti olan Luristan'a bağlı Karyân köyünde bulunmaktaydı.

⁵⁰¹ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 106; Bu sınıfsal sistemin, Âri inanç sisteminden Zerdüştiliğe geçtiği belirtilmektedir. Ârilerde de toplum belirtildiği üzere savaşçılar, din adamları ve çobanlar olmak üzere üç sınıfı ayrılmıştı. Bkz. Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 2; Boyce, *Tarih-i Kîş-i Zertoşt*, C. II, s. 257.

⁵⁰² Mûbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, *Görüşme*, (6.08.2015).

⁵⁰³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 383.

bulunan Behrâm Ateşi'nin, evde ve başka mahaldeki ateşlerden daha kutsal ve önemli olduğu kesindir.⁵⁰⁴

3. Zerdüştilerin Ateşle İlgili Uygulamaları

Behrâm Ateşi günümüzde Zerdüştilerin yaşadığı Tahran, Yezd, Kirman, İsfahan ve Şiraz gibi şehirlerde ona yakın noktada mevcuttur. Tahran'da iki ateşkedede, Yezd şehir merkezindeki Yezd Şah-ı Verehrâm Ateşkedesi ile Şerifâbad, Mezre-i Kelantır ve Mübârekî gibi köylerdeki ateşkedelerde, Kirman, İsfahan ve Şiraz şehirlerindeki merkezi ateşkedelerde bulunmaktadır.

Behrâm Ateşi, ateşkedede ortası pencerelessi *ateş odası* denilen kapalı bölümdedir. Bazı ateşkedelerde pencere yerine odanın duvarlarını ikiye bölen boydan boya cam bulunur. İran'daki bütün ateşkedelerde Behrâm Ateşi olmadığından, ateş odası sadece bu ateşin olduğu ateşkedelere hastır. Ateş burada *ateşdân* denilen yaklaşık bir buçuk metre boyunda havana benzeyen madeni bir aparatın içindedir. Ateşdânların, farklı ebatlarda çeşitleri bulunur. Zerdüştiler ateşdân için *âferingân/âprigun* ve *mucmer* isimlerini de kullanırlar.⁵⁰⁵

Behrâm Ateşi, ateş odasında mûbedler tarafından sürekli beslenerek canlı tutulur. Görevli mûbed dışında başkasının bu odaya girmesi, Behrâm Ateşiyle direk temas kurması yasaktır. Ateşi canlı tutmakla görevli mûbed, *ateşbend mûbed/mobed-i ateşbend* olarak isimlendirilir.⁵⁰⁶ Mûbed, ateş odasına beyaz kıyafetler içinde, başı kapalı ve ağzını *penâm/pedân* denilen beyaz örtüyle kapatarak girer.⁵⁰⁷ (Bkz. Fotoğraf 3)

Penâmın takılmasının sebebi, kutsal ateşin ağızdan çıkan tükürükle kirlenmesini önlemektir. Geleneğe göre kıl, tırnak, burun akıntısı, tükürük gibi insanın bedeninden ayrılan her nesne, *nesa* yani kirlidir. Başın kapatılmasının sebebi de budur. Dinde başkasının içtiği sudan, yediği yemekten kalan artığı içmek, yemek mekruh ve tavsiye edilmeyen durum kabul edilmiştir.⁵⁰⁸ Tahran'da Âdoryan Ateşkedesi'nde, Mûbedyâr Mitra Muratpûr'la görüşme yaptığımız sırada görevli mûbedin, ağzını kapatmadan ateş odasına girdiğini gözlemledik. O anda bunun sebebini sordüğümüz Mûbedyâr Mitra Muratpûr, mûbedi hemen ve biraz da sert üslupla uyardı, o da ağzını kapattı.

⁵⁰⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 75.

⁵⁰⁵ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yı İran-ı Bastân*, s. 117.

⁵⁰⁶ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, s. 119.

⁵⁰⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 66; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 341.

⁵⁰⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 31.

Ateşbend môbedler, Behrâm Ateşi'ni canlı tutmak için ateşkedede nöbetleşe beklerler. Bu görevi ifa ettiklerinden dolayı ücret alırlar. Geceleri môbed ateşin üzerini külle örter, onu dinlenmeye bırakır, evine gider. Sonraki gün, güneş doğmadan önce başka môbed gelir, ateşle temas kurmadan önce *Hord Avesta*'dan *Ateş Niyâyiş*'i okur, ateşin üzerindeki külleri temizler, odun atarak onu tekrar canlandırır. Môbed, okumasında *evsmu* kelimesini telaffuz ettiğinde, vücudun dokuz uzvunu temsilen dokuz defa ateş odasındaki zile vurur. Okumasına devam eder ve *suiçi* kelimesini okuduğunda, yılın on iki ayını temsilen zile on iki defa vurur. Bunun anlamı vücudun dokuz uzvunun, yılın on iki ayında Tanrı'yı hatırlamasıdır. Bu iki sayının toplamı *Avesta*'nın yirmi bir nesline işaret eder. Bir kadın môbed, ateşbend görevini üstlenebilir. Fakat onda menopoz döneminde olma şartı aranır.⁵⁰⁹

Ateşi canlandırmak için iyi yanan, dumanı az olan kayısı ve badem ağacı kullanılır. Ayrıca ateşin güzel kokması için üzerine sandal ağacı parçacıkları ve Farsçada kondor, Türkçede günlük denilen bitki parçacıkları atılır.⁵¹⁰ Şiraz'daki Âdoryan Ateşkedesi'nde, Behrâm Ateşi odun yerine doğal gazla canlı tutulmaktadır.

Zerdüştiler açısından Kutsal Behrâm Ateşi'nin külleri dahi önem arz eder. Bunun için din adamları ateşin küllerini, küçük metal tabağın içine koyar, bunu ateş odasının camının önündeki masanın üzerine bırakırlar. *Haksiter* denilen külleri, mabede gelenler alır, sağ elin avuç içine ve alınlarına sürerler. Haksiter ismi, küllerin konulduğu tabak için de kullanılır. Âdoryan Ateşkedesi'nde olduğumuz sırada bunu yapan Môbed Rustem Vahidî'ye bu uygulamanın sebebini sorduğumuzda o, kutsal ateşin küllerinin, fiillerin aracı olan elleri temizlemesi ve zihinde iyi düşünceyi oluşturması için olduğunu belirtmiştir.⁵¹¹

Zerdüşti geleneğe göre Behrâm Ateşi'nin, her yıl *ateşi büyütmek* anlamına gelen *Ateş Büzürg Kerden* denilen uygulamaya tabi tutulması gerekir. Eski uygulamada, din adamları fırıncı, demirci ve kuyumcu gibi toplumda on altı meslek grubuna ait ateşleri toplar, onu takdis ettikten sonra Behrâm Ateşi'ne dâhil ederlerdi. Burada ateşi alınan meslek sahibinden Zerdüşti olma şartı aranmazdı.⁵¹² Konu hakkında görüşme yaptığımız Môbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, Ateş Büzürg Kerden uygulamasının

⁵⁰⁹ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 39-40.

⁵¹⁰ Môbedyâr Mitra Muratpûr, *Görüşme*, (17.07.2014).

⁵¹¹ Môbed Rustem Vahidî, *Görüşme*, (21.07.2015).

⁵¹² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 231; Hurşîdyan, *Pâsoh bı Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, s. 120; Bu eski uygulama için ayrıca bkz. Hayreddin Kızıl, *Mecusilikte Ateş Sembolü*, A. Grafik, Diyarbakır 2014, ss. 223-235.

günümüzde Tahran, Kirman ve diğer şehirlerde yapılmadığını, on altı meslek grubuna ait ateşin olmamasından, geleneksel şeklinden farklı olarak sadece Yezd'de yapıldığını belirterek konu hakkında şu bilgileri vermiştir:

*Öncelikle bu uygulamayı yapacak môbedlerin sayısı üç, beş, yedi ve dokuz gibi tek sayı olmalıdır. Bu sayı genelde üç olur. Bir môbed, evinde bir gün öncesinden haksîter denilen metal tabağın içinde ateş yakar, üzerine de Ateş Niyâyîş ve diğer Avesta metinlerini okur. Bununla ateşin kutsanmasını sağlar. Sonraki gün bu ateşi, ateşkedeye götürür, oradaki môbedlerle tören başlar. Môbedler ateş odasının dışında, Behrâm Ateşi'ne yakın mesafede yere, tek sayı olacak şekilde üç, beş, yedi veya daha fazla sayıda kerpiç (tuğla da olabilir) koyarlar. Kerpiçlerin her birinin üzerine bir deste buğday sapı bırakılır. Ateşi getiren môbed, Ateş Niyâyîş'i okumaya başlar. Bu arada diğer môbedler, bir deste kibriti oradaki ateşten yakar, bununla buğday saplarını tutuştururlar. Môbedlerden biri, oradaki bütün ateşleri alır, Behrâm Ateşi'ne dâhil eder. Ateşin üzerine güzel koku için günlük bitkisi, rezene ve sandal ağacı parçaları atar. Bu arada okuma devam ederken, ateş odasındaki zile yirmi bir defa vurur.*⁵¹³

Önceden işaret ettiğimiz üzere, İran'daki bütün ateşkedelerde kutsal Behrâm Ateşi bulunmaz. Bunun için Behrâm Ateşi'nin olmadığı ateşkedelerde ateş, mum, sıvı yağla yanan çıra⁵¹⁴ ve elektrikli ampullerle temsil edilir. Bunların yakılması mabede ibadet için gelen Zerdüştiler tarafından sağlanır. Mabede gelenler, dışarıdan yağ ve mum getirirler. Tahran'da Şah-ı Verehrâm İzed Ateşkedesi'ni beraber ziyaret ettiğimiz Mihirdâd, dini malzemelerin satıldığı mabedin hemen girişindeki mağazadan, bir bardak sıvı yağ satın aldı, onu mabetteki çıranın kabına boşaltı ve bunun büyük sevap olduğunu belirtti. Başka ateşkedelere ziyaretimiz sırasında, aynı uygulamanın diğer Zerdüştiler tarafından tekrarlandığını gözlemledik. (Bkz. Fotoğraf 4)

Zerdüştiler, Kutsal Behrâm Ateşi'ne verdikleri önemden dolayı ateşkedeye girdiklerinde, ateş odasının önünde ateşe doğru ayakta durur, ellerini kaldırır dua eder ve namaz kılarlar. Beraberlerinde getirdikleri sarı leblebi ağırlıklı kuruyemişleri, ateş odasının camının kenarındaki masanın üzerindeki kaba boşaltırlar. Behrâm Ateşi'nin yakınında olan, üzerine Avesta okunarak kutsallaşan bu kuruyemişler oraya gelenler

⁵¹³ Môbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, *Görüşme*, (6.08.2015); Ateş büzürg kerdan uygulaması için bkz. Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 40-441.

⁵¹⁴ Çıra için, bir kabın içine sıvı yağ doldurulur yağa da bir tarafı yağda, diğer tarafı dışarıda kalacak şekilde fitil konulur. Sonra fitil ateşlenir, yağ olduğu müddetçe ateş yanmaya devam eder.

tarafından teberrük niyetine alınıp yenilir. Ateşkededen çıkarken de sırtını ateşe dönmeden geri geri çıkarlar. Fakat bütün Zerdüştilerin bunu yaptığı söylenemez.

Ateş, Zerdüştiler için kiblelerdir. Tanrı'nın, aydınlığın kaynağı olduğu dolayısıyla aydınlığa dönüldüğünde aslında Tanrı'ya dönüldüğü kabul edilir. Ateşe doğru ibadet etmenin kişiye birçok fayda sağladığı belirtilir. Bunun başında ruhsal mutluluk vermesi gelir. Diğer dinlerin takipçilerinin mabetlerinin içinde, kabirlerinin başında ateş yakmaları buna dayandırılır.⁵¹⁵ Bunun dışında ateş, ibadet edene kendisi gibi etrafını aydınlatmasını, canlandırmasını; yükselen kıvılcımları, daima terakki halinde olması gerektiğini, hedefinden ayrılmamasını hatırlatır. Ateşin külleri dünyada kibirli olmamayı, herkesin sonunda bunun gibi toprak olacağını ifade eder. Son olarak ibadet sırasında ateşe yönelmenin, konsantrasyonu sağladığı, farklı hayal ve düşüncelere dalmayı önlediği vurgulanır.⁵¹⁶

Zerdüştiler hemen hemen bütün törenlerinde ateş bulundururlar. Nikâh, cenaze, porsı, Nûzûd, Sudrepûşî gibi törenlerinde ateş veya ateşi temsilen elektrikli ışık sistemi mutlaka vardır. Ateşe, etrafa hoş koku yayması, havanın mikrop ve böceklerden dezenfekte olması için sandal ağacı parçacıkları, günlük bitkisi ve nazar otu gibi birtakım maddeler eklerler.⁵¹⁷ Ortamın güzel kokması için yaptıkları işlemlerden biri de tütüsü yakmaktır. Bu uygulama, Zerdüştiler tarafından büyük sevap kabul edildiğinden, özellikle kadınlar tören sırasında ya yanlarında getirdikleri ya da önceden ateşin yanına konulan sandal ağacı parçalarını ve günlük bitkisini ateşe eklerler. Bunun, Tevrat'ın Tanrı'nın kurbanın yakılmasından çıkan kokudan hoşnut olduğu yönündeki uygulamaya kısmen benzediği söylenebilir.⁵¹⁸

Zerdüştileri ateş konusunda en fazla rahatsız eden durum, ateşe verdikleri önemden dolayı ateşperest olarak nitelendirilmeleridir. Bunun doğru olmadığını ısrarla vurgular, bu bilginin yanlışlığını göstermek için dillerine pelesenk ettikleri örnekler verirler. Bu örneklerden birini, E. Hurşîdyan kitabında şöyle açıklar:

Biz, ateşi Tanrı'yı temsil eden sembol olarak kabul ediyoruz. Diğer dinlerin kitaplarında ateşin önemini gösteren bizimkine benzer bilgiler sunulmaktadır. Tevrat'ta Tanrı'nın, Tur dağında ateş içinde Musa'ya tecelli ettiği bildirilir. İncil'de Tanrı'nın mutlak nur olduğu ve karanlığın onda

⁵¹⁵ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 158.

⁵¹⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 78.

⁵¹⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 120.

⁵¹⁸ Levililer, 1/1-14.

olmadığı geçer. Kur'an'da ise Nur Suresi'nin 35. ayetinde⁵¹⁹ Allah'ın göklerin yerin nuru olduğu ifade edilir. Aynı şekilde Avesta'da Tanrı'nın nurların nuru olduğu ve her şeyi bildiği bildirilir.⁵²⁰

E. Hurşîdyan, konu hakkında dinlerdeki sembollerin varlığına dikkat çeker. Ona göre her millet ve dinde, taşıdıklarına inanılan manevi özelliklerden dolayı semboller vardır. Müslümanlar, Mekke'deki Kâbe'yi, Şîa mezhebinde olanlar Kerbela toprağından yapılmış adı *mühür*⁵²¹ olan taşı, Hristiyanlar haçı, Yahudiler Davut Yıldızı'nı sembol kabul ederler. Zerdüştiler ateşkedelerdeki ateşi bir bayrak gibi sembol görmekte ve ona değer atfetmektedirler.⁵²²

R. Şehzâdî, ateşi önemsediklerini, ona değer verdiklerini kabul etmekte fakat onu tanrı görmediklerini söylemektedir.⁵²³ Ona göre, kendilerinden başka Yahudiler, Hintliler, Çinliler, Japonlar ve daha pek çok başka din mensubu, mabetlerinde kendileri gibi sürekli yanan ateş ve ışık bulundurlar.⁵²⁴

Konu hakkında Zerdüştilerin sıkça verdiği diğer örnek, *Hacerülesved*'dir. Mōbedyâr Mitra Muratpûr'la yaptığımız bir görüşmede:

*Bilindiği üzere Müslümanlar, Kâbe'deki Hacerülesved denilen taşta manevi değer atfederler. Biz, onların buna tapmadığını biliyoruz. Buna rağmen onların putperest oldukları söylenirse bu yanlış olur. Bizim ateşe manevi değer atfettiğimiz doğrudur, fakat kesinlikle onu tanrı yerine koyup tapmıyoruz. Bundan dolayı ateşperest olarak nitelendirilmemiz yanlıştır.*⁵²⁵

Zerdüşti kaynaklarda, konuyla ilgili *ateşperest* kavramındaki *perest* fiilinin anlamına dikkat çekilir. *Perestîden* fiilinin, saklayan ve koruyan anlamlarına geldiği, bu itibarla Zerdüştilerin ateşi korudukları ve ona bekçilik yaptıkları, onu tanrı olarak görmedikleri belirtilir.⁵²⁶

⁵¹⁹ Nur Suresi, 24/35. "Allah, göklerin ve yerin nûrudur...", Sonradan konu hakkında görüştüğümüz birçok Zerdüşti, bu ayeti sürekli olarak örnek gösterdi.

⁵²⁰ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s. 118.

⁵²¹ Mühür, kerbela toprağından yapılmış küçük ve yuvarlak bir taştır, Şîi Müslümanlar namazda secde sırasında alınlarını üzerine koyarlar.

⁵²² Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s. 120.

⁵²³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yî Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, s. 74.

⁵²⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yî Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, s. 150.

⁵²⁵ Mōbedyâr Mitra Muratpûr, *Görüşme*, (23.07.2014).

⁵²⁶ Vahidî, *Şînâht-ı Zertoşt*, s.145; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, ss. 178-179.

B. DİN ADAMLARI

Hemen her din ve toplumda din adamlarının özel yeri olmuştur. Onlar, toplumda merkezi konumda bulunmuş, dini ve sosyal her konuda toplumu yönlendirmişlerdir. Günümüz Zerdüşî toplumunda *môbed* olarak isimlendirilen din adamı sınıfı, dini tören ve sosyal aktivitede bu etkin rolünü devam ettirmektedir. Bu sınıfın günümüzdeki konumunu daha iyi anlamak için konunun tarihi seyrine bakmak gerektiği kanaatindeyiz. Bunun için elimizdeki en eski kaynak, *Avesta* metinleridir. Bu metinlere baktığımızda din adamları için *athravân*, *maga* ve *muğ* gibi farklı isimlendirmelerin kullanıldığını görmekteyiz. Sasanilerden itibaren kullanılmaya başlanan *môbed* kelimesi ise *Avesta* metinlerinde geçmemektedir.

1. Athravân

Athravân, Ârilere kadar uzanan geçmişe sahip olması itibarıyla en eski olandır. Bu aynı zamanda geç *Avesta* ve *Veda* metinlerinde din adamları için kullanılan ortak isim niteliğindedir. *Avesta*'da geçen *athravân*, *Veda* metinlerinde *atharvân* şeklinde geçer. Bu iki kelimenin, köken olarak *atrabândan* geldiği tahmin edilmektedir. Etimolojik olarak her ne kadar *athravân*'ın Eski Farsçada ateşin ruhanisi (*ateşbân*) anlamına gelen *âtardan* geldiği belirtilmişse de esas itibarıyla onun Ârilerde ateşi yanar vaziyette tutan kişi olan *atrabân/ateşbân* ile ilişkili olması daha kuvvetli ihtimaldir. Athravân Eski Farsçada sonradan *âtravana* dönüşür ve Zerdüşî dini uygulamalarını takip etme, ateşi koruma ve dini tören gibi anlamlarla dinsel boyut kazanır. *Veda* metinlerindeki *atharvân* olarak ifade edilen olağanüstü güçlere sahip bir kişidir. Onun, Yunan mitolojisindeki Prometheus⁵²⁷ gibi ateşi, gökyüzünden yeryüzüne indirdiğine inanılır. Bu açıdan, *atharvân* İran'da din adamı niteliğini taşıırken, Hindistan'da sihirbaz ve mitolojik kişi konumundadır.⁵²⁸

Buradan Ârilerdeki *atrabânlığın*, *Avesta* metinlerine dini içerik kazanarak geçtiği ve ilk din adamı sınıfının ismine dönüştüğü anlaşılmaktadır. *Avesta* metinlerine göre *athravân*ların görevi, eğitim ve dini misyonerliktir. Bunun yanında kurban merasimi düzenlemek, hom içeceğini hazırlamak ve kutsal ateşin yanar durumda tutulması gibi başka görevleri bulunurdu. Kirli şeylere temas edenlerin temizlenme törenleri de bunlar

⁵²⁷ Yunan mitolojisinde Prometheus, öteki kardeşleri gibi tanrısal düzene kafa tutmuş ve karşı çıkmıştır. Kardeşlerinden farklı olarak sonunda insanoğlunu yaratarak ve onlara ateşi (yaratıcılığı, bilimi, uygarlığı) vererek bu düzeni değiştirmeyi başarmıştır. Bkz. Jacqueline Russ, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yay., Ankara 2014, s. 99.

⁵²⁸ Moayyeri, *Muğân der Tarih-i Bastân*, ss. 23-25.

tarafından yapılırdı. Athravânların din adamlığı dışında, gelir elde ettikleri başka işleri ve malları vardı. Fakat din adamlığı görevi, bunlar için asıl gelir kaynağıydı. Temizlenme törenlerinde ve yaptıkları tedavi uygulamalarında gelir elde ederlerdi.⁵²⁹ Bunlarda, dini görevin miras yoluyla babadan oğula geçip geçmediği meçhuldür. Muhtemelen böyle gelenekleri yoktu. Athravânlar, Zerdüş'ten sonra Doğu İran'da uzun süre görevlerini devam ettirirler. Sonraki dönemlerde din geniş alana yayılınca, yeni din adamı sınıfları ortaya çıkar.

2. Maga

Maga, *Gâta* metinlerinde muğ töreni anlamında geçmektedir. Bu itibarla *magavan*, muğ törenini kabul eden ya da Tanrısal güce sahip olmayı ifade eder. Bu kelimenin anlamıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. *Avesta* uzmanları, *Avesta* ve Pehlevî metinlerinden hareketle maganın, büyük görkemli iş, meslek, güçlülük, şöhret, manevi bağış, tanrısal nimet, kutsal ideal ve dindarlık gibi anlamlara geldiğini belirtirler. Bazıları da maganın, Sanskritçede ödül vermek anlamına gelen *maghanın* karşılığı olduğunu iddia ederler. Buradan hareketle, maganın tanrısal vergi ve üst mevkiden birisi tarafından verilen güç gibi anlamlara geldiği anlaşılmaktadır. Bu güç, çalışarak elde edilmeyen, ruhta ve bedende doğal olarak bulunan tanrısal bağışa dayanır. Bu gücün sahibi, olağanüstü işler yapar, keramet sahibi olur ve gücünü halka rehberlik yapmak gibi kutsal ideal uğrunda kullanır.⁵³⁰

3. Muğ

Geç *Avesta* metinlerinde geçen *muğ* kelimesi, Medler, Ahamenişler, Partlar ve Sasanilerin ilk döneminde din adamı sınıfını isimlendirmede kullanılmıştır.⁵³¹ Muğun, *Avesta* kökenli kelime olan *mağûdan* geldiği, bunun Eski Farsça metinlerine *magû* olarak yansıdığı belirtilmektedir. Magû, Pehlevî dilinde *magok/mogûka* dönüşür. Magok, Aramiceye *magûs*, buradan da Arapça ve Farsçaya *mecûs*⁵³² şekline dönüşerek geçer. Pehlevî dilindeki magok, daha sonra Farsçaya muğların başı anlamına gelen

⁵²⁹ Moayyerî, *Muğân der Tarih-i Bastân*, ss. 28-29.

⁵³⁰ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 126-127.

⁵³¹ Mazdapûr, *Zertoşîyân*, s. 33.

⁵³² Burada kelimenin ortasındaki *g* harfi, Arapçada bu harfin olmamasından dolayı *cye* dönüşmüştür. Kur'an da Arap dilindeki bu kavramı aynen kullanmıştır.

môbede dönüşür, bununla ilgili, *môbed-i môbedân* ve *môbedân-ı môbed* gibi din adamları içinde farklı mertebeler ortaya çıkar.⁵³³

Muğ kelimesinin *Avesta*'daki kullanımına baktığımızda, geç *Avesta* metinleri *Yesna* 'da sadece bir yerde kendilerine işaret edildiğini görmekteyiz. Bu, muğ din adamı sınıfının, dinle çok sonradan tanıştığını göstermektedir.

*Mazda'nın yarattığı faydalı sular, kötü düşünceli, kötü sözlü, kötü davranışlı ve kötü vicdanlı biri için olmasın. Bu su, dosta, muğa, komşuya olsun, aileyi rahatsız eden, doğrulara ve bedenimize zarar verenler için olmasın.*⁵³⁴

Görüldüğü üzere metinde geçen muğun, kesin olarak kim olduğu bilinmese de kutsal ve iyi özellikler taşıyan bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihi kaynaklar, muğların Med Devleti zamanında din işleriyle uğraşan ruhban sınıfı olduğunu haber vermektedir.⁵³⁵ Merkezi Asya'da Hazar Denizi'nin kuzeyinde din işleriyle uğraşan muğ denilen bu sınıf, Ahemenişlerin tarih sahnesine çıkması, Zerdüştiliğe devlet desteği vermesiyle İran Platosu'na doğru göç eder ve Urmiye Gölü'ne yakın alanlarda yayılırlar.⁵³⁶ Medler zamanında din konusunda etkin rol üstlenmiş olan muğların, bu konumlarını Ahemeniş döneminde sürdürdükleri ve yeni dinin şekillenmesinde etkin rol aldıkları tahmin edilmektedir.⁵³⁷

Büyük ihtimalle muğ din adamı sınıfının Medler döneminde inandığı, halka vaaz ettiği din Zerdüştilik'ti. Onlar Zerdüş'ten çok sonra dinle karşılaşmış, onu kabul etmiş olmalı. *Gâtalar* yerine, geç *Avesta* metinlerinde isimlerinin geçiyor olması bunun kanıtı gösterilebilir. Muğlar, dini faaliyetlerini büyük olasılıkla devlet desteği olmaksızın bireysel çabalarıyla yürütürlerdi. Ahemenişler, Medleri yıkıp Zerdüştiliğe devlet desteği verince, muğ din adamı sınıfı İran Platosu'na dağılır, inançlarını devlet desteğiyle özellikle Batı İran'da yaymaya başlamış olmalı. Bu dönemde, Batı İran inançları konusunda bilgi veren Yunan kaynakları, muğların varlığını bize haber vermektedir. Bununla birlikte yukarıda kendilerinden bahsettiğimiz âtravan din adamı sınıfı, muğların etkin konuma gelmeleriyle İran'ın doğusunda aynı dönemde faaliyetlerini devam ettiriyor olmalıdır. Dönemin Yunan kaynaklarının onlardan bahsetmemesi bu iddiayı çürütmez. Çünkü Yunan kaynakları, tüm İran'ın değil

⁵³³ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 126.

⁵³⁴ *Yesna*, 65/7.

⁵³⁵ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 59; Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 33.

⁵³⁶ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 125.

⁵³⁷ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 126; Âştîyânî, *Zertoşt*, s. 85.

kendilerine yakın bölgenin inançları hakkında bilgi vermektedir.⁵³⁸ Dolayısıyla sadece bu kaynaklara dayanarak dönemin tüm İran Platosu'na ait inanç ve gelenekleri hakkında hükümler vermenin doğru olmadığı kanısındayız.

Kaynaklar, ayrıca muğ din adamı sınıfının meclisi olduğunu, onların bu meclisin başkanı olarak Zerdüş'tü gördüklerini, onu ilk muğ ve soy ağaçlarının başı kabul ettiğini bildirir.⁵³⁹ Muğların bununla Zerdüş gibi olağanüstü yeteneklere ve Tanrı tarafından verilen güce sahip oldukları mesajını topluma vermek istedikleri söylenebilir.

Muğlarda dini görev, babadan oğula geçmeye dayanırdı.⁵⁴⁰ Sonradan gelenekleşen bu kuralla, Zerdüştilikte yüzyıllar boyunca din adamı olmak için bu aileden gelme şartı aranmıştır.⁵⁴¹ Bu durum, yakın döneme kadar Zerdüştilerde varlığını devam ettirmiştir.

Muğların Zerdüştiliğin şekillenmesinde ve kurumsallaşmasında en büyük etkileri, Sasaniler döneminde gerçekleşir. Sasanilerin kurucusu I. Erdeşîr'in muğ soyundan geldiği belirtilmektedir.⁵⁴² Bu dönemde, muğ olarak dinde yaptığı reformlarla öne çıkan isim *Kertîr*'dir.⁵⁴³

O, önceden belirtildiği üzere birçok önemli işe imza atmasına rağmen, ismi kendi yazıları hariç *Avesta* ve Pehlevî metinlerinde geçmez. Sasaniler döneminde düşük profilli başka din adamlarının isimleri resmi *Avesta*'da geçer. Bunlardan biri, II. Şapur (309-379) döneminin Mōbed-i Mōbedân Adorbâd Mâresfend'dir. Diğer kişi ise ismi kayıtlarda *Avesta*'nın yazıcıları arasında geçen, Kirman bölgesinin önemli din adamlarından Menûchehr'dir. Kaynak metinlerde Kertîr'in isminin olmaması, ondan sonraki din adamlarının metinlerden ismini silmelerinden kaynaklandığı ifade edilmektedir.⁵⁴⁴

Kertîr din alanındaki etkinliğinin yanında, siyasi otorite üzerinde de önemli güce sahipti. O'nun padişahları değiştirecek kadar devlet siyasetinde söz sahibi olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁵ Nakş-ı Rustem'de, günümüze kadar ulaşan Sasaniler dönemine ait

⁵³⁸ Moayyerî, *Muğân der Tarih-i Bastân*, ss. 29-33.

⁵³⁹ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, ss. 126-127.

⁵⁴⁰ Moayyerî, *Muğân der Tarih-i Bastân*, ss. 25-26.

⁵⁴¹ Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 126.

⁵⁴² Fraveşî, *Cihan-ı Fraverî*, s. 126.

⁵⁴³ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 35; Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 86.

⁵⁴⁴ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 35.

⁵⁴⁵ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 86.

tek din adamı röl-yefî Kertîr'e aittir. Bu, onun siyasi otorite üzerindeki gücünü göstermesi açısından önemli delildir.

Muğların, tarih boyunca dini geleneğin oluşmasında, şekillenmesinde ve nakledilmesinde önemli rolleri olmuştur. Her ne kadar Pehlevî dilindeki bütün dini kitapların bu din adamı sınıfı tarafından yazıldığı iddia edilemezse de bu konuda azımsanmayacak emekleri olduğu kabul edilmelidir. Bunlar, Sasaniler dönemindeki yazılı kaynakları kaybolmaması için sonradan kopya ederek Hindistan'a göndermiş ve günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Dinsel geleneğin günümüze ulaşmasında ve yayılmasında önemli misyon üstlenmişlerdir.⁵⁴⁶

E. Hurşîdyan'a göre muğ din adamı sınıfını oluşturan Zerdüş'tür. Zerdüş, *Gâtalar*da dinle ilgili genel çerçeve çizer, belirli kurallardan oluşan şariat bırakmaz. Kendisinden sonra dinin devam etmesi, yayılması, dini gelenek ve adetlerin oluşturulması için muğ denilen sınıfı oluşturur.⁵⁴⁷ Tarihi olarak doğruluğu sorgulanacak bu bilginin, muğların tarih boyunca üstlendiği role işaret etmesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca E. Hurşîdyana göre, *Avesta* metinlerinin doğru şekilde günümüze kadar ulaşması, ancak bu sınıfın bunları yazması, okuması ve hayatlarında pratiğe dökmeleriyle gerçekleşir.⁵⁴⁸ Buradan, Zerdüştîlerin dinin varlığını bu sınıfın varlığına bağladıkları anlaşılmaktadır.

4. Môbedlik ve Môbed Olma Süreci

Sasanilerde Zerdüştiliğin kurumsal yapısını tamamlamasıyla din adamları için *môbed* ismi kullanılmaya başlanır. Môbed-i môbedân denilen môbedler arasındaki üst düzeydeki din adamı sınıfını niteleyen yeni unvanların kullanılması da bu döneme denk gelir.⁵⁴⁹

Günümüz Zerdüşti toplumu, din adamları ve sıradan Zerdüştîler olarak iki sınıfa ayrılır. Din adamları môbed, diğerleri Zerdüşti olarak isimlendirilir. Môbedler, tarihten gelen önemli konuma sahiptirler. Zerdüşti toplumun dini ve sosyal yöndeki önderliği onların elindedir. Zerdüştîler môbedlik müessesini son derece önemser ve môbedlere saygı gösterirler. Zerdüştîler ise çalışma hayatı dışında, her türlü dini, kültürel ve sosyal programa katılırlar. Yakın tarihe kadar môbed soyundan gelenler din adamı olabilirdi.

⁵⁴⁶ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, ss. 35-36.

⁵⁴⁷ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s.178.

⁵⁴⁸ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s. 179.

⁵⁴⁹ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 93

Bu kural, bu soydan gelenlerin azalmasıyla zorunlu olarak değişir, bu soydan olmayan kadın-erkeklere belirli eğitim sürecinden geçtikten sonra din adamı olma yolu açılır. Bunun için Zerdüşî toplumda iki sınıf arasında daha önce olmayan geçirgenlik, günümüzde artık söz konusudur.

Bir kişi ister mûbed ailesinden gelsin ister başka sınıftan olsun, din adamı olmak istiyorsa birtakım şartları taşıması gerekir. Bunun için bedenen sağlam, ruhî dengesi yerinde, iyi düşünen, doğru konuşan, doğru eylemler yapan ve alçakgönüllü biri olmalıdır.⁵⁵⁰ Bedenen sağlam olmanın şartı dilsiz, kör, çolak, kambur ve dış görünüşünü bozan alaca gibi bir hastalığı olmamasıdır. Dış yapısı da düzgün olmalıdır.⁵⁵¹

Mûbed olma süreci, tarihten günümüze birtakım değişimler göstermiştir. 19. yüzyılın sonlarında mûbed çocuğu, babasından ilk eğitimi aldıktan sonra, yedi yaşından on dört yaşına kadar mûbedlik okuluna giderdi. Burada namaz ve dini törenlerde okuyacağı *Avesta* metinlerini ezberler, gerekli bilgileri öğrenirdi. Okulda dersler sabah erken saatlerinde yapılırdı, çocuk bundan sonra devlet okuluna giderdi. Eğitim sürecinde başarısız olanlar başka işle uğraşırdı. Fakat çocukların geneli başarılı olurdu.⁵⁵²

Eskiden mûbed eğitim sürecinden sonra birkaç kez tekrarlanan günümüzde mevcut olmayan *bareşnûm* denilen bir çeşit arınma uygulaması vardı. Her bareşnûm döneminin süresi, dokuz gün ve geceydi. Bu uygulama, dokuz günlük süresini kısaca ifade eden *noşva*⁵⁵³ kelimesiyle de isimlendirilirdi. Mûbed adayı bu dönemde, insanlarla iletişimini keser, dua ve ibadet eder, iç odaklanma yapar ve nefsinin tezkiye ederdi. Özel hazırlanmış sade yemeğini yemeden önce *Avesta* okur, sonra sessizce yemeğini yerdi. Yemekten sonra namaz kılardı.⁵⁵⁴ Bunun tasavvuftaki inziva durumuna benzediği söylenebilir.

Yezd'deki Zerdüşîler üzerine alan çalışması yapmış Mary Boyce'nin bildirdiğine göre, mûbed adayı eğitim sürecinden sonra bir grup destûr tarafından imtihan edilirdi. İmtihanda ilk önce büyük destûr, sonra diğerleri isterlerse sorarlardı. Bundan sonra mûbed adayından, *Avesta*'dan ezberlediği yerleri okumasını isterlerdi. Eğer mûbed adayı eğitim konusunda yeterli görülürse, onun ardışık iki dönemde nefsinin

⁵⁵⁰ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 42-43.

⁵⁵¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 217.

⁵⁵² Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 119.

⁵⁵³ *Noşva* kelimesindeki *no*, Farsçada dokuz sayısı olan *noh* sayısının kısaltılışıdır. *şva* ise bir günü ifade etmektedir.

⁵⁵⁴ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 217.

terbiye etmesi için bareşnûm uygulaması yapması gerekirdi. Bareşnûm Kirman'da üç dönem şeklinde uygulanırdı. Môbed adayı, her bareşnûm uygulamasından sonra, dört gün iki môbedin gözetiminde belirli ibadetleri yapardı. Her bareşnûmunu bir Îzed'e adardı. Bundan sonra onun için Nûzûd Töreni yapılırdı.⁵⁵⁵

Môbed Rustem Vahidî'yle gerçekleştirdiğimiz görüşmede, môbed olma sürecinin tarihi ve günümüzdeki durumu hakkında yazılı kaynaklarda ulaşamadığımız önemli bilgilere ulaştık:

Môbed olmada esas olan, bunun atadan miras gelmesidir. Bu silsilenin de üst üste iki defa kesintiye uğramaması gerekir. Môbed ailesinden gelen bir çocuğun babası ve dedesi, bu görevi üstlenmemişse o bu hakkını kaybeder. Çünkü silsile kesintiye uğramıştır. Yakın dönemde môbed ailesinden gelenlerin azalıp, kutsal ateşe gözcülük yapacakların bulunamamasından, mecburen môbed ailesinden gelmeyenlere din adamı olma yolu açılmıştır.

Yaklaşık elli yıl önce môbed adayı çocuk, ilk eğitimini babasında alırdı. Babasıyla törenlere katılır, tecrübe kazanırdı. On beş yaşında ise ona Nûzûd Töreni düzenlenirdi. Fakat bu törenle tam olarak môbed olmaz, 'maver' denilen konuma terfi ederdi. Maverin, bazı törenleri yönetebilme yetkisi olmasına rağmen, nikâh kıyma ve ölü defni gibi törenleri yönetme yetkisi yoktu. Bunun için daha fazla tecrübe kazanması gerekirdi. Yaklaşık bir yıllık tecrübeden sonra, 'merteb' denilen konuma yükselir, môbed olurdu. Günümüzde artık din adamları meclisleri bu eğitim sürecini yürütmektedir.⁵⁵⁶

Môbed olma eğitim programı günümüzde Tahran Din Adamları Meclisince verilmektedir. Programa, önceden Müslüman olanlar katılabilirken yakın dönemde devletin yasaklamasıyla sadece Zerdüştiler katılabilmektedir. Meclis, môbed adaylarına ilk olarak din hakkında genel bilgilerin okutulduğu bir yıllık eğitim verir. Programa katılanlara öğrenci anlamına gelen *havişt* denilir. Kadın-erkek herkes buna katılabilir. Bir yıldan sonra, programa katılanlar için iki durum söz konusu olur. Bunlar, ya sonraki

⁵⁵⁵ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 120; Avesta'da, bareşnûm uygulamasının veba, taun, çiçek ve kızamık gibi bulaşıcı bir hastalıktan ölen kişinin cesedine dokunan birisinin, temizlik sürecini ifade eder bağlamında kullanıldığını görmekteyiz. Buna göre eğer bir kişi saydığımız bulaşıcı hastalıklardan ölen birisinin cesedine dokunmuşsa, onun beraşnûm denilen dokuz gün-geceden oluşan temizlik sürecinden geçmesi gerekirdi. Bu, bir çeşit karantinedir. Bir kişi, eğer bulaşıcı hastalığın olduğu şehirden başka şehire gidecekse, gittiği şehrin girişindeki *noşvehan* denilen yerde, dokuz gün boyunca gözetim altına alınması gerekirdi. Burada elbise ve eşyaları, belirli bitkilerin ateşinin dumanına maruz bırakılır, dezenfekte edilirdi. Ayrıca bedeni dokuz gün boyunca yıkanır. Vendidâd, 9/1-57; Ayrıca bkz. Nîknâm, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, s. 150.

⁵⁵⁶ Môbed Rustem Vahidî, *Görüşme*, (21.07.2015).

eğitimlerini kendi başlarına devam eder ya da Meclisin davetiyle üst düzey eğitim programına dâhil olurlar. Bunun süresi iki-üç yıldır. Bu eğitimden geçenlere öğretmen anlamına gelen *hîrbed* denilir. Hîrbed adayına, *Avesta*'yı okuma, dini törenleri düzenlenme şekli öğretilir, ayrıca *Gâtalar*, *Yesna* ve *Yeştler* hakkında ayrıntılı bilgi verilir. Bundan sonra hîrbed, Meclisin düzenlediği imtihanlara girer. Eğer başarılı olursa mûbed olmaya hak kazanır. Fakat görevine hemen başlamaz diğer mûbedlerle törenlere katılarak tecrübe kazanır. Bunun süresi kişiye göre değişmekle beraber birkaç aydır. Sonunda mûbed adayı için Nûzûd Töreni yapılır. Bu tören, sadece mûbed ailesinden gelen erkek mûbedler için yapılır,⁵⁵⁷ törenle bu kişi resmen mûbed olur. Mûbed soyundan gelmeyenler ise tören olmaksızın mûbedlik görevine başlarlar.⁵⁵⁸

Mûbed ailesinden gelen mûbedler *mûbedzâde*, gelmeyenler ise *mûbedyâr* olarak isimlendirilir. Mûbedzâde ile mûbedyârlar arasında görev ve yetki açısından fark olmamasına rağmen, mûbedzâdelerin Zerdüştiler nezdinde daha değerli konumda olduğu söylenebilir. Bir törenin başında yapılan anonsta, töreni yönetecek mûbedlerin mûbedzâde mi yoksa mûbedyâr mı olduğu belirtilir. Bu durum, kadın mûbedler için de geçerlidir. Mûbed Sohrab Hengâmî'nin belirttiğine göre, hâlihazırda İran'da otuz sekiz mûbed bulunmakta, bunlardan beşi mûbedzâde, kalanı mûbedyârdır.⁵⁵⁹

Sasaniler ve sonrasında uygulanan sistemde, din adamları arasında üstünlük dereceleri vardı. Mûbedin üstü, mûbed-i mûbedânî; dinle ilgili kararlar onun tarafından alınırdı. Günümüzde İran'da mûbed-i mûbedân denilen unvan artık bulunmamaktadır. En son mûbed-i mûbedân 2000 yılında ölen Rustem Şehzâdî'dir. Günümüzde dinle ilgili kararlar, Tahran Din Adamları Meclisinde şurayla alınmaktadır. Bununla birlikte Zerdüştiler arasında sözlü ifade edilen, mûbedler arasında üst konumu belirten *destûrluk* mevkii vardır. Resmi karşılığı olmayan destûrluk, kitaplar yazan, araştırmalar yapan ve çalışmalarına itibar edilen mûbedler için kullanılır. Bunun diğer karşılığı, bilgili olma anlamına gelen *mûbed-i danişmend*dir.⁵⁶⁰ Destûr bir mûbedin, sıradan mûbedden üst konumda olduğu söylenebilir. Bugün destûr konumunda olan üç-dört mûbedden

⁵⁵⁷ İran'da Nûzûd Töreni sadece erkek mûbedler için yapılırken Amordâd internet sitesinde verilen haberde, Kanada'daki İranlı Zerdüştilerin, bir kadın mûbed için Nûzûd Töreni düzenledikleri yer alıyordu. Üstelik bu kadın, mûbed ailesinden de değildir.

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=4041>, (2.05.2015).

⁵⁵⁸ Cemşîd, *Görüşme*, (09.10.2014); Konuyla ilgili ayrıca bkz. Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 212.

⁵⁵⁹ Mûbed Sohrab Hengâmî, *Görüşme*, (07.08.2015).

⁵⁶⁰ Kamran Cemşîdî, *İnternet Görüşmesi*, (17.02.2015).

bahsedilmektedir. Bunlar, Mōbed Erdeşîr Hurşîdyan, Mōbed Âferin, Mōbed Kurûş Nîknâm ve Mōbed Firûzâbadi'dir.

Bu arada, din adamlarıyla ilgili *dihmōbed* denilen mevkiiden de bahsedilmelidir. Dihmōbed, tam dini eğitim almamış, mōbedin yardımcısı konumundadır. Bu kişi, tören için hazırlıkların yapılması, tören sırasında da mōbede yardımcı olmakla görevlidir. Tören sofrasındaki meyvelerin kesilmesi, tören sonrası cemaate ikramların yapılması, cemaatten para toplanması gibi işler dihmōbed tarafından yapılır. Bilgi düzeyi yeterli, tören yönetme becerisi kazanmış dihmōbed, mōbedin olmaması durumunda töreni yönetir.⁵⁶¹

5. Nûzûd Töreni (Mōbed Olma Töreni)

Nûzûd kelimesi, yeni anlamına gelen *nû* ile mōbedi ifade eden *zûd/zût* kelimelerin birleşiminde oluşmaktadır.⁵⁶² *Tanrı'ya çağıran, fide veren* anlamlarına gelen Pehlevî kökenli *zûd/zût* kelimesinin, Zerdüş'tün kendisini ateş törenlerinin önderi anlamına gelen *Zaotar* olarak isimlendirmesinden geldiği belirtilmektedir.⁵⁶³ Nûzûd Töreni, dini eğitimini tamamlayıp bütün sınavları geçen mōbed adayının resmen mōbed olduğunu göstermek için düzenlenir.⁵⁶⁴ Kendisi için tören yapılan mōbed adayına *yeni doğan* anlamına gelen *nûzûd/nûzâd* denilir. Parsiler, bunu *nâvûr* olarak isimlendirirler. Tören, on iki yaşından itibaren yapılır.⁵⁶⁵ Burada *nûzûd* kelimesinin hem tören, hem törenin kendisi için yapıldığı mōbed adayını ifade edecek şekilde iki anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Önceden açıkladığımız üzere Nûzûd Töreni, sadece mōbed soyundan gelen mōbedzâde denilen erkek mōbedler için yapılır. Bu soydan gelmeyen veya bu soydan gelse dahi kadın olanlar için yapılmaz.

Yezd'de, eskiden Nûzûd Töreni mōbed adayının son bareşnûm uygulamasının ardındaki dört gönlük ibadet dönemi bittikten sonra yapılırdı. Törende mōbed adayına, özel pelerin giydirilir, eline bir ucu öküz başına benzeyen değnek verilirdi. Tören sevinç içerisinde bütün mōbedlerin katılımıyla icra edilirdi.⁵⁶⁶

⁵⁶¹ Gittiğimiz Mezre-i Kelantır Köyü'nde Gâhanbâr Törenleri, o köyün halkından dihmōbedler tarafından yönetiliyordu; Konuyla ilgili ayrıca bkz. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 42.

⁵⁶² Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 212.

⁵⁶³ Moayerî, *Muğân der Tarih-i Bastân*, 3. dipnot, s. 25.

⁵⁶⁴ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 212.

⁵⁶⁵ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 119.

⁵⁶⁶ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 120.

Tören günümüzde eskiden kısmen farklı uygulanmaktadır. Tören için bir gün öncesinden hazırlık yapılır. Birkaç mûbed, nûzûd için beyaz kumaştan sarık şeklinde özel bir şapka hazırlar. Şapkayı, üzerinde sarı-gümüş renkli demir paraların bulunduğu bir zincir, önde bir madalyonla süslerler. Buna başka takılar da eklerler ve şapka bu haliyle süslü tacı andırır.⁵⁶⁷ Bu şekilde hazırlanmış süslü şapkayı takan mûbed adayı, Nûzûd Töreni'nin kendisi için onur duyulacak durum olduğunu gösterir.⁵⁶⁸ Ayrıca mûbed adayının yüzü, gözleri hariç *penâm* denilen beyaz kumaşla örtülür. Kumaşın üzerine, sarı renkli süslü bir madalyon takılır. Penâmın amacı, ağzın kapatılarak tören sırasında ibadet yerinin kirletilmemesidir. Mûbed adayı, tören sırasında mûbedlere ait beyaz kıyafeti giyer.

Mûbedler, tören için ayrıca nar veya söğüt ağacı dallarından *vars* denilen aparatı hazırlarlar. Bunun için öncelikli olarak altı⁵⁶⁹ yaş ağaç dalı gereklidir. Dallardan birini, yuvarlak madeni tepsinin içinde kubbe konumuna getirir, diğer beş dalı, eşit aralıklarla onun etrafına dize koni şekli oluştururlar. Koninin ince kısmını oluşturan dalların uç kısmını, çeşitli renkteki yün iplerle bağlarlar. Bunun üzerini, yeşil bir kumaşla örterler. Kumaşın ön tarafına iki çerçevesiz, arkasına iki çerçeveli küçük ayna yerleştirirler. Bu, önde ve arkada birer olmak üzere sadece iki ayna da olabilir. Aynaların sayısı ister iki ister dört olsun, öndekiler doğru yolu göstermeyi, arkadakiler hatalardan uzaklaşmayı sembolize eder.⁵⁷⁰ Mûbedler varsı bir tepsinin içine bırakır yanına da biraz çerez, *lork* ve bir tatlı nar koyarlar. Böylece varsın hazırlanması tamamlanmış olur.⁵⁷¹ Lork, fıstık, badem, ceviz, kuru üzüm, kaysı, Hindistan cevizi, iğde ve benzeri kurutulmuş meyvelerden oluşan karışımdır, genelde dini sofralara madeni tepside ve üzeri süslenerek konulur.⁵⁷²

Tören, genelde sabahları ateşkedenin yakınında yapılır. Törene katılmak isteyen Zerdüştiler törenin yapılacağı yere önceden gelir, beklerler. Bu arada diğer mûbedler, beyaz elbiselerini giyinmiş halde ateşkedenin yanındaki odada nûzûdla otururlar.⁵⁷³

⁵⁶⁷ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 218.

⁵⁶⁸ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 44.

⁵⁶⁹ Burada altı sayısı, altı Ameşâspenda'yı sembolize etmektedir. Zerdüştiler törenlerinde genellikle kullandıkları araçların sayısını altı veya yediye tamamlar. Altı sayısı Ameşâspendleri yedi ise bunlarla birlikte Ahûramazda'yı sembolize eder.

⁵⁷⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=NSzCYVlzM8>, (8.03.2014).

⁵⁷¹ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 212; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 218.

⁵⁷² Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 40).

⁵⁷³ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 43; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 218-219.

Nûzûda özel kıyafeti giydirilir ayrıca sağ ve sol omzunda iki yeşil şal sarkıtılır.⁵⁷⁴ Môbedler burada dua eder, *Hord Avesta*'dan bölümler okur ve nûzûda nasihat ederler. Bunu, sol ellerine *Avesta*'yı, sağ ellerinde yaş nar ağacı dalını tutarak yaparlar.⁵⁷⁵ Bu tamamlandıktan sonra, kendisine *varsâl* denilen en son nûzûd olan môbed, vars tepsisini başının üstüne koyar, nûzûdun elini tutar diğer môbedlerle avludaki ateşin yanına giderler.⁵⁷⁶ Törene dokuz-on môbed katılır, bunlar el ele tutarak avluya çıkarlar. Dışarıda bekleyenler, môbedleri görünce alkışlar, *habîrû û şâbaş*⁵⁷⁷ diyerek sevinçlerini dile getirirler. Aynı zamanda môbedlerin baş ve omuzuna pirinç, kekik, iğde ve kuruyemiş karışımını saçarlar. Nûzûd, yürüdüğü sırada sağ elinde anahtara benzeyen bir demir tutar onu sürekli döndürür. Bununla insanların iyilik, güzellik içinde olmasını arzu eder; anahtarın dönmesi bu arzusunun tüm dünyaya yayılmasını temsil eder. Môbedler ve nûzûd, ateşin etrafında üç defa döner, *Hord Avesta*'dan *Ateş Niyâyîş* 'i okurlar. Bundan sonra varsâl, nûzûd ve bir môbed mabetteki ibadet yerine giderler. Burada *Avesta*'dan *Yeştler*'i okurlar. Okumayla tören tamamlanır, nûzûd tam bir môbed sayılır.⁵⁷⁸

6. Môbedin Görevleri

Zerdüştiler, môbedleri önemser ve onlara büyük saygı gösterirler. E. Hurşîdyan, môbedler aradan çıkarılarak dinin yaşanamayacağını, bunun kendileri için ölüm anlamına geleceğini belirtir.⁵⁷⁹ Môbedler törenlerde yaptıkları konuşmalarda sürekli olarak môbedliğin din ve toplum için önemine vurgu yaparlar.

Môbedlerin başlıca görevi, Behrâm Ateşi'nin sürekli yanmasını sağlamak, dini ve geleneksel törenleri yönetmektir. Ferdî namaz ve dualar hariç, hiçbir tören onlar olmadan yapılmaz/yapılamaz.⁵⁸⁰ Zerdüştilerin beklentisi, môbedlerin dini törenlerle onları her türlü manevi kirden arındırması ve ibadetin Tanrı tarafından kabulünü sağlamaktır. Törenler, genelde birden fazla kadın-erkek môbed tarafından icra edilir. Môbedler, törene beyaz kıyafetlerle katılırlar.

⁵⁷⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=NSzCYVlzFM8>, (8.03.2014).

⁵⁷⁵ https://www.youtube.com/watch?v=ZE8_SuWiFE4, (9.03.2014); Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yi İran-ı Bastân*, s. 213.

⁵⁷⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 43-44.

⁵⁷⁷ *Habîrû u şâbaş*, Zerdüştilerin düğün ve benzeri eğlenceli törenlerde sevinçlerini dile getirmek için sık kullandıkları bir çeşit zılgıttır.

⁵⁷⁸ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yi İran-ı Bastân*, s. 212; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 218-219; <https://www.youtube.com/watch?v=NSzCYVlzFM8>, (8.03.2014).

⁵⁷⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 187.

⁵⁸⁰ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 111.

Erkek môbedler, fes benzeri külâh takar, dizlere kadar gelen uzun gömlek, altta pantolonla beyaz ayakkabı ve çorap giyerler. Môbedler kısa saçlı, ince bıyıklı ve sakalsızdırlar. Az da olsa bıyiksız olanlara rastlanır. Sakalsızlık, Zerdüşî erkeklerde de yaygındır. Kadın môbedlerin başörtüsü, onun üzerinde şapka, uzun gömlek, uzun etek, beyaz ayakkabıyla çorap kombinasyonundan oluşan kıyafet şekilleri vardır. Kadınlara môbed olma, törenleri yönetme yetkisinin verilmesi önceden belirttiğimiz üzere yakın dönemde gerçekleşmiştir. Bundan önce özel hallerinden dolayı môbed olma hakları yoktu.⁵⁸¹

Môbedler, Behrâm Ateşi'ni besleme, törenleri yönetme dışında, nikâh kıyma, evlere giderek yeni doğan çocuklar için *Avesta* okuma, dua etme gibi farklı görevler de yerine getirirler. Bu işler karşılığında Meclisten maaş alırlar. Ayrıca yaptıkları kişisel törenler için şahıstan ekstra ücret alırlar. Kıydıkları nikâh, yönettikleri taziye ve Gâhanbâr Töreni için evine gittikleri şahıstan bir miktar para alırlar.

Môbedlerin dini görevleri dışında, geçimlerini sağladıkları başka işleri vardır. Kendisiyle bir düğün vesilesiyle tanıştığımız Pederam Sûruşpûr adlı kırklı yaşlardaki môbedin, danışmanlık üzerine işyeri vardı. Môbed Erdeşîr Bihmerdî, bir Zerdüşî okulunda müdürdü, Môbed Erdeşîr Hurşîdyan göz doktoruydu ve günün belli saatlerinde mesleğini icra ederdi.

Zerdüşî gelenekte ruhbanlık yoktur.⁵⁸² Môbedler, dini görevleri dışında günlük hayatta insanlarla beraber yaşamlarını sürdürürler. Evlenir, aile kurar ve çocuk sahibi olurlar. Yakın döneme kadar bir môbed ancak ya baba ya da anne tarafı môbed ailenin kızıyla evlenebilirdi. Günümüzde bu zorunluluk artık yoktur.⁵⁸³ Görüştüğümüz hiçbir Zerdüşîden, môbedlerin olağanüstü yeteneklere sahip, her derde deva olan bir güce sahip oldukları yönünde bilgiye rastlamadık. Bununla birlikte yazılı kaynaklarda, bazı ruhsal problemi olanların şifa bulmak için môbedlere gittiği, onlardan kendileri için *Avesta* okumalarını talep ettikleri yönünde bilgiler geçmektedir.⁵⁸⁴

Eskiden köylerde môbedlerin ateşkedenin yakınında *destûrnişîn* denilen evleri vardı. Köy môbedi, küçük törenleri kendisi yapardı, büyük olanları ise çevredeki diğer môbedlerin yardımıyla icra ederdi.⁵⁸⁵ Ancak günümüzde destûrnişînler yoktur.

⁵⁸¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 144.

⁵⁸² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 20.

⁵⁸³ Môbedyâr Mitra Muratpûr, *Görüşme*, (17.07.2014).

⁵⁸⁴ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yı Dîn-i Zertoştîyân*, s. 181.

⁵⁸⁵ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", ss. 120-121.

Yukarıda Zerdüştilerin mûbedlere önem verip ve saygı duyduklarını belirtmiştik. Bu saygı, onların ellerini, ayaklarını öpme ve karşılarında el pençe durma şeklinde kendini göstermez. Aralarındaki ilişki oldukça sıcak ve doğaldır.⁵⁸⁶

C. MABET

Zerdüşti dini, Tanrı'ya ibadet için bir mekânın varlığını zorunlu görmez. Bundan dolayı *Gâta* metinlerinde ateşkedelerle ilgili herhangi bilgi yer almamaktadır. Dolayısıyla Zerdüş döneminde ateş mabedi şeklinde yapının olmadığı, bu durumun Ahamenişler döneminde de devam ettiği tahmin edilmektedir.

Perslerin inancı ve gelenekleri hakkında önemli bilgi veren Herodotos, Perslerin mabet ve heykel yapmak şeklinde adetlerinin olmadığını, onların ritüellerini açık havada ve dağ başlarında yaptığını bildirmektedir.⁵⁸⁷ Yunan'lı kaynaklara göre Persler, tapınakları küçümser, tapınak inşa etmeyi yanlış görürlerdi. Romalı Bilgin ve Felsefeci Çiçero (M.Ö. 106-43), yazılarında Perslerin, ikametgâhı bütün dünya olan tanrıların duvarlar arasına hapsedilmesini yanlış gördüklerini bildirmektedir. Pasargad'da günümüze kadar canlı kalan iki büyük kaide, Perslerin açık havada ritüellerini yaptıklarının kanıtı gösterilmektedir. Yunanlı Coğrafyacı Strabo'nun da (M.Ö. 64-M.S. 24) kaydettiğine göre Kurûş, Zela'da (Küçük Asya) etrafı duvarlarla çevrili yapay bir tepecik üstüne tapınak kurmuştu. İnsanlar, ibadet etmek amacıyla buraya giderlerdi. Ahamenişlerde her ne kadar bağımsız ateş mabetlerinin olduğuna dair delil göremesek de onlarda ateşin *altar* şeklinde yerlerde yakılması, yüceltilmesi yaygın uygulamadır. Bunun, dini ve siyasi egemenliği temsil etmesi açısından iki işlevi vardı. Fakat altarlara, mabet tarzı bağımsız binalarda değil, sarayların içindeydi. Taht-ı Cemşid'de, Ahamenişlerin ilk dönemlerine ait olduğu tahmin edilen sarayların içindeki ateş altarlara günümüze kadar ulaşmıştır.⁵⁸⁸

Ateş mabetlerinin, ilk olarak Partlar döneminde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu dönemde telif edildiği tahmin edilen *Vendidâd* metinlerinde ateş mabetlerine dair işaretler görmekteyiz. Zerdüşti kadim edebiyatında, içinde ateşin bulunduğu mabetlerden bahseden en net bilgiler ise 3. yüzyılda Sasani dönemine dayanmaktadır. Sasani kralı I. Şapur (240–272) döneminin etkin din adamı Kertîr'e isnat edilen

⁵⁸⁶ Fakat bir araştırmacı olarak mûbedlere iletişim kurmakta zorluk çektik. Görüşme yapmak istediğimiz birçok mûbedden ya olumsuz cevap aldık, ya da beklediğimiz düzeyde sorularımıza net cevaplar alamadık.

⁵⁸⁷ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 75.

⁵⁸⁸ Boyce, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, s. 60.

yazılarda, onun ilk resmi ateşkedeleri kurduğu bilgisi geçmektedir.⁵⁸⁹ Bu ateşkedeler, ateşin kutsallık derecesine göre herhangi derecelendirmeye tabi değildi ve bunların belirli isimleri de yoktu. Dönemin konuşulan dilinden alınma sıradan isimlere sahiptiler. Fakat Sasanilerin sonlarına doğru ateşkedeler çeşitlenir din adamları, asker ve çiftçilere ait üç ateşkede ortaya çıkar. Sasanilerden sonra da ateşkedelere konulmuş olan ilk isimlerden yeni isimler türetilir. Bunlardan biri, Zaferin Îzedî Verserğani'ye ait olmayı ifade eden *Verehrâm*'dır. Verehrâm, sonradan kutsal ateşin de ismi olur. Mabedin özellikle neden Zafer Îzedî'yle ilişkilendirildiği kesin olarak bilinmemektedir.⁵⁹⁰ Buna rağmen, konuyla ilişkili güncel Zerdüşti kaynaklarında bazı açıklamalar yer alır.

İranlılar, eskiden bir işe başlamadan önce topluca özel ibadet mekânlarında toplanır, *Avesta*'dan başarıyı öven metinler okurlardı. Sonra güçlü bir ruh hali ve iradeyle başarmayı umarak işe koyulurlardı. Onların toplandıkları bu mekânlar, zamanla *Şah-ı Verehrâm Îzed Mabetleri* olarak meşhur olur.⁵⁹¹ Fakat bunlar, ibadet mekânları olmakla birlikte, ateşkede statüsünde kabul edilmez.⁵⁹²

Günümüzde Tahran, Yezd, Kirman ve Ahvâz şehirlerinde birçok Şah-ı Verehrâm Îzed mabedi bulunur. Zerdüştiler, adı Verehrâm olanla olmayanlar arasında ayırım yapmaz, bunları ateşkede statüsünde görürler. Bunların iç ve dış mimari olarak ateşkedelerden farkı yoktur.⁵⁹³ Ateşkedeler için kullanılan diğer isim, Mihr Îzedi'ne nispeten *Dar-ı Mihr*'dir.⁵⁹⁴

Hâlihazırda Zerdüştiler, ateşkedeler için *Âdoryan*, *Verehrâm* ve bulunduğu yere nispetle *faalan yerin ateşkedesi* şeklinde isimler kullanırlar. *Dar-ı Mihr* ise, bütün ateşkedeleri ifade eden genel isim niteliğindedir. Burada ateşkedelerin, Îzedlere nispet edildiği görülmektedir. Tarih boyunca Ahûramazda'nın adıyla anılan ateşkede ve ibadet merkezine rastlanmaz. O'nun ilahî konumunun her şeyin üstünde olduğu kabul edilmiştir.⁵⁹⁵

Günümüzde Tahran, Yezd, Kirman, İsfahan ve Şiraz şehirlerinde faal, otuzun üzerinde ateşkede bulunur.⁵⁹⁶ Bu yerlerin başında yirmi üç ateşkedeyle geleneksel

⁵⁸⁹ Boyce, *Tarih-i Kîş-i Zertoşt*, C.II, s. 257.

⁵⁹⁰ Boyce, *Tarih-i Kîş-i Zertoşt*, C.II, s. 257.

⁵⁹¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss-48-49; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 201.

⁵⁹² Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 205.

⁵⁹³ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 48.

⁵⁹⁴ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

⁵⁹⁵ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 116.

⁵⁹⁶ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s.107.

Zerdüştiliğin merkezi Yezd ve çevresi gelir. Buradaki ateşkedelerin bazıısı, tarihi iken bazıısı yakın dönemde inşa edilmiştir. Yezd'in Şerifâbad Köyü'ndeki ateşkedenin, Sasanilere kadar uzanan geçmişi olduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁷ Mübârekı Köyü'nü ziyaretimizde buradaki ateşkede restore halindeydi.

Yezd merkezinde, *Yezd Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi* adıyla İran'ın en büyük ve görkemli ateşkedesi yer alır. Bu ateşkede, 1934 yılında Parsîlerin sağladığı maddi destekle⁵⁹⁸ onların mimari tarzına uygun İsfahan'lı taş ustalarının çalışmasıyla inşa edilir.⁵⁹⁹ Ateşkede binası, 6881 metrekarelik düz alanın ortasındadır.⁶⁰⁰ Ateşkedenin inşası tamamlandıktan sonra, Behrâm Ateşi buraya taşınır. Buradaki Behrâm Ateşi'nin, Sasani döneminin üç büyük ateşkedesinden biri olan Âzerfranbağ Ateşkedesi'nin ateşinin devamı olduğu belirtilmektedir. Kaynaklara göre bu ateş, miladi 5. yüzyılda, Erdekân şehrine bağlı Akda'ya taşınır, yaklaşık yedi yüz yıl burada yanar. Miladi 1174 yılında Erdekan şehir merkezine, 1940 yılında günümüzdeki yerine getirilir.⁶⁰¹

Güney girişi tarafında ateşkede binasının görüntüsünü yansıtmak için, yapının önüne yuvarlak ve büyük bir havuz yapılmıştır. Bu yöndeki giriş kapısına sekiz basamaklı merdivenden sonra ulaşılır. Mabedin girişinde altı sütunlu balkon tarzı yapı yer alır. Sütunların yukarısında, orta bölümde mavi seramikten yapılmış büyük Fraveher sembolü yer alır. (Bkz. Fotoğraf 5)

Ateşkede binası, yan yana üç salondan oluşur. Ortadaki salonda, ateş odası yer alır. Diğer iki salon biri güneyde, diğeri kuzey yönünde olup ortadaki salonu kuşatır. Ateş odası, orta salonun güney yönündedir ve orta salonu, güneydeki salondan ayırır. Orta salonun ateş odasının dışında kalan bölümünde, mabedin yapımı için para gönderen iki Parsînin büyük portresi, içinde çok sayıda yeşil kaplı *Hord Avesta* olan dolap, pencerelerin birinde Manekcî'nin bronz heykeli bulunur. Bu heykel, önceden ateşkedenin önündeki havuzun ortasındayken sonradan buraya taşınır. Salonun diğer pencerelerine burada önceden ateşbend görevini yapmış kişilere ait portreler konuludur. Kuzey yönündeki salonda Behrâm Ateşi'nin beslenmesi için odunlar istiflenmiştir. Önceden bu salon, hom içeceğinin hazırlanmasında kullanılırdı.⁶⁰²

⁵⁹⁷ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 107.

⁵⁹⁸ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 70.

⁵⁹⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 384.

⁶⁰⁰ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 70.

⁶⁰¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 383; Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 69.

⁶⁰² Yezd Şah-ı Verehrâm Ateşkedesi'nin mimari özellikleri için bkz. Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 71-75.

Tahran'da dört ateşkede vardır. En eski ve en büyüğü *Âdoryan Ateşkedesi*'dir. Burası kısaca *Tahran Âdoryanı* olarak da bilinir. Âdoryan Ateşkedesi, 1914 yılında Parsî ve Tahran'lı Zerdüştilerin sağladığı fonla temelleri atılır, yaklaşık üç yıl içerisinde tamamlanır.⁶⁰³ İnşaat tamamlandıktan sonra Yezd'den Behrâm Ateşi getirilir. Rivayete göre üç môbed, katır sırtında *Avesta*'dan okumalar eşliğinde, yirmi beş günlük yorucu yolculukla Yezd'deki Behrâm Ateşi'ni alarak Tahran Âdoryanı'na ulaştırırlar.⁶⁰⁴

Âdoryan Ateşkedesi, Tahran'daki Zerdüştilerin merkez mabedi konumundadır. Tahran'daki insanlar tarafından Zerdüşti denilince akla ilk gelen merkezdir. Şehrin işlek caddelerinden birinde bulunan Âdoryan Ateşkedesi, etrafı yüksek duvarlarla çevrili olduğundan dışarıdan bakıldığında fark edilmez. Doğu yönünde caddeye açılan büyük ahşap kapıdan sonra avlusuna girilir. Kare şeklindeki yapı, orta büyüklüktedir. Önünde küçük, yuvarlak bir havuz yer alır. Normalde ateşkedelerin önünde havuz bulunmaz, bunun istisnası Tahran Âdoryanı ve Yezd Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi'dir. Binanın biri doğuda diğeri batıda olmak üzere iki giriş kapısı vardır. Doğu yönündeki asıl giriş kapısıdır. Kapıdan önce, altı taş sütunla desteklenen balkon yer alır. Sütunların üst tarafı, hayvan başlarından taş oymalarla süslüdür. Tavanın üstünde orta kısımda iki yanında taştan korkulukların olduğu taşta oyulmuş Fraveher sembolü bulunur. Ateşkede, bu süslemelerle çevresindeki diğer yapılardan hemen fark edilir. (Bkz. Fotoğraf 6)

Mabet, ön ve arka salon olarak ikiye bölünmüştür. Ateş odası ön salondadır. Ateş odasının doğu yönündeki penceresinin yanında, sarı renkli boylamasına uzanan madeni bir masa konuludur. Masanın üzerinde mumların yakılması için bir aparat, Behrâm Ateşi'nin küllerinin konulduğu sarı renkli haksîter denilen madeni tabak bulunur. (Bkz. Fotoğraf 7)

Tahran'daki diğer üç ateşkede, *Şah-ı Verehrâm Îzed* (kur.1950),⁶⁰⁵ *Rustembâğ* ve *Mârkâr Ateşkedeleri*'dir. Ayrıca *Âdoryan-ı Büzürg-i Tahran* denilen yerde, tam bir mabet sayılmasa da bazı törenlerin düzenlendiği, tek katlı, bir odalı küçük yapı daha bulunur. Âdoryan ile Rustembâğ Ateşkedelerinin diğer ikisinden farkı, Behrâm Ateşi'ne sahip olmasıdır.

⁶⁰³ Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı evvel-i debîristân), Tahran 1387/2008, ss. 81-82.

⁶⁰⁴ Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı evvel-i debîristân), s. 82.

⁶⁰⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s.108.

Şehrin تنها bölgesindeki Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi'nin etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Sokağa açılan ana giriş kapısından avluya çıkılır. Giriş kapısının sol yönünde, Zerdüşti dinine ait malzemelerin, mabetteki çırallar için sıvı yağın satıldığı küçük bir mağaza, onun bitişiğinde buranın bakımıyla ilgilenen Zerdüşti ailenin yaşadığı iki katlı ev yer alır. Sağda mabet konumlanmıştır. Mabet büyük bir salondan oluşur. İç dizaynı, diğer ateşkedelere nispeten daha modernidir. Salonun kuzey yönünde mermerli bölüm yer alır. Burada bir çıra, elektrikli ampuller, Zerdüş'tün otuz santimetre ebadında bronz heykeli vardır. (Bkz. Fotoğraf 8)

Şiraz'ın merkezinde *Âdoryan Ateşkedesi* adında bir ateşkede yer alır. Kalabalık bir caddeye açılan büyük demir kapıdan, ağaçlık avluya çıkılır. Ateşkede avlunun ortasında konumlanmıştır. Bu, diğer ateşkedelere göre daha sade yapıya sahiptir. Ateşkede iki salondan oluşur. Birinci salonda, ateş odası yer alır. Diğer salon, ateş odasının arkasındadır. Buraya girişte dikkati çeken şey, ölmüş çok sayıda Şiraz'lı kadın-erkek Zerdüştiye ait fotoğrafin duvarlara asılmış olmasıdır.

Yukarıda, bazı önemli ateşkedeler hakkında bilgiler verdik. Verilenlerden anlaşıldığı üzere, ateşkedelerin belli mimarî özellikleri yoktur. Küçük yapılarıyla iç ve dış olarak sade görünüme sahiptir. Camilerde minare, kiliselerde çan kulesi benzeri belirgin özellikleri bulunmaz. Tarihi ateşkedelere ait ortaya çıkan kalıntılar, onların tarih boyunca aynı sadelikle yapıldığını göstermiştir.⁶⁰⁶ E. Hurşîdyan, ateşkedelerin dinin kuvvetli siyasi desteğe sahip Sasaniler döneminde dahi, mütevazı yapılarını koruduğu, altın işlemeli pencere, kapı ve malzemeye sahip olmadıkları özellikle belirtilir.⁶⁰⁷ Günümüzde ibadet merkezi olan ateşkedelerin, tarihte okul, kütüphane, hastane, adalet sarayı, banka ve değerli eşyaların bırakıldığı emanethane gibi fonksiyonlara sahip olduğu ifade edilir.⁶⁰⁸

Ateşkedelerde yerlerde temiz, bakımlı, lüks sayılamayacak halılar serilidir. Duvarlarda Fraveher sembolü ve Zerdüş'tün resmi asılıdır. Mabedin uygun bir yerine mabede gelenlerin okuması için *Hord Avestaların* olduğu dolap yerleştirilmiştir. Ayrıca para bağışi için üstü delikli para kasası ateşkedelerde mevcuttur.

Behrâm Ateşi'nin bulunduğu ateşgedelerde mabedin ortasında yaklaşık yirmi metre kare büyüklüğünde *ateş odası* bulunur. Camlı olan pencereleri ile ateş odası, diğer

⁶⁰⁶ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s.106.

⁶⁰⁷ Hurşîdyan, *Pâsoh bî Porseşhâ-yî Din-i Zertoştîyân*, s.180.

⁶⁰⁸ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 52; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yî Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 84; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 106.

salonlardan ayrılır. Ateş odasının tabanı mermerle kaplıdır. Odanın ortasında bir metreden büyük ateşdânın içinde Behrâm Ateşi yanar. Môbed odaya beyaz terlikle girer. Odanın bir köşesinde, toplu ibadet sırasında *Avesta*’nın belli bölümleri okunduğunda môbed tarafından çalınan duvara sabitlenmiş bir zil, zilin altında demir bir masa bulunur. Masanın üstünde bir çıra ve onun yanında ateşin yanmasında kullanılan çok miktarda sıvı yağ kabı vardır. Tavanı, kubbe şeklindedir ve içinde dumanının tahliyesi için delikler mevcuttur.

Ateşkedelerde Tanrı’ya ve Zerdüş’t’e ait heykel bulunmaz. Bunun istisnası, Tahran’daki Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi’ndeki, Zerdüş’ün küçük bronz heykelidir. Zerdüş’tiler bazı ibadet ve *Avesta* okumalarını sandalyeye oturarak yaptıklarından, ateşkedelerde çok sayıda sandalye vardır. Bazı ateşkedelerde sandalye yerine duvarlara bitişik beton bloklar yerleştirilmiştir. Ateşkedede ayrıca adı *yezişengâh/orvîsgâh* olan ibadet yeri bulunur.⁶⁰⁹

Behrâm Ateşi’nin yandığı ateşkedeye girildiğinde hafif yanık odun kokusuyla dumanı hissedilir. Bazı vakitlerde, koku ve duman daha fazladır. Ateşkedeye ayakkabısız, çoraplı veya çorapsız girilir. Fakat baş, örtülü olmalıdır.⁶¹⁰ Kadınlar başörtü, erkekler beyaz külah takar. Yanlarında külah olmayan erkekler için, giriş kapısının kenarına tek kullanımlık beyaz külahların bulunduğu sepet konulmuştur.

Ateşkedelerde, ateşe yakın yerde, leblebinin ağırlıkta olduğu kuruyemişin bulunduğu sarı, yuvarlak madeni tepsi vardır. Bu, ateşkedeye gelen Zerdüş’tiler tarafından getirilir. Kutsal ateşe yakın duran ve üzerinde *Avesta* okunarak kutsallık kazanmış bu kuruyemişler, mabede gelenler tarafından yenilir. Bunun sebebini sorduğumuz Môbedyâr Mitra Muratpûr: “*Buna, âcîl-i müşgilgüşâ*⁶¹¹ dendiğini, bunu herhangi bir sorunu ve dileği olanların getirdiğini, isteyen herkesin yiyebileceğini belirtti”.⁶¹² R. Şehzâdî’ye göre bu uygulama dinlerinin emri olmayıp başka milletlerden kendilerine geçmiştir.⁶¹³

⁶⁰⁹ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, s. 124.

⁶¹⁰ Aynı kural Yahudilikte de söz konusudur. Buna göre sinagoga edebe uygun kıyafet ve başörtülü olarak girilmelidir. Baş açık olarak girmek, Tanrı’ya saygısızlık kabu edilir. Bkz. Baki Adam “vd.”, *Dinler Tarihi*, I. Baskı, Grafik Yay., Ankara 2015, ss. 98-99.

⁶¹¹ Farsça sözlükte *âcîl* kuruyemiş, *müşgilgüşâ* sorun gideren anlamına gelmektedir. *Âcîl-i müşgilgüşâ* terkip olarak *sorun gideren kuruyemiş* anlamını ifade etmektedir.

⁶¹² Môbedyâr Mitra Muratpûr, *Görüşme*, (17.07.2014).

⁶¹³ Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 175.

D. İBADET

Daha çok ahlâk merkezli olan Zerdüştilikte ibadet, Tanrı'nın nimetlerine şükür anlamına gelir.⁶¹⁴ Tanrı, kullarının ibadetlerine ihtiyaç duymaz. Kulların, ibadetlerini vesile kılarak Tanrı'nın yardımına ihtiyaç duyduğu ifade edilir.⁶¹⁵

1. Namaz

Zerdüşti gelenekte bir gün *gâh* denilen beş vakte ayrılır. İbadetler, bu vakitlere bağlıdır ve her vaktin kendine özel ibadet şekli bulunur. Bu vakitlerde yapılan ibadetlerin başında *namaz* gelir.⁶¹⁶ Her Zerdüştinin gâhlardaki namazları eda etmesi mecburidir. Bu ibadet, kulluk görevi olarak kabul edilir.⁶¹⁷ *Hord Avesta* 'da beş bölümün ismi olarak geçen bu namazlar sırasıyla şunlardır:

1. *Uşehingâh Namazı/Gâh-ı Uşehin*: Gece yarısından güneşin doğuşuna kadar kılınır.
2. *Hâvangâh Namazı/Gâh-ı Hâvan*: Güneşin doğuşundan gün ortasına kadar olan sürede kılınır.
3. *Rapîtvingâh Namazı/Gâh-ı Rapîten*: Gün ortasından öğleden sonra saat üçe kadar kılınır.
4. *Uzeyrengâh Namazı/Gâh-ı Uzeyren*: Saat üçten güneşin batışına kadar kılınır.
5. *Eyuhserîtemgâh Namazı/Gâh-ı Eyuhserîtem*: Güneşin batışından, gece yarısına kadar kılınır.⁶¹⁸

Zerdüşti kaynaklara göre beş vakit namaz, yılın ilk yedi ayı için geçerlidir. Sekizinci ay âbanın birinci gününden, on ikinci ay isfendin sonuna kadarki beş aylık sürede Rapîten namazı düşer ve namaz vakitleri dörde iner. Rapîten, sıcak günlere has namazdır ve yılın yaz dönemi kabul edilen yedi ayında kılınır. Soğuk ve günlerin kısa olduğu beş aylık kış döneminde kılınmaz.⁶¹⁹

⁶¹⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 122.

⁶¹⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 84.

⁶¹⁶ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 60.

⁶¹⁷ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 122.

⁶¹⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 66-67; Mihribân Âferin, *Yezišn*, Neşr-i Fraveher, I. Baskı, Tahran 1393/2014 ss. 12-13; Kaderdân, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, s. 97.

⁶¹⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 148; Âferin, *Yezišn*, s. 13.

Mitolojiye göre *RapîIVEN* canlıların vücudundaki sıcaklığın koruyucusu olan İzed'dir. Kış aylarında, ağaçların köklerinin canlılığını korumak için yer altına iner. İlkbaharla ferverdîn ayının ilk gününde tekrar yeryüzüne çıkar. Bunun için onun yeryüzünde olmadığı dönemde, ortadaki namaz kılınmaz.⁶²⁰

Beş vakitte kılınan namazlar aynı değerde görülmez. En efdal olanı, Uşehingâh Namazı kabul edilir. Bunu, sırasıyla Hâvangâh Namazı ve Eyuhserîtemgâh Namazı izler. Güneşin batışından ve gecenin ortasından bir saat sonrasına kadarki vakitler ise kerahet vakitleri kabul edilir.⁶²¹

Diğer dinlerde olduğu gibi, Zerdüştilikte ibadet öncesi uyulması gereken birtakım şartlar vardır. Bunların başında ibadet edenin el ve yüzünü yıkaması, sudresini giymesi, kuştîsini⁶²² bağlaması ve temiz elbiseler giymesi gelir. İbadet sırasında da ışıık kible seçmelidir.⁶²³ Bunu, ibadet mahallinin temiz olması izler. İbadet yeri de çevresindeki pislik alandan en az yedi adım uzak olmalıdır.⁶²⁴

Namaz öncesi el ve yüzün yıkanmasından ibaret olan temizlik, İslâm'daki abdest uygulamasına kısmen benzer. Fakat bu uygulamada amaç temizlik olduğundan, tozla kaplı kirli yere temas gibi durumlar haricinde günde bir defa yıkandıktan sonra el ve yüz temiz kabul edilir. Genelde evlerinde elini ve yüzünü yıkamış Zerdüştilerin ibadet amaçlı ateşkedeye girmeden önce, mabedin avlu veya salonundaki çeşmeden el ve yüzlerini yıkamaları çok ender görülür. Bir görüşmemizde Nesrin Hanım, dinlerinde sabah uykusundan uyanana kirli anlamına gelen *šovîn* denildiğini, bu kişinin uyanır uyanmaz elini ve yüzünü yıkayarak temizlenmesi gerektiğini söylemiştir.⁶²⁵ Zerdüşti geleneğinde sabah erken uyanılması ve el-yüzün üçer defa yıkanması emredilmesine rağmen⁶²⁶ incelediğimiz güncel Zerdüşti kaynaklarda, bu konuda kullanılan şovîn şeklinde bir kavrama rastlamadık.

Namaz sırasında giyilecek kıyafetle ilgili birtakım kurallar vardır. Baş kapatılmalı, boğazdan ayaklara kadar vücudu örten geniş ve rahat kıyafet

⁶²⁰ Âferin, *Yezîšn*, s. 13.

⁶²¹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 67.

⁶²² Sudre, Zerdüştilerin günlük kıyafetlerinin altında giydikleri bir çeşit özel gömlek, kuştî ise sudrenin üzerine bellerine üç defa dolayarak bağladıkları iptir. *Dine Giriş* maddesinde bunlar daha ayrıntılı açıklanmıştır.

⁶²³ Âferin, *Yezîšn*, s. 12.

⁶²⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 122.

⁶²⁵ Nesrin Hanım, *Görüşme*, (06.08.2014).

⁶²⁶ *Enderz-i Kudekân*, Farsçaya çev. Ketayûn Mazdapûr, (y.y.), (t.y.), s. 490; Balcı, *Taş Kazınmış Sözler*, s. 328.

giyilmelidir.⁶²⁷ Zerdüştilerin kıyafetler konusunda kurallara genelde uydukları söylenebilir. Bazen çorapsız, özellikle kadınların kısa kol, dar pantolonla ibadet ettikleri de görülebilir. Namazda kadınlar başörtü, erkekler beyaz külah takar. Külah, sadece ibadet esnasında ve ateşkedeye girerken takılır; Yahudi ve Müslümanlarda olduğu gibi günlük hayatta külah takan Zerdüşti erkeğe rastlanmaz. Namaz ayakkabısız kılınır. Namaz sırasında namaz kılanın, ateşe üç adım uzaklığında durması, ateşi kirletmemesi için ağzını penâm denilen örtüyle kapatması tavsiye edilir.⁶²⁸ Fakat Zerdüştiler genelde penâmı takmazlar.

Kadın ve erkekler, ateşkedede aynı alanda yan yana namaz kılarlar. Namaz ayakta kılınır, ayakta duramayacak derecede hasta, ayaklarından biri eksik veya kemiklerinden biri kırık olan, oturarak hatta yatar vaziyette namazını kılabilir, *Avesta* okuyabilir.⁶²⁹ Namaz kılmak için ateşkedeye gelen Zerdüşti, ateşin karşısına gider, ayakta durur. Günlük kıyafetinin altında giydiği sudre ve bağladığı kuştisini görünür vaziyete getirmek için kazağını veya gömleğini katlayarak yukarı kaldırır. *Hord Avesta* 'dan gerekli bölümleri Âvesta Dili'nde okur. Okumasının bir yerinde hafifçe sağ el ile sol elin üzerine üç defa vurur, bu arada *şikest Ehrîmen* lafzını sesli tekrar eder. Okuma eşliğinde kuştisini söker ve tekrar bağlar. Yaklaşık on dakika süren bu durum, bir namaz kabul edilir. Zerdüşti namaz hareketlerinde, tam rükua benzemese de hafifçe sola eğilme vardır. Zerdüştiler namazlarda okudukları *Avesta* metinlerini ezbere bilirler. Kuştî yenileme, bazı toplu törenlerde môbed ve cemaatten bir-iki kişi tarafından yapılır. Bu sırada cemaatten geriye kalanlar, sadece dua okurlar. Kuştî yenileme denilen kuştinin sökölme ve bağlanması konusu ileride ayrıntısıyla açıklanacaktır. (Bkz. Fotoğraf 9)

Normal şartlarda her Zerdüşti kadın-erkek namaz kılmalıdır. Bunun istisna edildiği bazı durumlar vardır. Regl ve lohusa durumunda olan kadının namaz kılması yasaktır. Cünüplük ise hem kadın hem erkek için namaz kılmaya engeldir. Eğer kişi yaralanmışsa, yarasından kan ve irin akıyorsa bu durumda sadece zihnen namaz kılabilir.⁶³⁰ Kadınların bu kuralları bildikleri ve buna uydukları söylenebilir. Bir görüşmemizde Nesrin ve Menice Hanım, kadınlarla ilgili bu kurala uyduklarını ifade ettiler.

⁶²⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 66.

⁶²⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 66.

⁶²⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 69-70.

⁶³⁰ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 70.

Zerdüştiler, namazları bireysel kılarlar.⁶³¹ Bununla birlikte kitaplarda cemaat halinde namazların kılınabileceği ve bunun yapılış şekli konusunda bilgiler yer almaktadır.⁶³² Bundan, cemaatle namazın zorunlu olmadığı anlaşılmaktadır.

Namazlar ateşkedede, evde veya istenilen herhangi mekânda eda edilebilir. Tanrı'nın kendisine ibadet edilmesi için mabede, eve veya belirli mekâna ihtiyacı olmadığı ifade edilir. Gelenek açısından, ateşkedelerin varlığı ibadet etmek için mecburi görülmez.⁶³³

Namazda kible, gece ve gündüz durumuna göre değişkenlik arz eder. Kible, gece vakti ateş ya da ay, gündüz ise güneştir.⁶³⁴ Gündüz vaktinde sabah doğuya, öğleden sonra batıya dönülür.⁶³⁵ Eğer kişi, gündüz vakti ateşkedede olursa güneşe döner ancak sırtını ateşe dönmez.⁶³⁶ Bu durum evde namaz kılan için de geçerlidir.

Zerdüştilerde, Müslümanlarda ezan Hristiyanlarda çan gibi namaz vakitlerini meskûn alana ilan edecek bir sistem yoktur. Kaynaklarda ateşkedede, ateş odasındaki zil ile namaz vakitlerinin değişiminin ilan edildiği geçmektedir.⁶³⁷ Zil, sadece Behrâm Ateşi'nin olduğu ateşkedelerdeki ateş odasında yer alır.⁶³⁸

Namazla ilgili durum bu olmakla birlikte, Zerdüştilerin çoğunluğunun vakit namazları kıldıkları söylenemez. Onlarla beraber iki-üç gün süren seyahatlerimiz sırasında, otobüs hiçbir yerde namaz molası vermedi ve mola noktalarında din adamı dâhil hiçbir Zerdüştinin namaz kıldığına şahit olmadık. Yine de din adamlarının günlük namazları eda ettikleri belirtilmektedir.⁶³⁹ Görüştiğimiz birçok kadın-erkek Zerdüşti, günlük namazları kılmadığını, sabah ve akşam sadece iki defa ibadet ettiğini belirtti. İbadetten kasıt, namaz mı yoksa dua mı olduğunu tam tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. Zerdüştiler bazen dua okumayı, namaz olarak isimlendirirler. Genelde ateşkedeye namaz kılmak ve dua etmek için gidenler orta yaş ve üzeri olanlardır.

⁶³¹ Orada bulunduğumuz süre zarfında ateşkedede veya başka mahalde cemaat halinde namaz kılmalarına şahit olmadık.

⁶³² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 70-71.

⁶³³ Reşid Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, Neşriye-i Sazmân-ı Cevanân-ı Zertoştî-yi Bombay, (y.y) 1957, s. 5.

⁶³⁴ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s.106.

⁶³⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 381.

⁶³⁶ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, ss. 14-15.

⁶³⁷ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 231.

⁶³⁸ Alan araştırmamız sırasında bu türden ateşkedelere farklı vakitlerde birçok ziyaret gerçekleştirdik. Namaz vakitlerini değişimini ifade edecek şekilde, zil çalındığına şahit olmadık.

⁶³⁹ Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 122.

Namaz kılmanın gerekliliği, kılınmadığı zaman kişinin kazanacağı günah konusunda ne yazılı kaynaklarında ne Zerdüştilerin konuşmalarında önemli vurguya rastlanmaz. Küçük Zerdüşti toplumunda, kişinin günlük namazları tümüyle kılıp kılmadığı bilinir. Toplumun bu konuda rahat olduğu ve toplumsal herhangi baskının olmadığı rahatlıkla hissedilebilir. Görüşmemizde günlük namazlarını kılmayan kişinin yüklendiği günahın derecesi ve ahiretteki durumuyla ilgili sorularımıza, E. Hurşîdyan şöyle cevap vermiştir:

*Bir kişi, isterse beş vakit isterse bir vakit, isterse ferdî isterse cemaatle namaz kılabilir. Bu tercih meselesi ve vicdanî konudur. Buna kimse karışamaz ve zorlamada bulunamaz. Namaz, dinimizin temel ibadetlerinden olmakla birlikte dinimizde zorla namaz kıldırma şeklinde bir uygulama bulunmaz. Biz sadece namaz kılmayanın günah kazandığını söyleyebiliriz. Bundan öte söyleyebileceğimiz ve yapabileceğimiz bir şey yoktur.*⁶⁴⁰

2. Dua

Zerdüştilerin, namazdan çok dua etmeye önem verdikleri söylenebilir. Onların ezberinde Avesta Dili'yle çeşitli dua metni vardır. Hem kısa olmaları, hem törenlerde din adamları tarafından sürekli sesli okunmalarından Zerdüştiler'in geneli bunları ezberlemiştir. Metinlerin önemlileri *Eşimvehû*, *Yetâehû* ve *Yengehî Hâtâm* dualarıdır. Bu metinlerin okunması, dua etmek dışında namaz kılmak olarak da isimlendirilir. Bu metinler, Sasani dönemi Avesta'sının *Ġâsânîk* bölümüne aittir.⁶⁴¹

Eşimvehû dua metni ve tercümesi: *Eşimvehû vehîştîm estî uştâ estî ehmâyî hiet eşâyî vehîştâyî eşîm*. “Doğruluk, en güzel iyilik ve mutluluğun esasıdır. Mutlu olan kişi, en doğru olanı isteyendir.”⁶⁴²

Yetâehû dua metni ve tercümesi: *Yetâehû veîryû etâ ratûş eşâtçîtheçâ vengeheûş dezedâ menengehû şîyûtenenâm engehiûş mezdâyî heşetrimeçâ âhûrâyî â yîm deregûbîyû dedet vâstârim*. “Dünyada kudretli bir komutan, doğruluk ve temizlik doğrultusunda aynı zamanda manevi lider ve rehberdir. İyi düşüncenin sağladığı

⁶⁴⁰ Hurşîdyan, *Tahran Din Adamları Meclisinde Yaptığı Ders*, (23.07.2015).

⁶⁴¹ Menûçehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlînd Başîm*, ss. 78-79.

⁶⁴² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 26; Menûçehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlînd Başîm*, s. 79.

faydayı, amellerini sadece Mazda için yapan alır. Tanrısal güç, güçsüzlere yardım edene verilir.”⁶⁴³

Yengehî Hâtâm dua metni ve tercümesi: *Yengehî hâtâm âtetyesni peyîti vengehû mazdâhûrû veitâ eşâdheçâ yâingehâmçâ tâsiçâ yezemeyidi*. “Erkeklerden, kadınlardan öyleleri vardır ki doğruluk ve temizliklerinden Ahûramazda’yı çok iyi tanır. Biz de onları överiz.”⁶⁴⁴

Bir kişi eğer günlük namazları kılmıyor ve *Niyâyîşleri* yapmıyorsa, bunu telafi için iki küçük namaz kabul edilen, *Eşimvehû* ve *Yetâehû* dularını belirli sayıda okuması gerekir. Örneğin, günlük her namaz yerine altmış beş *Yetâehû* ve yüz bir *Eşimvehû* okumalıdır.⁶⁴⁵

Namaz ve dua dışında, Zerdüştilerin belirli gün ve vakitlerde *Hord Avesta*’dan *Hurşîd*, *Mihr*, *Mâh*, *Erdüyesûr/Abzûr* ve *Ateş Niyâyîşlerini* okurlar. Bunlar güneş, ay, ateş ve su gibi kutsal kabul edilen varlıklara dua etmek amacıyla okunur. Bu okumalar, *Niyâyîşhâ* olarak isimlendirilir. Ayın hûr, tîr ve mihr günlerinde *Hurşîd* ve *Mihr Niyâyîş* birlikte okunur. İlâveten ışığın kaynağının güneş olduğu Hâvan, Rapîtven ve Uzeyren vakitlerinde okunur. Ayrıca bunların ateşkedede okunması tavsiye edilir. *Mâh Niyâyîş*, gece ayın görüldüğü vakitte okunur. *Erdüyesûr Niyâyîş* bolluğun, bereketin ve hayatın kaynağı olan su için yapılan duadır. Evlilik, çoğalma ve büyüme gibi hayatla ilişkili durumlarda da okunur.⁶⁴⁶ Ayrıca yağmur duası niyetine okunur.⁶⁴⁷ Zerdüştiler suyu kutsal gördüklerinde akan suya kirli nesne atmazlar. Môbedler *Âbzûr* denilen bir tören yapar, bunu sudaki varlıklara hediye ederler.⁶⁴⁸ *Ateş Niyâyîş*, ateşin bulunduğu alanda ve Tanrısal sıfat olarak ateşten bahsedildiği durumlarda okunur.⁶⁴⁹

3. Nebûr (Perhiz)

Zerdüştilikte Müslümanlarda olduğu gibi gün boyunca hiçbir yiyeceğin yenilmemesi şeklinde bir oruç ibadeti yoktur. Bîrunî de Zerdüştilerde oruç denilen bir

⁶⁴³ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, s. 80; Haşim Rızî, *Rahnumâ-yı Din-i Zertoştî*, Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1352/1973, s. 56.

⁶⁴⁴ Minûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Bâşîm*, s. 81.

⁶⁴⁵ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, ss. 25-26.

⁶⁴⁶ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, ss. 23-24.

⁶⁴⁷ Tahran’da bulunduğumuz bir günde akşamüzeri sağanak halinde yağmur yağdı. Sonradan görüştüğümüz Nesrin Hanım, bunun dört môbedin yağmurun yağması için *Erdüyesûr Niyâyîş*’i okumaları neticesi olduğunu belirtti.

⁶⁴⁸ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 122.

⁶⁴⁹ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 15; Niyâyîş metinleri için bkz. Haşim Rızî, *Niyâyîşhâ*, II. Baskı, Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1358/1979, ss. 18-41.

ibadetin olmadığını belirtir.⁶⁵⁰ Bunun yerine adı *nebûr* olup perhiz niteliğinde olan ibadet vardır. Buna göre her ayın *vehmen*, *mâh*, *gôş* ve *râm* günlerinde hayvan eti yenilmez.⁶⁵¹ *Nebûr* fiili, *kesmek* anlamına gelen mastar *burîden* fiilinden türetilmiştir. Fiilin başına, Farsçada fiilleri olumsuzlayan *n* (nefi) harfi getirilmiş ve fiil, *kesmeme* anlamını kazanmıştır. Bu, sonradan yukarıda saydığımız ayın dört gününde, kesilen hayvan etinin yenilmesini yasaklayan ibadeti ifade eden kavrama dönüşmüştür. İbadetin amacı, hem hayvan neslini, hem de sürekli et yenilmesini önleyerek insan sağlığını korumaktır.⁶⁵² Balık, kesilerek yenilen hayvan olmadığı için buna dâhil değildir.⁶⁵³ Zerdüştilerin genelinin *nebûr* ibadetini yaptıkları söylenemez.

4. Kutsal Mekânları Ziyaret

Zerdüştiler her yıl, Yeni Takvim’de belirtilen tarihlerde Yezd’de kutsal kabul ettikleri bazı yerleri ziyaret ederler. Bu onlar için önemli ve kutsal bir eylemdir. Ziyaretler, bunun yanı sıra bir araya gelme, hoşça vakit geçirme vesilesi olarak görülmektedir. Bu ziyaretlerin, dinlerdeki hac ibadetinin benzeri olduğu söylenebilir.

Yezd’deki bu mekânlar, otuz ile yüz yirmi kilometre arasında değişen mesafe aralığında şehrin farklı yönlerindedir. Arabayla çölde geçen zor bir yolculuktan sonra bu yerlere ulaşılır. Zerdüştiler, kısaca bu mekânları *Ziyaretgâh* olarak isimlendirirler. Yazılı kaynaklarda *Niyâyişgâh* veya *Pîr/Pîrûn* olarak geçmektedir.⁶⁵⁴

Yezd ve Kirman’da çok sayıda Pîr bulunmaktadır. Önemlileri, Zerdüştilerin her yıl düzenli olarak ziyaret ettikleri Yezd’deki altı mekândır.⁶⁵⁵ Bunların önemli ortak özelliği, suyun bulunduğu dağ eteklerine kurulmaları, ziyaretgâh alanı içinde ateşkede benzeri küçük mabedin yer almasıdır.

Bu altı ziyaretgâh, *Pîr-i Herîşt*, *Sit-î Pîr*, *Pîr-i Sebz* (*Çek Çek*), *Pîr-i Nâristanî*, *Parsbânu* ve *Pîr-i Nârikî*’dir. Bunların, tam olarak ne zaman, nasıl ve niçin ortaya çıktığı bilinmemektedir. Zerdüşti kaynaklarda, bu konuda birtakım çelişkili mitolojik bilgiler verilmektedir. Buna göre bu yerlerin, Sasani Devleti’nin son kralı III. Yezdegird’in (633–651) aile bireylerinin düşmandan kaçtıkları ve kayboldukları yerler

⁶⁵⁰ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, s. 221.

⁶⁵¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 47; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 207.

⁶⁵² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 47.

⁶⁵³ Pîr-i Nârikî ziyareti dönüşünde verilen molada tur yöneticisi, yolculara konserve balık ikram etti. Bu günün, *nebûr* olduğundan bu ikramda bulunduğunu söyledi.

⁶⁵⁴ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 108.

⁶⁵⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 108; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 205.

olduğu belirtilmektedir. Rivayete göre III. Yazdegird, İslâm orduları İran'ı fethetmeden hemen önce, aile bireylerini korumak için çölde, gözden uzak noktada bir karargâh inşa eder. Burası *Yezd* olarak bilinen şehirdir ve Yezd isminin buradan geldiği iddia edilmektedir. III. Yazdegird'in ailesi, ikisi erkek yedisi kadın dokuz kişiden oluşur. Bunlar, *Hürmüzân* ve *Erdeşîr* adında iki erkek, *Şehrbânu*, *Parsbânu*, *Nîkbânu*, *Nazbânu* ve *Mihrbânu* adında beş kız çocuk ile eşi *Ketayûn* ve hizmetçisi *Mervârid* idiler. İran büyük oranda fethedilinceye kadar Yazdegird'in aile fertleri, karargâhta kalırlar. İslâm ordusu Yezd'e doğru ilerlemeye başlayınca, gerek takipten gerekse toplumsal kargaşadan kurtulmak için şehirden kaçarlardı. Rivayete göre, Şehrbânu ve Hürmüzân sonradan yakalanıp esir düşer, Arabistan'a götürülürler. Geriye kalan aile bireylerinin her biri ayrılarak farklı yönlere gider.⁶⁵⁶ Yazdegird'in eşi Ketayûn Sit-î Pîr'de, Erdeşîr Pîr-i Nâristani'de, Nazbânu Pîr-i Nârikî'de kaybolurlar. Mihrbânu gittiği yönde susuzluktan, açlıktan ölür ve günümüzde Bağ-ı Mihr olarak bilinen yerde defin edilir. Parsbânu, kendi adıyla anılan yerde, Nîkbânu Pîr-i Sebz'de, Mervârid ise Pîr-i Herîşt'de gözden kaybolur.⁶⁵⁷

Zerdüşti kaynaklara göre, onların bu yerlerde kaybolması onlar için kurtuluş, Ahûramazda'nın rahmetine ve ebedi mutluluğa ulaşma anlamına gelmektedir.⁶⁵⁸ Onların kaybolduğu inanılan bu yerler, Zerdüştiler'in bu yerleri daha sonra ziyaretgâh kabul etmelerinin, onlara saygı göstermelerinin sebebi olarak gösterilmektedir. Yoksa bunun, bir hanedanın soyuna gösterilen saygıdan kaynaklanmadığı ifade edilmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Şabehrâm Belîvânî, *Mecmuâ-yı ez Ziyaretnâmî û Çîgûnegî-yi Bergüzâri-yi Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, I. Baskı, Encümen-i Zertoştîyân-ı Şerîfâbad û Tevâbî, Yezd 1365/1986, s. 4.

⁶⁵⁷ Belîvânî, *Mecmuâ-yı ez Ziyaretnâmî û Çîgûnegî-yi Bergüzâri-yi Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, ss. 4-6.

⁶⁵⁸ Bir dağda kaybolma, bundan dolayı dağın kutsallık kazanması şeklindeki mitolojik inanç, başka inançlarda da görülen olgudur. Alevî inancındaki *Düzgün Baba* ve *Munzur* dağları ile ilgili mitolojik kurgu buna örnek gösterilebilir. Düzgün Baba, Nazimiye ilçesinin Kıl Köyü yakınındaki bir dağdır. Yüksekliği 2090 metre civarındadır. Bölge üzerinde ağaç bulunmayan az sayıdaki dağlardan biridir. Bu dağın kutsallığı ve *Kurêşan Ocağı*'nın kurulması, burada kaybolduğuna inanılan bir çobanın efsanesine dayanmaktadır. Mitolojiye göre, bu çoban kışın zemheri ayında keçilerini bu dağa götürür, ağaçlara sopasıyla dokunarak yeşermesini sağlar ve böylece keçilerini duyuran bir gençtir. Keçilerin her gün tok geldiğini gören babası, olayı merak eder ve bunun sonucunda da gizlice gelip olayı gözler. Bunu gören bir keçi, durumu Şaheyder'e haber vermek için hapsirir. Bunun üzerine Şaheyder: "*Ne oldu sağır Kûrêş'i mi gördün?*" şeklindeki sorusunun akabinde babasını fark eder. Utanır, oradan dağa kaçır ve bir daha geri dönmez, yani dağda sır olur. Dilşa Deniz, *Dersim İnanç Sembolizmi*, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 156-157; Buna benzer diğer bir mitolojik kurgu Munzur Dağı için söylenmektedir. Bu mitolojide de kahraman bir ağa için çalışan çobandır. Bkz. Deniz, *Dersim İnanç Sembolizmi*, ss. 266-267; Zerdüştilikte dağda kaybolma inancı, bize ayrıca Şîa mezhebindeki *Kayıp On İkinci İmam* olayını hatırlatmaktadır.

⁶⁵⁹ Belîvânî, *Mecmuâ-yı ez Ziyaretnâmî û Çîgûnegî-yi Bergüzâri-yi Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, ss. 4-6.

Ziyaretgâhların, eski tarihlerden itibaren İran'da yaşayan halklarca önemsenip, kutsal kabul edilen yerler olduğu belirtilmektedir.⁶⁶⁰ Ziyaretgâhların çıkışıyla ilgili bu hikâyeler yanında, farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre, bu mekânların sudan sorumlu Ânahita Îzedi'ne bağlı olarak orta çıktığıdır. Bu Îzed'in mabetleri, su kaynaklarının, nehirlerin ve çağlayanların çevresindeydi.⁶⁶¹ Diğer görüşe göre, buraların önceden Mihr'e ibadet edilen mekânlar olduğu, sonradan Zerdüştilerin eline geçtiğidir. Bir başka görüş, bunların vatani, dini için şehit olanların defin edildikleri yerler olduğu, Zerdüştilerin saygı için buraları ziyaret ettikleridir. Son görüşe göre, bu yerlerin yakın çevredeki insanlar için bir araya gelme, birbirini ziyaret etme merkezleri olduğudur. Bu sayede halk, yabancı gözlerden uzak bir araya gelir, görüş alışverişinde bulunur, Tanrı'ya ibadet eder ve hoşça vakit geçirir.⁶⁶²

Yukarıda belirttiğimiz üzere bu yerlerin ortak özelliği, suyun bulunmasıdır. Yezd gibi kurak olan bir bölgede, suyun bulunduğu bu nadir yerler, tarihin eski dönemlerinden itibaren insanlarca önem arz etmiş olmalıdır. Zerdüştilerin, buralara kutsallık atfetmeleri, bunlar üzerine mitler oluşturmaları büyük ihtimalle sonradan gerçekleşmiştir.

Günümüzde Zerdüştiler arasında ziyaretgâhların çıkışıyla ilgili en fazla bilinen, kabul edilen ilk açıkladığımız mitolojik kurgudur.⁶⁶³ Ziyaretgâh alanlarındaki somut bulgular, hikâyeyi destekleyici yöndedir. Altı ziyaretgâh alanında, mitolojik kurgunun kahramanlarının kaybolduğu belirtilen noktada mabet kuruludur. Mabetler, burada kaybolduğu söylenen kişilerin mekânsal varlığını sağlamlaştıran semboller niteliğindedir. Pîr-i Herîşt ve Pars Bânu'daki mabedin ortasında, etrafı camla kapatılmış taşlık bir alan bulunur. Zerdüştiler, bunun Mervârîd ve Parsbânu'nun kaybolduğu noktalar olduğuna inanırlar.

Ziyaretgâh yerleşkesinde merkezi konumda mabet yer alır. *Hayle*, ambar, su deposu ve salon gibi yapılar, onun çevresinde konumludur. Yerleşkede, mabetten sonra en önemli yapı, haylelerdir. Hayle, çadır anlamına gelen *hayme* kelimesinden türetilmiş olup konaklama, istirahat amaçlı inşa edilmiş yapılardır.⁶⁶⁴ Yapı, genelde uyumak, yemek ve eğlenmek amaçlı etkinlikler için kullanılan büyük salon, elbise değiştirmede

⁶⁶⁰ Kânun-ı Zertoştîyân-ı Şerîfâbad ve Yezd Mukîm-i Merkez, *Pîr-i Sebz, Ziyaretgâh-ı Zertoştîyân, Yezd* 1347/1968, s. 7.

⁶⁶¹ Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 104.

⁶⁶² Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 206.

⁶⁶³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 230-231.

⁶⁶⁴ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 86.

kullanılan küçük oda ile bir mutfaktan oluşur. Pencereleeri camsızdır. Alanda, beyaz tuğladan yapılmış yeni haylelerin yanında, kerpiçten eski iki çeşit hayle vardır. Eski hayleler, nispeten küçük iken, tuğladan yapılmış yeni olanlar elli kişinin kalabileceği büyüklüktedir. Hayleler genelde Zerdüşî hayırsever zenginler tarafından yapılmıştır. Hangi haylenin, kimin hayratı olduğu duvarına çakılan tabelayla belirtilir. Yezd dışında gelen Zerdüşîler, bir-iki gün buralarda kalırlar. Alandaki yapıların arasında az sayıda selvi ve çam ağacı dikilidir.

Ziyaretgâhların mülkiyeti Zerdüşî meclislerine aittir. Buraların yönetimi, bakımı, onarımı ve yeni yapıların inşası meclisler tarafından yapılır. Her ziyaretgâh alanında, sürekli kalan bir Zerdüşî aile bulunur. Bu aile, *pây-ı pîr* yani *pîrin ayağı* olarak isimlendirilir. Zerdüşîler bu aileye ziyaretgâha hizmet eden anlamına gelen *hâdim-i ziyaretgâh* demeyi tercih ederler. Bu ailenin, mabetteki ateşi yanar vaziyette tutmak, alana bekçilik yapmak ve ziyaretçilere hizmet vermek gibi görevleri vardır.⁶⁶⁵ Pây-ı pîrlik görevi, miras yoluyla geçer. Zerdüşîler, pâ-y-ı pîrlik görevine ve bunu yürüten ailelere önem verirler.⁶⁶⁶

Sît-i Pîr hariç her ziyaretgâhın, yılın belirli dönemlerde beş günlük ziyaret süresi vardır. Sît-i Pîr'in ziyaret süresi bir gündür. Zerdüşîler, zamanı geldiğinde ya özel turlar ya da arabalarıyla ziyareti gerçekleştirirler. Eskiden ziyaretgâhlara gelenler, burada bir-iki gün kalırken, günümüzde ise Tahran, Kirman gibi uzak şehirlerden gelenler hariç, diğerleri özel arabalarıyla gününbirlik ziyaretler gerçekleştirirler.

Ziyaret süresince Zerdüşîler mabede gider namaz kılar, dua eder, *Avesta* okur ve mum yakarlar. Yanlarında getirdikleri şekerleme ve kek benzeri ürünleri hayır için dağıtırlar. Ayrıca çeşitli geleneksel oyun, eğlenceler düzenler ve hareketli müzikler eşliğinde raks ederek hoşça vakit geçirirler. Zerdüşîlere göre din kederden uzak durmayı, sevinç içinde olmayı emrettiğinden ziyaret boyunca sürecek eğlenceyi dinin emri olarak kabul ederler.

Ziyaret, günlük kıyafetle yapılır. Bu döneme ait özel kıyafet şekli yoktur. Ziyaretgâha gelenler alanda, ziyaretin kabul olsun anlamına gelen *ziyaret kabul* diyerek tokalaşırlar. Ziyaret sonrası, ziyareti gerçekleştirenlere hacı ve benzeri lakap verilmez. Bir kişi, herhangi bir ziyaretgâha gitmemişse ona bunun sebebi sorulduğunda “*pîr beni*

⁶⁶⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 109.

⁶⁶⁶ Pîr-i Nârikî ziyaretimiz sırasında kaldığımız hayleye, geleneksel kıyafetli yetmişli yaşlarda bir kadın geldi. Oradakilerin saygı ve yoğun ilgi gösterdikleri bu kadının, *pây-ı pîr* ailesinden olduğu söylendi.

davet etmedi” şeklinde cevap verir. Zerdüştiler, ziyaretgâh alanına ip ve çaput bağlama gibi uygulamayı kesinlikle yapmazlar.

Ziyaret dönemlerinde, Zerdüşti olmayanların buralara gelmesi yasaktır. Bu tarihler dışında, Müslüman halk genelde piknik için buralara gelirler. Pîr-i Nârikî ziyareti sırasında konuştuğumuz Zerdüştiler, Müslümanların bilerek alandaki yapılara zarar verdiğini, onların gelmelerini istemediklerini, fakat bu konuda yapabilecekleri bir şey olmadığını belirttiler. İddialarına delil olarak hayle duvarları üzerine yapılan anlamsız şekillerle yazıları göstererek bunların Müslümanlar tarafından yapıldığını ifade ettiler.

a. Pîr-i Herişt Ziyaretgâhı

Pîr-i Herişt, Erdekan’a on dört, Yezd’e seksen kilometrelik mesafede bir sıra dağın eteğinde, etrafı çöl olan bir alandadır. Zerdüştilerin inancına göre burası, III. Yezdegird’in hizmetçisi *Mervârid* diğer adıyla *Gûherbânu*’nun Arap fetihçilerden kaçıp kaybolduğu yerdir. Kaynaklara göre Mervârid, beraberindeki kervandan ayrıldıktan sonra düşman askerleri tarafından takip edilir. O, takipten kurtulmak için durmadan kaçır. Nihayet bugünkü Pîr-i Herişt Ziyaretgâhı’nın bulunduğu alana açıklıktan, susuzluktan bitap düşmüş şekilde ulaşır. Onu takip eden düşman, tam yaklaşım yakalayacakken, Rabbine sığınır, kendisini kurtarması için dua eder. Bunun üzerine düşmanın gözü önünde yer yarılr, içine girer ve yok olur. Yıllar sonra bir kış vakti, o çevrede yaşayanlardan birinin çocuğu kaybolur. Babası, üç gün boyunca kar, yağmur demeden onu arar sonunda karla kaplı dağa ulaşır. Burada, mutluluk içindeki oğlunu görür. Üstelik üzerinde kardan, soğuktan etkilendiğine dair belirti yoktur. Çocuğuna, bu kadar zamandır nerede olduğunu, karlı ve soğuk bu yerde ne yaptığını sorar. Çocuk, karın, soğuğun olmadığı yerde, iyi bir kadına hizmet ettiğini sonra ondan ayrıldığını söyler. Kadının, şu an kendisinin durduğu yerde, içinde sürekli mum ve çıranın yanacağı adı Pîr-i Herişt olan bir ziyaretgâh inşa edilmesi için insanlara haber vermesini kendisinden istediğini belirtir.⁶⁶⁷

Pîr- i Herişt Ziyaretgâhı, önünde uzanan düzlüğe hâkim tepecik üzerinde kurulu küçük bir mabet, onun eteklerindeki inşa edilmiş birçok hayleden oluşur. Dik yokuştan

⁶⁶⁷ Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, s. 168; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 387; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 207; 30 Temmuz 2014 tarihinde Yezd şehrinden araba kiralayarak, önce Zerdüştilerin kutsal mekânlarından Pîr-i Sebz’e sonra Pîr-i Heriştî gittik.

sonra mabedin yedi basamaklı merdivenine ulaşılır. Buradan Ziyaretgâh'ın önünde göz alabildiğince uzanan düz, geniş, kurak alan rahatça görülür.

Mabet, iki küçük odadan oluşur. İlk oda daire şeklindedir, ortasında beyaz mermerden yapılmış, yedi köşeli, bir metre yüksekliğinde masa benzeri *kelek* denilen bir aparat bulunur.⁶⁶⁸ Kubbe şeklinde olan tavanın ortasında içeriye hava akışını sağlamak için boşluk bırakılmıştır.

Buradan iki basamaklı merdivenle ikinci odaya geçilir. İlkine göre daha süslü ve bakımlı olan bu oda, birincisine benzer yapıdadır. Diğer odadan önemli farkı, üzerinde üç çıranın yandığı keleğin hemen yanında, iki metre uzunluğunda, bir metre genişliğinde taşlık alanın camla kapatılmış olmasıdır. Burası Mervârid'in girerek kaybolduğuna inanılan yerdir.⁶⁶⁹ (Bkz. Fotoğraf 10)

Zerdüştiler her yıl ferverdîn ayının amordâd gününden hûr gününe kadar beş günlük süre boyunca burayı ziyaret ederler. Bu, Miladi Takvim'de martın son haftasına denk gelir. Ziyaretgâh'ta pâ-yı pîr görevini yapan Zerdüşti aile yaşamaktadır. Adı Behrâm olan altmışlı yaşlardaki pâ-yı pîr, bu görevi babasından devralmış ve ailesiyle birlikte kırk yıldır bu görevi yürütmektedir. Burasının kendilerince kutsal bir yer olduğunu belirten pâ-yı pîr, gözleriyle şahit olduğunu⁶⁷⁰ söylediği şu olayı aktarmıştır:

Yaklaşık otuz yıl önce, gözleri görmeyen bir Müslüman, şifa bulmak için Şiî Müslümanlarca kutsal kabul edilen Meşhed'deki İmam Rıza Türbesi'ne giderek dua etti. Bunun, derdine çözüm olmaması üzerine bu kişi, dua etmek üzere Pîr-i Herîşt'e geldi. Ertesi günü gözleri açıldı.

Zerdüştiler yılda bir defa buraya gerçekleştirdikleri ziyaretten sonraki gün, *Hîrombâ* denilen tören için Şerîfâbad Köyü'ne giderler.⁶⁷¹ Yılda iki dönemde Hîrombâ Töreni icra edilir. İlk Pîr-i Herîşt ziyaretinden hemen sonra, diğeri bundan üç hafta sonradır. Bu tören hakkında Hîrombâ Töreni kısmında detaylı bilgi verilecektir.

⁶⁶⁸ Ziyaretgâh alanlarındaki mabedlerde keleğin şekli, büyüklüğü ve yapılış malzemesi farklıdır. Bazı mabedlerde kelek ateşdân şeklinde olup mermerden yapılmışken, bazılarında masa şeklindedir ve demirden yapılmıştır. Keleğin ortasında ateşdân bulunur, Zerdüştiler mabede geldiklerinde mum, çıra ve tütsülerini yakar, üzerine bırakırlar. Ayrıca yanlarında getirdikleri kuruyemiş, şekerleme ve kurabiye tarzı yiyecek maddelerini keleğin üzerindeki ateşdânın yanına koyarlar. Üzerinde *Avesta* okunarak kutsallaşan bu yiyecekler, sonradan diğer Zerdüştiler tarafından teberrük niyetine alınıp yenilir. Bkz. Hurşidyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 207.

⁶⁶⁹ Bkz. Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 113-116.

⁶⁷⁰ Bekçi olayı anlatırken, “Gözlerimle şahit oldum” cümlesini söylerken olayın doğruluğunu ve kesinliğini vurgulamak için sağ elinin iki parmağıyla gözlerini işaret etti.

⁶⁷¹ Behrâm Bihmerdi, *Görüşme*, (30. 07. 2014).

Her ne kadar günümüzde mevcut olmasa da geçmişte Pîr-i Herîşt ziyareti sırasında kurban kesmek Zerdüştlilerin önemli uygulamasıydı. Rustem Mihmandar'la yaptığımız görüşmede o, geçmişte kendisinin burada kesilen kurban etlerinden yediğini ifade etmiştir.⁶⁷²

b. Sit-î Pîr Ziyaretgâhı

Sit-î Pir Ziyaretgâhı, Yezd şehrinin doğusunda, Meryemâbad Köyü'ne yakın bir noktadadır. Geçmişte yerleşim yerlerine uzak konumda olan Ziyaretgâh şehrin büyümesiyle yerleşim alanı içine kalmıştır.⁶⁷³

Bu ziyaretgâhın ortaya çıkışı, önceden açıkladığımız üzere, III. Yezdegird'in karısı Ketayûn'a dayandırılır. Rivayete göre, düşmanın takibinden kaçan Ketayûn, kucağında bir çocukla, içi su dolu kuyudan başka şeyin olmadığı alana ulaşır. Düşmandan kurtulmak için dua eder. Tanrı duasını kabul eder, onu yanına alır ve bu yerde gözden kaybolur.⁶⁷⁴ Başka rivayette burada kaybolan, Mihrbânu adında kızı olan Mehsitî denilen bir kadın olduğu geçmektedir. Mehsitî, kızı Mihrbânu'yu Yezd'in Mûbedi Keykubâd'a teslim eder ve kendisini söz konusu kuyuya atar. Düşman askerleri peşinden gelip bakar, kuyudan ona dair iz bulamazlar. Şaşkınlıkla *bulunmadı, tespit edilmedi* anlamına gelen *hest û budî* lafzını tekrar ederler.⁶⁷⁵

Ziyaretgâh alanın belirlenmesi ve burada ilk yapının inşa edilmesi başka hikâyeyle açıklanmaktadır. Buna göre, İran'ın Müslümanlar tarafından fethinden sonra, dini üzere kalmayı tercih eden bir Zerdüşti, İmam Rıza Türbesi'nin bulunduğu Meşhed'e gider. Dönemin şer'î kuralları, bir Zerdüştinin ziyaret amacıyla buraya gelmesini yasaklamıştır. Şehirde bu kişinin Müslüman olmadığı anlaşılır, yakalanır ve yargılanır. Sonraki gün, idam edilmek üzere hapse konulur. Bu kişi, gece boyunca huzursuzdur, kendisini kurtarması için Tanrı'ya dua eder. Bir süre sonra uykuya dalar, rüya görür. Rüyasında yeşil, beyaz elbiseler giymiş birkaç kişi yanı başında durmuştur. Adamlar, ona: “*Hepimiz biriz, duan kabul edildi, gözlerini aç ve sana söylediğimiz mukaddes yerde, bir ziyaretgâh kur*” derler. Adam, gözünü açtığında kendisini kuyunun başında bulur, ayağa kalkar. Korkar, düşünmeye başlar. O dönemde Zerdüştlilerin yapı inşa etmeleri yasaktır. Yezd'e gider, başından geçenleri ileri gelen Müslüman din

⁶⁷² Rustem Mihmandar, *Görüşme*, (18.07.2015).

⁶⁷³ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 57.

⁶⁷⁴ Belivânî, *Mecmuâ-yi ez Ziyaretnâmi û Çigûnegi-yi Bergüzâri-yi Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, s. 4.

⁶⁷⁵ Heyderî ve Mihrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 116-118.

adamlarına anlatır. Onlar, olayın doğruluğunu teyit etmek için Meşhed'deki bir din adamıyla iletişime geçerler. Olayın doğruluğu anlaşılnca alanda bina yapmasına izin verirler. Adam da Sit-i Pîr olarak bilinen kuyunun başında yapıyı inşa eder.⁶⁷⁶

Tarihi kaynaklara göre ise bu yapı, Yezd şehrindeki halkın yıllık ödeyeceği vergiyi belirleyen II. Yezdegird'in (399-421) erkek çocukları tarafından gelirin toplandığı bir merkez olması için inşa edilmiştir.⁶⁷⁷

Günümüzde bu yeri, Zerdüştiler aslanların kalesi anlamına gelen *Kal'e-i Esedân* veya *Kal'e-i Hest û Budî*, Müslüman halk ise hakaret içeren anlamda burayı *Kal'e-i Kumarbazân* (Kumarbazlar Kalesi) olarak isimlendirir. Ziyaretgâhın yerleşkesi, bin iki yüz metrekare üzerine kurulmuş, dört köşeli kale görünümündedir. Kale duvarları, üzeri çamur ile sıvalı ve içerisi görülmeyecek şekilde yüksektir. Her köşede, yuvarlak bir kule yer alır. Ziyaretgâh binasının doğu yönündeki giriş kapısından, kapıları farklı yönlerdeki eyvanlara açılan merkezi alana gelinir. Eyvanların birinde *Kutsal Kuyu* vardır, bir diğerine iki masanın üzerine konulmuş, ipleri sarılı ahşap kuyu çıkırığı konulmuştur. Bunlar, ziyaretgâhla ilgili mitolojik hikâyeyi sembolize eden araçlar niteliğindedir. Burada ayrıca iç içe giren çok sayıda başka oda ve salon yer alır. Mabet, bu odaların birindedir. Mabet, yaklaşık on beş metrekare büyüklüğündedir. Ortasında bir metre yüksekliğinde olan kelek vardır. Mabet odasının hemen yanında, saklanma yerini andıran iki küçük oda daha yer alır.⁶⁷⁸

Zerdüştiler her yıl, Yeni Takvim'e göre, hordâd ayının eştâd gününde burayı ziyaret ederler. Bu, Miladi Takvim'de haziranın ikinci haftasında bir güne denk gelir. Ziyarete gelenlere geleneksel yemeklerden oluşan bir sofranın serilmesi ve diğer birtakım hazırlıkların yapılması burasıyla ilgili önemli uygulamalardandır. Bunun için bir grup Zerdüşti, ziyaret günü sabah erkenden Sît-i Pîr'e gelir. Bunlar, imece usuluyla ilk önce yemek hazırlarlar. *Sîrug* ve hububattan yapılan *kolkol* denilen yemek sofranın baş yiyecekleridir.⁶⁷⁹ Sîrug bir çeşit yağlı ekmektir. İlk önce ekmek hamuru tarzında hamur hazırlanır, sonra hamur yumak haline getirilir. Sîrug yapacak kadın, avuç içine biraz susam veya başka sıvı yağ sürer, sonra hamur yumağını havada tabak gibi çevirir. Geniş, ince şekil almış hamuru içinde kızgın yağ olan tavanın içine koyar. Diğer bir

⁶⁷⁶ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 116-117; http://hamazoor.com/persian/index.php?option=com_content&task=view&id=1464&Itemid=155, (13.16.2012).

⁶⁷⁷ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 118.

⁶⁷⁸ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 119-120; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 57.

⁶⁷⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=7354>, (15.06.2012).

kadın ağaç çubukla, pişmesi için yağ içinde onu dönderir. Ön yüzü kızardıktan sonra arkaya çevirir, iyice kızardıktan sonra yağdan çıkarır.⁶⁸⁰ Yezd'li Müslümanlar buna *sûrek* der. Ekmek, yağda kızardıktan sonra onu ya hemen çıkararak şerbetin içine batırır, ya da üzerine şeker serpmek suretiyle tüketirler.⁶⁸¹ Zerdüştiler, ölümler için yapılan törenlerde hazırladıkları sîrugu sade, bayramlarda ise üzerine bir miktar şeker veya kakule tozu serperek yerler. Kirman'lı Zerdüştiler sîrugu kısaca *sîru* olarak isimlendirirler.⁶⁸² Sîrug, Zerdüştilerin temel yiyeceklerinden biridir, başka tören, günlerde de hazırlanır. Zerdüştiler Ziyaretgâh'taki sofraya bu iki yiyecek dışında, sofraya etli yemekler, yeşillik, karpuz gibi meyveler de koyarlar.⁶⁸³ Ziyaretçilerden yemek sonra ibadet etmek isteyenler, mabede giderler.⁶⁸⁴

Bazı yıllarda Sit-î Pîr'de kültürel faaliyet olarak konferanslar düzenlenir. Örneğin, 2002 yılında Süleymaniye Üniversitesinden *Avesta* el yazmaları üzerine araştırmalar yapan bir profesör, buraya getirtilmiş ve konferans verdirilmiştir.⁶⁸⁵

c. Pîr-i Sebz (Çek Çek) Ziyaretgâhı

Burası, Yezd'in kuzeybatısında şehre yaklaşık altmış beş kilometrelik mesafede, Âhek-i Çek Çek denilen yüksek ve dik bir dağın eteğinde kurulmuştur. Alanın yönetimi, Şerifâbad Zerdüştiler Meclisine aittir.⁶⁸⁶

Ziyaretgâhın ortaya çıkışı, III. Yezdegird'in kızı Nîkbânu'ya nispet edilir. Bazı yerlerde, Ziyaretgâh'la ilgili hikâyede adı geçen III. Yezdegird'in kızının adı, Nîkbânu olarak geçerken, bazı kaynaklarda Hayatbânu olarak geçer. Nîkbânu, düşmandan kaçır, Ziyaretgâh'ın bulunduğu alana ulaşır. Uzaktan düşmanın karaltısını görür, ağlayarak kurak dağa tırmanır. Düşmanın yaklaştığı sırada, bütün içtenliğiyle yüksek sesle şöyle haykırır: “*Ey şefkatli anne, beni kucağına al, düşmandan kurtar*”. Dağda aniden yarık açılır, o yarığa girerek kaybolur. Sahneyi, düşman askerleri hayretler içinde izlerler. Bir süre sonra dağdan, yetim çocuk gözyaşları gibi su damlamaya başlar. Nîkbânu, kaybolduktan bir müddet sonra onun kaybolduğu yerin yakınında bir çoban, sürüsünü kaybeder. Uzun aramalardan sonra susuzluktan, açlıktan yorgun düşer ve suyun damladığı yere ulaşır. Su içer, dinlenir ve burada uykuya dalar. Rüyasında, sürüsünün

⁶⁸⁰ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 65.

⁶⁸¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 294.

⁶⁸² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 27.

⁶⁸³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7354>, (15.06.21012).

⁶⁸⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 57.

⁶⁸⁵ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7356>, (14. 06. 2012).

⁶⁸⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 58.

etkileyici bir kadının yanında olduğunu görür. Kadın ona, bu alan içinde mumla çırının yandığı bir yapı kurulmasını insanlara haber vermesini söyler. Uyanır bir de bakar ki sürüsü yanı başında otlamaktadır. İstenileni yapar ve halk yapıyı inşa eder.⁶⁸⁷

Ziyaretgâh yerleşkesinde, en üst tarafta mabet binası, onun aşağısında katmanlar halinde inşa edilmiş çok sayıda hayle yer alır. Mabet, dağdaki yarığa dayalı inşa edilmiştir. Mabedin, üzerinde Pers asker kabartmasının olduğu sarı, demir, iki kanatlı büyük kapısı vardır. Kapıdan sonra, üç mermer basamakla iki odadan ilkinе ulaşılır. Mabedin mermer zemini, diğer mabetlerin aksine halıyla serili değildir. Buna rağmen, mabede girilirken ayakkabının çıkarılması gerekmektedir.

İlk oda kare şeklindedir, burada üç sütun, kökleri odanın içinde dalları dışarıya uzanan iki kalın çam ağacı bulunur. Mabedin asıl bölümü, birinci odadan otuz santimetre yükseklikteki ikinci odadır. Bu odada, mabedin bir bölümü dağın siyah taşlarına yaslanmıştır. Odanın tavanın yarısı, dağın yukarıdan dışa doğru uzayan taşlarından oluşurken, diğer yarısı demirden yapılmıştır. Odanın ortasında, çok yapraklı çiçeği andıran demirden yapılmış bir kelek yer alır. Keleğin çevresinde, yaprak şeklinde on iki küçük kâse, ortasına ateşdân yerleştirilmiştir. Keleğin batı tarafındaki taş duvar, uyularak içinde pencere tarzı yapı oluşturulmuş. Pencerenin içine, üzerinde üç çırının yandığı, demirden aparat yerleştirilmiş. (Bkz. Fotoğraf 11)

Keleğin iki metre ötesine, dağın odanın içine doğru uzayan yukarıdaki taşların arasından su damlar. Damlayan suyun toplanması için zemine plastik leğen konuludur. Bu su, ambarda depolanır içme ve ağaçların sulanmasında kullanılır. Müslümanlar, Ziyaretgâhı mabedin içine damlayan sudan dolayı, kısaca *Çek Çeku* olarak isimlendirirler. Farsçada *çekîden* fiili damlama anlamına gelmektedir, bu anlamda suyun damladığı yer kast edilir.⁶⁸⁸ Zerdüştiler alanın yeşilliğine vurgu için yeşil anlamına gelen sebz kelimesini kullanarak, buraya Pîr-i Sebz demeyi tercih ederler.

Zerdüştiler, her yıl hordâd ayının eştâd gününden anârâm gününe kadar beş günlük sürede burayı ziyaret ederler. Bu, Miladi Takvim’de haziranın üçüncü haftasına denk gelir. Ülkenin her yerinden Pîr-i Sebz’e gelen Zerdüştiler, burada kaldıkları süre boyunca ibadet dışında gelenekselleştirdikleri birçok aktiviteyi yaparlar. Bunların başında, burada önceden tanışmış Zerdüştilerin birbirini ziyaret etmeleri ve bir araya

⁶⁸⁷ Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, ss. 164-165; Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 111-112; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 267.

⁶⁸⁸ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 58-59; Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 111-113.

gelmeleridir. Yaşlılar, dersler çıkarmaları için topladıkları gençlere, ölmüş Zerdüştilerin önemli hatıralarını anlatırlar. Bazı haylelerde, Zerdüşti aydınlar, kültürel, toplumsal ve bilimsel konulara ilişkin konuşmalar yapar, Zerdüş'tün eğitim yöntemi konusunda nasihat verirler. Zerdüştilerin buradaki diğer geleneksel uygulaması, aileleriyle birlikte ziyarete katılmış yeni nişanlı çiftlerin, nişanlandıklarını insanlara ilan etmeleridir. Nişanlılar, içinde tatlı çeşitleri olan, üzeri yeşil folyoyla kaplı paketi beraberinde getirir, dağıtırlar. Sonraki gün, akrabalar ile tanıdıklar yeni nişanlı çiftin olduğu haylede toplanırlar. Çifti, arbane, şarkı ve alkış eşliğinde mabede götürürler. Yeni damatla gelinin mutluluğu için, yanlarında getirdikleri paketi açar, içindeki tatlıları oradakilere ikram ederler. Zerdüştiler, bazen nişan ve Sudrepûşî gibi törenlerini de Pîr-i Sebz'de düzenlerler.⁶⁸⁹

d. Pîr-i Nâristani Ziyaretgâhı

Pîr-i Nâristani, Yezd'in doğusunda şehre otuz kilometrelik mesafededir. Burası, Meryemâbad Zerdüştiler Meclisinin sorumluluğundadır.⁶⁹⁰

Ziyaretgâh'ın ortaya çıkışı, mitolojide III. Yezdegird'in oğlu şehzade Erdeşîr'e dayandırılır. Buna göre şehzade Erdeşîr ile annesi düşmanın takibinden kurtulmak için Yezd'in doğusuna doğru kaçarlar. Belli mesafeden sonra, annesinden ayrılan Erdeşîr, Durbîd Dağı'na doğru gider, Ziyaretgâh'ın bulunduğu yerde düşman yakalamak üzereyken kendisini kurtarması için Tanrı'ya dua eder. Duası kabul edilir düşmanın gözü önünde kaybolur.⁶⁹¹ Daha sonra bir Zerdüşti avcı, ceylanın peşine düşer. Ceylan bazen kendisini gizler bazen gösterir, sonunda Ziyaretgâh'ın bulunduğu alanda tamamen kaybolur. Avcı, ceylanın kaybolduğu yere ulaştığında bol miktarda suyla yeşil alan görür. Yorgun avcı sudan içerken uyuya kalır, rüyasında Erdeşîr'i görür. Erdeşîr ona, buranın kutsal bir yer olduğunu söyler, ondan burada Pîr-i Nâristani adında ziyaretgâh kurulmasını insanlara haber vermesini ister. Bunu yaparsa, kendisiyle buraya gelip ateş yakan, adakta bulunan ve dua eden herkesin arzusuna kavuşacağını belirtir.⁶⁹²

Sonradan buranın kutsallığını gösteren başka hikâyeler üretilmiştir. Bunlardan birine göre, 1901 yılında Yezd'in Meliki, Ziyaretgâh alanında bulunan çınar ağacını kestirir. Ağacın kesilmesiyle Melik'in gözleri kör olur, hiçbir ilaç derdine çare olmaz.

⁶⁸⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 59.

⁶⁹⁰ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 84.

⁶⁹¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 380-381; Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, ss. 161-162.

⁶⁹² Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, s. 162; Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 121-122.

Emrinde çalışan Zerdüşî bir işçi, bu felaketin çınar ağacını kestirmesi sonucu başına geldiğini, şifa bulması için tövbe etmesi ve Pîr'e özrünü sunup, onun rızasını alması gerektiğini söyler. Melik, gizlice tavsiyeye uyar. Dua eder, adakta bulunur bir mûbede, *Avesta*'dan *Behrâm-ı Yeşt*'i okutur. Sonuçta, bir gözü açılır, diğeri işlediği suçun cezası olarak kör kalır. O, kestirdiği çınar ağacını parçalatır, parçaları da Zerdüşî ziyaretgâhlarda yakılması için gönderir.⁶⁹³

Bu hikâyenin, diğeri bir varyantı vardır. Hikâyeyi, olayın kahramanı Yezd'deki Zerdüşî köyü olan Aliâbad'ın büyüklerinden Rustem Sûruş anlatır. Olay, 1906 yılında gerçekleşir. O dönemde Ziyaretgâh alanına, gökten kutsal ve herhangi madde olmaksızın yanan ateş iner. Ateşi görmek için Destûr'un evinde banyo yapmak, beyaz elbise giymek ve ondan yazılı izin almak gereklidir. Rustem Sûruş, ateşi görmek için bir gün Destûr'un evine gider ve orada Yezd'in Meliki'ni görür. İkisi orada banyo yapar, beyaz elbise giyer, beraber ateşi görmeğe giderler. Onun anlatımına göre melik, Zerdüşî kutsal değerlerine inan birisidir. Ateş iki-üç ay sonra tekrar gökyüzüne yükselerek kaybolur.⁶⁹⁴

Ziyaretgâh alanındaki yapılar, derin bir vadide olduğundan uzaktan bakıldığından görülmez. Mabet, vadinin en derin noktasındadır dışarıdan kare şeklinde, bağımsız ve tek odalı görülür. İçeri girildiğinde böyle olmadığı anlaşılır. Yapı, dağa yaslanmıştır, tavanı büyük oranda dağın üstten çıkıntılı taşından oluşur. Binanın biri doğu, diğeri batıda iki giriş kapısı ve batı tarafında bir penceresi vardır. Girişte dikkati çeken, kuzey tarafında kökü içeride dalları pencereden dışarıya uzanan kutsal mersin ağacıdır. Mabedin asıl bölümü, Şehzade Erdeşîr'in kaybolduğuna inanılan dağ tarafındaki büyük yarıktır. Zerdüşîler, mabede geldiklerinde buraya doğru durur ve dua ederler. Yaktıkları mumla çıraları buraya koyarlar. Yarığın hemen önüne, küçük kelek yerleştirilmiştir. Mabedin dışında kuzey yönünde, içerideki mersin ağacının dışarıya uzanan dallarıyla çevrelenmiş küçük ve yuvarlak havuz yer alır.⁶⁹⁵

Zerdüşîler, tîr ayının spendormez gününden, âzer gününe kadar beş günde burayı ziyaret ederler. Bu, Miladi Takvim'de haziran ayının dördüncü haftasına denk

⁶⁹³ Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, ss. 162-163.

⁶⁹⁴ Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, s. 163.

⁶⁹⁵ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 122-123; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 84; Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, s.162.

gelir. Ziyarete gelenler Tanrı'ya ibadet eder, şükürlerini sunarlar. Vatanı ve insani değerler için canını vermiş olanların ruhlarına ve fraveherlerine selam gönderirler.⁶⁹⁶

e. Pîr-i Bânu/ Parsbânu Ziyaretgâhı

Bu Ziyaretgâh, Yezd'in kuzeybatısında, şehre yüz yirmi kilometrelik mesafede, Zercû denilen dağ silsilesinin eteklerindeki bir derenin kenarındadır. Buranın sorumluluğu Şerifâbad Zerdüştiler Meclisine aittir.⁶⁹⁷

Ziyaretgâh'ın çıkışı, hikâyede III. Yezdegird'in kızı Parsbânu'ya nispet edilir. Mitolojiye göre düşman ülkeyi işgal eder, katliam ve yağmaya başlar. Parsbânu, esir olmamak için kaçır, düşman peşine düşer. Parsbânu, sonunda Akdâ denilen yerin yakınındaki dağlara, susamış ve yorgun şekilde ulaşır. Burada bir çiftçiden su ister. Çiftçinin yanında su yoktur, yanındaki inekten süt sağıp vermeyi teklif eder. Kaba sütü sağlar, kap dolmak üzereyken inek çifte atar sütü döker. Parsbânu, ineğe beddua eder ve susuzluktan kurumuş dudaklarla dağa doğru kaçmaya başlar. Ulaştığı yerde gizlenecek yer bulamaz. Düşman kendisini yakalamak üzereyken, Tanrı'ya kendisini kurtarması için dua eder. Duası kabul edilir, dağda yarık açılır. Kendisini bu yarığa atar, ondan hemen sonra yarık birleşir. Atlarken, düşmanın tuttuğu başörtüsünden yarısı yarığın dışında kalır. Uzun yıllar sonra gözleri görmeyen bir adam oradan geçer. Yarısı dışarıda olan başörtünün bulunduğu yerde, dinlenmek için oturur ve uykuya dalar. Rüyasında, gözlerinin göreceği müjdesini veren, burada ziyaretgâh kurmasını söyleyen nur yüzlü bir kadın görür. Uyanınca gözleri açılır, orada Parsbânu adında ziyaretgâh kurar. İbadet eder, adak adar ve başından geçenleri insanlara anlatır. Bunu duyan dua etmek, kurban kesmek, adakta bulunmak ve hoş vakit geçirmek için buraya gelir.⁶⁹⁸ Rivayete göre, Parsbânu'nun dışarıda kalan başörtüsü, ziyarete gelenler tarafından teberrük niyetine parçalanarak götürülür. Sonuçta, Parsbânu'nun kaybolmasından geriye yarıktan küçük bir iz kalır.⁶⁹⁹

Zerdüştiler, hikâyede geçen inek hadisesinden dolayı, eskiden Ziyaretgâh alanında inek kurban ederlerdi. Bu uygulama, ineğin Parsbânu'ya verilecek süt kabını

⁶⁹⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 84;

<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12328>, (28.06.2014).

⁶⁹⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 88-89.

⁶⁹⁸ Şahmerdân, *Perestîşgâh-ı Zertoştîyân*, ss.166-167.

⁶⁹⁹ Belîvânî, *Mecmuâ-yî ez Ziyaretnâmî û Çîgûnegî-yî Bergüzâri-yî Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, s. 5; Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 107-108.

dökmesinden ona verilen ceza niteliğindeydi. Tören Zerdüşîî dininde kurbanın olmadığı gerekçesiyle Manekcî tarafından kaldırılır.⁷⁰⁰

Ziyaretgâh, diğerlerine göre daha düz alanda, mevsimlik derenin kenarındadır. Alanın en belirgin yapısı, üzerinde Fraveher sembolü nakşedilmiş, alt tarafı seramikle süslenmiş beyaz kubbesiyle mabettir. Mabedin doğu yönünde olan giriş kapısının hemen önünde, sütunla ikiye ayrılmış küçük eyvan yer alır. Burada biri mabedin, diğeri Zerdüşîî ailenin oturduğu eve açılan iki kapı konumludur.⁷⁰¹ Mabedin giriş kapısının üst tarafı, üzerinde Fraveher sembolü, Zerdüşîî'nin sözleri olan mavi seramikle süslüdür. Giriş kapısından salona, buradan da mabedin asıl odasına gelinir. Mabed, hava sirkülasyonunu sağlayan ortasında delik olan kubbe tavana sahiptir. Duvarlarda Zerdüşîî'nin resimlerinin bulunduğu dışarıya kapalı çok sayıda pencere vardır.

Odanın ortasına kelek olarak kullanılan dört ayaklı, bir metrekare büyüklüğünde mermer masa yerleştirilmiştir. Keleğin altı, mermersiz ve taşlıktır. Burası, Parsbânu'nun kaybolduğuna inanılan yerdir. Mabede girenler keleğe ve altındaki taşlık alana özel ehemmiyet verirler. Keleğin üzerinde çıra yakar, yanında dua ederler.⁷⁰² (Bkz. Fotoğraf 12)

Zerdüşîîler her yıl, tîr ayının mihr gününden verehrâm gününe kadar beş gün burayı ziyaret ederler. Bu, Miladi Takvim'de temmuz ayının ilk haftasına denk gelir.⁷⁰³ Bazı Zerdüşîî aileler aynı dönemde sırasıyla, ilk önce Pîr-i Sebz'i ardından Pîr-i Bânu ve Pîr-i Herişîî'i ziyaret eder, bu ziyareti de *ziyaret dûrı* olarak isimlendirirler.⁷⁰⁴

f. Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı

Zerdüşîîlerin altı önemli ziyaretgâhlarından biri de Pîr-i Nârikî'dir. Pîr-i Nârikî, Yezd şehrinin doğusunda, şehre elli beş kilometrelik mesafededir. Alanın sorumluluğu, Küçe-i Büyük Zerdüşîîler Meclisine aittir.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Şahmerdân, *Perestîşgâh-ı Zertoştîyân*, s. 167; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 376.

⁷⁰¹ Kaynaklarda Ziyaretgâh'ta birkaç nesil pâ-yı pîr görevini yapmış aileyle ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Bu ailenin son ferdi, adı *Şirincihangîr Reşidî*, kısaca kendisine *Hâdim-i Parsbânu* denilen Zerdüşîî kadındır. *Şirincihangîr Reşidî*, miras aldığı kutsal görevi, yirmi yıl eşiyile birlikte yürütür. Önce eşi, yakın zamanda kendisi ölür. Kendilerinden sonra bu mirası devam ettirmeleri gereken çocukları, Şerîfâbad Zerdüşîî Melisine başvurur, görevi devam ettiremeyeceklerini görevin başkasına devredilmesini isterler. Ziyaretimiz sırasında görevi, altmışlı yaşlarda başka bir Zerdüşîî aile yürütüyordu. <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=6531>, (14.02.2012).

⁷⁰² Bkz. Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 109-111; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 88-89.

⁷⁰³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4656>, (9.07.2011)

⁷⁰⁴ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 376.

⁷⁰⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 88-90.

Buranın kutsallığı, önceden belirtildiği üzere III. Yazdegird'in gelini Nazbânu'ya dayandırılır. Hikâyeye göre, İran Araplar tarafından fetih edilince Nazbânu, bulunduğu yerden Yezd'e gitmek üzere hareket eder. Şehre yakın noktada, Yezd'in karmaşa içinde olduğunu öğrenir ve yolunu değiştirir. Kaçmaya başlayan Nazbânu'dan haberdar olan düşman, onu yakalamak için peşine düşer. Dereizencîri denilen bölgeye doğru giden Nazbânu, buraya ulaşır ve buradaki yüksek dağlara tırmanır. Hiçbir yerde saklanacak yer bulamaz. Gizlenecek yeri olmayan çorak dağlara beddua eder ve yönünü değiştirir. Gîgûn Vadisi'ne doğru gider, onun karşısındaki Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'nın bulunduğu dağa ulaşır. Düşmanın kendisine yaklaştığını gören Nazbânu, bütün içtenliğiyle kendisini kurtarması için Tanrı'ya dua eder. Duası kabul edilir, bulunduğu noktada düşmanın gözü önünde yok olur. Ondan sonra bu kuru, otsuz, ağaçsız ve kurak yerde berrak bir su akar, alanı yeşillendirerek canlandırır.

Bir gün çölde dolaşan bir adam, su kaynağının bulunduğu bu yerde mola verir, uykuya dalar. Rüyasında, burada ziyaretgâh kurmasını söyleyen Nazbânu'yu görür. Adam söyleneni yapar, böylece Ziyaretgâh ortaya çıkar.⁷⁰⁶ Zerdüştiler, Nazbânu'nun saklanacak yer bulamadığı için beddua ettiği Dereizencîri'e yakın olan dağların yanında geçtiklerinde, kötü olayın hatırasına buraya taş atarlar.⁷⁰⁷

Ziyaretgâh, tırmanamayacak derecede dik Nârikî Dağı'nın eteğindeki vadide kuruludur. Alandaki mabet, kare şeklinde çok amaçlı bir binanın içindedir. Binanın girişi, güney yönündedir. Ön tarafında ziyarete gelenlerin arabalarını park ettikleri alabildiğince uzun, hafif meyilli alan vardır. Binanın girişinde, siyah taşlardan yapılmış, üstü açık, sekiz basamaklı balkon yer alır. Balkonun üstüne, ziyaret boyunca odunla beslenerek yanan sacdan barbekü yerleştirilmiştir. Demir olan giriş kapısı, sarı ve iki kanatlıdır. (Bkz. Fotoğraf 13)

Giriş kapısından, koridora çıkılır. Koridorun sonunda, dört tarafa açılan kapıların olduğu merkezi alan yer alır. Doğu yönündeki kapılar, mutfak ve büyük ambara, batıdaki pây-ı pîrin odasına, kuzeydeki mabede açılır. Mabedin ortasında ateşdân şeklinde mermerden büyük kelek vardır. Odanın batı yönünde, başka alana açılan kilitli yeşil kapının bulunduğu koridor bulunur. Mabede gelenlerden bazıları, bu koridora

⁷⁰⁶ Şahmerdân, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, ss. 163-164; Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 123-124.

⁷⁰⁷ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 371; Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 124.

gider oturur, mum ve çıra yakarlar. Mabedin içinde bulunduğu yapının batı yönünde, çok amaçlı büyük salon, lavabo ve çeşmeler vardır.⁷⁰⁸

Zerdüştiler, her yıl amordâd ayının mihr gününden verehrâm gününe kadar burayı ziyaret ederler. Bu tarih, Miladi Takvim’de ağustos ayının ilk haftasına denk gelir.

Zerdüştiler Tahran’dan Ziyaretgâh’a otobüslerle yaklaşık on saat süren yolculukla giderler. Yolculuk baştan sona hareketli müzikler eşliğinde kadın-erkeklerin rakısıyla geçer. Otobüs Tahran’ın dışına çıkar çıkmaz, dışarıdan görülmemesi için perdeler çekilir, özel ışıklandırma sistemi açılır ve yüksek sesle hareketli müzikler çalınır. On yaşından yetmiş yaşına kadar herkes müzik eşliğinde hareket halindeki otobüsün koridorunda raks eder. Din adamı dâhil oturan yolcular, buna alkışlarla tempo tutar ve birbirini katılımda bulunması için teşvik ederler.⁷⁰⁹

Farklı şehirlerden gelenler, Ziyaretgâh alanındaki haylelerden birine yerleşir. Eşyalarını hayleye bırakan bir kısım Zerdüşti, kıyafetlerini değiştirdikten sonra ibadet etmek için mabede giderler. (Bkz. Fotoğraf 14)

Akşam salonda yapılan bir programla ana okul düzeyinden doktora düzeyine kadar başarılı Zerdüşti öğrencilere birtakım ödüller verilir. Ziyaretgâh alanı gece yarısına doğru, gerek dışarıdan gerekse Yezd’den özel arabalarıyla gelenlerle dolar. Gece yarısında ise yoğun, yorucu geçen bir günden sonra uyumak için herkes haylesine gider. Haylede kadın-erkek aynı alanda, kilim üzerinde yan yana yatar.

Sabah kahvaltıdan sonra haylede *çekûdûlı* denilen oyun oynanır. Bu oyunun asıl adı, *testi falı* anlamına gelen *fâl-ı kûzı*’dır. Oyunun geleneksel şekli, *dûlı* denilen testiyle oynanır. Bunun için oyun çekûdûlı olarak tanınmıştır.⁷¹⁰ Ziyaretgâh’ta geleneksel şeklinden biraz farklı oynanır.⁷¹¹ Önce on beş yaşlarda bir kız seçilir. Ona bir kutu verilir ve kutu yeşil örtüyle örtülür. Ortamdakiler, yüzük, küpe, toka, demir para veya başka eşyasını kutunun içine atarlar. Eşya yerine orada bulunanların isimleri, küçük kâğıtlara yazılarak kutuya atılması şeklinde başka yol da tercih edilebilir. Kız, kutuyu

⁷⁰⁸ Bkz. Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 125-126.

⁷⁰⁹ İlk seferimizde, perdelerin iyi çekilmemiş olmasından otobüsteki kadın erkekli rakısı gören sürücüler, bunu öndeki polis noktasına şikâyet etmişti. Polis, şikâyetin doğruluğunu tespit etmek için otobüsü durdurarak kontrol etti. İran’da, insanlar sosyal hayatta dini kurallara riayet etmek zorundadır. Bu kurallardan ikisi, kadın-erkeğin birlikte oynama yasağı ve kıyafetlerin dine uygun olmasıdır. Bunun için yolculuğumuz sırasında, polis kontrol noktalarına yakın yerlerde, Zerdüşti kadınlar, başlarını kapatıyor ve raksa ara veriyorlardı.

⁷¹⁰ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 87.

⁷¹¹ Bu oyunun geleneksel şekli için *Tîrgân Bayramı* maddesine bakınız.

alır, ortaya oturur. Yaşlı kadınlardan biri, her seferinde iki beyit okur, diğer birisi def çalarak ona eşlik eder. Kucağında kutu olan kız, her okumadan sonra kutudan bir eşyayı veya ismi çeker. Eşya veya isim, kime aitse okunan beyitin ifade ettiği anlamın onunla ilişkili olduğu kabul edilir. Talihli kişi, ortaya geçer kısa süreliğine raks eder, diğerleri alkışlarla tempo tutar. Kutudaki eşya veya isimler bitinceye kadar oyun devam eder. Oradakilerin alkış, gülme sesleriyle oyun son bulur. (Bkz. Fotoğraf 15)

Öğlene doğru ayrılma zamanı gelir. Bazı Zerdüşîler pîrle vedalaşmak için son defa mabede giderler. Dönüş de gelişte olduğu gibi eğlenceyle geçer.⁷¹²

g. Âzergüşasp Ateşkedesi

Âzergüşasp Ateşkedesi, Pîrlere nazaran ikinci derecede kutsal mekân konumundadır. Özellikle Tahran'daki Zerdüşîler, her yıl burayı ziyaret ederler. Az da olsa başka şehirlerden ziyaretler gerçekleşir.⁷¹³

Ateşkede, İran'ın Batı Azerbaycan bölgesinde Takistan şehrinin kuzeydoğusunda şehre elli kilometrelik mesafede, Urmiye Gölü'ne yakın konumdadır. İran Platosu'nun en meşhur, en büyük ateşkedesi olan Âzergüşasp'ın tarihi, Sasaniler dönemine dayanır. O dönemde bu ateşkede, üç katmanlı toplumda askerlere aittir.⁷¹⁴ Burası sonradan İlhanlılar Devleti (1156–1336) zamanında *Taht-ı Süleyman* ismini alır. 2004 yılında UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası'na kaydedilir.⁷¹⁵ Günümüze ateşkedenin sadece kalıntıları ulaşmıştır.

Tahranlı Zerdüşîler, yılda iki tarihte burayı ziyaret ederler. Bunlardan biri, şehriyer ayının vehmen günüdür. Bu, Miladi Takvim'de eylül ayının üçüncü haftasına denk gelir. Bu tarihte, Zerdüşî kurumları tarafından Tahran'dan başlayan iki günlük tur yapılır, burada Gâhanbâr Töreni düzenlenir.⁷¹⁶

İkinci ziyaret tarihi, mihr ayının râm ve bâd günleridir. Bu, Miladi Takvim'de ekim ayının ikinci haftasına denk gelir. Buna, *Enerji Günü* denilir. Zerdüşîlere göre bu ateşkede, yılın belirli dönemlerinde dünya enerjisinin içinde devridaim ettiği boğaz niteliğindedir. Bunun için Zerdüşîler bu durumun, yirmi dört saat devam ettiğine inandıkları Enerji Günü'nde, ateşkedenin önündeki küçük göledin önünde durur,

⁷¹² Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'ndaki uygulamalar için bkz. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 89-90; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 375.

⁷¹³ Şirin Fraveşî, *Görüşme*, (06.07.2014).

⁷¹⁴ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s.106.

⁷¹⁵ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=1170>, (2.09.2009).

⁷¹⁶ <http://amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12878>, (21.09. 2014).

kollarını yana doğru açarlar. Bu şekilde hareketlilik içinde olan enerjiden almayı amaçlarlar. Onlara göre dünyadaki enerji döngüsü, üç merkez arasında devridaim halindedir. Üçgenin uçlarından biri Mısır'da, diğeri Arabistan'da, üçüncüsü İran'da bu alandadır. Bu üç uçtan kaynak olan İran'dakidir. Enerji Günü'nde, bu üç merkez arasında oluşan enerji döngüsü, barış ve mutluluk gibi insanlığa faydalı özellikler içerir. Kişi bu tarihte buraya gelir, gölün başında kollarını yana açarak durursa, enerjiyi alıp ondan faydalanacağı belirtilir.⁷¹⁷

5. Kurban

Zerdüşî dininde, kanlı kurban ibadetinin olup olmadığı durumu tartışmalıdır. Herodotos, Perslerin tanrılar için kurban kestiklerini bildirmektedir. Buna göre kurban kesmek isteyen biri, kurbanını temiz bir yere götürür, başına mersin dalından bir taç koyar, hangi tanrı için kesiyorsa o tanrının adını anarak kurbanını keserdi. Bu ibadetini de bir din adamının gözetiminde yapardı.⁷¹⁸ Önceden ifade edildiği üzere Partlar döneminde de kanlı kurban ibadeti yaygındır. Bu bilgiler, Zerdüşî dininde kanlı kurban ibadetinin olduğu ve bunun tarihte uygulandığının delili sayılabilir.

Gâta metinleri temel alındığında ise Zerdüşî dininde kanlı kurban ibadetinin olmadığı belirtilmiştir. Buna neden, insanların geçiminde önemli yeri olan hayvan neslinin korunması gösterilmiştir. Bunun yerine bitkilerin kurban edilmesi şeklinde bir anlayış geliştirilmiştir.⁷¹⁹

Güncel Zerdüşî kaynaklara göre Zerdüş'tün yaşadığı toplumda Tanrı için kanlı kurban sunma uygulaması yaygındır. İnsanlar, tanrılarının rızasını kazanmak, öfkesini dindirmek için kıtlık, hastalık ve doğal afet durumunda binlerce kurban keserler. O dönemde İran dışındaki toplumlarda insan dahi kurban edilirdi. Zerdüş, bir gün mabedin önünden geçerken, din adamlarının elinde bıçakla tanrı için kurban kestiklerini, sel gibi kanın aktığını görür. İnsanlar sevinç çılgınlıkları atar. Bunun üzerine Zerdüş *Gâtalar*da geçen şu pasajla Tanrı için kanlı kurban sunulmasını yasaklar.⁷²⁰

*Din adamları, öğretilerinde, insanların iyi eylemler yapmasını engelliyor,
bunun yerine sevinç ve neşeyle hayvan kurban etmelerini öğretiyorlar.*

⁷¹⁷ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=489>, (27.09.2010).

⁷¹⁸ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 75.

⁷¹⁹ Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler*, ss. 249-250.

⁷²⁰ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 19.

*Tahrik edici konuşmalarla insanların birbirleriyle savaşmalarını teşvik ediyorlar. Bu sayede topluma zalimce, acımasızca hükmedebiliyorlar.*⁷²¹

Metinde, Zerdüş'tün kurban kesilmesini yasaklamadığı, onu olumsuz durum olarak kabul ettiği görülmektedir. Bunun, kurban ibadetinin kendisinden öte, din adamı sınıfının istismarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Başka bir *Gâta* metninde bu görülmektedir.

*Uzun zamandan beri yoldan çıkmış bu insanlar, bilerek gözlerini, kulaklarını hakikate kapatmışlar. Yalancıların desteğini alarak insanlara, hayvan eti ile şarap sunmaları durumunda yok olmaktan, ölümden kurtulabileceklerini öğretmeye çalışıyorlar.*⁷²²

Kurbanla ilgili durum bu olmakla birlikte, günümüz Zerdüştileri yukarıda geçen *Gâta* metinlerini, dinlerinde kanlı kurban ibadetinin olmadığını delili, Tanrı'nın hediye ve kurbana ihtiyaç duymadığı şeklinde yorumlamaktadırlar. Tanrı'ya verilecek en büyük hediyenin, iyi düşünce ve doğru iman olduğunu belirtirler.⁷²³ Kendisiyle görüşme yaptığımız birçok din adamından, bu yöndeki sorularımıza dinlerinde kanlı kurban ibadetinin olmadığı yönünde kısa cevaplar aldık. Mōbedyâr Mitra Muratpûr, düğün, taziye ve benzeri törenlerde hazırlanan yemeklerde kullanılan etlerin kasaptan alındığını kesinlikle kurban kesmediklerini belirtmiştir.⁷²⁴

Bununla birlikte alan araştırmamız sırasında, durumun teoriden farklı olduğunu tespit ettik. Gâhanbâr Törenlerine katılmak için gittiğimiz, Yezd Mezre-i Kelantr Köyü'ndeki Zerdüştiler, her yıl düzenledikleri adı *Mihrzêd* olan kurban törenlerinin olduğunu belirttiler. Tören, Eski Takvim'e göre mihr ayının mihr gününde başlar, verehrâm gününe kadar beş gün devam eder. Bu, Yeni Takvim'de behmen ayının mihr ile verehrâm günü arasındaki süreye denk gelir. Miladi Takvim'de bunun karşılığı, şubatın ilk haftasıdır. Köyde görüştüğümüz Rustem Mihmandar adlı Zerdüşti, *Mihrzêd*'in yapılış şekli hakkında şu bilgileri vermiştir:

Gerçekte Zerdüşti dininde, kurban ibadeti denilen ve bu isimle anılan ibadet yoktur. Tarihi süreçte, Zerdüşti topluma yapılan baskılardan, dinimize sonradan giren kurban ibadetine benzer 'Mihrzêd' denilen uygulamamız oluşmuştur. Beş gün süren bu tören, her yıl mutlaka köyümüzde uygulanır.

⁷²¹ Yesna Gâta, 32/12.

⁷²² Yesna Gâta, 32/14.

⁷²³ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, s. 11; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 124.

⁷²⁴ Mōbedyâr Mitra Muratpûr, *Görüşme*, (23.07.2014).

Bu dönemde aileler, beş günün birinde kurban keser. Her ailenin günü ayrıdır. Aile reisi, kurbanlık koyunu kestikten sonra, tandırda büryan şeklinde pişirir. Tandırdan çıkardığı eti, aileden kimse yemez. Pişen eti, ateşkedeye götürür, kurbanın kollarından birini buraya bırakır, kalanı eve getirir. Evde, et parçalanır, tandır ekmeğinin arasına konulur, tanıdık, komşulara dağıtılır. Burada amaç, insanların yemesi, dad û diheş amaçlı hayır kazanmaktır. Köyde her yıl, kurban kesen on-on beş aile aynı uygulamayı yapar.

Biri, ateşkedenin hayır sandığından alınan para, diğeri bir hayırseverin bağışıyla iki koyun daha ateşkedede kurban edilir. Bunlar, tandırda büryan şeklinde pişirilir. Dördüncü günde, köyün kadınları birlikte tandır ekmeği yaparlar. Beşinci gün olan verehrâmda, halkın verdiği koyun kolları, ateşkedenin parasından ve bir hayırseverin verdiği kurban etleri, tandır ekmeğinin arasına konulur, oradaki herkese dağıtılır. Tören için Tahran'dan, Yezd'den ve komşu köylerden çok sayıda Zerdüşti buraya gelir. Bununla zengin, fakir insanlar bir arada bulunur, eğlenir, yer, içer hayır kazanır. Bildiğim kadarıyla köyümüz dışında Zeynelâbad, Teft ve Mübârekı gibi komşu köylerde de Mîhrîzed yapılmaktadır...⁷²⁵

Rustem Mihmandar, eskiden Pîr-i Herîşt ziyareti sırasında, Zerdüştilerin kurban kestiklerini, bu etten bizzat yediğini de söyledi. Rustem Mihmandar'ın kendilerine yapılan baskı neticesinde kurbanın dinlerine girdiğini söylerken kast ettiği, tarihte Müslümanların Zerdüştlere uyguladığı iddia edilen baskıdır. Buna göre Müslüman Araplar, Sasanileri yıkıp İran'ı fethettikten sonra karşılaştıkları Zerdüştlere kurban kesmedikleri için alay eder, baskı yaparlar. Bunun üzerine Zerdüştiler gerek baskıdan kurtulmak, gerek kendilerini gizlemek için kurban kesmeye başlarlar. Tarihi belgeye dayanmayan bu iddia, Zerdüştiler tarafından Mîhrîzed denilen kurban töreninin dinlerine girmesinin başlangıcı ve sebebi kabul edilir.

Rustem Mihmandar, başka Zerdüşti köylerde Mîhrîzed'in yapıldığını belirtmişti. Bunlardan biri Zeynelâbad Köyü'dür. Pîr-i Nârikî ziyaretimiz sırasında bu bilginin doğruluğunu ve uygulamanın nasıl yapıldığını tespit için, bu köyden Zerdüşti Erdeşîr Mihrebânî ile görüşme gerçekleştirdik:

...Köyümüzde behmen ayında, Mîhrîzed beş gün boyunca icra edilir. Önce, kadın-erkeklerden oluşan grup, köyün evlerini dolaşır. Her evin önünde

⁷²⁵ Rustem Mihmandar, *Görüşme*, (18.07.2015).

zurna, arbane çalar, şâbaş zılgıtları atar, para alır, evin ölülere için Tanrı'dan rahmet ister, lork, kuruyemiş ikramı yapar.

Köyde, her yıl yedi-sekiz aile kurbanını farklı günde keser. Koyunu kurban eden, onu baharatlar, tandırda büryan şeklinde pişirir. Pişen koyunun bir kolunu, ödediği para karşılığı tandır ekmeğinin arasına koyarak evinde bırakır. Diğer eti, ateşkedeye götürür. Ateşkedede biriken kurban etleri, beşinci gün parçalanır, tandır ekmeğinin arasına konulur ve oradakilere dağıtılır. Törene, Tahran gibi şehirlerden gelen birçok kişi katılır. Bunlar baba evlerinde dört-beş gün kalır, törene katkı sağlar gerekirse para yardımında bulunurlar... Az da olsa Müslüman komşularımız, Mihrîzed'e gelir et yerler...

Kurban verene 'sabkar' denilir, bunu 'sabkala' şeklinde telaffuz deriz... Kurban kesenlerden bazıları, kurban kanını kaşıkla kapılarının üzerine sürer. Bunun amacı eve gelenlere, evin kurban kestiğini göstermektir.

Mihrîzed uygulaması köyden köye farklılık gösterir. Bizim uygulamamız Mezre-i Kelantır'dan daha eski, kanaatimce geleneğe daha uygundur... Teft'te Zerdüştilerin dört tane mahallesi vardır. Her mahallede, maddi durumuna göre ev başı para taksimi yapılır. Toplanan parayla, mahalle adına bir koyun satın alınır. Koyun kesilir, tandırda büryan şeklinde pişirilir. Pişen dört koyun eti, ateşkedeye götürülür. Mihrîzed günü, ekmek arasına konulur, dağıtılır... Şerîfâbad Köyü'nde eskiden küçük ekmekler pişirilir, et küçük naylon poşetin içinde verilirdi...

Kurbanın, dinimizin emri olmayan bir ibadet olduğunu biliyorum. Her ne kadar Mihrîzed, insanımıza tarihte uygulanan baskıdan geleneğimize girmiş olsa da akrabaların bir araya gelmesi, birbirini görmesine vesile olması açısından faydalı görüyorum. Bu, maalesef gün gittikçe yok olmaya doğru gitmektedir.⁷²⁶ (Bkz. Fotoğraf 16)

R. Şehzâdî, *Gâta* metnlerinin yasaklamasına rağmen, dinlerindeki kurban uygulamasının kaynağı hakkında farklı görüşlerin olduğunu, araştırmacıların Zerdüştilerin bunu, diğer milletlerden aldığına inandıklarını belirtmektedir. Mihrîzed, 1927 yılına kadar bütün Zerdüştiler tarafından uygulanırdı. Bu tarihte Yezd'de toplanan din adamları, Mihrîzed'in Zerdüşti toplumda olumsuz rekabete neden olduğu

⁷²⁶ Erdeşir Mihrebânî, *Görüşme*, (06.08.2015); Mübârekî Köyü'ndeki Mihrîzed kutlama şekli için bkz. <http://www.amordadnews.com///content/1914/>, (02.07.2017); Ayrıca bkz. Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, s. 143.

gerekçesiyle yasakladılar. Zira her yıl fakir ailelerdeki Zerdüşî kadınların ısrarıyla, eşleri kendileri açısında külfetli harcamayı yapmak zorunda kalıyorlardı. Alınan kararla Tahran ve diğer şehirlerdeki Zerdüşîler bunu terk ettiler. Fakat Yezd'in köylerindeki bu yasağa uymadılar.⁷²⁷

Sonuç olarak, her ne kadar Zerdüşî kaynaklarda dinlerinde kurban ibadetinin olmadığı yönünde bilgi verilse de bunun pratiği yansıtmadığı görülmektedir. Bazı Zerdüşîler arasında, adı kurban olmasa da kurban ibadetine kısmen benzer Mihrîzed denilen uygulama varlığını korumaktadır. Bazı Zerdüşîlerin Mihrîzed ritüelinin, dinlerinin emri olmadığını bilmesine rağmen, bir araya gelmeye vesile olmasından buna sempatiyle baktıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca, güncel Zerdüşî kaynaklarda Mihrîzed hakkında çok fazla bilgi sunulmadığını belirtmeliyiz.

E. BAYRAMLAR, TÖRENLER ve ÖNEMLİ GÜNLER

Farsçada bayram için *ceşn* kelimesi kullanılır. Bunun Tanrı'ya ibadet etmek anlamına gelen Avestaî kelime olan *yesnadan* geldiği belirtilir.⁷²⁸ Burada anlaşıldığı üzere, Zerdüşîlikte bayram, sıradan sosyal etkinlik olmaktan öte, dinle birebir ilişkili eylemdir. Bayram vesilesiyle makul ölçüde neşelenmek, mutlu olmak, Ahûrâî parlıtlardan ve Tanrı'ya ibadet etmenin en üst derecesi kabul edilir.⁷²⁹

Zerdüşîlikte bayramın, hem bireye hem topluma birçok faydası olduğu ifade edilir. Bunlardan biri, insanları bir araya getirmesidir. Bayram vesilesiyle toplanan insanlar, birbirini tanır, aralarındaki ilişki bağları güçlenir ve ruhen mutlu olurlar. Bu, insanların düşünce gücüne olumlu etki eder. Diğer faydası, zenginlerin fakirlere yardım etmesine vesile olmasıdır.⁷³⁰

Birûnî, Zerdüşîlikteki bayramları biri dünya işleriyle, diğeri akidevî konularla ilgili olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre dünya işleriyle ilgili olan önemli bayram ve tarihlerde, hükümdarlardan, devlet erkânından birinin, insanları rahatlatmak, ruhlarını hoşnut etmek, kendilerine övünme payı çıkartmak ve herhangi bir bereketten dolayı sevinmek için ihdas ettikleri gelenekler rol oynamıştır. Bu tür bayramlar, genellikle fakir insanların hayat yükünü biraz hafifletmek, geleceğe ümitle bakmalarını

⁷²⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 143.

⁷²⁸ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 40.

⁷²⁹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, ss. 231-232.

⁷³⁰ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbîlind Başîm*, ss. 88-89; Hurşîdyan, *Dehiş-i Ferhengî yâ Lork-ı Minûyî*, s. 172.

sağlamak, felaketin eşiğinde olanları tehlikelerden, belalardan uzaklaştırmak için ihdas edilmiştir. Buradaki diğer amaç, torunların atalarından mutluluk, kut olmalarını sağlamaktır.⁷³¹ Buna, tarihte kutlanan, günümüzde mevcut olmayan *Çiftçiler Bayramı* örnek gösterilebilir. Bu bayram âban ayının âban gününde kutlanırdı. Bu günde, padişah veya ülkenin ileri gelenleri, her türlü yiyeceklerden oluşan sofralar hazırlar, sonra halkı, çiftçileri davet eder, onlarla işleriyle ilgili konularda sohbet ederlerdi. Bunun amacı zengin-fakiri bir araya getirerek, toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır.⁷³² Zerdüştilerin yıl içerisinde çok sayıda aylık ve yıllık bayramı vardır.

1. Aylık Bayramlar

Zerdüşti takviminde her ayın ismiyle günün isminin çakıştığı gün, aylık bayram olarak kutlanır. Bu şekilde yılda on iki aylık bayram mevcuttur. Bu on iki bayramın, Zerdüştiler tarafından aynı düzeyde önemsendiği, kutlandığı söylenemez. Bazı aylık bayramlar için büyük çaplı törenler yapılırken, bazıları için az kişinin katılımıyla küçük törenler yapılır. Aylık bayramlardan önemlileri, *Tirgân* ve *Mihrigân*'dır.

a. Ferverdîgân Bayramı

Aylık bayramların ilki *Ferverdigân*'dır. *Ferverdîn* kelimesi, Avesta Dilin'de *fravaşî*, Pehlevîcede *fravard* ya da *fraveher* olarak geçmektedir.⁷³³ Aylık bayram olarak Ferverdîgân, her yılın ferverdîn ayının on dokuzuncu günü olan ferverdîn gününde kutlanır. Zerdüştiler bu bayrama kısaca *Frudog* derler.⁷³⁴ Bu tarih, Miladi Takvim'de, nisan ayının ikinci haftasında bir güne denk gelir.

Ferverdîgân Bayramı, ölen iyi insanların ruhları ve ataların fraveherleriyle ilgili olduğundan Zerdüştiler bayram gününde, ölen yakınlarının ruh ve fraveherlerini mutlu etmek için mezarlığa giderler. Yanlarında, orada yapılacak tören için hazırlanacak sofraya koymak için lorkla meyve götürürler. Kadınlar, ayrıca tören için *sîr û sîdâb*, *sîrug* ve *âş* denilen geleneksel yemekler hazırlarlar. Sofraya ölenlerin fotoğrafları da konulur. Sofra hazırlandıktan sonra mûbedler, sofranın başına geçer *Ceşn-i Hâni* denilen töreni icra ederler. Okuma sırasında cemaat, ölenlerin ruhlarına, fraveherlerine selam gönderir, ateşe güzel kokacak maddeler atar ve mum yakar. Dîhmûbedler

⁷³¹ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, ss. 195-196.

⁷³² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 136.

⁷³³ Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), s. 80.

⁷³⁴ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 141.

meyveleri bıçakla dilimler, tören sonunda sofradaki meyve dilimlerini, lorku, sîrug ve âş yemeklerini cemaate ikram ederler. Törenden sonra herkes, kendi ölüsünün mezarının başına gider.⁷³⁵

Ceşn-i Hâni denilen töreninin yapılış amacı İslâm kültüründe kısmen mevlide benzer. Bu tören hakkında yazılı, görsel kaynaklarda ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Zerdüştiler ayrıca Zerdüş'tün doğum gününde, bir mekânın açılışı,⁷³⁶ ölümler için yapılan aylık-yıllık benzeri günlerde de bu töreni icra ederler.⁷³⁷

Ceşn-i Hâni töreni için önce sofraya hazırlanır. Sofraya lork, çiçek vazoları, mersin, şimşir ve selvi ağacı dalları, içinde şerbet ve süt olan bardaklar ve meyve tepsi konulur. Tören, okuyucu *zût* ve ona yardımcı olan *râsipî* denilen iki mûbed tarafından icra edilir. Zût okumaları yapar râsipî de gerekli yerlerde okunanları cemaate duyurma işini yürütür. Bunların kıyafetleri ve külahları beyazdır. Yüzleri de ağızla burunlarını kapatacak şekilde penâm denilen beyaz mendille örtülüdür. Zût ve râsipî sofranın karşı tarafında, yüzleri birbirine dönük ayakta dururlar. Zût, *Hord Avesta*'yı sesli okuyarak törene başlar. Bir süre sonra ikisi oturur. Zût, *Hord Avesta*'dan *Âferingân Dehmân* ve *Kerd-i Sûruş*'u okur. *Âferinnâmı* kelimesini yüksek tonda okur, eline mersin ağacı dalını alır. Râsipî, ayağa kalkar ve *âferinnâmı* kelimesini yüksek sesle cemaate duyurur. Cemaat de kelimeyi tekrar eder, sağ ellerinin şahadet parmaklarını havaya kaldırır. Zût, bununla, Tanrı'dan hükümlerlik, bilgelik, adalet, güç ve başarı ister. Ayrıca Tanrı'dan iyi düşünceyle kötülüklere karşı zafer kazanacağı sağlıklı, uzun bir ömür diler. Zût, *vispûhâtirem* kelimesini yüksek sesle okur, başka mersin ağacı dalını daha alır. Bununla Tanrı'dan iyi düşünce, söz ve davranış vermesini ve iyilerden olmayı diler. Râsipî, bunu aynı şekilde yüksek sesle cemaate duyurur. Cemaat tekrar eder, havada tuttuğu işaret parmağına orta parmağını dâhil eder, bununla duaya icabet ettiğini gösterir. Zût, son olarak *eşimvehû* kelimesini yüksek sesle okur. Râsipî bunu yüksek sesle duyurunca, cemaat havada tuttuğu parmaklarını öper, anlına koyar. Zût, *Hord Avesta*'dan *Hemâzor Dehmân*'ı okumaya başlar. Bununla insanlar arasında kötü düşünce yerine birlikteliğin, beraberliğin, aynı düşüncenin hâkim olmasını ve iyiliğin yayılmasını diler.

Okuma bitince dıhmûbed sofradaki ateşdâni alır, sol elinde ateşdân olduğu halde önce zûtun yanına gelir ve onunla tokalaşır. Sonra ateşdâni cemaatin arasında gezdirir,

⁷³⁵ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 141; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 48.

⁷³⁶ Ehrîstan'da bir haylenin açılışı için yapılan *Ceşn-i Hâni* töreni için bkz.

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=4365>, (06.11.2011).

⁷³⁷ Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 46.

onlarla tokalaşır. Bu arada hepimiz birlik olalım anlamına gelen *hemazorbîm* der, tokalaştığı kişi bunu tekrar eder. Bunu bitiren dîhmôbed, sofradaki lork tepsisini alır, cemaatten her birine avuç dolusu verir. Bundan sonra cemaate geleneksel yemekler ikram edilir.⁷³⁸ Ceşn-i Hâni Töreni, icra edilmesi açısından daha sonra anlatacağımız Gâhanbâr Törenlerine benzemektedir.

Amordâd internet sitesinde önceden yapılmış Ceşn-i Hâni töreni haberleri verilmektedir. Burada tören sofrasına meyvenin de konulduğu, môbedlerin tören sırasında kuştî yeniledikleri fakat ağızlarını penâmla kapatmadıkları görülmektedir.⁷³⁹ Parsîlerin, Ceşn-i Hâni törenini geleneksel formata daha uygun düzenledikleri ifade edilmektedir.⁷⁴⁰

Adlarından çokça bahsedeceğimiz yukarıda adı geçen geleneksel yemekler hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Zerdüştilerin geleneğe bağlılıkları, geleneksel yemeklere verdikleri önemde de tezahür eder. Geleneğin ayrılmaz parçası gördükleri sîr û sîdâb, sîrug ve âş denilen yemekleri, tören sofralarında bulundurur, Erdîbehişt Günü, Verehrâm Günü ve Gâhanbâr benzeri törenler sonrasında cemaate dağıtırlar.

Farsçada sarımsağa sîr, sedef otuna sîdâb denilir. *Sîr û sîdâb* denilen yemek, sarımsakla sedef otundan yapıldığı için bu ismi almıştır. Zerdüştiler buna kısaca *sîdâv* derler. Yemeği hazırlamak için bir miktar taze sedef otu yaprağı, birkaç baş sarımsak ve yeşil kekik yaprağı karıştırılır veya havanda dövülür. Karışım, ağzı açık şişede muhafaza edilir. Tören öncesi, tavanın içine biraz sıvı yağ dökülür, önceden hazırlanan karışım tavaya eklenir, kızartmaya başlanır. Buna yeterli miktarda baharat eklenir. Kızaran karışıma, yavaş yavaş sirke dökülür. Bu haliyle yemek kaynar, ondan keskin kokulu buhar yükselir. Sonda yemeğe bir miktar su eklenir. Bu şekilde hazır olan yemek, madeni kâsenin içinde parçalanmış ekmeğin üzerine dökülür, üzerine kekik serpilir ve yenilir.⁷⁴¹ Zerdüştiler keskin kokulu bu yemeğin kötü güçleri, zararlı haşaratları def ettiğine inanırlar.⁷⁴² Yemek kokusuyla, alışık olmayanlar açısından yenmesi zordur. Zerdüştiler sîr u sîdâb karışımını, sonradan anlatacağımız üzere yemek olarak tüketmek haricinde, ölümler mezara konulduğunda mezarın içine de dökerler.

⁷³⁸ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, 41-42; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 198-199; Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 46-47.

⁷³⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=8641>, (26.12.2013).

⁷⁴⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=9456>, (13.05.2015).

⁷⁴¹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 66.

⁷⁴² Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 161.

Zerdüştilerin kısaca âş dedikleri yemeğin asıl adı âş-ı heft dūnârdır. Yezd'de buna âş-ı cecı denilir.⁷⁴³ Yemek, bakla, burçak, mercimek, fasulye, nohut, buğday ve arpa gibi tahıl ve baklagillerden yapılır. Bunlardan her birinde bir avuç, kabuğuyla birlikte yıkanmış yumurta, biraz pirinç, soyulmuş bir şeker pancarı tencerenin içine konulur. Buna yeterli miktarda su ilave edilir, pişmesi için ocağa bırakılır. Yemek iyice pişip, helmeli kıvama gelince servis edilir.⁷⁴⁴ Yemek törenlerden sonra cemaate sıcak dağıtılır.⁷⁴⁵

b. Erdîbehiştgân Bayramı

Erdîbehiştgân Bayramı, Ameşâspendlerden Erdîbehişt'le ilgilidir. İkinci ay olan erdîbehiştin, ikinci günü erdîbehişte kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de nisanın dördüncü haftasında bir güne denk gelir.⁷⁴⁶

Geçmişte İranlılar bu bayramda, beyaz elbiseler giyer, ateşkedeye gider, topluca Ahûramazda'ya ibadet ederdi. Bundan sonra bayramı kutlardı.⁷⁴⁷ Günümüzde Zerdüştiler, bu bayramda ategedelere gider, aydınlığın karşısında durur, *Hord Avesta*'dan *Erdîbehişt Yeşt*'i okur ve Tanrı'ya ibadet ederler.⁷⁴⁸ Bazı salonlarda bu bayram için program düzenlenir. Programda, Zerdüşti toplum liderleri, günün anlam ve önemiyle ilgili kısa konuşmalar yapar. Sonra, âş yemeği ikramı yapılır.⁷⁴⁹ İnternet sitesindeki bir haberde, Şiraz'daki Zerdüştilerin, Erdîbehiştgân Bayramı'nı kutlamak için tarihi Firûzâbad Ateşkedesi'nde tören yaptıkları geçmektedir. Burada tören için çeşitli ürünlerden oluşan renkli sofralar hazırladıkları görülmektedir.⁷⁵⁰

c. Hordâdgân Bayramı

Bu bayram, Hordâd Ameşâspendiyle ilişkilidir. Hordâd ayının dördüncü günü hordâdda kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de mayısın son haftasında bir güne denk gelir.

⁷⁴³ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 294.

⁷⁴⁴ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 27.

⁷⁴⁵ Zerdüştilerin, bu üç yemek dışında *nan-ı şîr*, *komâc-ı şîrîn*, *nân-ı piy-i piyâz*, *helvâ-ı sin*, *helvâ-ı şeker*, *âş-ı rıştı* gibi çok sayıda başka geleneksel yemek ve yiyecekleri daha bulunur. Yemekler için bkz. Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 25-27; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 290-297.

⁷⁴⁶ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 52.

⁷⁴⁷ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 142-143.

⁷⁴⁸ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 52.

⁷⁴⁹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=6984>, (22.04. 2012).

⁷⁵⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=3924>, (23.04.2011).

Hordâdın suyla ilişkisinden dolayı, eskiden Zerdüşîler bu bayramı kutlamak için bir çeşmenin başına, nehrin yanına veya denizin kenarına giderlerdi. Burada Tanrı'ya ibadet ve dua ederlerdi. Günümüzde, bu bayramı salonlarda veya mabetlerde kutlarlar. Burada Tanrı'ya övgüde bulunduktan sonra, neşeyle bayramı geçirirler.⁷⁵¹

d. Tîrgân Bayramı

Tîr kelimesi, Avesta Dili'nde *tîşteriye*, Pehlevîcede *tîşter* olarak geçmektedir. *Avesta* edebiyatında *Tîr*, yağmurun yağmasını sağlayan İzedin adıdır. İranlıların inancına göre *Tîr*, gökyüzünde daima parlayan, yağmurun yağmasını müjdeleyen yıldızdır.⁷⁵²

Bu bayramın ortaya çıkışı, İran tarihinde bazı olaylara dayandırılır. Bunlardan ilkinde göre, bu bayram İranlıların Turanlılarla mücadelesi sonucu ortaya çıktığıdır. Hikâyeye göre, Pişdadî Padişah Menûçehr zamanında Turan komutanı Efrâsyab büyük oranda İran toprağını işgal eder. Bunun üzerine İranlılar, Turanlıları muhasara eder ve iki devlet sınırları belirleme konusunda anlaşmaya varır. Barış antlaşmasına göre, Taberistan hattında bir asker ok fırlatacak, okun düştüğü yer iki ülkenin sınırı olacaktır. Kahraman İranlı Âreş, okunu yayına yerleştirir, bütün gücüyle fırlatır. Rüzgâr İzedi, oka daha uzağa gitmesi hususunda yardım eder, ok Ceyhun Nehri'nin kenarına düşer. Böylece iki ülkenin sınırı belirlenir. Diğer rivayete göre, Sasani Padişahı Firûz (459–484) döneminde, yedi yıl kuraklık olur. Halk çaresiz şekilde ovalara, çöllere gidip Tanrı'ya yağmur yağdırması için ibadet eder. Bir süre sonra yağmur yağar, kuraklık biter. O yıldan itibaren, İranlılar yağmurun yağdığı o günde, birbirine su saçar ve eğlence düzenler.⁷⁵³

Zerdüşîler her yıl tîr ayının onuncu günü tîrde, Tîrgân Bayramı'nı kutlarlar. Bu tarih, Miladi Takvim'de haziranın son haftasında bir güne denk gelir. Tîrgân Bayramı'nın sembol çiçeği menekşedir.⁷⁵⁴ Kirman ve Bem şehirlerinde kısaca *Tîrûçeşn* denilen bu bayramı, Zerdüşîler, büyük sevinç ve coşkuyla kutlarlar. Bayramdan bir gün önce evlerine su serper ve evlerini süpürürler. Bayram günü ev halkı banyo yapar, sevinçle yeni elbiselerini giyer. Genç, yaşlı herkes tîrgân günü, *neğ-i tîr û bâd* denilen yedi farklı renkli ipek iplikleri, gökkuşağını temsilen bileklerine bağlar. Kirman ve

⁷⁵¹ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 56.

⁷⁵² Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 85-86.

⁷⁵³ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 85-86.

⁷⁵⁴ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 145

Bem’de bu ipe kısaca *tîrû* denilir. İp, bazen parmaklara bağlanır. İpler, tîr gününden bâd gününe kadar on gün bağlı kalır. İpi bağlayanlar bâd gününde, evin damı gibi yüksek bir yere çıkar, ip düğümlerini açar ve tek tek rüzgâra bırakırlar. Buradaki amaç, Rüzgâr İzedi’nin yardımını sağlamaktır. Kirman’da her ipliğin sökülmesinde şu beyit okunur:

Tîr git bâd gel, üzüntü git neşe gel.

Sıkıntı git kısmet gel, küme küme inciler gel.

İplerin rüzgâra bırakılması, Âreş’in okunu atmasını, Rüzgâr İzedi’nin ona yardım etmesini hatırlatır.⁷⁵⁵ Yezd’de görüştüğümüz Rustem Mihmandar’ın bileğinde renkli ipler gördük. Bunun ne olduğunu sorduğumuzda, ipleri Tîrgân Bayramı’nda taktığını, sökmesi gerektiğini fakat sevdiği için taşımaya devam ettiğini ifade etti.

Zerdüştiler, özellikle gençler Tîrgân Bayramı sabahı, sevinçle birbirilerine su atarlar. Köylerdeki Zerdüştiler, bu günde çeşmenin veya akan suyun kenarına gider, su atma eylemini büyük coşkuyla yaparlar. Şehirdeki bazı aileler şehrin dışında suyun bol olduğu yere gider, bunu yapar.⁷⁵⁶

Tahran’da Tîrgân Bayramı’nda, Mârkar Tahranpârs’ta, gençlere yönelik bir günlük kamp yapılır.⁷⁵⁷ Buradaki Tîrgân Bayramı törenlerine defalarca katılan Şirin Fraveşî’yle yaptığımız görüşmede şu bilgilere ulaştık:

*Zerdüştiler, Tîrgân Bayramı’nı ya Köşk-i Vercâvend ya da Mârkar’da kutlarlar. Hangisine önceden karar verilmişse, sabah erkenden buraya gider, salonda toplanır ve tören yaparlar. Herkes, bu günde bileğine yedi renkli bir ip takar. On gün sonra, evin damına veya rüzgârlı açık alana gider, ipleri teker teker söker, üfleyerek onları rüzgâra bırakırlar. Her ipi söktüklerinde, ‘Tanrım bana selamet ver’ diyerek dua ederler. Bu güne Rûz-ı Teşder û Bâd denilir.*⁷⁵⁸

Yezd’in bazı köylerinde Tîrgân Bayramı’nı kutlamak için yapılan törenden sonra, herkes sokağa çıkar, birbirine su atar ve çekûdûlî oyununu oynar.⁷⁵⁹

Tîrgân Bayramı’nın önemli geleneklerinden biri, çekûdûlî denilen oyunun oynanmasıdır. Bayramdan bir gün önce, bir genç kız seçilir. Ona ağzı açık, yeşil renkli, adı dûlî olan bir testi verilir. Kız, testiye su kemerinden doldurur, testinin üzerini yeşil

⁷⁵⁵ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 145.

⁷⁵⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 86-87.

⁷⁵⁷ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=14491>, (28.06.2015).

⁷⁵⁸ Şirin Fraveşî, *Görüşme*, (16. 08. 2014).

⁷⁵⁹ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=14529>, (03.07.2015).

renkli ipek başörtüyle örter ve ortamdaki kişilerin önünde gezdirir. Dileği olanlar, bir yüzük, küpe, toka veya madeni parayı testinin içine atarlar. Kız, testiye yeşil kalma özelliğine sahip mersin veya selvi ağacının yanına, tek başına götürür ve bırakır. Bayram günü, su atma uygulamasından sonra, testiye eşya atmış olanlar, testinin yanında toplanırlar. Ezberinde beyit veya şiir olan yaşlı kadınlar, sırayla iki beyit veya şiir okurlar. Her okumadan sonra kız, elini testiye daldırır, eşyalardan birini çıkarır. Kızın çıkardığı eşyanın sahibi, okunan beyitin veya şiirin kendi niyet, istek ve arzusuyla ilişkili olduğunu düşünür.⁷⁶⁰

e. Amordâdgân Bayramı

Bu bayram, ölümsüzlük anlamına gelen Ameşâspendlerden biri olan, Amordâd'la ilişkilidir. Bayramın sembol çiçeği, *zambaktır*.⁷⁶¹ Tarih olarak, amordâd ayının üçüncü günü amordâd gününde kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de temmuzun dördüncü haftasında bir güne denk gelir.

Bayramın, tarihte nasıl kutlandığıyla ilgili fazla bilgi olmamakla birlikte, Sasani döneminde insanların bu günde bahçe, bostan ve yeşil alanlara giderek açık, temiz havada tören yaptıkları belirtilmektedir.⁷⁶² Günümüzde bazı şehir ve köydeki Zerdüştiler, salonlarda, umuma açık alanlarda bayramı kutlarlar.⁷⁶³ İran'da olduğumuz süre zarfında Amordâdgân Bayramı münasebetiyle yapılan törenlere katılma imkânı elde ettik.

Amordâdgân Bayramı törenlerine başta milletvekili, Zerdüşti kurum yöneticileri, din adamları katılırlar. Ayrıca kadın-erkek çok sayıda Zerdüşti töreni izlemek için gelir. Tören için sofra hazırlanmaz. Beyaz kıyafetli genç kız veya erkeğin, *Gâtaları* okunmasıyla tören başlar. Salondakiler ayağa kalkar, ellerini dua pozisyonunda tutarlar. Ondan sonra kurum yöneticileriyle, din adamları, günün anlam-önemiyle ilgili konuşma yaparlar. Katıldığımız bir törende, konuşmacılardan biri olan Mûbed K. Nîknâm, Müslüman İranlıların, Zerdüştilerin Resmi Takvim'deki *mordâd* ayına, neden ısrarla amordâd dediklerini sorduğunu söyledi. Buna cevap olarak, mordâdın *ölüm*, amordâdın

⁷⁶⁰ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 87-88; Bu törenin Şiraz'daki Zerdüştiler tarafından uygulama şekli için bkz: <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=9805>, (03.7.2013).

⁷⁶¹ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 146-147.

⁷⁶² Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 168-169.

⁷⁶³ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 89; Ayrıca bu bayramın Yezd'deki kadın Zerdüştiler tarafından kutlanma şekli hakkında bkz: <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=7713>, (27.07.2012).

ölümsüzlük, ebedilik anlamlarına geldiğini bunun dinin ruhuna daha uygun olduğunu belirtti. Son olarak törende, *Şahnâme*' den bölümler okunur, bir saat süren tören biter.

f. Şehrîvergân Bayramı

Bu, Ameşâspendlerden Şehrîver'le ilişkili bir bayramdır. Bu bayram, Yeni Takvim'de şehrîver gününün, önceki aya kaymasından, şehrîver ayında değil, amordâd ayının otuzuncu gününde kutlanır.⁷⁶⁴ Bu tarih, Miladi Takvim'de ağustos ayının üçüncü haftasında bir güne denk gelir.

Bayramın ortaya çıkışı, mitolojide ilk hükümdar Keyumers'in Ehrîmen'le mücadelesine dayandırılır. Keyumers'in Ehrîmen'le mücadelesi, insanın dünyadaki hükümdarlığının zaferinin başlangıç dönemidir. Şehrîverin güç ve hükmetmeyle ilişkisinden dolayı bayram, tarihte daha çok asker sınıfıyla ilgili olmuştur. Bu günde ibadet merkezleri dışında, asker kışlalarında törenler yapılırdı.⁷⁶⁵

Bayramın tarihte nasıl kutlandığıyla ilgili elimizde yeterince veri bulunmamaktadır. Günümüzde şehir ve köylerdeki Zerdüştiler, diğer aylık bayramlarda olduğu gibi bu günde salonlarda toplanır, dua ve ibadetin ardında, eğlence düzenlemek suretiyle bayramı kutlarlar.⁷⁶⁶

Amordâd sitesinde, 2011 yılında İsfahan'daki Zerdüştilerin bu bayramı kutlaması haber edilmektedir. Tören, ilk önce Behrûz ve Ârman adında iki öğrencinin *Gâtâları* okunmasıyla başlar. Sonra Mûbedyâr Behzad Nîkdin ve İsfahan Zerdüştiler Meclisi Genel Sekreteri günün anlam ve önemiyle ilgili konuşma yapar, bayramın herkese mutluluk getirmesi temennisinde bulunur. Konuşmalardan sonra, salata hazırlama yarışması düzenlenir, birinciye ödül verilir.⁷⁶⁷

g. Mihrigân Bayramı

Mihrigân, Mihr İzedi'yle ilişkili bir bayramdır.⁷⁶⁸ Eski adı, *Mitrakânâ*⁷⁶⁹ olan Mihrigân, *Avesta*, Pehlevî edebiyatı ve *Şahnâme*'de adı geçen tarihi bayramdır. Bayramın ortaya çıkışı, bu metinlerde bazı olaylara dayandırılır. Firdevsî, Mihrigân'ın Feridun tarafından ortaya çıkarıldığını yazmaktadır. Hikâyeye göre Feridun, İran

⁷⁶⁴ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s.147.

⁷⁶⁵ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss.147-148.

⁷⁶⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 91.

⁷⁶⁷ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=5102>, (26.08.2011).

⁷⁶⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yi Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 138.

⁷⁶⁹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s.174.

halkına zulmeden Tiran Dahâk'ı yener, Demavend dağına hapseder, onun yerine tahta geçer. Zaferini kutlamak için, gün belirler. Bu gün, sonradan Mihrigân Bayramı olur.⁷⁷⁰ *Avesta*'da *Hom Yeşt*, *Verehrâm Yeşt* ve bazı bölümlerde Feridun'la Dahâk efsanesinden bahsedilmektedir. Fakat Feridun'un Dahâk'ı öldürdüğü ve Demavend dağına hapsettiği bilgisi verilmemektedir.⁷⁷¹

Tarihte *Mihr* ismi, en çok Partlar döneminde kullanılmıştır. Bu dönemde şah isimleri *Mihr*'le başlardı. Devlet topraklarında *Mihr Törenleri* yaygındı. Şahlar, bu günde, toplum önderlerini başkente davet eder ve onlara değerli hediyeler verirlerdi.⁷⁷²

Kaynaklar, Sasaniler döneminde Mihrigân Bayramı'nın coşkuyla kutlandığını bildirmektedir. Bu dönemde *Mihr*, güneş kabul edilir, güneşin bu günde dünya üzerine doğduğuna inanılırdı. Padişahlar bu günde, başlarına güneş şeklinde taç giyer, güneşi temsilen tekerlekli arabalara binerlerdi. Halk, bayramda panayır kurar,⁷⁷³ *hânçı* denilen sofrayı hazırlardı. Sofraya buğday, arpa, mısır, mercimek, pirinç ve fasulyeden yapılan *derun* denilen küçük, yuvarlak ekmekler koyardı. *Derun*, bazen on iki üründen yapılırdı. Ayrıca sofrada kuru ve yaş meyveler, kendileriyle fal açılan mersin, selvi ağacı dalları, gül, şeker, demir para, söğüt ağacı dalları, zeytin ve nar bulunurdu. Sofraya bereket katması için etrafına güzel sözler yazarlardı. *Môbed*, *Âferingân Hâni* töreni yapar, sofradaki ürünleri kutsardı. Sasanilerin Mihrigân Bayramı'yla ilgili adetlerinden biri, bu günde doğan çocuklara *Mihr* ile başlayan isim verme töreniydi. Törende, anne çocuğunu emzirmeye başlamadan önce, *môbed* dua okur, çocuğun *Mihr*'le başlayan adını kulağına fısıldar, onu *hom* suyuyla yıkayarak takdis ederdi.⁷⁷⁴

E. Hurşîdyan göre, Zerdüşti geleneğe ait Mihrigân Bayramı gibi bazı değerler diğer milletlere geçmiştir.⁷⁷⁵ Mihrigân Bayramı, tarihte İran haricinde Rum, Yunan, Mısır, Babil ve Avrupa gibi milletlerde yaygındır. Özellikle Güney Avrupa'da halk, her yıl yirmi beş aralığı, *Mihr*'in doğum günü olarak kutlardı. Hristiyanlık çıktıktan sonra, doğum günü belli olmayan Hz. İsa için, *Mihr*'in doğum günü olan tarih belirlenmiştir. Gelenek, böylece başka isim altında varlığını devam ettirmiştir.⁷⁷⁶ Güneş günü anlamına

⁷⁷⁰ Firdevsî, *Şahnâme*, Çev. Necatî Logal, Kabalacı Yay., İstanbul 2009, ss. 97-102.

⁷⁷¹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 141; Mihrigân bayramının ortaya çıkışıyla ilgili diğer hikayeler için bkz. Birûnî, *Maziden Kalanlar*, ss. 206-208.

⁷⁷² Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 139-140.

⁷⁷³ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, s. 206.

⁷⁷⁴ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yı İran-ı Bastân*, ss. 175-176.

⁷⁷⁵ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 224.

⁷⁷⁶ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 141.

gelen *sunday* isminin güneşle yakın ilişkisinden dolayı, Mihr Îzedi'nden geldiği belirtilmektedir.⁷⁷⁷

E. Hurşîdyan'ın iddiasını destekleyici diğer delil Araplardır. Bazı hadislerden, İslâm'ın ortaya çıktığı dönemde Medine'deki Arapların *Mihrigân* ve *Nevrûz* bayramlarını kutladıkları anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde bunların kutlanmasını yasaklamıştır.⁷⁷⁸

Eskiden İran'da yıl, yedi aylık yaz ile beş aylık kış dönemi olarak ikiye ayrılmıştı. İki döneme giriş, Nevrûz ve Mihrigân Bayramı'yla kutlanırdı. Nevrûz bahara girişte, havanın ılık, gece ile gündüzün eşit olduğu zamanda, Mihrigân ise sonbahara girişte, havanın çok soğuk olmadığı, gece ile gündüzün eşit olduğu diğer dönemde kutlanırdı. İlki senenin başına, diğeri senenin ortasına denk gelmektedir. Zerdüşti edebiyatında mihr, ortada olmayı ve adaleti sembolize etmektedir. Zerdüşti Takvim'de de mihr, orta ay ve günün ismidir. Yıldız bilimcileri, terazinin ortadaki burç olduğunu, Mihri'n bu burçla yakın ilişkili olduğunu belirtirler. Günümüzde dünyada terazi, mihrin sıfatı olan yargılamayı, adaleti temsil etmektedir. Zerdüşti gelenekte Mihr Îzedi, İlahî Mahkeme'de hâkim konumundadır.⁷⁷⁹

Mihrigân Bayramı, geçmişte mihr ayının mihr gününde başlar, râm gününe kadar altı gün devam ederdi. Bayramın ilk günü olan mihre, *Mihrigân-ı Âm*, son günü râma, *Mihrigân-ı Hâs* denilirdi. Günümüzde Zerdüştilerin genelinde bir gün, Yezd'deki bazı Zerdüşti köylerinde beş gün kutlanır.⁷⁸⁰

Mihrigân, Yeni Zerdüşti Takvim'de mihr ayının onuncu günü mihrde kutlanır. Bu, Miladi Takvim'de ekimin ilk haftasında bir güne denk gelir. Bayram, önceden belirttiğimiz üzere aylık bayramların en önemlilerindendir. Sembölü, *adamotu* bitkisidir. Zerdüştiler bayram vesilesiyle yapacakları tören için sofraya hazırlarlar. Sofraya *Avesta*, ayna, içinde nar, elma ve beyaz üzümün olduğu meyve kokteyli, çeşitli geleneksel tatlılar, gül, gül suyu, tütüsü, güzel koku, kend-i sebz, su, kekik otu, selvi veya mersin ağacı dalları, lork veya kuruyemiş, âş yemeği, demir para ve iki kefeli terazi

⁷⁷⁷ Menûchehrpûr, *Bîdânîm û Serbîlünd Başîm*, s. 120.

⁷⁷⁸ Ebû Davûd Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, Thk. Muhammed Nasırruddin Elbanî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1988, Salât, 245.

⁷⁷⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 140; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 92.

⁷⁸⁰ Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), s. 81; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 92-93.

koyarlar.⁷⁸¹ Önce ateşkedeye gider dua eder, ardından geleneksel yemekler yerler. Yemekten sonra törenin yapılacağı salona gelir, konuşmalar, şarkılar ve şiirlerle bayramı sevinçle kutlarlar.⁷⁸² Mihrigân, Avrupa'daki Zerdüştiler tarafından da kutlanır.⁷⁸³

Yezd'de bazı köylerde Zerdüştiler, Mihrigân'ı Eski Takvim'e göre beş gün, geleneksel şekline uygun kutlarlar. Beş günde bazı aileler, geleneksel yemekler, büryan şeklinde pişmiş koyun eti, adı *lôg* olan küçük özel ekmekleri hayır için dağıtırlar. Mübârekî Köyü'nde, *sâz û gešt* denilen geleneksel uygulama yapılır. Bayramın beşinci günü köyün gençleri, *sâz û gešt grubunu* oluştururlar. Grup, ya ateşkedede ya köyün çeşmesinin yanında toplanır. Gruba, biri raks edip türkü söyleyen, diğeri arbane çalan iki kişi eşlik eder. Grup, köydeki evleri tek tek dolaşmaya başlar. Bir eve gittiklerinde evin önünde durur, arbane çalar, raks eder sonra kapıya vurur ve eve girer. Evin hanımı onları, gül suyu, yüzlerine ayna tutarak karşılar. Önceden hazırlanan kabak çekirdeği, ay çekirdeği ve leblebiden oluşan kuruyemiş karışımını ikram eder. Bunun yanında şerbet veya çay ikramında bulunur. Gruptan biri, yüksek sesle ilk defa köye su getiren kişinin ruhuna selam gönderir, bu kişinin ailesinden olup atasının evinde oturan, onun ocağını tütüren akrabaları için mutluluk ve sağlık diler. Bunun ardından evin ölmüş bireylerinden birinin adını söyler, diğerleri ölen kişi için rahmet dileğinde bulunurlar. Konuşmasının ardından, grubun üyeleri, *idûn bâd* veya *şâbaş* diyerek buna şahitlik ederler. Köyün dıhmôbedi, evdeki lork veya kuruyemiştten bir tepsi alır, beline bağladığı çarşafa boşaltır. Grup, bu şekilde köydeki evleri dolaşır, aynı uygulamaları tekrar eder. Kimsenin oturmadığı boş evlerin önüne de gider, evden ölmüş olanların ruhla fraveherlerine selam gönderir. Köydeki bazı evler, gruba meyve, ateşkedenin tamiri ve Gâhanbâr Töreni'nde harcanmak üzere para verir. Bazı aileler, sadece meyve verir. Sâz û gešt grubu topladığı ürünleri ateşkedeye götürür. Môbed, *Hord Avesta*'dan bütün ruhlar için *Âferingân Gahanbâr*'ı okur. Köyde bazı yıllarda, bir gün önceden insan sayısı kadar lôg ekmeği pişirilir. Tören günü, iki ekmeğin arasına büryan eti konulur, yanına salata, törende dıhmôbedin kestiği meyve ve bir miktar lork bırakılır ve insanlara

⁷⁸¹ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 149-150.

⁷⁸² Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 92.

⁷⁸³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=12970>, (06.10.2014).

ikram edilir.⁷⁸⁴ Zerdüştilerin Mihrigân Bayramı'yla ilgili önemli adetlerden biri, bu günde doğan çocuklara, *Mihrnûş* gibi mihrle başlayan isim vermeleridir.⁷⁸⁵

h. Âbangân Bayramı

Âban kelimesi, İran kültüründe *su* ve *temiz sular* anlamlarına gelmektedir. *Âbangân*, suyun değerini bilme, onu korumayla ilgili bayramdır. Bayramın ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Görüşlerden biri, aralarındaki uzun savaşlar sırasında Turan Kralı Efrâsyab, İran'ın su kanallarını ve nehirlerini tahrip eder. Savaştan sonra, Tahmâsb'ın oğlu Zâv, bozulan kanalları ve nehir yataklarının tamir edilmesi emrini verir. Yapılan çalışmalar neticesinde su tekrar akmaya başlar, halk gelişmeyi bayrama dönüştürür. Diğer görüşe göre, İran'da sekiz yıllık kuraklıktan sonra, âban ayında yağmur yağmaya başlar. Yağmurla her taraf yeşillenir, kuraklık ve halkın sıkıntıları biter. Halk yağmurun yağdığı günü bayram olarak kutlar.⁷⁸⁶

Âbangân Bayramı, âban ayının dördü olan âban gününde kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de ekimin son haftasında bir güne denk gelir. Zerdüştiler, bayramı kutlamak için salonlara gider, insan hayatı için suyun önemiyle ilgili konuşmalar yapar, güzelce vakit geçirirler. Bazı köylerde Zerdüştiler su kemerlerinin yanına gider, suya saygılarından *Avesta*'dan *Âban Yeşt* veya *Âbzûr*'u okur, Ahûramazda'ya ibadet ederler.⁷⁸⁷ Törende, sofraya hazırlarlar. Bayramın sembol çiçeği *nilüfer*dir.⁷⁸⁸

j. Âzergân Bayramı

Sözlükte *ateş* anlamına gelen Âzer, Zerdüşti gelenekte tabiatın dört kutsal unsurundan biridir.⁷⁸⁹ Âzergân, ateş bayramıdır, ateşlere bakmakla yükümlü Îzed'in adıyla anılır. Bayram, kış aylarının son günü, mevsimin en soğuk gününe denk geldiği için önceden insanlar bu günde ısınmak için ateş yakardı.⁷⁹⁰

Âzergân Bayramı, âzer ayının üçü olan âzer gününde kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de kasım ayının son haftasında bir güne denk gelir. Bayramın sembol çiçeği

⁷⁸⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 92-94; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 172-173.

⁷⁸⁵ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 150.

⁷⁸⁶ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 95-96.

⁷⁸⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 96.

⁷⁸⁸ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 151. 150; <http://www.berasad.com/fa/content/view/14250/43/>, (27.10.2015).

⁷⁸⁹ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 151.

⁷⁹⁰ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, s. 211.

aynısafadır.⁷⁹¹ Zerdüştiler, bu bayramda süslü, temiz elbise giyer, ateşkedelere giderler. İlk önce günlük ibadetlerini yapar, sonra din adamının yardımıyla *Hord Avesta*’dan ateşe saygıyı ifade eden *Ateş Niyâyiş*’i okurlar. Bundan sonra tören için salonlara giderler.⁷⁹² Zerdüşti okullarında da öğrencilere yönelik Âzergân Bayramı’nı kutlama törenleri organize edilir.⁷⁹³

k. Dîgân Bayramı

Dey ya da *datûşû* yaratılış, yaratıcı ve yaratmak anlamlarına gelmektedir. *Dey* kelimesinin, Tanrı’yı ifade ettiği görülmektedir. Zerdüşti Takvim’de deyle başlayan *deybaâzer*, *deybamihr* ve *deybedin* olmak üzere üç gün ismi bulunmaktadır. Bu günler, Yeni Takvim’de ayın ikinci, dokuzuncu ve on yedinci günleridir.⁷⁹⁴ Bunlar, Miladi Takvim’de aralığın son haftası ile ocağın ilk haftasındaki günlere denk gelir.

Tarihte bu bayram, Tanrı’nın diğer adı olan, ayın ilk günü, ormezde kutlanırdı. Diğer adı *harmrûz* olan bu gün, kışın en uzun gecesinden sonraki gündü.⁷⁹⁵ Şah bu günde, tahtından iner, beyaz elbise giyer, sahrada beyaz halı üzerine bağdaş kurar, protokolü kaldırırdı. Konumuna bakmaksızın herkesi, huzuruna kabul eder, onlarla konuşur, dertlerini dinlerdi. Padişah, büyük toprak sahipleri ve çiftçilerle ayrı meclis tertip eder, onlarla yer-içer ve şöyle derdi: “*Bugün sizden biriyim; sizin kardeşinizim. Uygarlığın direği sizler, sizlerin direği devlettir. İkisi, birbirine muhtaç ikiz kardeştir. Bu, Hoşeng ve Veykard’dan bize mirastır.*”⁷⁹⁶

Zerdüştiler günümüzde, diğer aylık bayramların aksine, ya deyle başlayan üç günün birinde ya hepsinde Dîgân Bayramı’nı kutlarlar. Salon veya ateşkedede toplanır, bayramı neşeyle geçirirler.⁷⁹⁷ Tören için sofralar hazırlar, sofranın başında *Avesta* okur, kuştî yeniler ve dua ederler.⁷⁹⁸ Zerdüşti okullarda da bayram münasebetiyle program düzenlenir.⁷⁹⁹ Dîgân Bayramı’nın sembol çiçeği *çemendir*, bayrama ait belirgin renk, *beyazdır*. Parsîler de bu bayrama önem verir, onu *Deydâdâr* olarak isimlendirirler.⁸⁰⁰

⁷⁹¹ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 152.

⁷⁹² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 96.

⁷⁹³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=10931>, (26.09.2013).

⁷⁹⁴ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 152.

⁷⁹⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 100.

⁷⁹⁶ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, ss. 211-212; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 152-153.

⁷⁹⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 100.

⁷⁹⁸ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=6140>, (25.12.2011).

⁷⁹⁹ <http://www.berasad.com/fa/content/view/10799/43/>, (10.01.2015).

⁸⁰⁰ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 153.

I. Behmengân Bayramı

Bu, Ameşâspendlerden Behmen'le ilişkili bir bayramdır. Behmen, manevi âlemde iyi düşünceyi temsil ederken, maddi âlemde insanların tarımda kullandıkları, günlük ihtiyaçlarını karşılamak için faydalandıkları hayvanların koruyucusudur.⁸⁰¹ Yeni Takvim'de behmen ayının behmen günü, önceki ayın yirmi beşine kaydığınan, bayram, dey ayında kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de ocak ayının üçüncü haftasında bir güne denk gelir.

İranlılar, eskiden bu bayramda her türlü kirlilikten, kan dökmekten, zulümden, hayvanlara eziyet etmekten ve onları öldürmekten uzak olmayı sembolize eden beyaz kıyafetler giyerdi. Bayramın sembol çiçeği *yasemin*le birbirini karşılardı. Ayrıca ova ve dağlara gider, şifalı otlar toplar ve bu otları yıl boyunca tüketirlerdi.⁸⁰²

Zerdüşfîler, Behmen'in hayvanların koruyucusu olması hasebiyle bu günde kesilen hayvan eti yemez, hayvanları öldürmezler. Aylık dört günlük nebûr günlerinden biri, behmendir. Hayvanlardan özellikle *beyaz horozun*, Behmen'le özel bağı vardır. Horoz, şafak vakti ibadet etmeleri ve işlerine gitmeleri için insanları uyandırdığından Behmen'in yardımcısı kabul edilmiştir.⁸⁰³

Zerdüşfîler, diğer adı *Behmencî* olan Behmengâh'ı kutlamak için ateşkedelere ve ibadet mekânlarına giderler. Konuşmalar yapar, insanın zihninde iyi düşüncenin hâkim olmasını arzu ederler.⁸⁰⁴

m. İsfendigân Bayramı

İsfendigân, Ameşâspendlerden Spendormez'le ilgili bayramdır. Önceden belirttiğimiz üzere, bu Ameşâspend maddi boyutta yeryüzünün koruyucusu, gözetleyicisidir. Yeryüzü, insan hayatında kadınlar gibi doğurucu ve üreticidir. Bunun için bu bayram, kadınlar ve onlara verilen değere ilişkindir.⁸⁰⁵

Bayram, Eski Takvim'de isfend ayının beşinci günü, spendormezde kutlanırdı. Bu gün, Yeni Takvim'de önceki ay, behmenin yirmi dokuzuncu gününe kaydığınan, bayram, asıl ayından önceki ayda kutlanır. Bu tarih, Miladi Takvim'de ocak ayının üçüncü haftasında bir güne denk gelir.

⁸⁰¹ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, s. 215.

⁸⁰² Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 154-155.

⁸⁰³ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 154-155.

⁸⁰⁴ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 101-102.

⁸⁰⁵ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 110.

Tarihte, *Kadınlar Günü* olarak bilinen bu günde, erkekler eşlerine cömert hediyeler verirdi. Halk bu günde, akrep zehrinin panzehiri olduğuna inandığı kuru üzüm ve öğütülmüş nar tanesi yerd. Bunun yanında, *Tılsım Günü* olarak bilinirdi. İnsanlar, bu günde güneşin doğuşundan batışına kadar, dört köşeli kâğıtlar üzerine bazı tılsımlar yazar, üç tılsımlı kâğıdı evin ön cephedeki duvarı hariç, diğer duvarlardaki deliklere koyardı. Ön cephedeki duvara konulursa: “*Başın dertten kurtulmaz; evin çıkışını bulamaz, başını pencereden uzatamaz, evden dışarı çıkamazsın. Bu tılsımın özelliği budur*” derlerdi.⁸⁰⁶ Avesta ve Pehlevî metinlerden geçen bazı tılsımları da yıl boyunca evin içine asardı. Bunun evlerle ekinleri, haşarat, yılan ve karıncalardan koruyacağına inanırlardı.⁸⁰⁷

Günümüzde Zerdüşîler İsfendigân Bayramı’nı, *Zerdüşî Kadınlar Günü* veya *Zerdüşî Anneler Günü* olarak kutlarlar. Salonlara gider, Zerdüşî kültürün gelişmesi, yayılmasında kadınların rolü üzerine konuşmalar yapar, şiirler okurlar. Şerbet içer, tatlı yer, günü sevinçle geçirirler.⁸⁰⁸ *Misk söğüdü* ve *ballıbabagiller* çiçeği, bayramın simgesidir. Birçok erkek, bu dönemde güzel koku için bir demet misk söğüdünü vazoya koyar.⁸⁰⁹ Bayram yurtdışındaki Zerdüşîler tarafından da kutlanır.⁸¹⁰

2. Yıllık Bayram ve Törenler

a. Nevrûz Bayramı

Nevrûz Bayramı’nın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, kaynaklarda Nevrûz’un çıkışıyla ilgili birçok hikâye geçmektedir. Firdevsî, Nevrûz’u Pîşdadîlerin Şahı Cemşîd’e dayandırmakta, olayı şöyle tasvir etmektedir:

...Saltanatının büyüklüğüne uygun bir taht yaptırdı, onu pek çok mücevherle süsledi. İstediginde devler tahtı, ovalardan göklere kadar yükseltirdi. Buyruk sahibi Padişah, tahtın üzerinde parlak güneş gibi otururdu. Bir gün herkes tahtının etrafında toplandı. Dünya, onun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşîd’in üzerine mücevherler saçtılar ve bu güne ‘Nevrûz’ adını verdiler.... İleri gelenler, bugünü

⁸⁰⁶ Birûnî, *Maziden Kalanlar*, s. 220; Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 156-157.

⁸⁰⁷ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 157.

⁸⁰⁸ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 111.

⁸⁰⁹ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 157.

⁸¹⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11536>, (20.02.2015).

*neşeyle kutlamak için şarap ve çalgı getirttiler. Nevruz denilen bu mesut gün o Padişah'tan yadigâr kalmıştı...*⁸¹¹

Zerdüşti edebiyatında, Nevruz'un insanın yaratılışıyla ilgili bayram olduğu ifade edilmektedir. Tanrı, evreni yarattığı altı aşamanın sonuncusunda insanı yaratır. Mükemmel varlık insanın yaratılışı, varlık için dönüm noktasıdır ve onunla yaratılıştaki mükemmellik yeni evreye ulaşır. O, kendisinden önce yeryüzünde yaratılan imkânlardan yararlanarak yaşamına başlar. İnsanın, hem yaratılışını kutlaması, hem kendisini yarattığı için yaratıcısına teşekkür etmesi gerekiyordu. Nevruz Bayramı bu amaçla ortaya çıkmıştır.⁸¹²

Nevruz Bayramı, yılın ilk ayı *ferverdinin birinci* gününde başlar. Bu tarih, Miladi Takvim'de martın dördüncü haftasındaki bir güne denk gelir. Nevruz, İran'da hem Zerdüştilerin hem Müslümanların ortak en büyük bayramıdır. Müslümanlar için sadece millî özellikli iken, Zerdüştiler için hem millî hem dini bayram niteliğindedir. Müslümanlarda Ramazan ve Kurban Bayramları daha sade ve sakin, Nevruz ise büyük heyecan ve neşeyle kutlanır. Bu dönemde devlet daireleri dört gün, okullar on iki gün tatil edilir. Zerdüştilerde ise Nevruz Bayramı yirmi bir gün sürer.

İranlılar, Nevruz'u büyük heyecanla bekler, onun için hazırlık yaparlar. En önemli hazırlıkları evlerinde *Nevruz sofrası*, yaygın adıyla *heftsîn* denilen sofrayı kurmalarıdır. Zerdüştiler, eskiden Nevruz sofrasını, *vîcûnun* altında kurarlardı, Nevruz'un başlamasıyla bunu vîcûnun üzerine taşırlardı.⁸¹³ Vîcû genişliği, bir-bir buçuk metre arasında değişen, yerden bir metreden yüksekte dört taraftan iple tavana bağlanan, düz, yuvarlak sepettir. Zerdüştiler eskiden et, ekmek ve kuru gıdalarını karınca benzeri hayvanlardan korumak için bunun üzerine koyarlardı. Günümüzde Yezd'in köylerindeki bazı evlerde vîcû mevcuttur.

Heftsîn, Farsçada ilk harfi s olan yedi ürünü ifade etmektedir. Sofrada, başka ürünler bulunmakla beraber, sofrada yedi üründen oluştuğu için bu ismi almıştır. Heftsîn kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, Sasaniler döneminde Çin'den İran'a nakışlı güzel tabaklar getirilirdi. Bunlar, geldikleri yere nispetle *çinî* olarak isimlendirildi. *Çinî* kelimesi sonradan değişerek *sînî* şeklini alır. O dönemde, Nevruz Bayramı'nda meyve, tatlı ve yemekler bu tabaklardan yedisine

⁸¹¹ Firdevsî, *Şahnâme*, s. 71; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 227; Konuyla ilgili diğer rivayetler için bkz. Birûnî, *Maziden Kalanlar*, ss. 196-202.

⁸¹² Niknâm, *ez Nûruz tâ Nûruz*, ss. 20-21.

⁸¹³ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 195.

doldurulur, Nevruz sofrasına konulurdu. Bu ürünlere *heftçînî* denilirdi, bu zamanla *heftsîne* dönüşür. Diğer görüşe göre, yeni yıldan hemen önce kurulan sofraya, ilk harfi, ş olan süt, şeker, tatlı ve şerbet gibi yedi ürün konulurdu. Bunlara *heftsîn* denilirdi, bu zamanla *heftsîne* dönüşmüştür.⁸¹⁴

Farsçada ilk harfleri s olup, Nevruz sofrasına konulan heftsîn ürünleri, bir tabak içinde çimlenmiş ve kendisine *sebzi* denilen bitki, *sarımsak* ve *sirke*, *semnû* denilen buğdaydan yapılan bir çeşit tatlı, *elma*, *sumak*, *ığde* ve *demir paradır*.⁸¹⁵ Bu ürünlerden her birinin, sembolik anlamları ve insan bedenine faydaları vardır. Sarımsak ve sirkenin, insana faydalı olmalarının yanı sıra, keskin kokularıyla havayı dezenfekte özelliği bulunur. Semnû, güçlü olmayı ve verimliliği, elma içerdiği vitaminler dolayısıyla beden sağlığını sembolize eder. Sumak, keskin kokusuyla hayat sofrasının baharatı kabul edilir. İğde, güzel kokusuyla aşkı, sevgiyi hatırlatır, doğuma başlangıç niteliğindedir. Demir para, bereketi ve sermayeyi temsil eder.⁸¹⁶

Zerdüştilerin, yeşil renkli Nevruz sofrasında, heftsîn ürünleri dışında pek çok geleneksel yiyecek ve Ameşâspendân'ı temsilen başka ürünler bulunur. Bunlar, özellikle narın içinde bulunduğu *meyve tabağı*, *tatlı komâc*,⁸¹⁷ *sütlü ekmek*, diğer *tatlı çeşitleri*, *ayna*, *Hord Avesta* ya da sadece *Gâtalar* kitabı, içinde gül suyu olan *güldanlık* ve *Fürûğ İzed*'in sembolü olup iyi düşünceyi ifade eden *çıra*, *mum* veya *ateşdândır*. Bunların yanında verimliliğin sembolü olan *birkaç boyanmış* ve *sade yumurta*, *kurutulmuş şeftali*, *kayısı*, *vişne*, *erik* ve *sarıçalı bitkisi* olan *tabak*, *antepfıstığı*, *fındık*, *kabuklu badem* ve *kabak çekirdeği* olan kendisine *dûlog*⁸¹⁸ denilen küçük torbacık ve *bir tabak çerez* olur. Biraz *yeşillik*, *peynir*, birkaç *marul yaprağı*, sofrayı süsleyen diğer ürünlerdir. Bazı sofralara, yukarıdaki ürünlere ek olarak kilden su dolu *testi*, içinde nar, kekik ve su olan etrafı işlemeli *madeni tas* konulur. Kirman ve Bem Zerdüştileri *yeni süpürge*, *kutu kibrit* ve bir miktar *pamuk* da sofraya koyarlar. Kirman'daki Zerdüştiler,

⁸¹⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 37.

⁸¹⁵ Bunların Farsça isimleri, *sebzi*, *sir û sirke*, *semnû*, *sîb*, *sumâk*, *sincid* ve *sikkedir*.

⁸¹⁶ Şehzâdî, *Mîz*, *Hevân*, *Sofrı*, s. 4.

⁸¹⁷ *Komâc*, un, şeker, yağ, ceviz içi, badem, kakule ve gül suyudan yapılan küçük yuvarlak keklere benzeyen bir çeşit tatlı ekmektir. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 25.

⁸¹⁸ *Dûlog*, yeşil ya da erguvan renkli ipek kumaştan dikilen küçük torbacıktır. Dûlogun içine konulan ürünler, *Nevruz çerezi* işlevini görür. Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 196.

süpürgeyle kibriti, Nevrûz'un on üçüncü gününde kullanılması için ateşkede veya ibadet merkezine bırakırlar.⁸¹⁹ (Bkz. Fotoğraf 17)

Nevrûz ve Pencı sofralarının heftsîn ürünlerinden olan, kısaca kendisine *sebzı* denilen tabak içindeki çimlenmiş bitkiden bahsedilmelidir. Bunun, eskiden dört yılda bir, takvime eklenen günü hatırlatması için yapıldığı, Arapların İran'ı fethiyle, her yıl tekrarlanan uygulamaya dönüştüğü belirtilmektedir.⁸²⁰ Yezdli Zerdüştiler buna kısaca *şışı* derler. Sebzının, Nevrûz boyunca evde büyütülmesiyle tohumların canlanması, Nevrûz'da otların çimlendiğini ve hayatın yenilendiğini simgeler. Sebzı uygulamasında buğday, burçak, mercimek veya dereotu tohumu kullanılır. Tohumlar bir-iki gün suda bekletilir sonra küçük torbanın içine konulur ve filizlenmesi için sıcak yere bırakılır. Filizlenen tohumlara Yezd'de *rûz âmedan* denilir. Filizler, özel üretilmiş kulpsuz, üç köşeli tabağın içine konulur, üzerine yumuşak kum serpiştirilerek sulanır. Bu şekilde çimlenen tohumlar sofraya konulur. Bazı Zerdüşti aileler sofranın güzelleşmesi için sebzının yanına yeşil renkli testi koyarlar.⁸²¹

Zerdüştilerin Nevrûz döneminde yoğun olarak tükettikleri geleneksel yiyeceklerden ikisi *pâlodî* ve *çîmâldır*. Pâlodî, buğday tanelerinden yapılan bir çeşit tatlıdır. Çîmâl ise ekmek, hurma ve kuyruk yağından yapılan, Kirman ve Bem Zerdüştilerinin Nevrûz sofrasına koyduğu yemektir. Çîmâli hazırlamak için ilk önce ekmek doğranır. Doğranan ekmek, bir miktar çekirdeklerinden ayrılmış siyah hurma, kuyruk yağıyla tencereye konulur ve karıştırılır. Bir süre sonra ateşten alınan tencere, soğumaya bırakılır. Soğuyan karışım, katılaşmadan köfte gibi yuvarlaklaştırılır, yenilmek üzere tepsiye konulur.⁸²²

Yukarıda belirttiğimiz üzere Nevrûz Bayram'ı İran Müslüman kültüründe de önemli yere sahiptir. Müslümanlar, Nevrûz sofrası hazırlar ve Nevrûz'u kutlama etkinlikleri düzenlerler. Konu hakkında görüşme yaptığımız Müslüman Heyder Şapûrî şu bilgileri vermiştir:

Nevrûz'da baharı karşılamak için heftsîn adında sofraya hazırlarız. Yeni yıla giriş anında bu sofranın başında otururuz. Sofrada s harfiyle başlayan yedi ürün bulunur. Bunlar cennet meyvesi olan elma, sirke, iğde, semnû ve demir para....dır. Her ürün, temizliği ve kötülükten uzak olmayı temsil eder.

⁸¹⁹ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 33-34; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 195-196.

⁸²⁰ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 193.

⁸²¹ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 23-24.

⁸²² Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 34-36.

Sofraya ayrıca Kur'an, ayna, mutluluğu sembolize eden sebzi, birkaç boyalı yumurta ve balık bırakırız. Balık burada yaşamı temsil eder. Sofra on üç gün evde serili kalır. 'Tabiat Günü' dediğimiz on üçüncü günde, kırlara gideriz. Burada akraba ve yakınlarımızla öğlen yemeği yeriz. On üç gün boyunca, akrabalar birbirini ziyaret ederler... Küs ve kurgın olanlar büyüklerin vasıtasıyla barışır ve birbirlerinin evine giderler. Çocuklara para veririz. Sofrayı topladıktan sonra bozulmayan ürünleri, önümüzdeki yıl kullanmak üzere saklarız.⁸²³

Müslümanların Nevrûz sofrasının daha sade, Zerdüştilerin ise geleneksel yemek ve yiyeceklerle birlikte çeşitli olduğu anlaşılmaktadır. İki sofranın arasında diğer fark, Zerdüştilerin sofraya Avesta, Müslümanların Kur'an koymalarıdır. Her ikisinde, sofranın ferverdîn ayının on üçüncü gününe kadar serili kalır.

Zerdüşti aileler, sofranın hazırlığını bitirdikten sonra, banyo yapar, yeni elbiseler giyer, Nevrûz sofrasının başında oturup yeni yılı beklerler. Yıla girilmeden birkaç dakika önce aile reisinin işaretleriyle aile fertleri, Ahûramazda'ya şükür, onun yarattığı iyi varlıkları ve hayatı öven Avesta metinlerini dua niyetine mırıldanarak okumaya başlarlar. Yeni yıla girilince evin hanımı, sofradaki gül suyu ve aynayı alır, evin büyük kişisinden başlayarak herkesin eline gül suyu döker, yüzlerine ayna tutar. İkramı alan kişi, evin hanımının bayramını kutlar. Bundan sonra ikramlar başlar. İlk önce çerez, sonra tatlı ikramı yapılır. Evin reisi, aile fertlerine para verir. Herkes sevinçle birbirinin bayramını tebrik eder ve sofradaki yiyeceklerden yerler.

Nevrûz'un ilk gününde, Zerdüştiler ateşkedelere veya niyâyişgâh denilen ibadet mekânlarına gider, birlikte Tanrı'ya ibadet ederler. Bunu, ateşkede ateşinin yanında o gün beş vakitte tekrar ederler. İbadet, başka aydınlığa dönük olarak da yapılabilir. Fakat Zerdüştiler bu günde en yakın ateşkede ve ibadet mekânına gitmeyi tercih ederler. Nevrûz boyunca akrabalarla tanıdıklar birbirini ziyaret eder. Bu durum, ferverdîn ayının birinden yirmi birinci gününe kadar devam eder.⁸²⁴

Zerdüştiler, *Ümit Günü* dedikleri Nevrûz'un altıncı gününü, *Zerdüş'tün Doğum Günü* olarak kutlarlar. Parsîler, buna *Hordâdsal* derler. Bu güne, İran tarihinde meydana gelmiş yetmiş iki olayın günü anlamına gelen *Hefdrû* da denilir. Jüpiter'in yaratılması, Keyhusrû'nun miraca yükselmesi, Zerdüş'tün doğumuyla, kendisine peygamberlik

⁸²³ Heyder Şapûrî, *Görüşme*, (17.07.2015).

⁸²⁴ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 37-38.

verilmesi, insanlara mutlulukla huzurun verilmesi gibi olayların bu günde gerçekleştiğine inanılır.⁸²⁵

Herodotos, İranlıların doğum günlerine büyük önem verdiklerini belirtmektedir. Onun bildirdiğine göre bu günde zenginler, at, deve ve eşek, fakirler ise küçükbaş hayvanı keser, fırında pişirirlerdi.⁸²⁶ Diğer uygulamaları, babanın yeni doğan erkek-kız çocuğu için, selvi, mersin veya çam ağacı dikmesiydi.⁸²⁷

Zerdüştiler, Zerdüş'tün doğduğuna inandıkları günde, adı Âdoryan olan ateşkedelere veya diğer ibadet mekânlarına gider, Cešn-i Hâni ve Âferingân Hâni törenlerini düzenlerler. Bu günde *âş-ı rıştı*⁸²⁸ ve sîrug gibi geleneksel yemekler hazırlarlar.⁸²⁹ Ayrıca salonlarda toplanır, Zerdüş'tün doğum günü için tören yaparlar. Törene yoğun katılım olur.⁸³⁰ Tahran'da her yıl Mârkar'daki salonda yapılan törende katılımcıları kapıda, geleneksel kıyafetli iki kız beyaz leblebi, gül suyu ikramı ve aynayla karşılar.⁸³¹ Bu törene, devlet kayıtsız kalmaz. Dini Azınlıklardan Sorumlu Cumhurbaşkanı Özel Yardımcısı, gönderdiği mesajla Zerdüştilerin gününü kutlar.⁸³² Kanada gibi yurtdışında yaşayan Zerdüştiler de Zerdüş'tün doğumu anısına bu günde tören düzenlerler.⁸³³

Nevrûz döneminde, hem Zerdüştiler hem Müslümanlar için önemli günlerden biri, ferverdînin *on üçü*dür. Bu gün, *Sızdı Bedr Günü*, *Tabiat Günü* veya *Yağmur İsteme Günü* gibi farklı şekillerde isimlendirilir. Zerdüşti Takvim'de bu günün adı *tîr*, *tîşter* veya *teşter*dir. *Tîr* yağmur İzedi'dir, *Avesta*'da *Tîr Yeşt* onunla ilgilidir.

Tîr İzedi'yle ilgili mitolojiye göre, Zerdüş öncesi insanların inancında yeni yılda yağmurun yağması için Tîr İzedi'nin kuraklık dîvi *Apûş*'a galip olması gerekirdi. Beyaz Atlı Tîr İzedi, Siyah Atlı Âpûş'la sürekli mücadele halindedir. Mücadelede Tîr İzedi

⁸²⁵ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 197-198.

⁸²⁶ Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 76.

⁸²⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 39.

⁸²⁸ *Âş-ı rıştı* yemeğini hazırlamak için un hamur haline getirilir, hamur topaclar şeklinde parçalanır ve her topaç, tepsinin arka yüzünde merdaneyle genişletilir. İnceltilmiş hamurlar, bıçakla erişte şeklinde ince ince kesilir, kuruması için ya bir ipe ya yere serilir. Fasulye, mercimek nohut biraz da yeşillik yağda kızartılır. Hazırlanmış erişte, yavaş yavaş tencereye katılarak *âş-ı rıştı* servise hazır hale getirilir. Bu arada ölenlerin ruh ve fraveherleri, ev halkının bedensel sağlığı arzu edilir. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 27; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 295-296.

⁸²⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 39-40.

⁸³⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13974>, (27.03.2015).

⁸³¹ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13971>, (27.03.2015).

⁸³² <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13970>, (26.03.2015).

⁸³³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13992>, (02.04.2015).

galip gelirse yağmur yağar, yeryüzünde sular fişkirir, nehirler akar ve her taraf yeşillenir. Tîr gününde yapılan törenle Tîr Îzedi'nin Apûş'a galip gelmesi sağlanır.⁸³⁴

Zerdüştiler ve Müslümanlar Sızdı Bedr Günü sabahı, Nevruz sofrasını toplarlar. Sofrada kalan yiyecekleri, bir miktar çerezi, tatlıları alarak çeşmelerin veya akan suların bulunduğu kırık alanlara giderler. Yanlarında sofradaki sebziyi de götürürler. Akşama kadar güzelce vakit geçirirler. Dönüşte sebziyi, çeşmenin veya derenin kenarına bırakır, yeni yılın bereketli ve yeşil olmasını dilerler.⁸³⁵

b. Sedı Bayramı

Sedı Bayramı 'nın ortaya çıkışı ve bu isimle anılmasıyla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan birine göre *sedı* ismi, Pehlevîce bir kelime olan *sedten* gelir, anlamı sayı olarak *yüzdür*.⁸³⁶ Bayrama, *sedı* isminin verilmesi Eski İran Takvimi'nden kaynaklanmıştır. Daha önce anlattığımız üzere, Eski İran Takvimi'nde yıl, iki yüz on günden oluşan *yaz* ve yüz elli günden oluşan *kış* şeklinde ikiye ayrılmıştı. *Sedı Bayramı*, yüz eli günlük kış mevsiminin yüzüncü gününde kutlandığı için Farsçada *yüz* anlamına gelen *sed* bayrama isim olarak verilmiştir. Bu dönemden itibaren kış soğuğu yavaş yavaş azalmaya başlar.⁸³⁷

Şahnâme 'de, Sedı Bayramı'nın ortaya çıkışı, Pîşdadî Padişahı Hûşeng tarafından ateşin keşfedilmesine dayandırılmakta, olay şöyle tasvir edilmektedir:

Bir gün Cihan Padişahı birkaç kişiyle birlikte dağlara gitmişti. Uzakta uzun, kara renkli, kara vücutlu, hızlı hareket eden bir şey göründü. Bunun iki gözü de kan çeşmesi gibiydi; ağzından çıkan dumandan dünyayı bir karaltı kaplıyordu. Hûşeng, kendini toplayarak ihtiyatla eline taş aldı, onunla savaşılmaya hazırlandı. Elindeki taşı, şahlara yaraşan kuvvetle ona savurdu. Bunun üzerine dünyayı ateşe veren yılan, kaçmaya başladı. Padişahın attığı küçük taş, büyük bir taşa isabet etti ve taşların her ikisi de kırılıp paramparça oldu. Bunların birbirine çarpmasıyla ortaya kıvılcım çıktı ve bu kıvılcımla taşın içi aydınlandı. Yılan ölmedi, ama taşın içindeki gizli ateş meydana çıkmış oldu. Bundan sonra kim demiri taşa vurduysa ondan kıvılcım çıkarttı. Cihan Padişahı, Tanrı'yı övmeye başladı. O Tanrı ki,

⁸³⁴ Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyinhâ-yı İran-ı Bastân*, ss. 199-200.

⁸³⁵ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 47; Hurşîdyan, *Zibaşinâsi-yi Reng der Âyinhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 200; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 229.

⁸³⁶ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 102.

⁸³⁷ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 148.

*kendisine ateş gibi değerli armağan vermişti. Bundan itibaren Hûşeng, ateşi kible yaptı! Kendi kendine, 'Bu Tanrı'nın nurudur. Aklın varsa buna taparsın', dedi. Akşam olduğunda Padişah, dağ gibi bir ateş yaktı, halkı etrafında topladı. O geceyi bayram ilan etti, şarap içti ve bu kutlu bayramın adını 'Sedı' koydu. İşte Sedı Bayramı böylece Hûşeng'ten yadigâr kalmış oldu.*⁸³⁸

Buradan Sedı Bayramı'nın uzun tarihi geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. İslâm'ın İran'a girmesiyle bu bayram, varlığını devam ettirir. Bazı kaynaklarda, Miladî 935'te İsfahan'da tarihin en büyük Sedı Bayram'ı törenlerinin yapıldığı haber verilmektedir.⁸³⁹

Günümüzde Zerdüştiler bu bayramı, Yeni Takvime göre behmen ayının onuncu gününde kutlarlar. Bu tarih, Miladi Takvim'de ocağın son haftasında bir güne denk gelir. Sedı, Zerdüştiler için hem dini, hem millî bayram olduğundan Tahran, Yezd, Kirman, İsfahan, Şiraz ve Kereç'te büyük törenler düzenlenir. Millî özelliğinden dolayı, törenlere Zerdüşti olmayan da katılır. Hatta Zerdüşti kurumlar, Müslüman halkın törenlere katılması için davette bulunur.⁸⁴⁰

Sedı için en büyük kutlamalar Kirman'da yapılır. Zerdüştiler burada şehrin kuzeydoğusundaki Bahçe-i Bûdağâbâd denilen yerde, her yıl büyük bir tören düzenlerler. Tören hazırlıkları kapsamında birkaç gün öncesinden gençler, bayram günü yakılacak büyük ateş için kuru ot toplarlar. Otları ateşin yakılacağı alana götürür, yığın haline getirirler. Bayram sabahı Zerdüşti kadınlar, törenin yapılacağı alana gelir, sîrug ve âş yemeğini hazırlarlar. Öğleden sonra Bahçe-i Bûdağâbâd'ın büyük salonunda kültürel-eğlenceli bir program düzenlenir. Salondakilere hazırlanan yemekler ikram edilir. Akşama doğru program bittikten sonra, üç mûbed toplanmış kuru otları tutuşturmak için alana giderler. Onlara elinde, Behrâm Ateşi'nden alınmış ateşdân taşıyan bir dıhmûbedle meşale taşıyıcısı beyaz elbiseli birkaç genç eşlik eder. Mûbedler, ot yığının yanında *Avesta*'dan *Ateş Niyâyiş*'i okur, etrafında üç defa dönerler. Kısa durmadan sonra, yavaş yavaş kuru ot yığının yanına gelirler. Dıhmûbed, ateşdânla gençler meşaleyle otları tutuştururlar. Ortaya büyük bir ateş çıkar. Bu arada müzik çalınır. Ateşin harlanmasıyla insanlar alana toplanır, ateşin yanışını izlerler. Ateş sönene

⁸³⁸ Firdevsî, *Şahnâme*, s. 64; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 147.

⁸³⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 102-103; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 187.

⁸⁴⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13590>, (27.01.2015).

kadar eğlence devam eder. Ateşin sönmesiyle insanlar evlerine dağılırlar. Törene, çok sayıda Müslüman da katılır.⁸⁴¹

Yezd merkezde, Kirman'dakine benzer tören düzenlenir.⁸⁴² Amordâd sitesinde İsfahan'daki Zerdüştilerin, 30 Ocak 2015 tarihinde İsfahan Zerdüştilerin Evi adlı yerde Sedı Bayramı için tören yaptıkları görülmektedir.⁸⁴³

Tahran'daki Zerdüştiler, Sedı Bayramı'nı 2013 yılına kadar Köşk-i Vercâvend denilen yerde kutlardı. Bu tarihten itibaren, şehir merkezindeki Mârkar Tahranpârs denilen yerde kutlamaya başladılar.⁸⁴⁴ Tahran'daki kutlamalara din adamları ve Zerdüştiler yoğun katılımı bulundurlar. Amordâd sitesindeki haberde, Tahran'da önceden yapılmış Sedı Bayramı töreni haberi verilmektedir. Törende anaokulu çocukların gösterimi, konuşmaların yapılması ve geleneksel kıyafetli kızların dansı yer alır. Güneşin batımıyla basket sahasındaki ot yığının etrafında dönülmesi ve onların yakılması gerçekleşir.⁸⁴⁵ Tahran'daki Zerdüştiler, Sedı Bayramı için birkaç farklı mekânda daha tören yaparlar.⁸⁴⁶ (Bkz. Fotoğraf 18)

İran Zerdüşti toplumunun iki önemli din adamı, Sedı Bayramı münasebetiyle Amordâd sitesine verdikleri demeçte, bayram hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunlardan biri olan Mûbed Mihribân Firûzgerî'ye göre, Sedı ateşi için toplanan malzemenin, bir yıl güneşe maruz kalmış, kuru, temiz, her türlü tozdan arınık olmalıdır. Ateş, güneş battıktan sonra yakılmalıdır. Ateşi tutuşturan mûbedin önceden kuştisini yenilemiş ve *Avesta* okumuş olması gerekir. Ayrıca otların etrafında dönerken önde, mırıldanarak *Ateş Niyâyiş*'i okumalıdır. Ateşi tutuşturmak için Behram Ateşi'nden ateş getirilmelidir. Tutuşturma işinde *otuz üç* veya *yirmi bir* buğday sapından oluşan demet

⁸⁴¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 103-104; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 187-188.

⁸⁴² Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 53-54.

⁸⁴³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13653> (03.02.2015).

⁸⁴⁴ <http://www.berasad.com/fa/content/view/13334/>, (26.01.2015).

⁸⁴⁵ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13627>, (31.01.2015).

⁸⁴⁶ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13613>, (30.01.2015); Birçok defa Tahran'daki Sedı Bayramı törenlerine katılmış Şirin Fraveşî konu hakkında, yazılı kaynaklarda verilenlere yakın bilgiler vermiştir. "...Sedı Bayramı töreni için sofrâ hazırlanmaz. Tören, *Avesta* okunmasıyla başlar. Ardından Zerdüştilerin milletvekilleri ve törene katılan devlet görevlileri, günün anlam, önemiyle ilgili konuşma yaparlar. Sedı, millî bir bayram olduğundan törene devlet görevlileri de katılır. Sonra şiirler okunur, şarkılar söylenir. Ardından mûbedler ellerinde meşale tuttıkları halde sahneye toplanırlar. Mûbedin biri, konuşma yapar. Konuşmadan sonra mûbedler ve salondakiler, davul ve arbane eşliğinde İran türkülerini söyleyerek avludaki kuru ot yığınının yanına giderler. Mûbed elindeki meşaleyle ateşi tutuşturur. Oraya gelen kadın- erkekler el ele tutuştur, türküler söyleyerek ateşin etrafında dönerler. Bu arada hüzünlü bir ortam oluşur. Buna Müslüman halktan katılanlar da olur..." Şirin Fraveşî, *Görüşme*, (15.08.2014).

kullanılmalıdır. Mōbed Pederām Sûruşpûr ise, Sedı Bayramı'nın dini ve millî iki yönü olduğunu fakat millî yönünün daha baskın olduğunu belirtmektedir.⁸⁴⁷

Verilenlerden Sedı Bayramı'nın Zerdüştiler için önemli olduğu ve bayramı kutlamak için bulundukları şehirlerde törenler düzenledikleri anlaşılmaktadır. Bayramın millî özelliğinden, Müslümanların da törenlere katıldığı görülmektedir.

Zerdüştiler ve Müslümanların, Sedı Bayramı'nın varyantı olduğu belirtilen *Çahârşenbısûrî* denilen bir bayramı daha vardır. *Çahârşenbısûrî*, senenin son çarşamba gecesi kutlandığı için bu ismi almıştır. Bunun, çıkışıyla ilgili görüş belirten R. Şehzâdî'ye göre aslında Zerdüşti geleneğinde *Çahârşenbısûrî* denilen bayram yoktur. Bu bayram, Sedı Bayramı'nın isim değiştirmiş diğer şeklidir. Düşmanlar İran'ı işgal edince kültürlerini, geleneklerini korumak isteyen vatanperver İranlılar, bunları farklı isimler altında devam ettirdiler. Sedı Bayramı, *Çahârşenbısûrî* adı altında isim değiştirerek varlığını korudu.⁸⁴⁸ Zerdüşti Takvim'de ayın haftalara bölümlenmesi ve çarşamba ismiyle gün isminin olmaması göz önüne alındığında, bunun sonradan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Çahârşenbısûrî, her ne kadar Zerdüşti geleneğinde olmasa da Zerdüştiler bayramı kutlarlar.⁸⁴⁹ Müslümanlar tarafından yaygın olarak kutlanan *Çahârşenbısûrî* hakkında Müslüman Heyder Şapûrî şu bilgileri vermiştir:

İran'lı Müslümanlar olarak yılın son çarşamba gecesini Çahârşenbısûrî adı altında kutlarız. Bu gece, evin avlusunda ya da akrabalarımızla beraber açık alanda ateş yakarız. Sırasıyla bir büyük, bir küçük ateşin üzerinde atlarız. Atlarken, 'Benim sarılığım sana, senin kırmızılığın bana geçsin' deriz. Ateşin, temizliğin sembolü, mikropları öldürdüğüne olan inancımızdan bunu bizdeki kirliliği gidermesi için yaparız. Ayrıca bununla yeni yıla Ehrîmensiz, huzur içinde, sağlıklı girmeyi amaçlarız. Ateş kül haline geldikten sonra, ev halkından biri, külleri evden uzak yere götürüp döker. Dönüşte evin kapısını çaldığından, evden biri, 'kimdir' diye sorar. O, 'benim' diye cevap verir. Evdeki, 'nereden geliyorsun' diye tekrardan sorar. 'Düğünden' der. Evdeki, 'ne getirdin' diye sorar. O da 'sağlık' diye cevap verir ve kapı açılır.⁸⁵⁰

⁸⁴⁷ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13581>, (29.01.2015).

⁸⁴⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, s. 153; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 96-97.

⁸⁴⁹ Bkz. Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 95-98; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 228.

⁸⁵⁰ Heyder Şapûrî, *Görüşme*, (17.07.2015).

İran’da birçok şehirde nazardan korunmak için Çahârşenbîsûrî ateşine nazar otu ve günlük bitkisi eklenir. Bununla bir yıl boyunca nazardan korunmuş olunduğuna inanılır.⁸⁵¹ Zerdüştiler, ateşi kutsal kabul ettiklerinden Müslümanlardan farklı olarak onun üzerinden atlamaz, ona yönelik *benim sarılığım sana, senin kırmızılığın bana geçsin* ifadesini kullanmazlar.⁸⁵²

Bu durum, İran Müslüman kültüründe hâlâ ateşin önemli yere sahip olduğunu göstermektedir. Dikkati çeken diğer konu, Heyder Şapûrî’nin şeytandan *Ehrîmen* olarak söz etmesidir. Ehrîmen, önceden açıkladığımız üzere Zerdüşti geleneğe ait bir kavramdır. Bu, Zerdüşti geleneğin Şîa kültürü üzerindeki etkisini gösteren diğer örnek olarak açıklanabilir.

c. Hîrombâ Töreni

Zerdüştilerin, ölümlerini yâd etmek için her yıl yaptıkları, adı *Hîrombâ* olan önemli törenleri vardır. Hîrombâ Pehlevîce bir kelime olup, *hatırladım* anlamına gelmektedir.⁸⁵³ Tören geleneksel şekliye Şerifâbad, Mezre-i Kelantır, Alîâbad ve Nersî Köylerinde kutlanır. Fakat Alîâbad ve Nersî Köylerinde Hîrombâ Töreni’nin adı *Hîbîdûg*’dır. Hirmanşâh’ta ise *Şah Şah-ı Durven/Durbend* ismiyle biraz daha farklı kutlanır.⁸⁵⁴

Törenin icra edilme dönemi, Miladi Takvim’de nisanın üçüncü haftasına bir güne denk gelir. Zerdüşti gelenekte önemli yeri olan bu tören hakkında, yazılı, görsel kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulmaktayız.⁸⁵⁵

Hîrombâ Töreni’nin yapıldığı yerlerden biri olan Şerifâbad Köyü, Pîr-i Herîşt Ziyaretgâhı’na on dört kilometrelik mesafededir. Şehirlerde yaşayan birçok Zerdüşti, törene katılmak için köye gelir. Tören için köydeki Zerdüştiler, önceden hazırlık yaparlar. Bazıları, törenden bir gün önce küçük gruplar halinde yürüyerek Pîr-i Herîşt Ziyaretgâhı’na gider. Yanlarında eşekle veya bir kamyonetle eşyalarını götürürler. Ziyaretgâh’a akşama doğru ulaşır, *Ğayzelî Haylesi* denilen haylede gece konaklarlar. Gruptaki erkekler, sabah toplu ibadete katıldıktan sonra yanlarına kürek ve ip gibi malzemeler alarak Hîrombâ ateşi için *ğayzeli* denilen çalıyı toplamak için çevreye

⁸⁵¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 98.

⁸⁵² Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 153.

⁸⁵³ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11851>, (12.04.2014).

⁸⁵⁴ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s.109.

⁸⁵⁵ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 104; Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 153.

dağılırlar. Bunlara *ğayzelinin çocukları* denilir. Ğayzelinin çocukları, öğleye kadar topladıkları çalıları yığın haline getirir, iple bağlarlar. Bu arada kadınlar, sırug ve bir çeşit kâğıt helva olan *Yezd peşmeğinden* oluşan *nâştâyî* denilen sofrâ hazırlar, onlara gönderirler. Yemeklerini yiyen ğayzelinin çocukları, *çöpzed*⁸⁵⁶ oyununa katılmak üzere Ziyaretgâh alanına gelirler.

Oyunun kurgusu, ilk defa Hîrombâ ateşi için odun toplamak için gelenlere, o sene içinde evlenen veya çocuk sahibi olanlara küçük bir sopayla hafifçe vurulmasından oluşur. Birkaç genç, kendilerine sopa vurulacak olanları, diğer haylelerden şâbaş ve sevinç çığlıkları içinde omuzlarına alarak Ğayzeli Haylesi'ne getirir. Burada sevinç çığlıkları içinde onların ayaklarının altına küçük bir sopayla hafifçe vururlar. Bu kişinin kurtulması için, yakınlarının, vuranlara kend-i sebz veya bir kutu tatlı, gül suyu ve şerbet ikram etmelidir. Oyundan sonra akşama doğru grup, toplanan çalıları ya eşeğe ya da kamyonete yükler, köylerine doğru yola çıkar.

Grup getirdikleri malzemeyi köydeki Âdoryan Ateşkedesi'nin yanındaki alana yığar. Bu arada çalı toplamak için Pîr-i Herîşt Ziyaretgâhı'na gidememiş olan gençler, köydeki evlerin kapısına giderek Hîrombâ ateşi için odun isterler. Bu işi gittikleri evin kapısında: "*Kim bir parça odun verirse, Tanrı onu muradına kavuştursun, kim vermezse muradına kavuşturmasın*" cümlesini yüksek sesle söyleyerek yaparlar. Bunlar, topladıkları odunları, çarşaf benzeri kumaşın içine koyar, alana getirirler.

Güneş batmadan hemen önce köydeki herkes, çalı ve odunların yığıldığı alanda toplanır. Bir mûbed, elinde ateşdânla onların yanında durur. Önde, sadece erkeklerden oluşan iki sıra oluşturulur. İki sıradakilerin, yüzleri birbirine dönük, elleri sıra arkadaşının omzunda olur. Bunların ortasında, ya mûbed ya da gür sesli yaşlı durur. Bu kişi, *hîrombâ* diyerek törene başlar. İlk önce, iyi ameller işleyerek topluma faydalı olmuş, unutulmamış olan şehitlerin isimlerini, sonra kendi döneminde topluma faydalı olmuş ölenlerin isimlerini yavaş yavaş söyler. Söylediği her ismin ruhu için Tanrı'dan bağışlanma diler. Her isimden sonra, elleri birbirinin omzunda olan grup, ölene duydukları saygıyı ifade etme adına yüksek sesle *hîrombâ* der, öne doğru eğilir. Başka bir isimde, aynı durumu diğer sıra tekrarlar. Bütün isimler bittikten sonra, topluluk ateş için toplanmış yığının yakınına gelir. Mûbed, *Hord Avesta*'dan *Ateş Niyâyiş*'i okur. Elinde tuttuğu birkaç nar, selvi ağacı dalı ya da bir tutam buğday başağından oluşan

⁸⁵⁶ Bu oyun, Yezd'deki kutsal yerleri ziyaret sırasında, ilk defa burayı ziyarete gelenler için de oynanır.

bersem denilen yığıcı, ateşdândan tutuşturur, çalıları yakar. Orada bulunan herkes, ateşin etrafında raks eder, dilekte bulunur.

Sonraki günün sabahı köyün kadınları, ateşdân alarak *hîrombâ* ateşinin bulunduğu alana gelirler. Burada ateşten kalan közleri, ateşdâna koyar, evlerine götürürler. Közlerin bir kısmını ocağa boşaltır, odunla besler, ateşi tekrar canlandırırlar. Diğer kısmına, güzel kokmasını sağlayacak malzemeyi ekledikten sonra, bereket ve hayır vermesi için evde birkaç defa dolaştırırlar. Sonra közleri ateşkedeye götürür, mômbede teslim ederler. Mômbed, bunu sonsuza kadar yanması için ateşkededeki ateşe dâhil eder.

Hîrombâ Töreni, alanda ateşin yakılmasından itibaren üç gün, bayram neşesi içinde devam eder. Her üç günde güneş battıktan sonra, gençler *hîrombâ grubunu* oluşturur, köydeki evlere giderler. Gittikleri evin kapısında durur, gruptan biri evin ölmüş fertlerinin isimlerini yüksek sesle söyler. Diğerleri, her ismin ardından yüksek sesle *hîrombâ* der. Evin hanımı, kapıyı açar içinde nohut, kuru üzüm, antepfıstığı ve bademden bulunan tabağı onlara verir. Grupta beline çarşaf bağlamış olan kişi, ikramı alıp çarşafa boşaltır. Grup, sıradaki eve gider, aynı uygulamayı burada yapar. Hîrombâ grubu ve birçok kişi, ilk defa Hîrombâ'ya katılıp Pîr-i Herîşt Ziyaretgâhı'nda çöpzedan oyununda kendilerine vurulanların evlerine gider. Gençler, sevinçle bu kişiyi tekrar omuzlarına alır, sopayla vururlar. Ailesi, vuranlara şerbet ve tatlı ikramında bulunur. Köy halkı üç geceyi bu minvalde neşeyle geçirir. Hîrombâ grubu, dördüncü gün öğlenden sonra toplanır, topladıkları ürünleri aralarında bölüştürür.

Üçüncü gün, güneş battıktan sonra birçok Zerdüşî bir defa daha ateşkedenin yanındaki alana toplanır, iki grup oluşturur. Bir grup ata ve ölmüş akrabalarının ruh ve fraveherlerini anmak için bunların isimlerini sırayla söyler. Diğer grup yüksek sesle *hîrombâ* diyerek karşılık verir.⁸⁵⁷

d. Gâhanbâr Bayramları

Gâhanbâr, *ürün verme dönemi* anlamına gelir ve yılın belli dönemlerinde kutlanan altı bayramı ifade eder. Bu bayramlar, *Avesta*'da yıllık ve dönemlik anlamına gelen *Yâiryâ*, Pehlevîcede, *Gâsânbâr* veya *Gâhânbâr* kelimeleriyle ifade edilmiştir. Gâhanbârlar, çok eski geçmişe sahip olup, ziraat ve hayvancılık meslekleriyle yakın

⁸⁵⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 104-109; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 152- 155.

ilişkili bayramlardır. Zerdüşî geleneğe göre Gâhanbârlar, Tanrı'nın evreni yarattığına inanılan altı aşamaya ilişkindir.⁸⁵⁸

Gâhanbâr Bayramlarının topluma ve bireye sağladığı birçok faydası olduğu ifade edilmektedir. Bunlardan biri, maddi bağışta bulunmaya imkân yaratmasıdır. Bu dönemde, bir kişinin ihtiyaç sahiplerine en azından malının onda biri oranında bağış yapması gerektiği belirtilir. Bu yapılmazsa bayramdan hedeflenenin gerçekleşmediği kabul edilir. Buradaki amaç, fakirlerin sıkıntılarını gidermek, fakir-zengin arasındaki mesafeyi kapatmak, toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır.⁸⁵⁹ Evinde veya umumî bir mekânda Gâhanbâr Töreni düzenleyen, geleneksel yemekler, kuruyemiş ve lorktan oluşan sofraya kurar, davet olmaksızın hayır için isteyen gelip bundan yemesini bekler.⁸⁶⁰ Buradaki hayır, sadece yaşayanlar için değil aynı zamanda ölü ruhları içindir.⁸⁶¹

Her yıl altı ayrı dönemde, beş gün süreyle kutlanan Gâhanbâr Bayramlarının ilki, Zerdüşî geleneğe göre Tanrı'nın gökyüzünü yarattığı *Meydîyûzerim Gâhanbâr*'dır. *Meydîyûzerim*, Avestaî kelimeler olan *orta* anlamına gelen *meydîyû* ve *bahar* anlamına *zerîm*den oluşmaktadır. Terkip olarak *baharın ortası* anlamını ifade etmektedir. Bu, otların büyüdüğü, ekinlerin geliştiği dönemdir. Bayram, Yeni Takvim'e göre erdîbehişt ayının onu olan hûr gününden on dördü olan deybamihr gününe kadar kutlanır.⁸⁶² Bu, Miladi Takvim'de mayısın birinci haftasına denk düşer.

İkincisi, suyun yaratılmasıyla ilgili *Meydîyûşehm Gâhanbârî*'dir. *Meydîyûşehm*, *orta* anlamına gelen *meydîyû* ile *yaz* anlamına gelen *şehm* kelimelerinden oluşmaktadır, terkip olarak *yazın ortası* anlamına ifade etmektedir. Bu, pirinç ve darı gibi hububatın ekildiği dönemdir. Her yıl tîr ayının sekizi olan hûr gününden on ikinci günü olan deybamihr gününe kadar kutlanır.⁸⁶³ Bu tarihi Miladi Takvim'de temmuzun ilk haftasına denk gelir.

Üçüncüsü, yeryüzünün yaratıldığı *Pîteşehîm Gâhanbârî*'dir. *Pîteşehîm*, *yazın sonu* anlamına gelmektedir. Bu çiftçi bayramı olup, ürünlerin ve meyvelerinin hasat

⁸⁵⁸ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 52-53.

⁸⁵⁹ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 133; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 227.

⁸⁶⁰ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 149.

⁸⁶¹ Bkz. Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 50.

⁸⁶² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 56; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 159.

⁸⁶³ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yı İran-ı Bastân*, s. 159.

dönemidir. Bunun zamanı şehrvîr ayının yirmisi olan eştâd gününden yirmi beşinci gün olan anârâm arasındır.⁸⁶⁴ Bu, Miladi Takvim’de eylülün ikinci haftasına denk düşer.

Dördüncüsü, bitkilerin yaratıldığı *Ayâserm Gâhanbâr*’dır. Bu Gâhanbâr, hayvanların otlaklardan kışı geçirecekleri ağıllara döndükleri döneme denk gelir. Mihr ayının yirmisi olan eştâd gününden yirmi dördüncü gün olan anârâma kadar kutlanır.⁸⁶⁵ Bu tarih, Miladi Takvim’de ekim ayının üçüncü haftasına denk gelir.

Beşincisi, hayvanların yaratıldığı *Meydyârîm Gâhanbârî*’dir. Bu bayram çiftçilerin dinlenme ve istirahat bayramı olup kışın ortasında denk gelmektedir. Dey ayının onu olan mihr gününden on dördüncü günü olan verehrâm gününe kadar devam eder.⁸⁶⁶ Miladi Takvim’de ocağın birinci haftasına denk gelir.

Altıncısı insanların yaratıldığı, *Hamasapetmeydîm Gâhanbârî*’dir. Bu bayram, *Avesta*’da *Îritûkersenî* olarak geçer. Senenin son beş gününde kutlandığı için *Gâhanbâr-ı Pencî* veya *Gâhanbâr-ı Pencî* olarak da tanınmıştır. Beş gün, Zerdüşti Takvim’de önceden açıklandığı üzere yıla eklenen günlerdir, bunların içinde geceyle gündüzün eşit olduğu yirmi bir mart günü bulunur. Bunu diğer Gâhanbârlardan ayıran önemli özellik, son günün gecesinde *Pencî* denilen törenin yapılmasıdır. Bu Gâhanbâr, isfend ayının yirmi beşi olan ehnûd gününden başlar, yirmi dokuzuncu günü olan vohûstvâş gününe kadar devam eder.⁸⁶⁷ Bu tarih, Miladi Takvim’de martın üçüncü haftasına denk gelir.

Tahran’daki Zerdüştliler bir Gâhanbâr döneminde, beş günün her birinde şehirde kendilerine ait farklı mekânda tören düzenlerler. Bu mekânlar sırasıyla Âdoryan Ateşkedesi, Rustembağ, Büyük Tahran Âdoryanı, Hane-i Nergis, Şah-ı Verehrâm İzid Ateşkedesi’dir. Yezd köylerinde ise törenler geleneksel formatta, beş gün boyunca evlerde yapılır.

Altı Gâhanbâr’ın birinci gününün sabahında, Tahran’daki Zerdüştliler Âdoryan Ateşkedesi’nde *Vâc Yeşt-i Gâhanbâr* denilen töreni yaparlar. Bu törenin, Behrâm Ateşi’nin bulunduğu bir alanda yapılması şarttır. Ayrıca tören ateşkededede, yezişngâh denilen yerde yapıldığı için buna *Yezişn-i Hâni* de denilmiştir. Töreni, *hûşt*, *zût* ve *râsipî* denilen üç mûbed icra eder. *Hûşt* törenin asıl yöneticisi, *zût Yesna*’nın yetmiş iki bölümünü okuyan, *râsipî* ise ona okumasında yardım edendir. *Avesta* okunduğu sırada

⁸⁶⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 91.

⁸⁶⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 95.

⁸⁶⁶ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 159.

⁸⁶⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 111-112.

din adamları *pirâhom* denilen şerbeti hazırlarlar.⁸⁶⁸ Bu şerbet, hom bitkisinin saplarının suyla ve sütle madeni havanda dövülmesiyle elde edilir. Şerbet, küçük tabaklara doldurulur, içmeleri için oraya gelenlere ikram edilir. Törenin sonunda Gâhanbârın ilk günü başlamış olur.⁸⁶⁹ Vâc Yeşt-i Gâhanbâr Töreni, İran'da sadece Tahran'da yapılmaktadır. Birçok defa bu törene katılmış Nesrin Hanım'dan konuyla ilgili şu bilgilere ulaştık:

*Ben, her Gâhanbâr sabahı, Môbed Mihribân Firûzgerî ve Môbed Pederâm Sûruşpûr tarafından hazırlanan bereket, şifa kaynağı olan hom şerbetini içmek için erkenden kahvaltı yapmadan Âdoryan Ateşkedesi'ne giderim. Çünkü hom şerbetinin aç karınla içilmelisi gerekir. Şerbeti hazırlamak için önce havan içerisinde hom bitkisinin sapları, su ve sütle dövülür. Sonra karışım süzgeçten geçirilir. Şerbet kıvamına gelen içecek, bardaklara doldurulur ve gelenlere ikram edilir. Yoğun talepten, herkese ancak bir bardak düşer.*⁸⁷⁰

Günümüzde Zerdüştiler arasında hom bitkisinden elde edilen hom içeceği, sadece bu amaçla kullanılır. Önceden İran'a gelen bazı Parsî din adamlarının tavsiyesiyle Zerdüştiler hom içeceğini bir süre Sudrepûşî gibi bazı törenlerden önce sudrepûşî olacıklara içirdiler, daha sonra bunu terk ettiler. Konu hakkında Môbedyâr Pervîzmeli şu bilgileri vermiştir:

*İran'a gelen birkaç Parsî din adamı, Sudrepûşî ve benzeri törenlerden önce hom içeceğinin içilmesini tavsiye etti. Buna bir süre devam edildi, fakat sonra terk edildi. Bunun devam etmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü hom insanı rahatlatır ve ona mutluluk verir. Günümüzde hom içeceği, sadece Tahran'da Gâhanbârların ilk günü sabahında yapılan törende içilir.*⁸⁷¹

Hom içeceği, günümüzde yaygın kullanıma sahip olmasa da Zerdüşti kaynaklar, hom hakkında epeyce bilgi sunmaktadır. Buna göre homun Îzed olduğu,⁸⁷² içinde insanı rahatlatan, mutlu eden ve kalbi güçlendiren efedrin maddesi olduğu belirtilir.⁸⁷³

Tahran'daki Gâhanbâr Törenleri, ya açık havada ya da salonlarda icra edilir.⁸⁷⁴ Tören için önceden hazırlık yapılır. Ön tarafa masa bırakılır, üzerine beyaz sofralar serilir

⁸⁶⁸ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 160-161.

⁸⁶⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 53; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 123.

⁸⁷⁰ Nesrin Hanım, *Görüşme*, (04.07.2015).

⁸⁷¹ Môbedyâr Pervîzmâlî Firûzger, *Görüşme*, (6.08.2015).

⁸⁷² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 118.

⁸⁷³ Şehzâdî, *Vajenâme-i Pâzend*, s. 350; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 232.

⁸⁷⁴ Kadın-erkek birçok Zerdüştinin katıldığı Rustembağ'da düzenlenen törene katılma imkânı elde ettik.

ve üzerinde *Gâhanbâr sofrası* hazırlanır. Sofraya, lork tepsi, kavun, karpuz, muz, şeftali ve salatalıktan oluşan meyve tepsi, içinde süt, çay, şarap ve şerbet olan dört su bardağı, ekmek, suyla dolu etrafı işlemeli madeni tas, üç mum, mersin ağacı dalları, üzerinde haşlanmış yumurta olan tabak pilav, sîdâb yemeği ve gül suyu konulur. Ayrıca masanın iki tarafına, içinde beyaz ve kırmızı gül olan iki cam vazo bırakılır.

Cemaatin, tören sırasında başını kapatması gerekir. Külâhı olmayan erkekler için tek kullanımlık beyaz külâh dağıtılır. Günlük kıyafetleriyle törene gelen, kadın-erkekler karışık otururlar. Töreni, iki mûbed yönetir. Bunlardan biri, *Hord Avesta*’dan okuma yaparken, diğeri belli yerlerde meyveleri parçalama, lorkun üzerindeki mersin dallarını ve elmayı lorkun üzerinde gezdirme gibi işlemleri yürütür. Tören mûbedin, *Eşimvehû* duasını okumasıyla başlar, bu arada cemaat ayağa kalkar, ellerini dua pozisyonunda tutar. Diğeri mûbed ve cemaatten bazıları kuştî yeniler. Duadan sonra, okuyucu mûbedin eliyle verdiği oturma komutuyla cemaat oturur, tören oturarak devam eder. Mûbed, yüksek sesle *Hord Avesta*’dan okuma yapar, cemaat de mırıldanarak okumaya eşlik eder. Okumanın belli yerlerinde diğeri mûbed ayağa kalkar, bıçakla meyveleri dilimler, mersin ağacı dallarını lorkun üzerinde gezdirir. Yaklaşık yarım saatlik okumadan sonra görevleri biten mûbedler ayrılır.

Törenin sonunda, gerek yapılan masrafları karşılamak, gerekse töreni yöneten mûbedlere vermek için cemaatin arasında para toplanır. Ekonomik gücüne göre isteyenler para bağışında bulunur. Bundan sonra ikramlar başlar. Alanda iki büyük tencerenin içinde hazırlanan sîdâbla âş yemekleri cemaate ikram edilir. Ardından *Gâhanbâr* sofrasındaki küçük poşetlere paketlenmiş lork ve dilimli meyveler cemaate dağıtılır. İkramlar yapılırken, bir dîhmûbed dumanlar yükselen küçük ateşdâni, cemaat arasında gezdirir. Bu arda cemaat birbirine günün mübarek olsun diyerek tokalaşır, böylece tören sona erer. (Bkz. Fotoğraf 19)

Yezd’in köylerinde ise *Gâhanbâr* Törenleri evlerde düzenlenir. Köydeki her evde tavanı yarım kubbe şeklinde, yirmi-yirmi beş metrekare büyüklüğünde ibadet odası bulunur. Burasının literatürde ismi, *peskem-i mesdir*.⁸⁷⁵ Zerdüştiler kısaca buraya temiz oda anlamına gelen *otâk-ı pâkize* derler. İbadetler, *Avesta* okumaları ve *Gâhanbâr* gibi törenler burada yapılır. Odanın duvarlarında evin ölmüş fertlerinin fotoğrafları, Zerdüş’tün resimleri, Fraveher sembolü, ayna ve nazar otu bitkisinden yapılmış süs ürünleri asılıdır. Odanın dışı kapalı pencere ve duvarlara monteli ahşap raflarında,

⁸⁷⁵ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 164.

birkaç kend-i sebz, ateş yakmada, onun güzel kokmasını sağlamada kullanılan malzemeler, tütsü ve sıvı yağ gibi malzemeler bulunur. Odanın ortasına masa yerleştirilmiştir. Bu oda geçmişte yiyeceklerin saklanması depo işlevini de görürdü. Yiyecekler odada kısaca kendisine vîcû denilen düzeneğin üzerine konulurdu.⁸⁷⁶ Odaya ayakkabısız ve başı kapalı girilir. (Bkz. Fotoğraf 20)

Köydeki her ev, yıldaki altı Gâhanbâr döneminin birinde tören yapar. Bunun için hangi evin hangi dönemde tören yapacağı bellidir, bu konuda oluşmuş gelenek söz konusudur. Beş günlük her Gâhânâr döneminde, yirmi-otuz arası evde tören düzenlenir. Bu, gün başına beş-altı törene denk gelir.

Gâhanbâr Töreni yapılacak evde otâk-ı pâkize bir gün öncesinden süpürülür, sulanır. Duvarlara, yerlere ve odanın dışına, *gil-i sefid* denilen su katılarak çamurlaştırılan beyaz killi toprak sürülür. Bu, bir çeşit kireçleme işlemine benzer. Bu iş için, fırça yerine el kullanılır, üstelik gil-i sefid duvarların tamamına sürülmez. Duvarlarda küçük, büyük lekeler şeklinde rastgele desenleme yapılır.

Bunun dışında odadaki masaya sofraya kurulur ve geleneksel yemekler pişirilir. Sofraya konulan ürünler Tahran'daki Gâhanbâr Töreni sofralarına büyük oranda benzer. Farklı olarak sofraya ayrıca sîrug, komâc denil bir çeşit ekmek, ayna, ölmüş aile fertlerinin fotoğrafları, yeşil kaplı *Hord Avesta* kitabı, kend-i sebz ve birkaç elma konulur. Sofra dışında yere çarşaf serilir, üzerine lork konulur. Lorkun üzerine ya bir nar ya da elma ve birkaç mersin ağacı dalı bırakılır. Lorkun yanına, kendisine *derûn/derîn* denilen meyve tepsisiyle sebzı bırakılır.

Gâhanbâr Törenleri sabah erken saatte başlar. Cemaat günlük kıyafetleriyle törenin yapılacağı evde toplanır. Bu arada töreni icra edecekler, otâk-ı pâkizede hazır bulunur. Bunlar, genelde köy halkından dîhmôbed denilen üç-dört yaşlı kişidir. Töreni, başlarında beyaz külâh, günlük kıyafetleriyle icra ederler. Bunlardan biri, lorkun başında oturur, okuma işini yapar, diğerleri okuma sırasında diğer işlemleri yürütürler.

Törene orta, ileri yaşta çok sayıda kadın-erkek katılır. Cemaatte, fazla olmasa da çocuklar vardır. Din adamları, otâk-ı pâkizede sofranın başında, cemaat avluda, salonda, evin diğer odalarında oturarak törene katılım sergiler. Törenin başında bir dîhmôbed, evin ölmüş fertlerin isimlerini yüksek sesle söyler ve bunlar için Tanrı'dan bağışlanma diler. Okuyucu dîhmôbed, lorkun başında oturur, *Hord Avesta* 'yı alır buradan *Âferingân*

⁸⁷⁶ Bkz. Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 164-165.

Gâhanbâr'ı yüksek sesle okumaya başlar. İki-üç dıhmôbed onun yanında oturur, biri de kapının eşiğinde ya oturur ya ayakta bekler. İçerdekiler mırıldanarak okuyucu dıhmôbede eşlik ederler. Dıhmôbed, aynı ses tonuyla beş dakikalık okumadan sonra ölenler için Tanrı'dan rahmet dileme anlamına gelen *Huda bı âmurzed bı nâm-ı Îzed-i Pâk* cümlesini yüksek sesle okur. Cümlenin aynısını, kapıdaki dıhmôbed bağırarak cemaate duyurur. Dıhmôbed okumasına devam eder. Bir sür sonra, *yetaviru du ta* ifadesini yüksek tonla söyler, dıhmôbed bunu cemaate duyurur, cemaat de iki elini birleştirir. Bu arada içerideki dıhmôbedlerden biri, eline bıçak alır, tepsideki meyveleri dilimlemeye başlar. Dıhmôbedin okuması, belli yerleri yüksek sesle söylemesi kapıdaki dıhmôbedin bunu duyurması, cemaatin okunan ifadeleri tekrar edip el işaretleriyle buna karşılık vermesi törenin sonuna kadar devam eder.

Dıhmôbed, *âferinnâmi* kelimesini okuduğunda, lorkun üzerindeki bir mersin ağacı dalını sağ eliyle havaya kaldırır. Kapıdaki dıhmôbedin duyurmasıyla, cemaat Tanrı'nın birliğini temsilen sağ elinin şahadet parmağını kaldırır. Dıhmôbed sonra *vispûhâturem* der, bir tane mersin ağacı dalını daha havaya kaldırır. Cemaat, havada tuttuğu şahadet parmağına orta parmağını da dâhil eder. Bu arada dıhmôbed, lorkun üzerindeki bütün mersin ağacı dallarını, elmayı alır, lorkun üzerinde gezdirir ve dört köşesine değdirir. Bununla iyilik ve bereketin dünyanın dört yönündeki bütün insanların üzerinde olmasını diler. Dıhmôbed *eşimvehû*, kelimesini okuyunca, cemaat havada tuttuğu iki parmağını öper, alnına değdirir. Evin hanımı, okuma devam ettiği sırada mutfakta hazırladığı sîdâb yemeğini bakır tas içinde getirip sofraya koyar.

Aynı söz ve uygulamalar, tören boyunca üç defa tekrar edilir. Üçüncü tekrardan sonra kapıdaki dıhmôbed, dumanlar yükselen ateşdâni otâk-ı pâkizeye getirir. Oradakilerle tokalaşır, ateşdâni onların önünde gezdirir. Dıhmôbed, kime yaklaşırsa ateşdâni ona yakınlaştırır, *vispuhâturi* der. O kişi de buna karşılık ateşin üzerinde elini gezdirir ve yüzüne doğru götürür. Bu arada hepimiz biriz anlamına gelen *hemâzorbîm* der. Dıhmôbed, ateşdâni cemaatin arasında dolaştırır aynı uygulamayı tekrar eder.

Bundan sonra okuyucu dıhmôbed, *Hord Avesta*'dan *Hemâzor Dehmân*'ı okur. Bir süre sonra dıhmôbedin komutuyla, cemaat oturdukları yerde ellerini dua pozisyonuna getirir. Dıhmôbedin şeytan yok olsun anlamına gelen, *şikest Ehrîmen* ifadesiyle, cemaat sol tarafa doğru eğilir, sağ elini solun üzerine hafifçe üç defa vurur, bu arada *şikest Ehrîmen* ifadesini tekrar eder sonra elini yüzüne sürer. On dakikalık okumadan sonra ikramlar başlar.

Bir dıhmôbed, sofradaki lorktan her kişiye birer avuç verir. Cemaat, aldığı lorku önceden dağıtılan küçük naylon poşete boşaltır, evine götürür. Diğer bir dıhmôbed, tören sırasında dilimlenen meyveleri cemaate dağıtır. Bazı evlerde meyve ve lork yanında cemaate çay, şerbet, kurabiye ve kek ikram edilir. Tören sırasında cemaat arasında dolaştırılan ateşdân, cemaatten biri tarafından ateşkedeye götürülür ve ateşgedenin duvarındaki demir kapaklı küçük deliğe boşaltılır. Tören, okuma, ikramlarla birlikte yaklaşık bir saat sürer. Evin sahibi emeklerinden dolayı dıhmôbedlere bir miktar para verir. Bundan sonra törenin yapılacağı başka eve geçilir, aynı uygulamalar orada da tekrar edilir. Bu, beş gün boyunca aynı biçimde devam eder.⁸⁷⁷ (Bkz. Fotoğraf 21-22)

Bazı Gâhanbâr Törenlerinden sonra, cemaate adı lög olan bir gün önceden pişirilen, küçük, yuvarlak birkaç ekmek verilir. Ayrıca âş ve âbgôşt denilen yemekler ikram edilir.⁸⁷⁸

Köydeki bütün evler, her Gâhanbâr döneminde dıhmôbed ve cemaatin katılımıyla tören düzenlemese de otâk-ı pâkizede, Gâhanbâr sofrasını mutlaka hazırlar. Sonradan bir môbed, môbedyâr veya dıhmôbed o eve gelir, sofranın başında oturur, *Âferingân Gâhanbâr*'ı okur, meyveleri dilimler ve evin ölüleri için dua eder. Bütün aile fertleri buna katılır. Bunun karşılığı olarak ev sahibi, ona bir miktar para verir.

Kirman'da, salonlarda veya ateşkedelere yakın alanlarda yapılan Gâhanbâr Törenlerinde sofraya ayrıca adı *kolû* ve güneş ekmeği anlamına *nân-ı hurşîdî* denilen iki çeşit ekmekten yedi adet bırakılır. Güneş ekmeğinin etrafında, güneş ışınlarını andıran desen bulunduğundan bu adı almıştır. Törenin sonunda cemaate diğer ikramlar yanında ortasında sedef otuyla dînû denilen bitkinin bulunduğu kolû ekmekleri ikram edilir.⁸⁷⁹ R. Şehzâdî, Parsîlerin Gâhanbâr Bayramlarını geleneğe daha uygun kutladığını, onların bu günde mütavazı sofraya hazırladıklarını, birlikte bundan yediklerini belirtmektedir.⁸⁸⁰

Yazılı kaynaklarda, Gâhanbâr Töreni başlangıcında din adamları ve cemaatin ayağa kalkarak kuştî yeniledikleri geçmektedir.⁸⁸¹ Katıldığımız törenlerin hiçbirinde buna rastlamadık.

⁸⁷⁷ Köylerdeki Gâhanbâr Törenleri kutlama şekilleri için bkz. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 54-55; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 158-159.

⁸⁷⁸ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 55.

⁸⁷⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 55.

⁸⁸⁰ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yi Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 136.

⁸⁸¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 54.

e. Pencî Töreni

Zerdüştiler, Nevruz'dan on gün önce ata ruhlarının ailesini ziyaret etmek amacıyla gökyüzünden indiklerine, on gün boyunca evlerinde kaldıklarına inanırlar.⁸⁸² Son Gâhanbâr döneminde mihmandar olarak ruhları memnun etmek için evlerini süpürür ve eve canlılık getirirler.⁸⁸³

R. Şehzâdî, ata ruhlarına bu şekilde saygı gösterilme geleneğinin kendilerine has olmadığını, bunun diğer din ve kültürlerde de mevcut olduğunu belirtir. Ona göre Romalıların eskiden şubat ayında *manes* adında özel günleri vardı. Onlar bu günlerde Zerdüştiler gibi atalarının ruhlarına yiyecek, içecek sunardı. Şehzâdî, Müslüman ve Yahudilerin belirli vakitlerde kabirlere gittiklerini ölülerinin ruhlarına su, gülsuyu ve yiyecek ikramında bulunduğunu ifade etmektedir.⁸⁸⁴

Ruhların geldiği on gün, *Pencî* olarak isimlendirilir. Bunun ilk beş günü *Küçük Pencî*, ikinci beş günü ise *Büyük Pencî*'dir. Küçük Pencî, Yeni Zerdüşti Takvime göre on ikinci ay olan isfendin yirmisi olan eştâd gününden başlar yirmi dördüncü gün olan anârâmın sonuna kadar devam eder. Büyük Pencî ise yıla eklenen son beş gün olan gâtabîyu günlerindedir.⁸⁸⁵ Bu on gün, Miladi Takvim'de martın onuyla yirmisi arasındaki günlere denk gelir. Eski Takvim'i kullanan Yezd'in köylerinde ise günümüzde Pencî günleri, temmuzun onuyla yirmisi arasındaki günlere rastlar.⁸⁸⁶

Pencî boyunca evlerinde kalan ruhların, tekrar geldikleri yere gönderilmesi gerekir. Zerdüştiler bunu, evlerinin damında yaptıkları törenle yaparlar. Hamasapetmeydîm Gâhanbârı'nın son gecesinde yapılan bu törenin adı *Pencî*'dir.⁸⁸⁷ *Pencî Töreni*, Yezd'in köylerinde geleneksel formata uygun kutlanırken, şehirlerde ise koşullar el vermediği için farklı kutlanır. Bu törene hazırlık için, Mezre-i Kelantır Köyü'ndeki Zerdüştiler, beşinci günde Gâhanbâr Törenleri bittikten sonra ki bu Büyük Pencî'nin son günüdür, akşama doğru köyün dışına çıkar, kuru ot ve deve dikenini toplar evlerin damlarına koyarlar.

⁸⁸² Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 69; Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 96.

⁸⁸³ Nîknâm, *ez Nûruz tâ Nûruz*, s. 112; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 228; Mezre-i Kelantır Köyü'nde evinde misafir kaldığımız Rustem Mihmandar, Gâhanbâr Bayramı'nın beşinci günü öğleden sonra eşiyile birlikte kayınpederinin metruk evini süpürmek, temizlemek için gitti. Rustem, evde kimsenin yaşamamasına rağmen fraveherlerin evi ziyaret edeceğine inandığı için bunu yaptığını belirtti.

⁸⁸⁴ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 104.

⁸⁸⁵ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 63.

⁸⁸⁶ Nîknâm, *ez Nûruz tâ Nûruz*, s. 112.

⁸⁸⁷ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, s. 69.

Köyde, yorucu geçen beş günlük törenlerden sonra, köydeki büyük salonda akşam saat sekizden geç saatlere kadar devam eden eğlence programı düzenlenir. Eğlence, saat yirmi dörde kadar devam eder. Bundan sonra yaşlı olanlar dinlenmek için evine gider gençler ise köyün sokaklarında eğlenmeye devam ederler. Bu durum, Pencî Töreni'nin başlamasına kadar devam eder.

Pencî Töreni, sabah doğru saat dörtte başlar. Törenin başladığını ve uyuyanları uyandırmak için ateşkedenin hoparlöründe bütün köyde duyulacak şekilde fon müziği çalınır. Bununla insanlar evinin damına çıkar, ateş için topladıkları kuru otların başında yönleri doğruya gelecek şekilde beklemeye başlarlar. Bu arada evin hanımı, damda *Pencî sofrası* hazırlar. Sofrada, karpuzla kavun olan tepsi, içinde mersin ağacı dalı olan cam sürahi, boş ateşdân, ateşin güzel kokmasında kullanılacak malzemelerin bulunduğu kutu, gazyağlı lüks, sebzi, su dolu bakır sürahi ve tütsü bulunur. Evin hanımı, ayrıca yanına biraz kekik alır. (Bkz. Fotoğraf 23)

Yaklaşık on dakika süren fon müziğinden sonra, merkezi sistemde môbed *Hord Avesta* okumaya başlar. On beş dakikalık okumayla, köyün elektriği aniden kesilir. Damlardaki herkes, aynı anda otları tutuşturur. Bununla köyün bütün damlarında ateşler yükselir. İnsanlar bağırarak sevinçlerini dile getirirler. Ateş yandığı sırada evin hanımı, bıçakla tepsideki karpuzla kavunu ikiye ayırır. Sonra kekiği, bakır sürahideki suyun üzerine serper ve suyu dama saçar. Yaklaşık on dakika sonra ateş, köz haline gelir. Bu arada evin hanımı, közleri ateşdânın içine koyar. Sürahideki mersin ağacı dallarını, yıl boyunca burada kalıp kuruması için damın üzerinde farklı noktalara bırakır. Yaklaşık bir saat sonra insanlar damdan iner. Evin hanımı, ateşdânla tepside böldüğü meyveleri alır eve iner. Dumanlar yükselen ateşdânı, bereket için evde bir-iki defa dolaştırır. Köydekiler, ellerinde dumanlar yükselen ateşdânlar olduğu halde sokaklara çıkar, ateşkedeye giderler. Bu sırada köyün dar sokaklarında yoğun insan seli oluşur. Ateşdânı taşıyanlar, ateşkedenin bahçesinde sıra olurlar. Beyaz külahlı dıhmôbed, sırada bekleyenlerin elindeki ateşdânı alır, ateşkedenin duvarındaki demir kapılı küçük delikten boşaltır, böylece tören biter. Bu törenle, hem ölülerin ruhları on günlük misafirlikten sonra geldikleri yere uğurlanır, hem de yeni yıl sevinçle karşılanmış olur. Bundan sonra insanlar dinlenmek için evlerine çekilirler.⁸⁸⁸ (Bkz. Fotoğraf 24-25)

⁸⁸⁸ Bkz. *Nîknâm, Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 69-71; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yı İran-ı Bastân*, ss. 162-163.

Şerifâbad Köyü'ndeki Zerdüşî gençlerin, Hamasapetmeydîm Gâhanbâr döneminde gelenekselleşmiş uygulamaları bulunmaktadır. Gençler, Pencî'den birkaç gün önce killi toprak getirmek için köyün yakınındaki ovalık alana giderler. Getirdikleri toprağı, temiz bir yerde, temiz suyla çamur haline getirirler. Kurumaması için, üzerine kapatır ve her gün yoğururlar. Bu çamurdan, koyun, öküz ve deve gibi hayvanların heykelcikleriyle erkekler kendileri için *kova* kızlar ise *kopî* denilen aparatı yaparlar. Kova, bir kulplu, içinde tabak tarzı iki bölüm olan ateşdândır. Kullanım sırasında bölümlerden büyük olana ateş közü, diğerine günlük bitkisi ve sandal ağacı parçacıkları konulur. Kopî, on-on beş santimetre kalınlığında içi delikli yarım küredir. Bu, yeryüzünü temsil etmektedir. Kızla erkekler yaptıkları ürünleri kurumaları için güneşte bekletir, bunları killi beyaz toprakla boyarlar. Kızlar, kopînin üzerindeki deliklere gelincik çiçeğı ve reyhan otu yerleştirir, etrafını yeşil ipek başörtüyle sararlar. Kızlar, ayrıca yaptıkları hayvan heykelleri için kumaş parçalarından, heybeler diker, onların üzerine koyarlar. Heybenin ceplerini de buğday, arpa ve yeşil hububatla doldururlar.

Gençler, eserlerini Gâhanbâr sofrasına koyar, köydeki törenlerin bitmesini beklerler. Beşinci gün, gün batımı kovayla kopîyi, ateş için dama çıkarılan otlarla birlikte götürürler. Şafak vaktinde ruhların uğurlanması için yakılan ateşin közlerinin birazını, kovalarına koyar, onu damdan indirirler. Kızlar da kopîleri indirir, kopînin etrafına sardıkları ipek yeşil başörtüsünü açar, başlarına bağlarlar. Bununla yeni yılda yeşil renk gibi bahtlarının açık olmasını dilerler.

Erkekler, kovadaki közü ateşkedeye götürürler. Ateşi, mûbede teslim eder boş kovayı da köy meydanına getirirler. Kızlar da kopîleriyle köyün başka meydanında toplanırlar. Burada, erkekler kovalarını, kızlar kopîlerini birbirine vururlar. Sonunda sağlam kalan kova ve kopî, yarışmanın galibi sayılır.⁸⁸⁹

Tahran gibi şehirlerde yaşayan Zerdüşîler, Yeni Takvim'e göre Pencî Töreni'ni yaparlar. Bunlar, şehirde geleneksel tarzda Pencî'yi düzenleme imkânları olmadığı için, evlerinin balkonunda küçük ateş yakarak töreni düzenlerler. Pencî Töreni, Zerdüşî inancının animistik izler taşıdığını göstermektedir.

⁸⁸⁹ Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 71-72; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 163-164.

3. Önemli Günler

a. Erdîbehişt ve Verehrâm Günü

Zerdüşîler, her ayın erdîheşit ve verehrâm günlerinde ateşkedelerde *Erdîbehişt Günü* ve *Verehrâm Günü* adı altında tören yaparlar. Erdîbehişt Günü, adı Âdoryan olan ateşkedelerde yapılırken, Verehrâm Günü, adı Verehrâm olanlarda yapılır. Erdîbehişt ve Verehrâm Günü törenleri sofrasız icra edilir.⁸⁹⁰

Erdîbehişt Töreni, öğleden sonra saat altı civarında başlar. Saatler öncesi tören için hazırlık yapılır. Ateşkedenin içi temizlenir, sandalyeler dizilir, töreni yönetecek mûbedler için yönleri cemaate dönük olacak şekilde ön tarafa masa konulur. Törene çoğunluğunun kadın olduğu yetmişe yakın ileri yaşıta kişi katılır. Oranı çok olmasa da genç ve orta yaşıta olanlar vardır. Törene katılmak için gelen cemaat, önce ateşkedenin avlusunda toplanır, bir süre sohbet eder, sonra içeri girer. Kadın-erkek sandalyelere karışık oturur. Kadınlar başörtü takar, erkeklerin başında beyaz külah olur.

Tören, genelde üç-dört mûbed tarafından yönetilir. Bunların içinde kadın mûbed olabilir.⁸⁹¹ Cemaat oturur, mûbedlerin gelmesini bekler. Mûbedler tören salonuna girince, cemaat onlara duyduğu saygıyı ifade etmek için ayağa kalkar, mûbedlerden birinin işretiyle tekrar oturur. Başlangınçta mûbedlerden biri, Derice kısa konuşma yapar. Bundan sonra, salondaki herkes ayağa kalklar ellerini dua pozisyonunda tutar. Bir mûbed, *Hord Avesta*’dan *Ateş Niyâyîş*’i okur. Cemaat mırıldanarak okumaya eşlik eder. Diğer mûbedler kuştî yeniler. *Şikest Ehrîmen* sözü söylendiği sırada cemaat ve mûbedler sola doğru hafifçe eğilir, sağ elle solun üzerine üçer kez sözü tekrar ederek vururlar. Okuyucu mûbed, yaklaşık on beş dakika süren okumasını bitirince, tören oturarak devam eder. Okuyucu mûbed tekrar *Hord Avesta* okumaya başlar. Cemaatten bazıları, ellerine *Hord Avesta*’yı alır hafif tonda okunana eşlik eder. Mûbedin okumasının belli yerlerinde, ateş odasındaki mûbed, üç defa zile vurur. Bu, okuma boyunca altı defa tekrar eder. Okuma bittikten sonra mûbedlerle cemaat ayağa kalkar. Okuyucu mûbed *Hord Avesta*’dan dua okur, cemaat ellerini dua pozisyonunda tutarak buna eşlik eder. On dakika sonra mûbed okumasını bitirir, cemaat oturur, tören tamamlanmış olur.

⁸⁹⁰ Yazılı kaynaklarda, hakkında bilgiye rastlamadığımız Erdîbehişt Günü törenine, Tahran Âdoryan Ateşkedesi’nde iki defa katılma imkânı elde ettik.

⁸⁹¹ İkinci katılımlımızda mûbedlerden biri kadındı ve okumaların büyük bölümü onun tarafından yapıldı.

Tören tamamlanınca cemaat ateşkededen çıkar, arkadaki yemekhane olarak da kullanılan büyük salona gider. Burada cemaate önceden hazırlanmış âş yemeği ikram edilir. Âş yemeğini almak için sıraya girenler, plastik tabakta aldığı yemeğini ayakta yer. Erdîbehişt Günü'nün diğer törenlerden farklarından biri, dışarıdan Zerdüştfi olmayan birinin sıkı denetim olmadan, kolayca törene katılabilesidir.

Verehrâm Günü töreni için Zerdüştiler adı Verehrâm olan ateşkedeye gider, Ahûramazda'ya ibadet ederler. Ayrıca Verehrâm Îzedi'nden yaşamda başarılı olmak için dilekte bulunur, kuştî yenilerler.⁸⁹² Tahran'daki Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi'ndeki yapılan törenden sonra cemaate âş yemeği ikram edilir.

Verehrâm Günü töreni yukarıda belirttiğimiz üzere adı Verehrâm olan ateşkedelerde yapılır. Fakat Şiraz'da adı Âdoryan olan ateşkedede Verehrâm Günü töreni yapılmaktadır.

b. Şeb-i Çılı/Yelda

Sözlükte *şeb* gece, *çılı* ise kırk anlamına gelmektedir. Her birinin kırk gün olduğu iki kış döneminin ilk gecesinde yapılan etkinliğe *Şeb-i Çılı* denir. Bu geceden itibaren kış, *Büyük Çılı* ve *Küçük Çılı* şeklinde her birinin kırk gün olduğu iki dönem şeklinde başlar. Şeb-i Çılı, Zerdüştfi Takvim'de âzer ayının otuzu olan hordâd günündedir. Bu tarih, Miladi Takvim'de yirmi bir aralığa denk gelir. Bunun önemi yılın en uzun gecesinin bu günde olması, bundan sonra günlerin uzamaya başlamasıdır. İranlılar eskiden de gündüzlerin uzamaya başlamasını sevinçle karşılar ve bunu bayram olarak kutlardı. Bu gecede bir araya gelir, ateş yakar ve eğlenirlerdi. Bunun diğer amacı, kış soğuklarının başlayacağı Büyük Çılı'yı karşılamaktır.⁸⁹³

Büyük Çılı, dey ayının birinci gününden behmen ayındaki Sedi Bayramı'na kadar kırk gün devam etmektedir. Bu tarih, Miladi Takvim'de yirmi bir aralık ile ocağın sonu arasında zaman aralığına denk gelir. Küçük Çılı ise behmenin onu ile isfend ayının yirmisi arasındadır. Bu tarih de Miladi Takvim'de şubatın başıyla martın onu arasına denk düşer. Küçük Çılı ile kış soğukları azalmaya başlar.⁸⁹⁴

⁸⁹² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 48-49; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 201.

⁸⁹³ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 180-181; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 97.

⁸⁹⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 97.

Nevrûz ve Sedî Bayramı gibi millî özelliğinden dolayı İran'da Müslümanlar tarafından da kutlanan Şeb-i Çılı'de Zerdüştiler, akraba ve tanıdıklarla beraber yaşlı aile fertlerinden birinin evinde toplanırlar. Kavun, kırmızı elma, üzüm, özellikle karpuzla nardan oluşan sofraya hazırlarlar. Sofrada karpuzun, hem faydasından hem renginden dolayı özel yeri vardır. Bu gecede karpuz yemenin, iki kış döneminde soğuklara, hastalıklara karşı insanı koruyacağı inancı hâkimdir. Renginin kırmızılığı, ateşi, güneşin şafak vaktindeki doğuşu ve batışı sırasında ufuktaki rengi hatırlatır. Bundan başka sofraya bazen kuruyemiş, tatlı türleri, şerbet ve yemek koyarlar. Gece boyunca nineler, çocuklara hikâye, masal anlatır, dede veya başka bir yaşlı *Şahnâme*'den bölümler okur, İran halkının kahramanlıklarını anlatır. Bu şekilde geceyi neşeyle geçiren Zerdüştiler, Uşehingâh namazını kılarlar. Bazen güneşin doğuşunu izlemek için şafak vaktine kadar uyanık kalırlar.⁸⁹⁵ Müslümanlar da Zerdüştilere benzer şekilde bu geceyi geçirirler.⁸⁹⁶

Buradan Zerdüştilerin Şeb-i Çılı'yı evde, gece kutladıkları anlaşılmaktadır. Bu, genelde böyle olmakla birlikte bazen Tahran⁸⁹⁷ ve Yezd'in köylerinde, Şeb-i Çılı için gün içerisinde toplu tören yapılır. Törende sofraya hazırlanır, def çalınır ve eğlenilir.⁸⁹⁸

c. Zerdüş'tün Ölüm Günü Töreni

Zerdüşti kaynaklara göre Zerdüş, *Turbâtûr* denilen Turanlı tarafından yetmiş yedi yaşında, dey ayının hûr gününde öldürüldü. Zerdüştiler, günümüzde her sene bu günde, Zerdüş'tün ölümü anısına tören düzenler, ateşkedelere gider ibadet ederler.⁸⁹⁹ Bu tarih, Miladi Takvim'de aralık ayının son haftasında bir güne denk gelir.

Tahran'da aynı günde birkaç farklı mekânda *Zerdüş'tün Ölüm Günü Töreni* düzenlenir. Bunlardan biri, Âdoryan Ateşkedesi'nin Îrec salonundakidir. Tören için bir gün öncesinden hazırlık yapılır. Kadınlar, Âdoryan Ateşkedesi'nin yerleşkesinde yemekhane olarak kullanılan salona gider, geleneksel yemekler hazırlarlar. Buna kısmen erkekler iştirak eder.⁹⁰⁰ Sonraki günkü törene, kadın-erkek çok sayıda Zerdüşti ve kurum yöneticisi katılır. Salonun ön tarafındaki masanın üzerinde sofraya hazırlanır. Sofraya içinde mandalina, elma portakal olan meyve tepsisi, mersin ağacı dalları, içinde mum yanan lale şeklinde iki cam fanus, ön tarafa Zerdüş'tün resmi konulur. Töreni icra

⁸⁹⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 98.

⁸⁹⁶ Heyder Şapûrî, *Görüşme*, (17.07.2015).

⁸⁹⁷ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=15481>, (28.11.2015).

⁸⁹⁸ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13364>, (18.12.2015).

⁸⁹⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 99.

⁹⁰⁰ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13404>, (25.12.2015).

eden mōbedler, *Avesta* okur. Cemaat de mōbedlerden gelen komutlara göre törene iştirak eder. Törenen sonra âş yemeği ikramı yapılır.⁹⁰¹

Tahran'daki diğer tören, *Aramgâh-ı Kasr-ı Firûzî* denilen mezarlık alanındaki büyük salonda yapılır. Törene çok sayıda din adamı katılır. Törenen sonra cemaate mezarlık alanındaki mutfakta hazırlanan âş yemeği ikram edilir.⁹⁰² Zerdüştiler, burada hem törene katılır hem yakınlarının mezarlarını ziyaret ederler. Mezarların üzerine gül bırakır, ölüleri için dua ederler. Bazı kişiler, mezarlık taşlarının üstünde gül, dilimlenmiş meyve, kurabiye tarzı tatlı ve ateşdândan oluşan küçük sofralar kurarlar. Ayrıca mezarlık taşlarına gül suyu döker, alandaki fidanları sularlar.⁹⁰³

Yezd'in bazı köyleriyle mahallelerinde oturanlar, bu günde geleneksel yemeklerin yanında tandır ekmeği pişirirler. Tören için, otâk-ı pâkizde sofralar hazırlarlar. Bunun yanında ateş ve tütsü yakarlar. Tören günü, mōbedler *Hord Avesta*'dan *Âferingân Gâhanbâr*'ı okurlar. Cemaat de Eşû Zerdüş'tün ruhu ve fraveheri için dua eder ve ona selam gönderir. Öğlen, ikramlar yapılır. Bazen âş yemeği küçük tabaklara doldurulur, evlere gönderilir.⁹⁰⁴ Burada sofraya ayrıca lork konulur.⁹⁰⁵

⁹⁰¹ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13411>, (27.12.2014).

⁹⁰² <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13411>, (27.12.2014).

⁹⁰³ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=13412>, (28.12.2014).

⁹⁰⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 99-100; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 220.

⁹⁰⁵ <http://www.berasad.com/fa/content/view/9386/50/>, (27.11.2015).

IV. BÖLÜM

GEÇİŞ MENSEKLERİ

Geçiş mensekleri başlığı altında doğum, Sudrepûşî/dine giriş töreni, evlilik ve ölüm konuları bulunmaktadır. Fakat gerek alanda yaptığımız çalışmada gerekse incelediğimiz kaynaklarda Zerdüştilerde doğum konusuyla ilgili yazılacak fazla bilgiye ulaşamadık. Bu konuda en fazla ifade edilen, môbedlerin ailenin talebiyle belirli dönemlerde yeni doğan çocuğun evine giderek onun için *Avesta* okuduğudur. Bunun için geçiş menseklerinden din giriş töreni, evlilik ve ölüm konularına değineceğiz.

A. SUDREPÛŞÎ TÖRENİ (DİNE GİRİŞ)

Zerdüştiler dine giriş törenini Sudrepûşi olarak isimlendirirler. Bir kişi, yapılan Sudrepûşî Töreni'yle sudre giyer, kuştî bağlar. Bununla resmen dine girmiş kabul edilir. Bu andan itibaren kadın-erkek her Zerdüşti, günlük hayatın tamamında sudresini giymeli kuştisini bağlamalıdır.⁹⁰⁶

Sudre, Zerdüştilerin elbisenin altına giydikleri, beyaz, kısa kollu, yakasız, önden kalbe kadar uzanan üçgen şeklinde açıklığı olan, üzerinde düğme veya fermuar şeklinde aparat bulunmayan bir çeşit gömlektir. Renginin beyaz olması, ahlâkî temizliğe, sadeliğe işaret eder, bir Zerdüştinin aklını ve kalbini beyaz renk gibi temiz tutmasını hatırlatır.⁹⁰⁷ Sudre, sargı bezinin biraz daha sık dokunmuş şekli olan kumaştan üretilir. Daha eski dönemlerde, yün, pamuk ve ipek gibi malzemelerle örülmüş kumaşlar kullanılırdı.⁹⁰⁸

Sudrenin biri ön, diğeri arkada iki cebi bulunur. Öndeki cep, üçgen şeklinde olan yakanın aşağı yöndeki uç taraftadır. Buna, *sevap cebi* anlamına gelen *kise-i kirfî* denilir. Zerdüşti inancına göre bu cep iyi düşünce, söz ve eylemlerin toplandığı merkezdir. Burada *vicdan* olarak tasavvur edilen kalbe yakın olması, eylemlerin halis niyet, temiz kalplilik, sevgi, muhabbet ve aşkla yapılmasına işaret eder. Adı *gerdı* olan arkadaki cep, öndekine göre kısmen daha büyüktür. Bu cep, insana layığıyla yerine getirmesi gereken görevlerini ve yaptığı kötü eylemlerin yükünü omuzlarında taşıdığını hatırlatır. Her

⁹⁰⁶ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 216

⁹⁰⁷ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yi İran-ı Bastân*, s. 114.

⁹⁰⁸ Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yi İran-ı Bastân*, s. 115; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 210.

Zerdüşti, iyi olmayan işlerine karşılık, bunların kötü sonuçlarını gidermek için ziyadesiyle ahlâkî eylemler yapmalıdır.⁹⁰⁹

Sudre, insanı nefsanî kötülüklerden koruyan savaş zırhı kabul edilir.⁹¹⁰ Kenarında sonradan dikilmiş küçük bir yırtık vardır. Bu, Zerdüştilerin dünya hayatında eğrilik, yalan ve kirlilikle sürekli savaştıklarını, bunu yaparken zırh işlevini gören sudrenin hançer darbesi aldığını temsil eder.⁹¹¹

Her sudre, Zerdüşti dinin dokuz temel prensini hatırlatan dokuz ayrı parçadan oluşur. Bu prensipler, Ahûramazda'nın bir olduğuna, Zerdüş'tün peygamberliğine, ahirete, yeniden dirilişe ve Aşâ Kanunu'na inanmaktır. İnsanların seçme özgürlüğüne sahip olduğunu, Ameşâspendleri, toprak, hava, su ve ateş gibi dört elementin kutsal olduğunu kabul etmek ve ihtiyacı olanlara yardım etmek de diğer prensiplerdir.⁹¹²

Sudrenin üstüne bir kemer bağlanır. Koyun yününden yapılan kemere, *yön/taraf* anlamına gelen *kuştî/kutsi* denilir.⁹¹³ Beyaz, ince, uzun ip şeklinde olan kuştî, yetmiş iki iplikten oluşur. Yetmiş iki ip, on ikişer şeklinde altı bölümlüdür. Burada her sayı, sembolik bir anlama işaret eder. Yetmiş iki sayısı, *Yesna*'nın yetmiş iki bölümüne; on iki, yılın on iki ayına; altı, yıldaki altı Gâhanbâr Töreni'ne, altı büyük bayrama ve altı Ameşâspend'e işaret eder. Uçları püsküllü olan kuştî desteleri, uç tarafında birleşiktir. Kuştî, sudrenin üzerine bağlanırken bele üç defa dolanır. Burada üç sayısı, dindeki üç ahlâkî ilkeyi belirtir.⁹¹⁴

Kuştî bele sarıldığında, önde arkada ikişer olmak üzere dört defa düğümlenir. Birinci düğüm, Tanrı'nın bir olduğu, ikincisi dininin Ahûramazda tarafından gönderildiği, üçüncüsü Zerdüş'tün peygamber olduğu, dördüncüsü üç temel ahlâkî prensibin kabul edildiğini gösterir. Diğer ifadeyle kuştînin bağlanması Tanrı'nın emirlerine uyulacağı, ona itaat edileceğine dair yapılan antlaşma niteliğindedir.⁹¹⁵

Zerdüşti, sudresini giyip, kuştisini bağladığında mırıldanarak, *Eşimvehû* ve *Yetâehû* dualarını okur. Beş vakit namazda da kuştisini söker, tekrar bağlar. Buna, *kuştî*

⁹⁰⁹ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 27; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 114.

⁹¹⁰ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 210.

⁹¹¹ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 28.

⁹¹² Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 27.

⁹¹³ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 210.

⁹¹⁴ Rızî, *Rahnumâ-yi Din-i Zertoştî*, s. 115; Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler*, ss. 246-247.

⁹¹⁵ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 211; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 115

yenileme anlamına gelen *kuştî nû kerd* denilir.⁹¹⁶ Namaz dışında bazı vakitlerde kuştî yenilemenin iyi olduğu belirtilmektedir. Bunlar, sabah uyanırken, öğlen-akşam yemeğinden, banyodan, tuvaletten sonra, her türlü farz ibadetten önce ve Behrâm Ateşi’ni ziyarete gitmeden önceki vakitlerdir.⁹¹⁷

Bir Zerdüşti, hayatının her anında sudre giymeli, kuştî bağlamalıdır. Sudre ve kuştî, sadece banyo sırasında çıkarılabilir. Ayrıca kadınlar regl ve lohusa döneminde sudre giymez, kuştî bağlamazlar.⁹¹⁸ Dinde, konu bu kadar önemli görülmesine rağmen, Zerdüştilerin genelinin günlük hayatında sudre giydikleri, kuştî bağladıkları söylenemez. Dinlerinin emri gereği bunu yapmaları gerektiğini bilip bilmedikleri sorulduğunda: “Evet, bunu yapmamız gerektiğini biliyoruz, maalesef yapmıyoruz” şeklinde cevap verirler.

Zerdüştiler, yedi ile on beş yaş arası kız-erkek her çocuk için *Sudrepûşî* denilen dine giriş töreni yaparlar.⁹¹⁹ Parsiler bunu, *Nûcût Töreni* olarak isimlendirirler.⁹²⁰ Törenin, bu yaş aralığında yapılması, çocukların dinini özgürce seçmek için gerekli zihinsel düzeye ulaştıklarının kabul edilmesindendir.⁹²¹ Törene *Nûzâdî* veya *Nûzût* da denilmiştir. *Nûzâdî* kelimesi, yeni anlamına gelen *nû*, doğan anlamına gelen *zâd* kelimelerinden ve sonuna yapım eki *y*’nin birleşiminden oluşur. Bununla *sudrepûşî* olan kişinin, yeni bir hayata gözünü açtığı kabul edilir.⁹²² Törenin kendisi için yapıldığı kişiler tören sonrası sudre giyinmiş anlamında *sudrepûş* olarak isimlendirilir.⁹²³

Zerdüşti olmanın biri dışsal, diğeri içsel iki göstergesi vardır. Burada *sudrepûşî* dışsal göstergedir, içsel gösterge ahlâka ilişkin eylemlerdir.⁹²⁴ Her aile, çocuğu için bu töreni yapmak zorundadır. Törende mûbedler, çocuğa sudre giydirir, kuştî bağlarlar. Bununla, çocuk Zerdüşti topluma katılır, dini emirlerden sorumlu kabul edilir.⁹²⁵

⁹¹⁶ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbilind Başîm*, ss. 45-46.

⁹¹⁷ Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânîhâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 71.

⁹¹⁸ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 212.

⁹¹⁹ *Avesta*’da *Sudrepûşî* Töreni’nin geciktirilmesinin günah olduğunu belirtmektedir. Fakat bir kişi için, on beş yaşına kadar tören yapılmamışsa, sonrasında bunun için *Sudrepûşî* Töreni yapılabilir. Nitekim internet sitesinde, 18 Ocak 2013’te Tahran’da kırklı yaşlarda iki Zerdüşti erkek için bu törenin yapıldığı haberi verilmişti. Diğer haberde, 13 Şubat 2015’de Tahran Zerdüşti Kadınlar Kurumu tarafından yirmi beş yaş üzeri, altı kadın için *Sudrepûşî* Töreni düzenleneceği ilan ediliyordu. *Vendidâd*, 18/54; <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11315>, (18.01.2014); <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13517>, (14.01. 2015).

⁹²⁰ Boyce, “Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhr”, s. 119.

⁹²¹ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 143.

⁹²² Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 22.

⁹²³ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 117.

⁹²⁴ Menûçehrpûr, *Bidânîm û Serbilind Başîm*, ss. 44-45.

⁹²⁵ Rızî, *Rahnumâ-yi Din-i Zertoştî*, s. 59.

Eskiden her aile, çocuğu için farklı zamanda evinde bu töreni yaparken, günümüzde Zerdüşti kurumlarının yönetiminde belli zamanlarda toplu halde yapılır.⁹²⁶

Sudrepûşî Töreni'nde, törenin yapılacağı salonun giriş kapısında, yeşil renk ağırlıklı geleneksel kıyafetli onlu yaşlarda iki kız, katılımcıları karşılar. Bunlar, ellerinde güldanlık, ayna ve beyaz leblebi bulunan yeşil bezle örtülü tabak taşırlar. Salona girenlere, ikramda bulunur, ellerine gül suyu döker ve yüzlerine ayna tutarlar. Törene erkekler günlük kıyafetleriyle, kadınlar ise daha çok geleneksel kıyafetlerle katılırlar. Salonda kadın-erkek karışık oturur. (Bkz. Fotoğraf 26)

Tören için öncelikle *Sudrepûşî tören sofrası* hazırlanır. Bunun için törenin yapılacağı sahnede çeşitli ürünlerden oluşan sofraya kurulur. Yere, sofraya niyetine beyaz büyük kumaş serilir. Sofranın ortasına dumanlar yükselen bir ateşdân bırakılır. Sofraya, ateşdân dışında, mumlu şamdan ve çıra konulur. Ayrıca içinde gül, selvi ağacı ve şimşir ağacının yeşil dallarının bulunduğu bir-iki cam veya madeni vazo, kend-i sebz, yeşil kaplı *Hord Avesta* kitabı, Zerdüş'tün resmi ve ayna sofranın diğer demirbaşlarıdır. Her çocuk için, içinde kekik, pirinç ve arpa karışımı bulunan tabak, sofranın kenarına sıralanır. Karışımın üzerine, ambalajı açılmamış yuvarlak kuştî bırakılır. Yiyecek olarak sofraya büyük madeni tepside lork konulur. Törenin büyüklüğüne göre lork tepsisi üç olabilir. Lorkun yanında çerez, tatlı, kek ve kurabiye çeşitleri olur. Sofraya bazen meyve tepsisi de konulur. Bazı törenlerde, sofranın kenarlarına bırakılan ekstra mum ve yeşilliklerle sofranın serildiği alan süslenir.⁹²⁷

Töreenden önce çocuklara belirli kurallara dayalı banyo yaptırılır, sudre giydirilir.⁹²⁸ Bunun amacı, onun dininin kapısından temiz girmesini sağlamaktır.⁹²⁹ Sudrenin üzerine de baştan aşağı beyaz kıyafet giydirilir. Erkeklerin başında beyaz külah, kızlarınkinde başörtü bulunur. Önceki yıllarda Tahran'da yapılan bir Sudrepûşî Töreni'ne ait video kayıtlarında, sudrepûşî olanların açık mavi kıyafet giydikleri görülmektedir. Bunun, sonradan değiştiği anlaşılmaktadır.

⁹²⁶ Biri Tahran'da Mârkar Tahranpârs'ın salonunda, diğeri Yezd'de Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'ndaki salonda iki defa bu törene katıldık. Ayrıca törenin geçmiş yıllara ait CD kayıtlarını izledik. Tahran'da katıldığımız Sudrepûşî Töreni, Tahran'da toplu yapılan üçüncü törendi. Bu törenin ilki, 30 Mart 2010 tarihinde yapılmıştı. Yezd ve Kirman şehirlerinde, tören çok önceden topluca yapılmaya başlanmıştı. İnternet sitesinde, İran'da olduğumuz dönemde, 6 Temmuz 2014 tarihinde Kirman'da iki kız, altı erkek çocuk için ayrıca Sudrepûşî Töreni yapıldığı haberi veriliyordu. <http://www.berasad.com/fa/content/view/12700/>, (06.07.2014).

⁹²⁷ Tören sofrası için bkz. *Hurşîdyan, Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 117; Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 29; Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 47; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 50.

⁹²⁸ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 117.

⁹²⁹ Mary Boyce, "Diyanet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 119.

Salonda gerekli hazırlıklar bitip cemaat yerlerini aldıktan sonra, her çocuğun aile bireylerinden biri, tören sonrası onlara verilecek hediyelerin olduğu, üzeri yeşil örtüyle kapalı tepsiyi başı üzerinde taşıyarak, arbane, zurna sesleri eşliğinde salona giriş yapar. Bunların önünde, üzerinde günlük kıyafetler, başında beyaz külah bulunan, dumanlar yükselen ateşdân taşıyan dıhmôbed gider. Dıhmôbed, ateşdânı sofranın ortasına, diğerleri tepsileri sofranın üzerine yan yana koyar, ayrılırlar. Hemen sonra, beyaz kıyafetli her môbed, iki seansta sudrepûşî yapacağı iki çocuğun elini tutmuş, törende okuyacağı *Hord Avesta* kitabını koltuk altında taşıyarak salona giriş yapar. Kız-erkek çocuklar, bir eliyle môbedin elini tutarken, diğer eliyle yanan mum taşırlar. Törene kadın-erkek yedi môbed katılır.⁹³⁰ On dört çocuk, kız ve erkeklerden oluşur.

Môbed ve çocuklar, geleneksel kıyafetli iki kız, arbane çalanların eşliğinde salona giriş yaparlar. Salondakiler, onlar gelince ayağa kalkar, alkışlar ve habîrû û şâbaş zılgıtları atarlar. Tören, Zerdüştiler açısından önemli olduğundan, baştanbaşa profesyonel kameramanlarca kayıt edilir. Môbed ile çocuklar, sahnenin yanında ayakkabılarını çıkarır, sofranın yanına giderler. Çocuklar oturur, môbedler onların arkasında ayakta dururlar.

Tören sırasında çocukların yönü güneşe dönük olmalıdır. Tören öğleden sonra yapılıyorsa bu durumda yön, batı olur.⁹³¹ Bazı kaynaklarda yönün, güneş yerine sofradaki ateşe doğru olabileceği geçmektedir.⁹³²

Tören, *Gâtalar*dan bir pasajın okunmasıyla başlar. Salondaki herkes ayakta durur, ellerini dua pozisyonunda tutar, sonra ellerini indirir. Salonda İran Millî marşı okunur. Marştan sonra môbedlerden biri, yandaki kürsüye gider törende kimin sudrepûşî olacağını, bunun hangi môbed tarafından yapılacağını belirtir. İlan sonrası törenin asıl kısmına geçilir.

Môbedler, *Hord Avesta*'yı ellerine alır, ortadaki môbed *Ateş Niyâyîş* veya *Ormezd Yeşt*'i sesli okumaya başlar.⁹³³ Diğerleri mırıldanarak okumaya eşlik ederler. Bu okumanın sonunda, môbedler sağ elini yüzüne hafifçe sürer gibi yaparlar. Ortadaki môbed, sudrepûşî olacaklara sağlık getirmesi ümidiyle *Hord Avesta*'dan *Berasâd*'ı okumaya başlar. Okuma devam ettiği sırada môbedler, sofradaki kuştî ipini alır çözer; ortadan katlayarak boyunlarına asarlar. Burada kuştînin püsküllü iki tarafı sağ omuzdan,

⁹³⁰ İlk katıldığımız törende môbedlerin üçü kadın, dördü erkekti. İkincisinde hepsi erkekti

⁹³¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 214; Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 29.

⁹³² Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 117

⁹³³ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 29.

ortası sol omuzdan sarkıtılır. Ellerini dua pozisyonuna tutarlar. Môbed, *Berasâd*'ın okumasını bitirince, her môbed önünde oturan çocuğu ayağa kaldırır, arkasında durur. Okuyucu môbed, *Avesta-yı Kuştî-yi Efzûn*'u okumaya başlar. Bu arada môbedler, kendileri kuştî yenilercesine önündeki çocuğa kuştî yenilemeye başlarlar. Boyunlarındaki kuştî ipini alır, sol el orta parmağını kuştî ipinin ortasından geçirir, sağ el orta parmağını ise kuştînin püsküllü tarafındaki iki yönü arasına yerleştirir, kollarını çocuğun belinden ileriye uzatırlar. Môbedin kolları ile kuştî arasındaki çocuk, sudresinin görünmesi amacıyla gömleğini katlar, môbedin elbisesinin kolundan tutar. Aynı anda môbed ve çocuklar mırıldanarak okunana eşlik eder, beklerler. Okuyucu môbed, *şikest Ehrîmen bâd* (kötü Ehrîmen yok ol) lafızlarını okuyunca, môbedler sağ eliyle solun üstüne üç defa hafifçe vurur, bir müddet sağ elini solun üstünde tutarlar. Môbed, *her kar û kırî-yı eşuyî* kelimelerini okuduğunda, eller tekrar dua pozisyonuna getirilir. Okuyucu môbed, *mes û veh û pîrozger bâd* kelimelerini okumaya başlayınca, môbedler, kuştîyi saygı amaçlı çocuklara üç defa öptürürler. Burada kuştî, çocuğun ağzına değdirilir, sonra gözüne ve alnına sürülür. Okuyucu môbed *huşne utreh ehurehi mazdau* lafızlarını okuduğunda môbedler, çocuğun elini hafifçe yüzüne sürerler. *Teruyî dîtî angrehî meîn yîveş* lafızlarında önceden yapıldığı gibi mobedler, sağ elle sol elinin üzerine hafifçe üç defa vurur, biraz bekler ellerini tekrar dua pozisyonuna getirirler. Okuyucu môbed *hi teyâ vereştâm hiyedusnâ* lafızlarını okunmaya başlayınca môbedler, kuştîyi çocuğun beline iki defa dolar, ön tarafa ilk düğümü atmak için beklerler. *Yetâehû veîryû* lafızlarında, düğüm atmak için sağ eldeki kuştînin tarafını havaya kaldırır, sol eldekini aşağıda tutarlar. *Şeyî utnînâm* lafzında ise ilk düğümü atarlar. Bunun hemen ardından, sol elle ikinci düğümü atarlar. Öndeki iki düğümünden sonra, kuştînin uçlarını çocuğun arkasına götürürler. Okuyucu môbed, burada *Eşimvehû* duasını okumaya başlar; *uštâ* kelimesini okuyunca, môbedler birincisini sağ elle, ikincisini sol elle iki düğüm atarlar. Bundan sonra çocuk sudresinin katlı gömleğini aşağı indirir ve môbedler ellerini onun omzuna koyarlar. Bu arada okuyucu môbed, *mazda yasnu ehmi* bölümünü okumaya başlar. Çocukların elleri dua pozisyonundadır. *Homazurbîm û pîrozbâd hervaije vehdîn mazdîyesna* okunduğunda môbedler, çocukların bileklerinden tutar, üç defa ellerini yüzüne sürer gibi yaparlar. Bununla birinci grubun işlemi tamamlanır, ikinci gruba geçilir. Aynı uygulama diğerleri için tekrar eder.⁹³⁴ (Bkz. Fotoğraf 27)

⁹³⁴ Bkz. Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, ss. 29-31; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 49-52.

İkinci grup çocukların töreni bitince, sudrepûşlar ayağa kalkar yüzlerini arkalarındaki mûbede dönerler. Her mûbed, bir sudrepûşun ellerini avuçlarının arasında tutar, havaya kaldırır. Okuyucu mûbed, *Hord Avesta*'dan *Peymân-ı Din* bölümünü cümle cümle okur, sudrepûşlar da cümleleri sesli olarak tekrar ederler. *Peymân* sözlükte *antlaşma* anlamına gelmektedir. *Peymân-ı Din*, Tanrı ile yapılan dini antlaşma niteliğindedir. Metnin okuyucuları, Mazda Dini'ni özgür iradeleriyle kabul ettiklerini ikrar eder, bu konuda Tanrı'yla antlaşma yapmış olurlar. Burada özet olarak, Ahûramazda'nın varlığın yaratıcısı olduğu, Mazda Dini'nin Zerdüş't tarafından getirildiği, dinin iyi düşünce, iyi söz ve eylemlerden oluştuğu, savaş ve kan dökmeye karşı olduğu, temiz ve bütün dinlerden üstün olduğu ifade edilir.⁹³⁵

Okuyucu mûbed, okumasını tamamladıktan sonra, eliyle sudrepûşların oturmasını işaret eder, *Hord Avesta*'dan *Tendürüstî* bölümünü okumaya başlar. Mûbedler, kekik, pirinç ve arpa karışımı bulunan tabağı alır, okumaya mırıldanarak eşlik eder, karışımı sudrepûşa mutluluk, sıhhat, bereket getirmesi için omzuna, başına serpiştirirler.⁹³⁶ Serpme, önce sağ omuzdan başlar, sonra sola geçer. En son başa uygulanır. Aynı uygulama, ikinci grup sudrepûş için tekrar edilir. Bundan sonra bir dıhmûbed gelir, sofrada üzerine *Avesta* okunarak kutsallık kazanmış lork ve tatlıları alır, salondakilere dağıtır. Tören, yaklaşık bir buçuk saat sürer. Tören boyunca bir dıhmûbed, habîrû û şâbaş diyerek izleyenleri coşturur. Törenin sonunda salonda büyük alkış yapılır, zılgıt atılır.

Her mûbede yaptığı hizmet karşılığında kend-i sebz, kırmızı gül, sofrada bulunan küçük bir çerez paketi ve zarf içinde bir miktar para verilir. Bununla mûbedlerin görevi biter, onlar sahneden ayrılırlar. Bundan sonra sudrepûşlara gül suyu, leblebi ikram edilir, bazı hediye ve belgeler verilir. Bunlar, bu kişinin sudrepûşî olduğunu gösteren belge, teşekkürname, ambalajlı kuştî, Zerdüş'tün resmi, kend-i sebz, saat, kitap ve bir paket çerezden oluşur. Son olarak Zerdüş'tî milletvekili, bazı kurum yöneticileri konuşma yaparlar.

⁹³⁵ Erdeşir Âzergüşasp, *Hord Avesta Çevirisi*, VI. Baskı, (y.y.), 1375/1997; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yî İran-ı Bastân*, s. 118.s

⁹³⁶ Behî, *Namaz der Din-i Zertoştî*, s. 31.

Zerdüşî dine giriş töreninin benzeri, Hinduizm’de erkek çocuklar için yapılmaktadır. Bu törende erkek çocuğa, hayatı boyunca boynundan çıkarmayacağı *asalet ipliği* takılır.⁹³⁷

B. EVLİLİK ve AİLE

Zerdüşîlerin önem verdikleri, hakkında her kaynakta bolca bilgi verdikleri konulardan biri, evliliğdir. Onlar açısından evlilik son derece önemli ve olumlu bir durumu ifade eder. Bunun da dinin konuya yaklaşımından kaynaklandığı söylenebilir. Bu hususa ilişkin *Gâtalarda* şöyle bir pasaj geçer:

*(Zerdüşî): Ben gelin ve damat adaylarına öğüt veriyorum. Öğüdüme bilinçle kulak verin, sözlerimi ezberleyin, iyi düşünceyle oluşmuş bir hayatın peşinden gidin. Her biriniz, iyi davranışta ve sevgide birbiriyle yarışsın. Ta ki, mukaddes evlilik hayatı mutluluk ve neşeyle geçsin.*⁹³⁸

Görüldüğü üzere burada evlilik, eşlerin birbirini iyiye yönlendirdiği yer olarak görülmektedir. Evliliğe yönelik olumlu yaklaşımı, diğer yazılı kaynaklarda da görmekteyiz. Buluş çağına gelmiş gençlerin evlenmemeleri günah sayılmakta, anneyle babanın başlıca görevinin çocuklarını evlendirmeleri, evliliğe zorlamaları olduğu ifade edilmektedir.⁹³⁹ E. Hurşîdyan yaptığı bir konuşmada, dinlerinin evliliği, aile kurumunu kutsal kabul ettiğini, bundan dolayı evlilik konusunun kendileri için önemli olduğunu belirtmiştir.⁹⁴⁰

Dinin ve Zerdüşîlerin konuya verdiği öneme rağmen, günümüzde Zerdüşî aile kurumunun geleneksel yapısını koruduğu ve sağlam olduğu söylenemez. Dünyada aile kurumunu etkileyen olumsuz etkenler, onları da etkilemiştir. Zerdüşî Kadınlar Kurumunun, evlilik ve aile üzerine düzenlediği konferansta, konuşmacı olarak davet ettiği Mûbed Doktor Rustem Vahidî, toplumlarında aile yapısındaki olumsuz değişime işaret eder. Mûbed Vahidî’ye göre günümüzde Zerdüşî aile kurumu kötü yönde değişmekte, aile bireyleri arasındaki ilişkiler farklı nedenlerden dolayı ciddi tehlikelerle karşı karşıyadır. Bu nedenlerden biri, yabancı kültürlerin olumsuz tesiridir. Bununla sevgi, aşk ve vefa gibi temellere dayalı olması gereken aile kurumu, maddiyatı önceleyen bir yapıya dönüşmüştür. Diğer olumsuz etki, gençlerin yetiştirilme tarzıyla

⁹³⁷ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2010, s.191.

⁹³⁸ Yesna Gâta, 53/5.

⁹³⁹ Şehzâdî, “Makam-ı Zen der Avesta”, s. 1062.

⁹⁴⁰ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?Nid=4758>, (22.07.2011).

ilgilidir. Ona göre Zerdüşî gençler, geleneksel değerlerden uzak, bencil, bilinçsiz, hayatı eğlenceden ibaret gören bireyler olarak yetiştirilmektedir. Hâlbuki onlara ailenin birey için barınak ve mutluluk yeri olduğu öğretilmelidir.

Aile kurumunun karşı karşıya kaldığı önemli problemlerden biri de Zerdüşî ailelerin az çocuk sahibi olma eğiliminde olmalarıdır. Môbed Vahidî bu hususta baş sorumlu olarak kadını göstermektedir. Ailedeki bozulmayı onarmanın yolu ona göre, aile kurumunu yeniden geleneksel yapısına kavuşturmadır.⁹⁴¹

İran Anayasası'nda dini azınlık kabul edilen Zerdüşîler, dini törenlerini özgürce yapma, evlilik, miras ve dini eğitimlerini kendi yasalarına göre yürütme hakkına sahiptirler. Bu konularla ilgili iş ve işlemlerini, önceden bahsettiğimiz altmış dokuz madde, on bir fıkradan oluşan *İranlı Zerdüşîlerin Kişisel Durumları İle İlgili Yönetmeliğ*'e göre yaparlar. Mevzubahis Yönetmelik'te konumuz olan evlilik hakkında önemli bilgiler elde etmekteyiz.

Yönetmeliğin 4. ve 12. maddelerinde nişan ve evlilik için gereken yaşlar açıklanır. Buna göre nişanda, kız en az on dört, erkek on altı, düğünde ise kız en az on altı, erkek on sekiz yaşında olmalıdır. Günümüzde Zerdüşîlerde evlilik, geç yaşlarda gerçekleşmektedir. Alan çalışmamız sırasında yirmi beş yaş ve üzeri çok sayıda bekâr erkek ve kızla karşılaştık. Tahran'da katıldığımız birçok düğünde gelin ve damadın yaşı otuza yakındı.

Yönetmeliğe göre normal şartlarda evin reisi erkektir. Erkek ölür, hacir altına alınır veya kaybolursa, reislik kadına geçer.⁹⁴² 16. madde, iki taraf için birden fazla eşle evliliği yasaklamaktadır. Eşlerden birinin ölümü veya boşanma gerçekleşmesi durumunda ikinci evlilik söz konusu olabilir. Bunun istisnası çocuk olmama hali, kadının akli dengesini kaybetmesi ve hastalıktan dolayı kadınlık görevini yapamamasıdır. 22. ve 23. maddeler bu durumlara açıklık getirir.

22. maddeye göre evlilik akdi gerçekleşip cinsel birliktelik olduktan sonra, kadın akli dengesini yitirir veya kadınlık görevini yerine getirmeye engel hastalığa yakalanır, iki yıllık tedavi sürecinden sonra tıp, artık iyileşmeyeceği teşhisini koyarsa koca, eşinin izniyle ikinci eş alabilir. Kocanın ölümü durumunda onun mirasından iki kadın eşit faydalanır.

⁹⁴¹ <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12635>, (11.08.2014).

⁹⁴² Fraveher, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran*, II. Baskı, Tahran 1386/2007, “19. md.”.

23. maddede çocuk olmama durumu açıklanmaktadır. Evlilik gerçekleşikten sonra, iki taraftan birisinin çocuk sahibi olmaya engel problemi olduğu ortaya çıkmış, üç yıllık tedavi sürecine rağmen çocukları olmadıysa, tıbbî raporla bunun artık tedavisinin mümkün olmayacağı ortaya konulmuşsa, iki tercih söz konusu olur. Bu durumda ya sağlam tarafın talebiyle çift boşanır ya da problem kadından kaynaklanıyorsa, erkek eşinin rızasını almak koşuluyla ikinci eş alabilir.⁹⁴³ Ayrıca Zerdüştilerde Şîa mezhebinde olduğu gibi *mut'a* tarzı süreli evlilik söz konusu değildir.⁹⁴⁴

Yönetmeliğin 20. maddesi evlenilmesi yasak olan kişileri açıklamaktadır:

a- Baba ve dede, anne ve nine ve bunların eşleriyle bu her ne kadar yukarı giderse gitsin.

b- Çocuklar ve onların eşleriyle bu her ne kadar aşağı giderse gitsin.

c- Erkek ve kız kardeşler ve bunların çocuklarıyla, bu her ne kadar aşağı giderse gitsin.

d- Amca, hala, dayı ve teyzeler.

e- Üvey evlat, kendisini evlat edinen baba ve annesiyle, üvey erkek ve kız kardeşiyle, kendi üvey çocuğu ve bunların eşleriyle bu her ne kadar aşağı giderse gitsin.

Zerdüşti gelenekte, başka dinden biriyle evlenmeyi yasaklayan dini hüküm bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Zerdüşti olmayan biriyle, özellikle bir Müslümanla evlilik hoş görülmemektedir. Kitaplarda, gençlerin Zerdüşti olmayanlarla evlenmesinin engellenmesi tavsiye edilmektedir.⁹⁴⁵ Buna rağmen Müslümanla evlenen, bunun için dinini değiştiren Zerdüştiler de yok değildir.

İran devlet kanunları, Müslüman Zerdüşti evliliğini yasakladığından Zerdüşti erkek veya kızın, Müslümanla evlenebilmesi için dinini değiştirmesi şarttır. Bundan dolayı Zerdüştilerde *iç evlilik* esastır. Zerdüştilerin geneli, ten olarak esmerdir. Bunun, genetik değişime izin vermeyen iç evlilikten kaynaklandığı belirtilmektedir. Evlilikte iki

⁹⁴³ Yaptığımız görüşmelerde, hâlihazırdaki küçük Zerdüşti toplumda birden fazla eşle evliliğin bulunmadığı bilgisine ulaştık.

⁹⁴⁴ Şehzâdî, "Makam-ı Zen der Avesta", s. 1062; Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, s. 103.

⁹⁴⁵ Hurşîdyan, *Dehiş-i Ferhengî yâ Lork-ı Mînüyî*, ss. 196-197.

taraf için ailenin rızası yirmi bir yaşına kadar gereklidir. Bundan sonra kişi özgürdür, evleneceği kişiyi seçme hakkına sahiptir.⁹⁴⁶

Konuyla ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Zerdüştilerin tarihte kız çocuğu ve kız kardeş gibi mahrem biriyle evlendikleri yönündeki Müslüman kaynaklarında geçen bilgidir.⁹⁴⁷ Yukarıda değindiğimiz üzere mevcut Yönetmelik, bu evliliği yasakladığından günümüzde böyle bir evlilik söz konusu değildir.

Zerdüşti kaynaklar, böyle bir uygulamanın varlığını ne geçmişte ne günümüzde kesinlikle kabul etmez. Onlara göre kendileri hakkındaki bu yanlış bilgi, soyun devam etmesi için erkek çocuğun varlığını gerekli gören gelenekteki uygulamadan kaynaklanmıştır. Zerdüşti gelenekte soy, erkekten devam eder. Adamın erkek çocuğu yoksa kız çocuğu olsa da problemidir. Soyun devam etmesi erkek çocuğun varlığını gerekli kılmaktadır. Bunun için çocuğu olmayan veya sadece kız çocuğu olanlar için farklı çözüm yolları bulunmuştur. Örneğin, bir ailenin hiç çocuğu yoksa erkek çocuk evlat edinmesi gerekir. Burada evlatlık çocuk, gerçek çocuk hükmünde olur, ailenin mirasından pay alır. Eğer adam hayattayken bunu yapmamışsa, ölümünün dördüncü günün sabahında akrabaları tarafından bu işlem yapılır. Akrabaları dışarıdan bir erkek çocuğu, bu kişinin manevi çocuğu olarak seçerler. Bu çocuk, *köprüyü geçiren* anlamına gelen *polgüzâr* olarak isimlendirilir.⁹⁴⁸ Günümüzde Zerdüştiler arasında evlat edinme ve polgüzâr belirleme uygulaması devam etmektedir. İranlı Zerdüştilerin Kişisel Durumları İle İlgili Yönetmeliğin, 44'ten 47'ye kadarki maddeleri, bu konuyla ilgilidir. Onların nasıl, kimlerden seçileceği, hangi haklara sahip oldukları bu maddelerde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Soruna çözüm bulmanın başka bir yolu toruna dedenin ismini vermektir. Bir ailenin, eğer bir veya birden fazla kız çocuğu varken, hiç erkek çocuğu yoksa bu problem başka yöntemle çözülmüştür. Örneğin, *Hudâbendî* adında adamın, sadece adı *Pervin* olan kızı vardır. Bu adam, kızını *Rustem* adında kişiyle evlendirir. Pervin ile Rustem'in, *Arîn* adında erkek çocukları olur. Normalde bu çocuk, babasının adına nispetle *Arîn-i Rustem* olarak isimlendirilir. Dedesinin erkek çocuğu olmadığından çocuk, dedesine nispet edilir ve *Arîn-i Hudâbendî* olarak isimlendirilir. Çocuk, sanki *dedesi ile kızı olan annenin* çocuğuymuş gibi görünür. Bu durumdan haberdar

⁹⁴⁶ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînhâ-yi İran-ı Bastân*, s. 122.

⁹⁴⁷ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay. İstanbul 1995, s. 383; Hamidullah'a göre Mecûsiler o dönemde *huvezvagdas* denilen kız çocuğu ve kız kardeşle evliliği dinen makul gören, onu sevap sayan tatbikat içindeydiler.

⁹⁴⁸ Vahidî, *Şînâht-ı Zertoşt*, ss. 177-178.

olmayanlar, gerçekten çocuğun baba ile kızının evliliğinden olduğunu düşünür. Bu evliliğe *eyûkzen* denilirdi. Hudâbendî'nin birden fazla kızı olması durumunda eyûkzen evliliği için en küçüğü seçilirdi.⁹⁴⁹

Yanlış anlaşılmaya neden olan bir evlilik türü de *setrzen* idi. Bu evlilik, buluğ çağına ulaşmış, evlenmeden ölen gençle ilgiliydi. Burada gencin soyunun erkek çocukla devam ettirilmesi gerekirdi. Ailesi ve akrabaları, sağladıkları fonla dışarıdan bir kızı ve erkeği evlendirirdi. Onların şartı, evlilikten doğacak ilk erkek çocuğun, anneye evlenmeden ölen gence nispet edilmesi idi. Çocuk, böylece annesinin ve ölen gencin çocuğu sayılırdı.⁹⁵⁰ Eğer ölen gencin kız kardeşi varsa, bu durumda setrzen evliliği kız kardeşe başka birisi arasında gerçekleşirdi. Bu evlilikten doğan erkek çocuk, kız kardeş ile ölen erkek kardeşe nispet edilirdi. Konuyu bilmeyen, bu çocuğun gerçekten kız kardeş ile erkek kardeşin evliliğinden olduğunu düşünürdü.⁹⁵¹

Geçmişte farklı isimler altında yapılan başka evlilik türleri de vardı. Bunlar *pâdişahzen*, *hudser* ve *çâkırzen* idi. Pâdişahzen, buluğ çağına ulaşmış erkek ve kızın, ailelerinin rızasıyla yaptığı evliliğe denilirdi. Bu en makbul evlilik şekliydi. Hudser, buluğ çağına ulaşmış erkek ve kızın ailelerinin rızası olmadan yaptıkları evliliğin adıydı. Aile rızasıyla miras vermediğinde kız mirastan mahrum olurdu. Çâkırzen ise dul kadının, dul erkekle yaptığı evlilikti. Burada kadının ölmesi durumunda, onun defin edilmesi ve otuz güne kadar yapılacak törenlerin mesuliyeti ikinci koca ve akrabalarına, bundan sonrakiler, birinci kocaya aitti.⁹⁵² Günümüzde bu evlilik çeşitleri artık yoktur.

İran'da Zerdüştilerin yaşadıkları şehirlerde evlilik işlerini düzenleyen, kendilerine ait evlendirme ve boşanma daireleri vardır. Bu daireler, onların evlilik, boşanma ve ilgili işlerini yapar, kayıtlarını tutar. Tahran'da bu dairelerden birinin yöneticisi olan *Môbed Reşid Hurşîdyan* bir haber ajansı ile yaptığı röportajda önemli bilgiler vermektedir. Buna göre İran'da şu an Zerdüştilere ait ikisi Tahran, ikisi Kirman ve ikisi Yezd'de olmak üzere altı evlendirme ve boşanma dairesi bulunmaktadır. Aslında 1965 yılına kadar sadece evlendirme daireleri mevcuttu. Boşanma oranlarının artmasıyla bu tarihten itibaren buna boşanma işine bakan yeni bölüm daha eklenir. Böylece bu kurum, *Zerdüştileri Evlendirme ve Boşanma Dairesi* (Defter-i İzdivâcî û Talâk-ı Zertoştîyân) olarak yeni isimlerini almıştır. Günümüzde evlenmek isteyen

⁹⁴⁹ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, ss.103-104.

⁹⁵⁰ Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, s. 104.

⁹⁵¹ Vahidî, *Şinâht-ı Zertoşt*, s. 179.

⁹⁵² Kaderdân, *Costari der Âyîn-i Zertoşt*, ss. 103-104.

Zerdüştiler, bu dairelere müracaatını yapar, işlemleri için meclislere belli miktar ödeme yaparlar.⁹⁵³

Zerdüştilerin ayrıca çiftler arası boşanma öncesi-sonrası çıkan her türlü anlaşmazlığı gideren *Zerdüştilerin İhtilaflarını Çözme Meclisi* (Şûra-ı Hall-ı İhtilafât-ı Zertoştîyân) adında başka kurumu daha vardır. Bu meclis, üçü asil ikisi yedek beş üyeden oluşur. Asil üyeden biri mûbeddir, iki üye hukuk işlerinden anlayan sıradan kişilerdir.⁹⁵⁴

Zerdüştilerde evlilik süreci kız isteme (hestegârî), nişan (nâmzedî), kına yakma (henâbendân), nikâh (gevâhgîrî), düğün (çeşn-i arûs) ve pâtehtî (gelin ve damada hediye verme) olmak üzere çeşitli aşamalarda gerçekleşir.

1. Kız İsteme (Hestegârî)

Zerdüşti gençler, ziyaretler, dini bayramlar ve törenler yoluyla birbirini görür, tanışır. Bu şekilde tanışan ve anlaşılan gençler, durumu ailelerine iletirler. Bundan sonra kız isteme süreci başlar.

Eskiden damat adayı, kızı görmek için kızın babasının evine gider, kendisini tanıtır, evin kızıyla evlenmek istediğini söylerdi. Otuz yıl önceki uygulamada, damat adayı veya babası, kızın babasına kızlarını istemeye niyetli olduklarına dair mektup yazardı. Uğur getirmesi için, mektubu yeşil kâğıdın üzerine yazar, yeşil zarfa koyardı. Aile, yanlarına ayrıca kend-i sebz, birkaç selvi ağacı dalı, içinde tatlı, çerez olan *dûlog* denilen küçük torbayı ve demir para batırılmış kırmızı nar, biraz kekik, iğde ve badem olan ipek yeşil kumaştan yapılmış bohçayı alır kızın babasının evine giderdi. Kızın ailesi, misafirlerini kapıda gül suyu ve aynayla karşılar, onlara tatlı, şerbet ve *âb-ı hil*⁹⁵⁵ denilen kız isteme törenine has sıcak içecek ikram ederdi. Damadın ailesi bir-iki saatlik sohbetten sonra getirdikleri mektup ve hediyeleri bırakır, evlerine dönerdi. Birkaç gün sonra kızın ailesi, kız isteme talebine olumlu cevap verdiğine dair karşı bir mektup yazar, bunu nezaket dâhilinde damadın evine götürürdü. İki taraf, konu hakkında bir müddet konuşurdu. Damat adayının annesi, birkaç selvi ağacı dalını misafirlerine verir, kızlarını vermeyi kabul ettikleri için onlara teşekkür ederdi.⁹⁵⁶

⁹⁵³ <http://www.mehrnews.com/news/2206609/>, (15.04.2014).

⁹⁵⁴ <http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=3809>, (08.04.2011).

⁹⁵⁵ *Âb-ı hil* kakule çekirdeği, sıcak su ve şekerden yapılan bir tür sıcak içecek. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 61.

⁹⁵⁶ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 123.

Günümüzde erkekle kızın ailesi, kız isteme için gün belirler. Zamanı geldiğinde erkeğin annesi, babası, kız kardeşi ve birkaç akrabası kızın evine gider. Yanlarında, birkaç selvi ağacı dalını, dûlogu, kend-i sebz, içinde kabuğuna demir para batırılmış nar, biraz kuru kekik yaprağı, iğde ve badem olan ipek yeşil kumaştan bohçayı götürür. Kızın ailesi, misafirlerini kapıda gül suyu ve aynayla karşılar. Onlara tatlı, şerbet ve âb-ı hil ikram eder. Aileler, kız isteme konusunu konuşmaya başlar. Erkeğin ailesi, kızın ailesinin onayından sonra, onlara birkaç selvi ağacı dalı verir, kızlarını vermeyi kabul ettikleri için teşekkür eder. Bohçayı açar, içindeki narı, birkaç selvi ağacı dalını gelecekte gelinleri olacak kızın eline verir, kend-i sebzi eteğine koyar. Başına, biraz kekik yaprağı saçar, onu öper, gelecek hayatında mutlu olması dileğinde bulunur. Bu sırada oradakiler, habîrû û şâbaş zılgıtları atarlar. Erkek tarafından biri, dûlogun ipini çözer, içindeki çerez ve tatlıyı oradakilere ikram eder, böylece isteme işi tamamlanır.⁹⁵⁷

Kitaplarda, geleneksel kız isteme uygulamasının bu şekilde yapıldığı anlatılmaktadır. Alan çalışmamız sırasında bir kız isteme törenine katılma imkanı bulamadığımızdan anlatılanın pratikte böyle olup olmadığını tespit edemedik. İnternet üzerinde kendisiyle iletişim kurduğumuz Mûbed Kamran Cemşîdî, Tahran'daki Zerdüştilerin kız istemede bazen bu geleneğe tam uymadığını, bunu daha sade şekilde gerçekleştirdiklerini belirtti.⁹⁵⁸

2. Nişan (Nâmzedî)

Kız istemeden kısa süre sonra nişan yapılır. Geçmişte nişan iki aşamada yapılırdı. İlkinde, damadın ailesi yanlarına damadı alarak gelinin evine giderdi. Gidenlerin sayısı yediydi, bunların içinde dıhmôbed olurdu. Yolda evin yakınında, dıhmôbed damadın elini tutar, grubun önüne geçerdi. Bir genç, elinde yanan ışığı veya çirayı tutarak damadın yanında yürürdü. Diğer bir genç, başının üzerinde büyükçe madeni tepsi olduğu halde grubun arkasından gelirdi. Tepsinin içinde kend-i sebz, içinde şekerleme olan tabak, çerez, tatlı, kekik yaprağı, ayna, gül suyu, gelin için elbise, gümüş ya da altın yüzük bulunurdu. Tepsinin üzeri, yeşil örtüyle örtülürdü. Grup, habîrû û şâbaş zılgıtlarıyla el çırparak gelinin evine girerdi.

Evin hanımı, misafirlerini ayna ve gül suyuyla karşılar, onlara şerbet, tatlı ikram ederdi. Evde, dıhmôbed ayağa kalkar, Ahûramazda'nın ismini zikreder, yedi defa gelin

⁹⁵⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 61-62; Hurşîdyan, *Zibaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-ı İran-ı Bastân*, s. 123.

⁹⁵⁸ Kamran Cemşîdî, *İnternet Görüşmesi*, (18.09.2014).

adayına damat adayını, nişanlısı ve eşi olarak kabul edip etmediğini yüksek sesle sorardı. Her seferinde orada bulunan kadınlardan biri, şakavarî: “*Gelin, gül toplamaya veya çeşmeye su getirmeye gitti*” şeklinde cevap verirdi. Gelin adayı, dıhmôbedin yedinci seslenişinden sonra *evet* cevabını verirdi. Bu arada ortamdakiler, habîrû û şâbaş zılgıtlarıyla sevincini dile getirirdi. Yeni damat, bu esnada gelinin parmağına nişan yüzüğünü takardı. Sonra gelinle damat tepsideki beyaz çerezden alır birbirinin ağzına verirdi. Bu andan itibaren artık nişanlı olurlardı. Tepsideki diğer hediyeler yeni gelin içindi. Tören sonunda gelinin ailesi, kız isteme için evlerine gelen dıhmôbede emeklerinden dolayı, kend-i sebz hediye ederdi. Nişanın ikinci aşamasında birkaç gün sonra gelinin ailesi, damadın ailesinin yaptığı gibi yüzük ve hediyeleri alır, damadın evine giderdi. Evinde yapılanların aynısını tekrar ederdi.⁹⁵⁹

Günümüzde, yalnızca gelinin evine gitme bölümü uygulanmaktadır. Burada damadın ailesi hazırladığı hediye ve nişan yüzüğünü alarak gelinin evine gider. Hediyelerini verir, gelinin parmağına yüzüğü takar. Gelinin ailesi, buna karşılık önceden hazırladığı hediyeleri damada verir, parmağına yüzük takar. Bu şekilde gerçekleşen nişanın süresi, bazı Zerdüştlere göre bir aydır, bu süre en fazla üç ay uzatılabilir. Bu süre zarfında aileler birbirilerini ziyaret eder. Bu araya herhangi bayram denk gelirse damat, geline *bayramlık* anlamına gelen *ceşnî* denilen hediyeler götürür, gelinin annesi de damadına hediyeler verir.⁹⁶⁰

Kirman’da diğer yerlerden farklı olarak gelin, nişandan birkaç gün sonra damadın evine davet edilir. Gelinin ailesi, yanlarında hazırladıkları âş-ı rıştı yemeğini ve âş-ı rıştı tatlısını götürür. Bunları, büyük tepsiye koyar, üzerlerini yeşil örtüyle örter. Ayrıca yanlarında çıra ve gerekli tabakları götürür. Damadın annesi, gelinini kapıda ateş yakarak karşılar. Konuklarına önce şerbetle tatlı sonra onların getirdiği yiyecekleri ikram eder.⁹⁶¹

3. Kına Yakma (Henâbendân)

Günümüzde evlilik sürecinde, sadece Kirman’daki Zerdüştliler tarafından yapılan diğer uygulama, *kına yakma* törenidir. Kirmanlı Môbed Pederâm Sûruşpûr, bu törenin sadece Kirmanlı Zerdüştliler arasında halen uygulanmakta olduğunu belirtti.

⁹⁵⁹ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 62-63; Şehriyâr Hîrbud, *Peyvend-i Mihrigân*, İntişârat-ı Baki-yi Elitr, Tahran (t.y.), ss. 27-30.

⁹⁶⁰ Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 63-64; Hîrbud, *Peyvend-i Mihrigân*, ss. 27-30.

⁹⁶¹ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 125.

Kına yakmada, damadın ailesi düğünden bir gece önce gelinin ayakkabısını, çantasını, ayna, şamdan, kına ve bir deste veya sepet gülü gelinin evine götürür. Götürülen kına önceden hazırlanır. Kınanın kıvamına gelip renklenmesi için bir gün öncesinden sıcak su eklenir. Karışım çinî bir tabağa boşaltılır, üzerine mum konulur. Gelinin evine girince aydınlık vermesi için mum yakılır. Gelinin annesi, dünürlerini kapıda ayakları önünde ateş yakarak karşılar. Onlara gümüş tepsi içinde kuruyemiş, tatlı ikram eder, hoş geldiniz der. Şerbet, tatlı ve akşam yemeği ikramı başlar. Damadın ailesinden biri, kına tepsisini ortamdaki herkesin önünde dolaştırır. İsteyen, küçük kaşıkla kınayı alır, avucuna sürer. Bir süre sonra mendille ellerindeki kınayı temizler, bu şekilde kına töreni biter.

Geçmişte kına yakma töreni, hamamda yapılırdı. Damadın ailesi, kına, sabun ve lif gibi levazımatı alır, hamama giderdi. Damatla gelinin akrabaları, arbane çalar, şarkılar söyler, şaka yaparak eğlenirlerdi. Yıkandıktan sonra, avuç içlerine kına sürerlerdi. Bir müddet bekledikten sonra, kınalı avuçlarını yıkarlardı.⁹⁶²

4. Nikâh (Gevâhgîrî) ve Dügün (Ceşn-i Arûs)

Zerdüştiler, düğün törenini *sûr* olarak isimlendirirler.⁹⁶³ Günümüzde Tahran'daki Zerdüştiler, nikâhla düğünü salonda, aynı zamanda yaparlar.⁹⁶⁴ Tahran dışındaki diğer şehir ve köylerdeki Zerdüştiler ise nikâh törenini düğünden önce ev, ateşkede veya salonlarda akraba ve tanıdıkların katılımıyla yaparlar.⁹⁶⁵ Buralarda nişandan sonra nikâhı kıyılacak çift, gerekli evrakları hazırlar.⁹⁶⁶ Bedenen ve ruhen salim oldukları, cinsel ve genetiksel problemlerinin olmadığı, uyuşturucu madde bağımlısı olmadıklarına dair tıbbî rapor alır.⁹⁶⁷ Bundan sonra ailelerinin ve şahitlerin katılımıyla môbed, çiftin nikâhını kıyar.

Tahran'da yapılan düğün töreni môbedin, damadın elini tutarak gelin damatla birlikte salona girmesiyle başlar. Onlar ağır tempoyla salona girerken, salondakiler habîrû û şâbaş zılgıtları eşliğinde onları alkışlar, fotoğraflarını çekerler. Môbed, gelin ve damada sahneye kadar eşlik eder, nikâhı kıymak üzere onların karşısına oturur. Sahnede gelinle damadın yanına anne, babaları oturur. Gelinin başı açık, üzerinde beyaz

⁹⁶² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 73-74.

⁹⁶³ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 70.

⁹⁶⁴ Tahran'da yapılan birkaç düğün ve nikâh törenine katılma imkanı bulduk. Bunlardan ilki, 27 Temmuz 2014 tarihinde yapılan, Môbed Pederâm Sûruşpûr'dan izin alarak katıldığımızdır.

⁹⁶⁵ Hîrbud, *Peyvend-i Mihrigân*, s. 39; Âferin, *Yezişn*, s. 14.

⁹⁶⁶ Âferin, *Yezişn*, s. 14.

⁹⁶⁷ Fraveher, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran*, "13. md."

gelinlik olur. Tahran dışında Yezd gibi yerlerde yapılan düğünlerde, gelinin başı, yüzü, yeşil renkli ipekten başörtüyle örtülür. Ayrıca ona gelinlik yerine geleneksel kıyafetler giydirilir.⁹⁶⁸ Damat, takım elbise giyer, başında dini görevlerini kendisine hatırlatması için gelinin annesi tarafından ona hediye edilen, yeşil külah bulunur. Damadın sağ omzundan aşağıya doğru yeşil renkli şal olur, onun üstüne kuştî bırakılır. Kuştî, burada ebedi olarak dini emirlere bağlı olmayı, din yolunda hizmet etmeyi sembolize etmektedir. Yezd’de bazen damadın omzuna yeşil şal yerine, kendisine *hurdinebâti* denilen el dokuması renkli kumaş konulur.⁹⁶⁹ Nikâh boyunca gelin ve damadın babaları, yeşil külah takar, anneleri başörtülü olur.

Nikâh töreni için sofra hazırlanır, nikâh sofranın başında kıyılır. Tahran’da sofranın rengi yeşildir, masa üzerine kurulur. Sofranın bir tarafındaki sandalyeye mûbed, diğer tarafındaki sandalyelere gelinle damat ve aileleri oturur.

Damadın erkek kardeşi veya yakınlarından birisi, damadın arkasında ayakta durur. Bu kişinin başında yeşil külah vardır, nikâh boyunca damadın başında içinde çeşitli ürünlerin bulunduğu küçük tepsi taşır. Tepside yeşil kaplı *Hord Avesta*, biraz lorkla tatlı, yeşil başörtü, iğne, yeşil iplik, makas, nar, yumurta, biraz kekik yaprağı ve birkaç iğde bulunur. Özellikle makas, taraflara evlilikten sonra işlerini makasın ayrılmayan iki tarafı gibi istişare etmeleri gerektiğini, iğne-iplik bencil olmamayı, herhangi ihtilaf sırasında olay daha fazla büyümeden onları dikerek yok etmeyi sembolize eder.⁹⁷⁰

Mûbed, önce *Avesta*’dan pasajlar, sonra nikâh töreni için hazırlanmış Farsça metni okur.⁹⁷¹ Bugün, kutsal evlilik törenini Mazda Dini’ne göre gerçekleştirmek için toplandıklarını söyler, o günün tarihini belirtir. Geline döner, annesinin, babasının adıyla birlikte adını söyler, annesinin, babasının adıyla tanıttığı damadı, kocası olarak kabul edip etmediğini üç defa sorar. Gelin, üçüncü seferde de *evet* cevabını verince, salondakiler habîrû û şâbaş diyerek coşkularını dile getirir ve alkışlar. Mûbed, aynı uygulamayı damat için, tekrar eder. Bundan sonra, geline, damada *Zerdüştî eşler* olarak hayatlarında iyi işler yapmaları, dinlerinin emirlerine uymaları konusunda dokuz maddelik nasihatte bulunur. Yedinci maddede, maddi-manevi iyilikler yapacakları, her türlü kötülükten uzak duracakları *ayın bir günün* ismini özellikle belirtmelerini ister.

⁹⁶⁸ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 242; *Niknâm, ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 64

⁹⁶⁹ Âferin, *Yezišn*, s. 15; *Niknâm, ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 64.

⁹⁷⁰ *Niknâm, ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 64; Âferin, *Yezišn*, ss. 14-15; Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertošt*, s. 232.

⁹⁷¹ Bu metin, standart olup bütün nikâh törenlerinde okunur.

Bunun üzerine damat, bir günün adını söyler. Eşler, nikâh töreni sırasında seçtikleri bu günde bundan sonra daha fazla iyilik yapmalıdır. Môbed, damadın seçtiği günün adını, salona yüksek sesle ilan eder. Môbed sekizinci maddede, gelin ve damattan, zor günlerinde istişare edecekleri, danışacakları, kendilerine doğru yolu gösterecek bilgili, kültürlü birisini seçmelerini ister. Damat, akrabalarından seçtiği kişinin adını söyler, môbed bu ismi salona yüksek sesle ilan eder.⁹⁷²

Môbed, nasihatten sonra Ameşâspendlerin isimlerini, bunların insan davranışlarına etkilerini açıklar. Gelinden, damattan hayatlarında onların ifade ettiği mesajlara uymalarını söyler. Behmen, barış ve iyi düşünceyi, Erdîbehişt doğruluk ve temizliği, Şehrîver gücünü, sorumluluğunu bilmeyi, Spendormezd mütevaziliği ve merhameti, Hordâd mutluluğu ve huzuru, Amordâd sağlıkla uzun yaşamı temsil etmektedir. En sonda môbed tekrar gelin ve damada birbirilerini özgürce kabul edip etmediğini sorar. Onlardan evet cevabını aldıktan sonra, *Hord Avesta*'dan *Tendürüstî*'yi okur, ayağa kalkar sofrada içinde pirinç, arpa ve kekik olan tabağı alır, karışımı gelinle damadın başına omzuna serper. Onlar için sağlık, uzun ömür, mutluluk dileğinde bulunur. Nikâh işlemi tamamlanınca gelinle damadın yüzüne ayna tutulur, onlara gül suyu, tatlı ikram edilir. Ardından gelin ve damat birbirine beyaz leblebi yedirir.⁹⁷³ (Bkz. Fotoğraf 28)

Nikâhtan sonra môbed, dinlerinde evliliğin önemi, nikâh sofrasındaki bazı ürünlerin temsil ettiği anlamları kısaca açıklar. *Avesta* Tanrı'yı, *yumurta* hayatın devamlılığını, anneyle babanın haklarını çocuklarına helal etmesi gerektiğini, kızın ailesinin kızları üzerinde ona yol göstericilik dışında hakkı olmadığını, *ayna* aydınlığı ve temizliği, *kekik* huzuru, *iğde* aşkı ve ilgiyi, lork bolluğu, nar çok çocuk sahibi olmayı sembolize etmektedir.⁹⁷⁴

⁹⁷² Bunun, Alevi inancındaki yol kardeşliği anlamına gelen *musahiplik* uygulaması ile kısmi benzerlik gösterdiği söylenebilir. Alevi inancına göre her Alevi, kendisine denk olan başka bir Alevi'yle dinsel kardeşlik bağı kurar. Bu kişi, aynı zamanda kendisinin ahiret kardeşidir. Bu kardeşliğin öz kardeşlikten daha ağır kural ve sorumlulukları bulunur. Kişi, *musahibi* olacak kişiyi evlenmeden önce aramaya başlar, onu bu dönemde belirler. Bu iki kişinin evlenmesiyle kardeşlik tamamlanmış olur. Zerdüştilikte kişinin özellikle nikâh sırasında kendisine her konuda yardımcı olacak ve yol gösterecek bir nevi manevi kardeş seçmesi geleneği bize Alevi inancındaki musahiplik uygulamasını hatırlatmaktadır. Fakat burada seçilen kişiden evli olma şartının aranmaması ve bu kişiyle akrabaları arasında evlilik tabusunun işletilmemesi bunu musahiplik geleneğinden ayıran farklar olarak zikredilebilir. Alevi inancındaki musahiplik uygulaması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Deniz, *Dersim İnanç Sembolizmi*, ss. 83-98.

⁹⁷³ Nikah için ayrıca bkz. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 65-70.

⁹⁷⁴ Bu ürünlerin sembolik anlamları için bkz. Âferin, *Yezîşn*, s. 16.

Nikâh işleminin, sözlü kısmından sonra bunun resmî kayıt edilme faslı başlar. Môbed, yanında getirdiği nikâh defterini masanın üzerine koyar, onu imzalatma işlemini başlatır. Defteri önce gelinle damat, ardından anne ve babaları imzalar. Sıra şahitlere gelir, orada hazır bulunan yedi şahit defteri imzalar. Kanunî olarak nikâh şahitlerinin sayısı en az yedi olmalıdır. Bunların, Zerdüşti olması, en az yirmi beş yaşını doldurmuş olmaları da şarttır.⁹⁷⁵ Şahitlerin kadın veya erkek olması fark etmez. Nikâhta *mehir* yoktur.⁹⁷⁶

İmzalar atıldıktan sonra môbed, dua etmek için damatla gelini ateşkedeye götürür. Yolda môbed damadın, damat da gelinin elini tutar, yan yana yürürler. Burada, sadece gelinin kardeşi, geriden onlara eşlik eder. Grup, ateşkedenin içine gider, ateş odasının önünde yan yana ayakta durur, ellerini açar ve dua eder. Môbed, *Avesta*'dan pasajlar okur, damat ve gelin sessizce buna iştirak ederler. Yaklaşık on dakika sonra ateşkedenin çıkılır. Gelinin kardeşi veya herhangi bir akrabası, ateşkedenin avlusunda çıkışı bekler. Onlar çıkınca bu kişi, nikâhı kıydığı için môbede zarfın içinde para ile kend-i sebz verir. Bununla môbedin işi tamamlanır, nikâh defterini Zerdüştileri Evlendirme ve Boşanma Dairesine teslim etmek üzere gider. Damat ve gelin, düğün salonuna döner.

Gelin ve damat kol kola salona giriş yapar. Salondakiler, onları giriş kapısında büyük coşkuyla karşılar. Onlara, elinde dumanlar yükselen ateşdân, bir demet kırmızı gül bulunan kız ve gelinle damadın erkek kardeşleri eşlik eder. İki kardeşin elinde, içinde mum olan gül şeklindeki cam fanuslar vardır. Gelin ve damat, salondakilerin alkış, zılgıtları eşliğinde sahnedeki yerlerine oturur. Davetlilere meyve ikramı başlar. İkramdan sonra herkes sahnenin oyun bölümüne geçer, hareketli müzikler eşliğinde kadın-erkek raks ederler. (Bkz. Fotoğraf 29)

Oyun, eğlence bittikten sonra gelin ve damada hediye, para verme zamanı başlar. Bunun adı, *Pâtehtî Töreni*'dir. Bu tören, Yazd gibi yerlerde düğünden sonraki günün akşamında yapılır. Pâtehtî Töreni'ne bağımsız başlık altında daha sonra değineceğiz.

Verilen hediye ve para kısaca *kedu* olarak isimlendirilir. Gelinle damat, yan yana durur, davetliler sıra halinde onlara hediyelerini sunarlar. Para verenler, parayı zarfın

⁹⁷⁵ Fraveher, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran*, “14. md.”; Niknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 64.

⁹⁷⁶ Fraveher, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran*, “21. md.”.

içine koyar, üzerine adlarını yazar. Para dışında hediye verenler, hediyesini paketli verir.

Hediye verme işleminden sonra, *gelini damadın evine götürme* anlamına gelen *arûskeşân* uygulaması başlar. Gelinin yüzü, yeşil örtüyle kapatılır, bazen örtüsüz olur. Gelinin önüne, orta yaşlarda damadın ailesinden erkek geçer. Bu kişi, beline içinde demir para, kekik, badem ve iğde gibi ürünlerin olduğu çarşaf bağlar. Damadın akrabaları, gelinin etrafını sarar, habîrû û şâbaş diyerek zılgıt atarlar. Gelinin önündeki kişinin tam karşısında, yüzü ona dönük, beline boş çarşaf bağlamış, orta yaşlarda gelinin ailesinden başka erkek durur. Bunun görevi, önünde durduğu grubun gelini götürmesine engel olmaktır. Gelinin içinde olduğu grup, adım atmaya başladığında, karşıdaki buna engel olur. Gelinin önündeki kişi, çarşafındaki ürünlerden bir avuç alır, karşısında duran adamın beline bağlı boş çarşafa boşaltır. Bunun üzerine bu kişi bir-iki adım geri atar, grup ilerler. Bu durum, salonun çıkış kapısına kadar defalarca tekrar eder. Çıkışta bir araba durur, gelin damatla arabaya biner. Çift yeni evlerine gider, böylece düğün sonlanır.⁹⁷⁷

Arûskeşân, Yezd'in köylerinde bundan biraz farklı uygulanır. Burada gelin, zılgıtlarla birlikte arbane ve def benzeri müzik aletleri eşliğinde götürülür. Bir de uygulama, salondan sonra köy sokaklarında devam eder. Sokaklarda komşular evlerinin önünde ya ateş yakarak ya da yola ağaç koyarak gelinin yolunu keserler. Gelini götüren grup, yolu açmaları için onlara kend-i sebz verir. Bu, damadın evine kadar böyle devam eder. Gelinin götürülüşü sırasında sokaklarda büyük sevinç hâkim olur. Evin önünde damat, gelini karşılar, gider elini tutar. Burada dıhmôbed hazır bulunur, o da damadın elini tutar. Üçü birlikte evin avlusuna girer. Evin avlusunda ateş yakılır. Dıhmôbed, gelinle damadın elini tutar, üç defa onları ateşin etrafında döndürür. Bundan sonra herkes eve girer ve geç saatlere kadar eğlence devam eder.⁹⁷⁸

Zerdüştilerin yaşadığı bazı şehir ve köylerde, düğünden sonraki günün sabahı, *El Öpme Töreni* yapılır. Damat, büyük erkek kardeşi, dayı, amca ve birkaç akrabasıyla birlikte teşekkür etmek için kayınpederinin evine gider. Gelinin ailesi, misafirlerini gül

⁹⁷⁷ Nikâh ve düğün için bkz. Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 64-73; Hîrbud, *Peyvend-i Mihrigân*, ss. 39-61; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 227-243; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 129-131.

⁹⁷⁸ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 71-72; Yezd'in köylerinin birinde yapılmış Rustem Mihmandar'ın düğününe ait izlediğimiz video kaydında, arûskeşânın yazılı kaynaklarda anlatıldığı gibi icra edildiği görülmektedir.

suyu ve aynayla karşılar, onlara tatlı ve şerbet ikram eder. Damat *süt parası* niyetine, kaynanasına altın yüzük verir, onunla kayınpederinin elini öper.⁹⁷⁹

Tahran'da Zerdüştilerin düğünlerini yaptıkları üç salon, Âdoryan Ateşkedesi'nin yerleşkesindedir. Buranın görevli müdürü *Umid Ferhengi*'nin verdiği bilgiye göre, salonları düğün için sadece Zerdüştiler kullanır, kendilerinden kiralama için ücret alınmaz; düğün sahiplerinden yalnızca yemek, meyve, çerez ve pasta gibi yapılan ikramların bedeli alınır. Yezd ve Kirman gibi şehirlerde yapılan düğünler daha geleneksel iken Tahrandakiler daha modernidir.

5. Pâtehtî (Gelin ve Damada Hediye Verme)

Geline, damada *hediye verme töreni* olan Pâtehtî yukarıda belirttiğimiz üzere Yezd gibi yerlerde düğünden sonraki günün akşamında yapılır. Gün içerisinde, damat akarsuyun başına götürülür, burada *Âbzûr* denilen tören yapılır. Yakınlarda akarsu yoksa bir miktar su madeni leğene boşaltılır, tören bu leğenin üstünde yapılır.⁹⁸⁰

Bu uygulamada môbed, yeni damatla gelinin evine gider. Damat, birkaç akrabası ve dihmôbed, môbedle birlikte bir çeşmenin veya akan suyun yanına giderler. Yanlarında üzerine kekik ve kırmızı gül yaprağı serpiştirilmiş bir kap süt götürürler. Suyun yanında môbed, başında külah olan damatla birlikte güneşe doğru ayakta dururlar. Diğerleri, suyun iki yanında olurlar. Môbed, *Hord Avesta*'dan *Âbzûr*'u okur. Metni okuması sırasında özellikle bazı kelimeleri zikrettiğinde, kabın içindeki süttten birazını suya döker. Bu şekilde okumasını bitirince, grup eve döner. Törenle aynı zaman diliminde, gelin birkaç kadınla birlikte dama çıkar, onların dönmelerini bekler. Gelin, içinde kuru kekik yaprağıyla iğde olan dûlog denilen küçük torbayı yanında götürür. Damat ve diğerleri eve dönünce, dûlogtan aldığı kekik yaprağı ve iğdeyi damatla yanındakilerin başına, omzuna döker. Onlar da habîrû û şâbaş sevinç zılgıtlarıyla eve girerler. Sonra gelin ve yanındakiler damdan iner, evde kaynana gelinine hediye verir.⁹⁸¹

Pâtehtî için misafir gelmeden önce gelinin kadın akrabaları, içinde Farsçada *merv*, Türkçede ise *tüylü kısımahmut* denilen bitkinin yeşil sapları bulunan süt dolu kabı hazırlar, damadın evine getirirler. Bundan sonra gelinle damadın akrabaları gelmeye başlar. Misafirler ayna ve gülsuyuyla karşılanır, onlara çerez, şerbet ve tatlı ikramı yapılır. Pâtehtî töreninin başlamasıyla damatla gelin yan yana otururlar. Sağ

⁹⁷⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 74.

⁹⁸⁰ Âferin, *Yezišn*, s. 17.

⁹⁸¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s 75.

ayaklarındaki çorabın tekini çıkarır, çıplak ayaklarını boş leğenin içine koyarlar. Gelin ayak parmaklarını, damadın ayağının üstüne koyar. Gelinin kız kardeşi veya kadın bir akrabası, önce süt ve kısamahmut bitkisi, sonra gülsuyuyla ikisinin ayaklarını yıkar havluyla kurular. Bununla gelin ve damadın hayatında birliğin, beraberliğin olması, aralarında sevgiyle muhabbetin artması amaçlanır. Bundan sonra hediye verme süreci başlar. İlk önce gelinle damadın annesi, hediye sunumunda bulunur. Onlar, hediyelerini yuvarlak madeni tepsiye koyar, üzerini yeşil başörtüyle örterler. Onların hediyesi, genelde kend-i sebze, kumaş, altın ve gümüş gibi ziynet eşyasıdır. Dünürler, habîrû û şâbaş zılgıtları eşliğinde, bir miktar selvi ağacı dalı, kekik yaprağı ve çerezle birlikte hediyelerini verir. Sıra diğer akraba, tanıdıklara gelir. Bu, bittikten sonra akşam yemeği yenilir, şarkılar söylenir, şakalar yapılır bu minvalde tören biter.⁹⁸²

6. Boşanma (Talâk)

Zerdüşti gelenekte evlilik ne kadar önemsenen, tavsiye edilen bir durumsa, bunu sonlandıran boşanma ise o kadar hoş görülme, istenmeyen bir durumdur.⁹⁸³ Bununla birlikte boşanma tamamen yasaklanmış, önü kapatılmış değildir. Tahran'da Zerdüştileri Evlendirme ve Boşanma Dairesi Başkanı Mûbed Reşid Hurşîdyan, doksanlı yılların başından itibaren, toplumlarındaki boşanma oranının hızlı şekilde artış trendine girdiğini, 2009 yılında bunun doruğa ulaştığını ifade etmektedir. O, ayrıca günümüzde toplumlarında yılda ortalama *yetmiş evlilik, kırk boşanma* gerçekleştiği bilgisini vermektedir.⁹⁸⁴ Bu rakam, bir yılda evlenenlere oranla yüzde altmışa yakın, yüksek boşanma oranına tekabül etmektedir. Bu rakamlar, ayrıca evlilik oranlarının düşüklüğünü göstermektedir.

Yaptığımız görüşmelerde en fazla boşanmamın Yezd'deki Zerdüştiler arasında olduğu bilgisine ulaştık. Yezd Zerdüştilerin İhtilaflarını Çözme Meclisi Başkanı Pervîz Serdarî'nin belirttiğine göre, toplumlarındaki boşanmaların en büyük nedeni, *madde bağımlılığı*dır.⁹⁸⁵ Boşanmalarda *eşler arası anlaşmazlığın* ise ancak yüzde yirmi oranında etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Eskiden defterlere boşanma nedenleri

⁹⁸² Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss 75-76; Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, ss. 131-132; Rustem Mihmandar'ın düğününe ait izlediğimiz video görüntülerinde, kitaplarda anlatıldığı üzere Pâtehtî Töreni'nin aynen uygulandığı anlaşılmaktadır.

⁹⁸³ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 223.

⁹⁸⁴ <http://www.mehrnews.com/news/2206609/>, (15.04.2014).

⁹⁸⁵ <http://www.berasad.com/fa/content/view/12393/>, (17.04.2014).

kayıt edilirdi. Artık bu yapılmadığı için, boşanma nedenlerinin etki oranını tespit etmek zorlaşmıştır.⁹⁸⁶

İranlı Zerdüştilerin Kişisel Durumları İle İlgili Yönetmeliğin 21. maddesi boşanmanın keyfî olamayacağını, ondan sonra gelen maddeler, hangi durumlarda boşanma davası olabileceğini ayrıntısıyla açıklamaktadır:

1- Evlilik sırasında, taraflardan birinin akli dengesi yerinde değilse veya zihinsel problemi varsa, bundan karşı tarafın ve ailesinin haberi yoksa evlendikten sonra sağlam tarafın talebiyle evlilik akdi fesholur. Bu maddenin fıkrasına göre, eğer evlilik gerçekleştikten sonra, iki taraftan birisi akli dengesini yitirir, iki yıllık tedavi sürecinden sonra iyileşme olmazsa, tıbbi raporla diğer taraf boşanma talebinde bulunabilir. (22. md.)

2- Evlilik gerçekleştikten sonra iki taraftan birinin, çocuk sahibi olmaya engel problemi olduğu ortaya çıkar, üç yıllık tedavi sürecine rağmen çocuk olmadıysa, tıbbî raporla bunun artık tedavisinin mümkün olmayacağı da ortaya konulmuşsa, diğer taraf boşanma talebinde bulunabilir... (23. md.)

3- Eşlerden birinin, uyuşturucu madde bağımlısı olduğu tıbbî raporla tespit edilmişse, bu durum aile hayatına zarar veriyor, diğer tarafın yaşamını zorlaştırıyorsa, bu karşı taraf için boşanma sebebi olabilir. (24. md.).

4- Erkek, iki yıl boyunca eşinin maddi ihtiyaçlarını karşılayamazsa kadının talebiyle boşanma gerçekleşir. (25. md.)

5- Eşlerden biri, zina yapmışsa, bu da ispat edilmişse diğer taraf boşanma talebinde bulunabilir. (26. md.)

6- Eğer kocanın, can, mal ve şerefini, tehlikeye düşürecek şekilde eşine eziyet ettiği ve merhametsizce davrandığı tespit edilir, büyüklerin öğütleri ve Zerdüştilerin İhtilaflarını Çözme Meclisinin konuyla ilgilenmesine rağmen durumda düzelme olmuyorsa, kadın boşanma talebinde bulunabilir. (27. md.)

7- Eğer kadın, kocasına itaat etmiyor, davranışlarıyla erkeğin can, mal ve şerefini tehlikeye düşüyorsa, büyüklerin öğütleri ve Zerdüştilerin İhtilaflarını Çözme Meclisinin konuyla ilgilenmesine rağmen sorun çözülüyorsa koca, boşanma talebinde bulunabilir. (28. md.)

⁹⁸⁶ <http://www.mehrnews.com/news/2206609/>, (15.04.2014).

8- Huy olarak eşler arasında uyum olmadığından çiftlerin hayatı tahammül edilmeyecek düzeyde zorlaşmışsa, iki tarafın rızasıyla bulundukları yerdeki Zerdüştilerin İhtilaflarını Çözme Meclisinin gözetiminde çift boşanabilir. (29. md.)

9- Eğer Zerdüşti erkek, Zerdüşti olmayan bir kadınla evlenirse veya Zerdüşti bir kadınla evlendikten sonra gizlice Zerdüşti olmayan başka kadın da edinirse, bu ortaya çıktığında Zerdüşti kadın boşanma davası açabilir... (30. md.)

10- Eşlerden biri, Zerdüşti dininden ayrıldığında boşanma vacip olur...(31. md.)

11- Koca, yaşadığına dair herhangi haber olmaksızın beş yıl kaybolmuşsa, kadın boşanma talebinde bulunabilir. (32. md.)

12- Herhangi sebepten dolayı mahkeme, eşlerden birine beş yıl hapis cezası vermişse, ceza infaz halindeyse, diğer taraf boşanma talebinde bulunabilir. (33. md.)

13- Eşler, beş yıl boyunca birbirinde ayrı yaşarsa, iki taraftan biri boşanma talebinde bulunabilir. (34. md.)

Yönetmelikte dikkati çeken konuların başında, boşanma hakkının hem erkek hem kadına verilmesidir. Bundan sonra gelen maddeler boşanmadan sonra malların taksimi ve çocukların velayeti hakkındadır.

Yönetmeliğin 18. maddesi, eşler arasında mal sahipliği konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Maddenin 1 ve 2. fıkraları, kadınla erkeğin evlilikten önce sahip oldukları, evlilik sürecinde hediye, ödül, bağış, miras, vasiyet ve sulh gibi yollarla edindikleri malların şahıslarına ait olduğunu açıklamaktadır. 3. fıkrada, eğer iki taraf, evlilikten önce, mallarını rızalarıyla verirlerse, bunun onların ortak malı sayılacağı belirtilmektedir. 4. fıkrada, evlilik sürecinde kazanılan malların iki tarafın ortak malı olduğu, boşanma durumunda bu malların eşler arasında eşit oranda taksim edileceği ifade edilmektedir.

C. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEFİN ve SONRASINDA YAPILAN TÖRENLER

Zerdüştilerin günümüzdeki defin şekilleri ve ondan sonra yaptıkları törenler hakkında bilgi vermeden önce, yakın döneme kadar uyguladıkları *dahme* geleneğinin bilinmesinin konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu uygulamada özet olarak ölümler, akbabaların yemesi için adı *dahme* olan yapılara bırakılırdı. Zerdüştiler yüzyıllarca devam ettirdikleri dahme uygulamasını Tahran'da 1931, Kirman'da 1941,

Yezd’de ise 1961 yılında terk ederek mezarlık uygulamasına geçtiler.⁹⁸⁷ Buna neden olarak, şehirlerin gelişmesi, dahmelerin yerleşim alanı içinde kalması ve Zerdüşti olmayanların tepkileri gösterilmektedir.⁹⁸⁸ Terk edilmiş olmasına rağmen, konu hakkında bilgi veren Zerdüşti kaynaklar, dahme uygulamasının doğruluğunu, faydalılığını savunmaya devam etmektedir. Parsîlerde dahme hâlâ mevcuttur.

1. Dahme Uygulaması

a. Dahmenin Yapısı ve Ortaya Çıkışı

Cesedin konulduğu yeri, Zerdüştiler *dahme* ya da *dâdgâh* olarak isimlendirirler.⁹⁸⁹ Dahme uygulamasında güneşin önemli yeri vardır. Bundan dolayı uygulamaya *Hurşît Nigerişnî* de denilmiştir. Farsçada *hurşît* güneş, *nigerişnî* bakma, bakış ve görüş gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda Hurşît Nigerişnî, cesedi güneş ışınlarına maruz kalacak mekâna bırakmayı ifade etmektedir. Zerdüşti gelenekte güneş, insan hayatının ve gücünün kaynağı olması itibarıyla önemlidir. Bu nedenle ruh bedenden ayrıldıktan sonra gücün asıl kaynağına tekrar dönmesi için beden, güneş ışınlarını göreceği bir yere bırakılırdı. Ayrıca güneş, varlıkları temizleyici unsur olarak kabul edilmiştir.⁹⁹⁰ Dahme kelimesi, Kadim İran’da başka defin uygulamalarını ifade edecek anlamda da kullanılmıştır. Örneğin, cesedin yer altında bir mahzene konulmasına da dahme denilmiştir.⁹⁹¹ Anlaşıldığı kadarıyla dahme, zamanla anlatacağımız uygulamayı ifade edecek anlamı kazanmıştır.

Dahmeler dönem itibarıyla yerleşim alanlarından uzak, dağların tepesinde ya da yüksek alanlarda inşa edilmiştir. Bunun nedeni, buraların akbabaların gelmesine uygun olması, cesetten yükselen kötü kokuyla bulaşıcı hastalıklara neden olan mikropların havada yükselerek canlılara zarar vermemesi gösterilmektedir.⁹⁹²

Dahme, daire şeklinde olup taştan, kalın, üç-dört metre yükseklikte duvarlarla çevrilidir. Duvarlar, dışarıdan içeriye, içeriden çevreyi görülmesini engeller. Yapının doğu yönünde, standart kapıların yarısı büyüklüğünde demirden kapısı vardır. Kapı,

⁹⁸⁷ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 59; Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 107.

⁹⁸⁸ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 252.

⁹⁸⁹ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 105.

⁹⁹⁰ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, ss. 53-54; Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 105; Zerdüştilerin birçok uygulamasında güneşin etkisini görmekteyiz. Dahme kapısının yönünün doğuda olması, cesedin dahmeye ve günümüzde mezarda yüzü doğuya gelecek şekilde konulması, gün içinde namazda, Sudrepûşî ve diğer dini törenlerde yönün hep güneşe dönük olması buna örnek gösterilebilir.

⁹⁹¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 254.

⁹⁹² Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 54.

dışarıdan bakanların dahmenin içini görmesini engelleyecek şekilde zeminden yüksektir.

Dahme kapısından girişte, kapının hemen yanında yaklaşık iki metre uzunluğunda bir metre yüksekliğinde bir duvar daha vardır. Bu duvarın işlevi, kapı açıldığında dışarıdan dahmenin içinin görülmesini engellemesidir. Dahmenin içyapısında dikkati çeken en önemli bölüm, ortasındaki *kemiklerin yeri* anlamına gelen *ustudân* denilen yerdir. Ustudân, yaklaşık dört metre genişliğinde, bir metre derinliğinde dairevî çukurdur. Dahmeye konulan ceset, akbabalar tarafından yenildikten sonra kemikler, güneşte kuruyunca buraya atıldığı için bu isimle anılmıştır.⁹⁹³ Kaynakların belirttiğine göre, dahmenin uygulandığı dönemde ustudânın dibinde kum ve çakıl bulunurdu. Kumla çakılın altında dahmenin dışına açılan dört delik vardı. Dahmeye konulan cesetten çıkan kan ve artıklar, yağmurla ustudâna taşınırdı. Yağmur suları, kum ve çakıl taşları vasıtasıyla süzülür, temizlenir ve deliklerden dışarı çıkardı.⁹⁹⁴ Ustudândan dış duvara kadarki alan, her birinin bir cesedin bırakılacağı genişlikte döşenmiş taşlarla üçe bölümlenmiştir. Ustudâna doğru meyilli olan üç bölümdeki taşların arasında, belli aralıklarla ustudâna kadar uzanan küçük çukurlar vardır. Duvarın kenarındaki ilk bölüme erkeklerin, ortasındakine kadınların alttakine çocukların cesetleri bırakılırdı. Cesetlerden çıkan kan, çukurlarla ustudâna akardı.⁹⁹⁵

Kadim İran'da, yukarıda anlattığımız dahme yapısından farklı olarak yüksek, yuvarlak ve içi dolu dahme şekilleri de vardı. Yüksekliği, üzerinin görülmesini engellerdi. Bu dahme şeklinin içeriden merdiveni yoktu. Ancak dışarıdan bağımsız merdivenle çıkılabiliyordu. Bu umumî dahmelerin yanında, ülkenin ekonomik durumunun iyi olduğu dönemde, her Zerdüştinin kendisi için inşa ettiği özel dahmeler de vardı. Buna *ten bı ten* denilirdi. O kişi, öldüğünde buraya konulurdu.⁹⁹⁶

Dahme uygulamasının ne zaman, nasıl ortaya çıktığını tespit etmek için elimizdeki en eski kaynak olan *Avesta* metinlerine bakmamız gerekmektedir. Konuyla ilgili *Gâta* metinlerinde herhangi bilgi görememekteyiz. Geç *Avesta* metinleri olan *Vendidâd*'ta ise ölülerin gömülmesi ve yakılması yasaklanmakta, bunun yerine dahmeye konulması emredilmektedir. Bunun istisnası, kötü hava şartları nedeniyle cesedi

⁹⁹³ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 60.

⁹⁹⁴ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 256.

⁹⁹⁵ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 138.

⁹⁹⁶ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 138-139

dahmeye götürme imkânının olmamasıdır.⁹⁹⁷ Bu, bize dahme uygulamasının Zerdüş'ten çok sonra tespit edemediğimiz bir dönemde ortaya çıktığını göstermektedir. Zerdüş döneminde dahmeler olsaydı, büyük ihtimalle *Gâta* metinlerinde direk veya dolaylı onlardan bahseden pasaj olurdu.

Bazı kaynaklar, dahmenin kaynağını Ârilere dayandırır. İranlıların atası olan Âriler, İran'a göç etmeden önce soğuk, karın çok yağdığı Sibirya'da yaşardı. Bunlar, ölülerini özellikle kış mevsiminde yer buzlaşmış, kar çok olduğundan yeri kazıyıp gömemezdi. Bunun için cesedi, dağların yüksek noktalarına bırakırlardı. Âriler daha sonra İran'a göç edince bu geleneklerini buraya taşıdılar. Onların torunu Zerdüştiler, atalarından tevarüs ettikleri bu geleneği yüzyıllarca devam ettirdiler.⁹⁹⁸ Dahme uygulamasının özellikle dağlık ve soğuk bölgelerde başlayıp, yaygınlık kazandığı yönündeki görüşün doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bu geleneğin ortaya çıkışı, sadece doğal şartlara bağlanırsa, o zaman soğuk ve dağlık bölgelerde yaşayan inanç ve toplumların genelinde bunun neden olmadığı yönünde soru akla gelmektedir.

Başka görüşe göre, cesetlerinin vahşi hayvanlara ve kuşlara yedirilmesi aslında Medlere ait bir gelenektir. Bundan önce, İranlılar ölülerini gömerlerdi. Daha sonra Medlerin bu uygulaması dahme adı altında yaygınlaştı.⁹⁹⁹ Arkeolojik kalıntılara ilaveten 5. yüzyılda yaşamış, Perslerin örf ve adetlerini gözlemleyerek onlar hakkında bilgi veren Yunan Tarihçi Herodotos, dönemin muğ din adamı sınıfının ölülerini, yırtıcı kuş veya köpeklerle parçalattığını, Perslerin ise ölülerini mumyaladıktan sonra gömdüklerini anlatmaktadır.¹⁰⁰⁰ Verilenlerden dahmenin tam olarak ne zaman, nasıl ortaya çıktığını tespit etmek zor görünmektedir.

Dahme geleneğinin kaynağı hakkında kesin bilgi olmasa da defin yöntemi olarak Kadim İran'da uygulandığı anlaşılmaktadır. İran'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan bulgular, İranlıların dahmeyle birlikte başka defin yöntemlerini de uyguladıklarını göstermiştir. Bunlardan biri, *ustudân* denilen yöntemdir. Burada dağ veya büyük bir taşta küçük delikler açılır, cesetten kalan kemikler buraya konulurdu. Diğer bir yöntem, cesedin bir tabut içerisinde yer altındaki mahzene konulmasıydı. Ceset, çürüyence geriye kalan kemikler tabuttan çıkarılır ya bir çukura veya başka bir platforma

⁹⁹⁷ Vendidad, 8/1-8.

⁹⁹⁸ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 252-253; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 79; Yezd Zerdüştiler Meclisi, *6 Numaralı Tabela*.

⁹⁹⁹ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 65.

¹⁰⁰⁰ Herodotos, *Herodotos Taihi*, s. 78.

nakledilirdi. Şuşter şehrinin Gulaluk denilen bölgesinde yapılan kazılarda bu çeşit mezar kalıntılarına rastlanmıştır.¹⁰⁰¹

Ahamenişlerin kurucusu II. Kurûş, Saka Massagetlere (İskitlere) karşı savaş sırasında öldürülmüştü.¹⁰⁰² II. Kurûş'un cesedi Fars eyaletindeki Pasagard'a getirildi. Burada kendisi için taştan anıt mezar yapıldı ve cesedi buraya konuldu.¹⁰⁰³ Bu anıt mezar günümüze sağlam ulaşmıştır. Sonra gelen Ahameniş padişahları, Nakş-ı Rستم denilen yerdeki dik, taşlık yamaçta kendileri için dört mezarlık odası yaptırdılar. Yaklaşık iki bin beş yüz yıla yakın geçmişi bulunan bu yapılar, varlıklarını çok iyi koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Özellikle Partlar zamanında uygulanan yöntemde on-on beş metre derinliğinde kuyu kazılırdı. Onun dibine boylamasına uzayan bir koridor yapılırdı. Koridorun duvarlarında katmanlar oluşturulurdu. Cesetlerden geriye kalan kemikler çömlüklerin için konulur bunların ağzı da bir taş kapak veya neft gibi bir maddeyle sıkıca kapatılır ve bu katmanlara konulurdu. Sasaniler döneminde buna benzer bir uygulamada, ejderha şeklinde topraktan testiler yapılırdı. Testilerin içi havayla ilişkisi kesilmesi için siyah maddeyle sıvanır sonra kemikler bunlara konulurdu.¹⁰⁰⁴

İran'da uygulanan diğer iki yöntem olan cesetlerin yakılması ve yere gömme uygulamalarını da zikretmek gerekir.¹⁰⁰⁵ Yukarıda yazdığımız *Vendidâd* metninde, özellikle cesetlerin yakılması ve defin edilmesi yasakladığına göre, metinlerin oluşturulduğu dönemde, yaygınlık derecesini belirleyemsek de toplumda bu iki uygulamanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu örnekler, Kadim İran'daki defin şekillerinin çeşitliliğini göstermektedir. İran Platosu'ndaki defin şekillerindeki çeşitliliğin, siyasi ve dini birliğin olmadığı Sasanilerin ilk döneminde de mevcuttu.¹⁰⁰⁶ Fakat geç dönemde dahme geleneğinin ön plana çıktığı, Zerdüşti din adamı sınıfının defin işleminde özellikle dahme geleneğini tercih ettiği, bunun dışındaki uygulamaları günah saydığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁷ Sonuçta dahme geleneğinin kesin olarak ne zaman, nerede ortaya

¹⁰⁰¹ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 68.

¹⁰⁰² Herodotos, *Herodotos Tarihi*, s. 114.

¹⁰⁰³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s. 28; Günaltay, *İran Tarihi*, C. I, s. 147.

¹⁰⁰⁴ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 69.

¹⁰⁰⁵ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 70.

¹⁰⁰⁶ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 67.

¹⁰⁰⁷ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 250-251.

çıkıldığı bilinemese de özellikle Sasanilerin son döneminde ön plana çıkararak, Zerdüştiler arasında yakın zamana kadar uygulanan geleneğe dönüştüğü anlaşılmaktadır.

b. Yezd Dahmeleri

Günümüze ulaşan İran'daki dahmeler, varlıklarını büyük oranda Manekcî'ye borçludur. Manekcî, eğitim alanında yaptığı işler yanında, eski dahmelerin tamir edilmesini ve yenilerin kurulmasını sağlamıştır.¹⁰⁰⁸ Yezd'de inşa ettirdiği bir dahmeye ismi verilmiş, öldüğünde cesedi buraya konulmuştur.

İran'da yapı olarak en sağlam dahmeler, Yezd'dedir. Bunların başında, Yezd şehir merkezindeki *Manekcî* ve *Gülistan* Dahmeleri gelmektedir. Ayrıca Şerifâbad Köyü'nde iki, Aliâbad ve Çem Köylerinde iyi durumda birer dahme daha bulunmaktadır. Bunların dışında Yezd çevresinde ya tamamen ya da kısmen harap olmuş başka dahmeler de mevcuttur.¹⁰⁰⁹

Manekcî ve Gülistan Dahmeleri, şehir merkezinin güneydoğusunda, halk arasında *Dahme Dağı* denilen yan yana iki dağ üzerine kurulmuştur. Bu dağlar, bir dağ silsilesinin son iki halkası niteliğindedir. Günümüzde artık yerleşim alanı içerisinde kalmış bu yer, yerli ve yabancı turistlerce önemli bir ziyaret merkezidir.

Manekcî ve Gülistan Dahmelerinin üzerinde kurulu olduğu iki dağın kuzey ve batı yönünde, etrafı duvarla çevrili geniş ve düz bir alan bulunur. Burada, dahmenin uygulandığı döneme ait çok sayıda hayle ve bir Zerdüşti mezarlığı yer alır. Dik dörtken şeklindeki mezarlık, ayrıca yüksek duvarlarla çevrilidir. Dahmeleri ziyarete gelenler, giriş kapısında bilet aldıktan sonra yapıların olduğu alana girerler. Giriş kapısından itibaren beş yüz metrelik mesafeden sonra, çok sayıda hayle denilen yapının bulunduğu düzlük alana gelirler. Buradaki her yapı üzerine, Yezd Zerdüştiler Meclisi tarafından konu hakkında önemli bilgilerin verildiği numaralandırılmış tabelalar konulmuştur. Yeri geldikçe buradaki bilgileri aktaracağız.

Hayleler, içlerinde iyi durumda olan birkaç tanesi hariç geneli yıkık, harap haldedir. Alanı kuşatan ihata duvarı çok sağlam değildir ve isteyen kişi kaçak yollardan alana girebilmektedir. Ayrıca girişteki bekçi dışında, içeride yapıların korunması için ekstra önlem alınmadığından, ziyaretçiler istedikleri gibi yapıları dolaşmakta, hatta onlara zarar verebilmektedir. Bu gidişle yakın gelecekte buradaki bütün yapıların

¹⁰⁰⁸ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 59.

¹⁰⁰⁹ Heyderî ve Mihrâferin, *Yeşt û Hişt*, s. 139.

tamamen yok olacağı söylenebilir. Zerdüştlere, kendilerine ait olan bu yapıları koruyup restore etmek için yeterli maddi imkâna sahip değildirler. Devletin de bu konuda herhangi girişiminin olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca dahmelerin bulunduğu iki dağın güney yönünde, dahmelere yakın mesafede kamuya ait büyük iki bina inşa edilmiştir. Aynı durum İsfahan'da günümüzde şehrin ortasında kalmış, Sasaniler dönemine tarihlendirilen tepeciğin üzerindeki ateşkede için de söz konusudur. Bu tarihi ateşkede, şimdilerde harap haldedir. Ayrıca tepenin üstünde ateşkedeye yakın konumda devlet tarafından betondan büyükçe, şimdilerde atıl durumda bir yapı inşa edilmiştir. Bu örnekler, devletin İslâm dışı mirası korumaya dönük isteksizliği şeklinde yorumlanabilir.

Dahmenin uygulandığı dönemde ölülerini uzak yoldan getiren Zerdüştiler, alana ulaştıklarında hayle denilen yapılarda bir müddet istirahat eder, sonra ölülerini dahmeye götürürlerdi. Bundan sonra hayleye döner, burada iki-üç gün kalır ve ölüleri için tören yaparlardı.¹⁰¹⁰

Dahmelerin kuzeyindeki hayleler genelde kerpiçten yapılmıştır. Az da olsa taş ve tuğladan yapılanları vardır. Hayle binaları, kare şeklindedir. İçyapısında, ortada merkezi salon, yanlarda kapıları salona açılan üç-dört oda yer alır. Duvarlarda dışarıya açılmayan çok sayıda pencere bulunur. Salonla odaların tavanı kubbe şeklindedir. Alandaki tabelalarda, dini törenlerin salonda yapıldığı, odaların ise mutfak, oturma ve ambar amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Bazı haylelerin temel kısmında herhangi sel durumunda, suyun binaya zarar vermeden akıp gitmesi için kanallar inşa edilmiştir. (Bkz. Fotoğraf 30)

Alandaki çok sayıdaki hayleden her biri, çevredeki bir köy halkı tarafından inşa edilmiştir. Bu köyden cenazesi olanlar buraya geldiklerinde, köylerine ait haylede kalırdı. Haylelerin duvarlarına konulan küçük tabelalarla bunun o dönemde hangi köye ait olduğu yazılmıştır.

Haylelerin içinde *salâr* denilen, cenaze işleriyle ilgilenen görevli kişilerin kaldığı bir ev vardır. Salâr, ölüyü dini kurallara göre dahmeye götürmekle görevliydi. Bunlar genelde iki kişi olurdu.¹⁰¹¹ Salârlara ait olduğu belirtilen ev üzerine konulan üç numaralı tabelaya göre, salârların bu evde sürekli kalmasıyla onların toplumla en az

¹⁰¹⁰ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 86.

¹⁰¹¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 245.

düzeyde temas kurmaları sağlanmış olunuyordu. Bununla bulaşıcı hastalıktan ölmüş bir cesede temas eden salârların, hastalığı yaymalarının önü alınması amaçlanmıştır.

Alanda kendisinden söz etmemiz gereken diğer yapılar, *su ambarı*, *burc-ı fanus* ve *ateşgâhtır*. Günümüzde artık içinde su bulunmayan tuğladan yapılmış su ambarının, çok iyi durumda iki badgîr ve kubbe tarzı tavanı vardır. Ambarda yer altına doğru inen otuza yakın taş basamakla suyun olduğu merkezi alana gidilir.

Burc-ı fanus, alanı aydınlatmak için inşa edilmiş yapıdır. Bunun şu an en sağlam örneği, Çem Köyü'nün dahme alanında. Buradaki burc-ı fanus, taş ve çamurdan yapılmış, yaklaşık on metre yüksekliğinde koni şeklindedir. En üstte, ateşin konulduğu üç yöne açılan üstü kapalı delikler bulunur.¹⁰¹² Burada, ateşin sürekli yanmasını sağlayan kişi *dahmehân* idi. Dahmehân ayrıca salârlarla birlikte cesedin dahmeye konulması görevini yapardı. Onun evi, dahmenin hemen yakınındaydı.¹⁰¹³ Çem Köyü Dahmesi'nin giriş kapısının hemen yakınında dahmehâna ait ev, hâlihazırda sağlam şekilde varlığını korumaktadır.

Ateş yeri anlamına gelen *ateşgâh*, taşla tuğladan yapılan kare ve yarım daire şeklinde küçük yapı olup, haylelerin ortasında yer alır. Ateşgâhın içinde duvarlara bitişik bank şeklinde oturaklar vardır. Oturakların sonunda ateşin yakıldığı, dışarıya açılan penceresi olan çukur bölüm bulunur. Ceset, dahmeye konulduğu sırada bu çukura sîr û sîdâb denilen sarımsak, sirke ve sedef otundan oluşan karışım ve yağ dökülüp ateş yakılırdı. Bu sırada *Avesta*'dan pasajlar okunurdu. Bu ateşten çıkan dumanın, ölünün kirini ve mikrobunu yok ettiğine inanılırdı.¹⁰¹⁴ Burada yakılan ateşe *Dâdgâh Ateşi* bu işle görevli kişiye de *ateşsûz* denilirdi.¹⁰¹⁵

Yukarıda bahsettiğimiz hayleler, salârların evi, burc-ı fanus, su ambarı, dahmehânın evi ve ateşgâh her dahme alanında bulunurdu. Bu yapılar, Çem Köyü dahme alanında varlıklarını büyük oranda korumaktadır.

Hayle ve diğer yapıların bulunduğu alandan geçildikten sonra Manecî ve Gülistan Dahmelerine gidilir. Sol taraftaki dağ üzerine kurulu olan Manecî Dahmesi daha eskidir. Bu yapı 1856 yılında, Manecî tarafından inşa edilmiştir. Dahmeye, yaklaşık beş yüz metrelik dik, taşlık ve patika yoldan sonra ulaşılır. Dahmenin doğu yönündeki giriş kapısının yanında, taşlık düz alan bulunur. Burası *segdîd*

¹⁰¹² Heyderî ve Mîhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 150-152.

¹⁰¹³ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 86.

¹⁰¹⁴ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 88.

¹⁰¹⁵ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 246.

uygulamasında ölünün uzatıldığı yerdir.¹⁰¹⁶ Giriş kapısının önüne ziyaretçiler için sonradan taştan merdiven yapılmıştır. Dahmenin iç tarafı harap durumdadır. Ustadân, kısmen taşla dolmuş ve çevre duvarı büyük oranda yıkılmıştır. (Bkz. Fotoğraf 31)

Sağ taraftaki dağın zirvesindeki Gülistan Dahmesi, 1921 yılında yapılmıştır. Buraya ulaşmak için uzun, taşlı ve patika yolu yürümek gerekir. Dahmeye yakın noktada, taştan yapılmış dahmebâna ait ev yer alır. Dahmenin demir, bir insanın sığabileceği kadar küçük kapısı, yerden iki metre yüksekliktedir. Dahmeyi kuşatan çok iyi durumdaki taştan duvarlar, içten yaklaşık üç metre yüksekliktedir. Dahme'nin ustudânı iyi durumdadır.¹⁰¹⁷ Bu dahme, Manecî Dahmesi'ne göre daha iyi vaziyettedir. (Bkz. Fotoğraf 32-33)

c. Ölünün Dahmeye Konulması

Öncelikle Zerdüştilerin, ölülerini gömmek veya yakmak gibi yaygın iki yöntem yerine, neden dahmeye koymayı tercih ettikleri açıklanmalıdır. Kaynaklarda, bunun için bazı nedenler zikredilmektedir. Bunların başında, ruhun ayrılmasından sonra dine göre kirli sayılan insan bedeninin, tabiatın dört kutsal unsuru kabul edilen toprak, su, hava ve ateşi kirletmemesi gelmektedir. Kirli olan cesedin, gömülmesi veya yakılmasıyla bu dört unsurun kirleneceği, dolayısıyla insanların bundan zarar göreceği düşünülmüştür. Örneğin, cesedin gömülmesiyle toprak ve yeraltındaki sular kirlenecektir.¹⁰¹⁸ Ayrıca İran gibi dağlık bölgede, ziraat ve yerleşim yeri için düz araziler çok önemliydi. Düz alanların mezarlıklara dönüştürülmesi buraları insanların kullanım alanında çıkaracaktı. Bu, toprağın israfı anlamına gelecekti.¹⁰¹⁹

Bulaşıcı hastalıktan ölen kişinin cesedinden yükselen virüsler, havaya karışarak havayı kirletebilir ve teneffüs yoluyla başka insanlara geçebilirdi. Bunun için cesedin derhal yok edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla cesedin en hızlı biçimde ortadan kaldırılması için dahme uygulamasına başvurulduğu ifade edilmektedir.¹⁰²⁰ Cesedin ateşte yakılması, belki ateşi kirletecek durum değildi. Zerdüşî dinde ateş, kutsal kabul edildiğinden cesedin yakılması da iyi görülmemiştir.¹⁰²¹

¹⁰¹⁶ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 140-142.

¹⁰¹⁷ Heyderî ve Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, ss. 142-144.

¹⁰¹⁸ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 54; Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 251.

¹⁰¹⁹ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 54; Yezd Zerdüştiler Meclisi, *6 Numaralı Tabela*.

¹⁰²⁰ Yezd Zerdüştiler Meclisi, *6 Numaralı Tabela*.

¹⁰²¹ Yezd Zerdüştiler Meclisi, *6 Numaralı Tabela*.

Dahmenin uygulamasına gösterilen diğer sebep, savaş gibi toplu ölümlere yol açan durumlar gösterilmektedir. Ölülerin gömülmesi uzun süre alan, zahmetli bir iş olduğundan böylesi bir durumda, cesetler ortada kalarak yaşam alanlarını kirletecektir. Bunun için savaş ve benzeri durumlardaki toplu ölümlerde cesetler, güneş ışınlarını görebilecek yüksek alana konularak akbabaların bunları kısa sürede yiyerek yok etmeleri sağlanmıştır.¹⁰²²

Konuyla ilgili vurgulanan diğer durum, cesetlerin vahşi hayvanlardan özellikle sadece akbabalara yedirildiğidir. Buna sebep, akbabaların cesedi yerken ağızlarındaki salyanın bulaşıcı hastalıkların virüslerini öldürdüğüne dair inanç ve akbabaların cesedi bulunduğu yerde yemesi, onu başka yere taşıyamaması gösterilmektedir.¹⁰²³

Dahmenin medenî olmayan bir uygulama olduğu yönündeki eleştirilere, Zerdüştiler bunun doğruluğunu savunan cevaplar verir ve bu noktada uygulamanın gizliliğine vurgu yaparlar:

*Salârlardan başka kimsenin dahmeye girme izni yoktu ve dahmenin küçük demir kapısı, başkasının dahmeye girmesini engelliyordu. Nasıl ki yere gömmede cesedin bozulması ve çözülmesi görünmüyorsa aynı şekilde dahmenin içindeki sahne de görünmüyordu. Bu açıdan yer altındaki kurtların veya akbabaların cesedi yemesi arasında fark yoktur. Diğer taraftan dahmenin yüksek duvarlarla çevrili, giriş kapısının demir gibi sağlam malzemeden olması, akbabalar haricinde diğer vahşi hayvanların buraya girmesini engelliyordu. Akbabalar, diğer vahşi hayvanların aksine, cesedi bulunduğu yerde yiyor, başka yere taşımıyordu.*¹⁰²⁴

Zerdüşti geleneğinde cesede *nesâ* denilmektedir. Nesa, dahmeye götürülmeden önce *pâkşû* denilen görevliler tarafından yıkanır, kefenlenirdi. Eğer ölen kişi erkekse onu erkekler, kadınsa kadınlar yıkardı. Bunlar ölüyü yıkar, kurular, ona kuştî bağlar ve kefenlerlerdi. Sonra genelde sayıları çift olan *nesâşur* denilen görevliler ölüyü *gahn/gahân* denilen demirden yapılmış tabuta koyar, namazhaneye götürürlerdi. Mûbed burada nesa için *Gâtalardan* bölümler okurdu; sonra işaretiyle nesa dahmeye konulmak üzere nesaşûrlar tarafından alınırdı.¹⁰²⁵

¹⁰²² Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 55.

¹⁰²³ Yezd Zerdüştiler Meclisi, 5 ve 6 Numaralı Tabela.

¹⁰²⁴ Yezd Zerdüştiler Meclisi, 5 Numaralı Tabela.

¹⁰²⁵ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, ss. 58-59.

Dahmenin yanında nesâ dahmeye konulmadan hemen önce, kesin ölüp ölmediğini tespit etmek için adı *segdîd* olan uygulama yapılırdı. Nesâ, dahmenin yakınında düz alana yatırılır, göğsünün üzerine bir parça ekmek konulurdu. Oraya bir köpek getirilerek serbest bırakılırdı. Eğer köpek gidip ekmeği yerse, o kişinin ölmüş olduğu, yemezse ölmediği bayılmış olduğu kabul edilirdi.¹⁰²⁶ Bu arada nesânın yüzü açık tutulurdu.¹⁰²⁷ Bunun bir nevi, otopsi işlemi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında ölü, devlete ait resmî doktor tarafından muayene edilirdi.¹⁰²⁸ Bütün bunlardan sonra kesin öldüğüne kanaat getirilen nesâ, dahmeye yönü doğuya gelecek şekilde bırakılır, kefeni göğüs hizasında yırtılırdı. Akbabaların, çabucak gelip cesedin etini yemesi için dahmenin kapısı kilitlenirdi. Beden ne kadar hızlı yok olursa, ruhun bundan o kadar memnun olacağına inanılırdı.¹⁰²⁹

Akbabalar, cesedin etini yedikten sonra salârlar kemikleri özel törenle toplar, bunları, dahmenin ortasındaki ustudâna atarlardı. Dezenfekteyi sağlamak için kemiklerin üzerine kireç veya sîr û sîdâb, bazen de şarap dökerlerdi. Nesâ dahmeye konulduğu sırada onunla temas eden herkes yıkanarak temizlenirdi.¹⁰³⁰ Dahmenin yakınındaki ateşgâhta dahmebân üç gün ateş yakardı.¹⁰³¹

Dahmeden sonra ölen kişinin yakınları, üç gün et ve etli yemekler yemezdi. Et yerlerse ailelerinden bir kişinin daha öleceğine inanırlardı. Bunun yerine pirinç, nohut, patates, sebze ve süt ürünleri gibi malzemelerden yemekler yapar, ekmek pişirir ve bunları hayır için dağıtırlardı.¹⁰³² Ölüden sonra ağlama, ağıt yakma feryat figanda bulunmazlardı. Ölü için *Avesta* okur ve dua ederlerdi.¹⁰³³

2. Günümüzde Defin ve Sonrasında Yapılan Törenler

a. Defin

Yukarıda anlattığımız üzere Zerdüştiler, artık ölülerini gömmektedirler. Yaşadıkları şehirlerde, kendilerine ait mezarlıkları vardır. Yezd'de Gülistan'la Manekî Dahmeleri ve Çem Dahmesi'nin yakınındaki iki mezarlık bunlardandır.

¹⁰²⁶ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 249

¹⁰²⁷ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 63.

¹⁰²⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Môbed-i Môbedân Rustem Şehzâdî*, s. 122.

¹⁰²⁹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 245; Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 63.

¹⁰³⁰ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zerdëştîyan-ı Yezd*, s. 246

¹⁰³¹ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, s. 246.

¹⁰³² Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 86.

¹⁰³³ Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 64.

Tahran'daki mezarlığın adı, *Aramgâh-ı Kasr-ı Firûzî*'dir.¹⁰³⁴ Bu mezarlık, 1936 yılında Zerdüşti Erbâb Keyhusrû Şahre'ın yaklaşık iki yüz elli dönümlük araziye satın alıp, bunu mezarlık için hibe etmesiyle kurulmuştur.¹⁰³⁵ Şahre öldüğünde buraya gömülmüştür. Etrafı yüksek duvarlarla örülü olan bu mezarlık, Tahran'ın doğusunda, şehir merkezine yaklaşık yirmi kilometrelik mesafededir. Hâlihazırda alanın yarısı mezarlık iken, diğer yarısı nar bahçesidir.

Mezarlığın büyük demir kapısı, geniş bir avluya açılır. Girişte dikkati çeken, alandaki selvi ve çam ağacının çokluğudur. Giriş kapısının doğusunda iki katlı bina, güney yönünde İran-Irak savaşında şehit olan biri kadın, on yedisi erkek Zerdüşti için yapılmış tepesinde Fraveher sembolü olan büyük anıt yer alır.¹⁰³⁶ Anıtın iki tarafında iki büyük salon, arkasında ise küçük bir gasilhane bulunur. Güneydoğu yönünde, üstü kapalı etrafı açık, altında bir metre büyüklüğünden üç ateşdânın olduğu yapı vardır. Defin işlemi sırasında bu ateşdânlarda ateş yakılır.

Alanda, mermerle kaplı çok sayıda mezar bulunur. Az sayıda mermerli olmayanlar, küçük toprak kümesiyle örtülüdür. Bir kişi öldükten sonra ailesi, Tahran Zerdüştiler Meclisine müracaat edip, gerekli ödemeyi yaptıktan sonra Meclis mezarı mermerle kaplatır. Maddi durumu iyi olanlara ait mermerli mezarlar şatafatlı ve büyük iken, diğerleri küçük ve sadedir. Mezarın baş kısmına dikilen bir mermer tabakasına, mezarın kime ait olduğu yazılıdır. Burada ölenin önce *adı*, sonra *baba adı*, en sonda *soyadı* yazılır. Zerdüştilerde aynı adı ve soyadı taşıyan çok kişi olduğundan, daha sonra karışıklığa sebebiyet vermemek için mermere ölenin baba isimi de yazılır. (Bkz. Fotoğraf 34)

Mezarlar doğu-batı yönlü uzanır. Ayrıca, her mezarın başında bir selvi veya çam ağacı dikildiğinden mezarlık alanı, küçük orman görünümündedir. Aynı durum, Yezd'deki iki mezarlık için de söz konusudur.

¹⁰³⁴ Bu mezarlığa giderek, mezarlık görevlisinden mezarlık ve cenaze törenleri hakkında önemli bilgilere ulaştık.

¹⁰³⁵ Mazdapûr, *Zertoştîyân*, s. 107.

¹⁰³⁶ Zerdüştilikte gerektiğinde insanın düşman ve yalancılara karşı savaşan doğruluğun tarafı olan orduyu fizikî desteklemesi gerekirse bu uğurda canını vermesi esastır. Önceden açıkladığımız üzere Zerdüştiler şehitleri, *cânbâhtı* olarak isimlendirirler. İran-Irak savaşında şehit olan dindaşları için diktikleri bu anıt dışında, onları her yıl Tahran'da *Cam-ı Can Bâhtegân* adında düzenledikleri küçük bir olimpiyat tarzı sportif yarışmalarla anarlar. Otuz beş yıldır düzenlenen yarışmalar, Mârkar Tahranpârs'ta futbol, basketbol, voleybol, masa tenisi, badminton ve satranç gibi alanlarda beş gün devam eder. Yezd, Kirman, İsfahan, Şiraz ve Ahvaz şehirlerindeki Zerdüşti gençler yarışmalarına katılırlar. Sporcular, Zerdüştilere ait misafirhanelerde ağırlanır, masrafları Zerdüşti kurumlarca karşılanır. Ayrıca bkz. Nîknâm, *Âyîn-i İhtiyâr*, ss. 153-157.

Tahran'ın herhangi noktasında bir Zerdüşti öldüğünde hiç bekletilmeden mezarlığın cenaze arabasıyla mezarlık alanına getirilir, morga kaldırılır. Gömme işlemi, ertesi gün gündüz yapılır. Çünkü din, gece ölü defnini yasaklamıştır.¹⁰³⁷ Ölü, burada mezarlık görevlisi tarafından gasilhanede yıkanır, kefenlenir. Kefenlemede, ölüye önce beyaz kumaştan yapılmış pantolon ve gömleğe benzer üst giydirilir. Ölü eğer erkekse başına beyaz külah konulur, kadınsa başı beyaz başörtüyle örtülür. En sonda ölü, tek parça, büyük beyaz bez parçasının içine sarılır. Yakınlarının son defa görebilmeleri için, yüzü açık tutulur.¹⁰³⁸

Günümüzde Yezd ve köylerindeki Zerdüştiler ise ölülerini mezarlığa hemen götürmek yerine evde üç gün bekletir, üçüncü gün törenini yaptıktan sonra evden çıkartırlar. Bundan sonra ölünün evde konulduğu yeri temizler oraya, evin dış duvarlarına ve otâk-ı pâkizeye gil-i sefid denilen su katılarak çamur haline getirilen beyaz killi toprağı sürerler.¹⁰³⁹

Cenaze törenlerine kadın-erkek çok sayıda kişi katılır.¹⁰⁴⁰ Bunlar, günlük kıyafetlerini giyinir, kadınların başında beyaz başörtü vardır. Mezarlık alanına töreni yönetecek mōbed önceden gelir. Ölü yıkanarak kefenlenmiş, yakınlarının son defa görmesi için yüzü açık şekilde küçük bir odada, musalla taşı üstüne konulur. Aile efradı ve yakınları, odaya girer, ölünün etrafında dolaşır, ona son defa baktıktan sonra beklemeden çıkarlar. Bu arada hiçbir şekilde cesede temas etmez, ağlayıp sızlamazlar. Bu işleminden sonra, cesedin yüzü kapatılır, baştan ayaklara enlemesine aralıklarla beyaz iple dört yerden bağlanır, demir tabutun içine konulur. Dört kişi tarafından omuzlara alınır, namazhane denilen büyük salona götürülür.

Salonun ortasındaki büyük taşın üzerine doğu, batı yönlü konulur. Üzerine beyaz güllerden oluşan çelenk bırakılır. Bu arada salondaki kadınla erkekler ayrışır. Kadınlar salonun bir tarafında, erkekler diğer tarafında ayakta bekler. Salonda erkeklerin başında beyaz külah olur. Mōbed ölünün başına gelir, *Hord Avesta*'dan bölümler okur. Okumasını tamamlayınca, el işaretiyle orada hazır bulunan birkaç erkek gelir tabutu alır, kapının yanındaki cenaze arabasına koyar. Bu arada erkekler, dışarıda başlarındaki külahı çıkarırlar. (Bkz. Fotoğraf 35)

¹⁰³⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 80.

¹⁰³⁸ Kurûş Rustemî, *Görüşme*, (22.07.2014).

¹⁰³⁹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 81-82; Boyce, "Diyânet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir", s. 136.

¹⁰⁴⁰ Tahran'da birkaç defa cenaze törenine katılma imkânı elde ettik. Ölünün kefenleme sürecinden, gömülmesine ve sonrasında yapılan işlemleri izleme imkânı elde ettik.

Defin yapılacak yer yaklaşık üç yüz metrelik mesafededir. Araba yavaş yavaş oraya doğru hareket eder. Erkek ve kadınlar onu takip eder. Bu arada bir erkek, duman yükselen ateşdânı elinde tutarak, arabayı takip eder. Aslında geleneğe göre, bunun tabutun önünde yürümesi gerekmektedir. Ölenin ailesinden biri, genelde en büyük erkek çocuktur, sağ bileğine yeşil mendil bağlar. Bu hareketi, ölümden sonra aileleri için yaşamın devam edeceğini sembolize etmektedir.¹⁰⁴¹

Cenaze arabası kabrin bulunduğu alana ulaştığında, tabut birkaç kişi tarafından omuzlara alınır, hazırlanmış kabre konulur. Kabir, yaklaşık bir metre derinliğinde, yarım metreden biraz genişliktedir. Kabrin dış kısmı, beton blokların üzerine konulması için çimento ve taşlarla örülüdür. Kabrin dibine cesedin üzerine bırakılacağı bir teneke konulur. Bu şekilde, cesedin toprakla teması kesilir. Bazen bunun ihmal edildiği olur. Demir tabut kabre konulduktan sonra, yandaki demir kolun döndürülmesiyle ölü sırt üstü, başı batıya ayakları doğuya gelecek şekilde hafifçe kabre düşer. Tabut çıkarılır. Zerdüştiler ölenin diriliş gününde bu şekilde güneşe doğru ayağa kalkacağına inanmaktadırlar.¹⁰⁴² Mezarlık görevlisi, kabrin iki yanındaki taşların üstüne ayaklarını koyar. Madeni tasın içindeki sîr û sîdâb ve bir şişe gül suyunu kabrin içine ölünün yanına döker. Keskin kokulu sîr û sîdâb karışımıyla kabrin dezenfekte edilmesi amaçlanır. Gül suyu ise kabrin güzel kokmasını sağlar. Mezarlık görevlisi, son olarak ölünün üzerine ve kabrin içine beyaz gül yapraklarını serper. Önceden hazırlanmış bir metre uzunluğunda, otuz santimetre genişlikteki yedi beton blokla kabrin üzerini örter. Bloklar ölüye temas etmeden yaklaşık on-on beş santimetre havada olur. Beton blokların arasındaki boşluklardan kabre toprak dökülmemesi için, boşlukları alçı ile sıvar. Bu şekilde ceset altında teneke, üstündeki bloklar sayesinde toprağa temas etmez. Açıkladığımız üzere dinde, ölü bedeni kirli kabul edilmekte, onun toprakla temas etmesi halinde toprağı kirleteceğine inanılmaktadır. Bu işlemten sonra, birkaç erkek beton blokların üzerine kürekle toprak atar. Bu arada bazıları, yanlarında getirdikleri gül suyu şişelerini, toprağın üzerine döker. Atılan toprakla, mezar yerden çok hafif yükselir. Kabrin üzerine duman yükselen ateşdân, ölünün fotoğrafı ve beyaz gül konulur. Ayrıca kadınlar, yanlarında getirdikleri tüsüleri yakarak kabrin üzerine koyarlar. Böylece defin işlemi tamamlanmış olur. (Bkz. Fotoğraf 36)

¹⁰⁴¹ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 80-81.

¹⁰⁴² Alipûr, *Dâdgâh-ı Çem*, s. 66.

Yezd gibi yerlerde kadınlar kabre su serper, şimşir ve mersin ağacı dallarını da bırakırlar. Bundan sonra *Avesta*'dan “*Bütün ölülerin temiz ruh ve fraveherlerine selam olsun.*” anlamına gelen cümleyi söyler ve üç defa *Eşimvehû* duasını okurlar.¹⁰⁴³ Gömme sırasında veya sonrasında orada bulunan ölünün yakınlarından hiçbiri üzüntülerini dile getirme adına ağlamaz. Zerdüşti gelenek, ölü için ağlamayı yasaklamaktadır.¹⁰⁴⁴ Zerdüştilerin bu kurala uymada hassas olduğu görülmektedir.

Defin işlemi bittikten sonra cenaze törenine katılanlar, mezarlığın karşısında Zerdüştilere ait olan etrafı yüksek duvarlarla çevrili, bahçesinde büyük ağaçların olduğu merkeze gider büyük salonda otururlar. Tahran Zerdüştiler Meclisi Başkanı, kürsüde kısa bir konuşma yapar. Konuşmasında ölü hakkında bilgiler verir, ölünün ruhu için yapılacak törenlerin zamanını ve yerini belirtir. Herkes bundan sonra Âdoryan Ateşkedesi'ne döner, ateşkedede ölü için kutsal ateşin önünde dua edip, *Avesta* okur. Cenaze defininden sonra ateşkedeye gitme rutin uygulamadır.

b. Definden Sonra Yapılan Törenler

Zerdüşti gelenekte ölü ruhları için yapılan çok sayıda tören vardır. Önceden açıkladığımız Hîrombâ dışında *üçüncü, dördüncü, onuncu günde, bir yıla kadar her ayda ve ilk yıldan sonra otuz yıla kadar yılda bir kez* düzenlenen törenler bunlardandır. Ayrıca ölümden bir hafta sonra yapılan *porsı* denilen bir tören daha bulunmaktadır. Porsinin de tüm ölü ruhları için yılda iki defa icra edilen *porsı-ı hemgânî* denilen çeşidi vardır. Kişinin ölümünün üzerinden geçen sürenin artmasıyla törenlerin tekrarlanma sıklığı azalır.

Üçüncü, dördüncü, porsı ve yıllık törenleri, Tahran'da bir salonda veya umumi mekânda yapılır. İster ölü ve ailesini tanısin, ister tanımasın isteyen herkes davet almaksızın buralarda yapılan törenlere katılabilir.¹⁰⁴⁵ Bu törenlere katılmak dinlerince büyük sevap olduğu için birçok Zerdüşti mümkün olduğunca bunlara iştirak eder. Törene katılım, günlük kıyafetle gerçekleştirilir. Fakat erkeklerin başında beyaz külah kadınlarınkinde beyaz başörtü olur. Salonda erkek ve kadınlar ayrı oturur, fakat bu kural kesin değildir. İsteyen erkek ve kadın karışık oturabilir. Tören boyunca ölünün ailesi, salonun giriş kapısında durur gelen ve çıkanların taziye dileklerini kabul eder.

¹⁰⁴³ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 81.

¹⁰⁴⁴ Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 135.

¹⁰⁴⁵ Bir törenin, ne zaman ve nerede yapılacağı, internet sitesinde veya gazetede ilan edilir. Bu şekilde toplum bundan haberdar edilir, isteyenlerin katılması sağlanır.

Onuncu gün ve aylık törenler ise evlerde icra edilir. Bunun için ölenin ailesi, törene katılmasını istediği akraba ve tanıdıklarını davet eder.¹⁰⁴⁶ Fakat Yezd ve köylerinde ölü için yapılan törenler genelde evlerde düzenlenir.

Üçüncü Gün Töreni: Üçüncü gün töreninin, öğleden sonra saat üçten güneşin batışına kadar ki vakitte yapılması gerekir.¹⁰⁴⁷ Tahran'da düzenlenen üçüncü gün törenlerine genellikle yaşlılar katılır. Orta ve genç yaşta olanlar varsa da sayıca azdır. Tören başlamadan hemen önce bir sepet içinde erkeklere külah dağıtılır. Buna ve daha sonra anlatacağımız bazı törenlere, öleni tanıyan Müslüman kadın-erkeklerden katılanlar da olur. Siyah çarşafli Müslüman kadınlar, beyaz başörtülü Zerdüşti kadınlardan ilk bakışta hemen fark edilebilir.

Tören için gelenlerden bazısı, yanlarında küçük hediyeler getirir bunları tören sofrasının bulunduğu masanın yanına bırakır. Bu hediyeler, gülsuyu, hurma, beyaz gül, tutsü, şeker, sıvı yağ, birkaç mersin ağacı dalı ve birkaç elma türündendir. Hediye getirmek isteğe bağlıdır. Bulduğumuz törenin birine gelen Müslüman kadınlar, bir demet beyaz gül getirdiler.

Tören için önceden çeşitli ürünlerden oluşan sofralar hazırlanır. Sofrada öne, ölenin çerçeveli orta boy fotoğrafı konulur. Bunun önüne de içinde şarap, çay, süt, şerbet ve çıranın olduğu beş adet cam su bardağının olduğu cam tepsi konulur. Sofraya ayrıca içinde yedi yumurta olan su dolu cam tepsi, içinde karpuz, muz, elma, üzüm, salatalık türünden meyve-sebzelerin ve bir bıçağın olduğu madeni tepsi ve bir demet beyaz gül bulunur. Bunların yanında madeni bir tepside şeffaf poşet içine konulmuş bir sudre ve kuştî olur. Sofranın her iki tarafına elektrikli, lale şeklinde cam fanus bırakılır. Bazı kaynaklarda ölü töreni sofrasında şarabın olmadığı geçmektedir.¹⁰⁴⁸ Özellikle Tahran'da bu konuda değişimin olduğu anlaşılmaktadır. Yezd'de bu tören için hazırlanan sofralar bundan biraz farklılık arz edebilmektedir. Örneğin, burada masaya sofraya niyetine beyaz kumaş serilir, sofraya saydığımız bu ürünlerin yanında sîrug ve sîdâb yemekleri de konulur. Ayrıca sudreyle kuştî, üçüncü değil, dördüncü gün tören sofrasında bulunur. Ürünler de cam yerine madeni tepsilerdedir. Sofrada şarap bulunmaz.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁶ Nesrin Hanım, *Görüşme*, (25.07.2016).

¹⁰⁴⁷ Âferin, *Yezîşn*, s. 40; Tahran'da bu nevi katıldığımız birkaç törenden biri, Hane-i Nergis denilen yerdeki salonda saat 17.00 dolaylarında yapıldı.

¹⁰⁴⁸ Şehzâdî, *Mecmû'a-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 106.

¹⁰⁴⁹ Âferin, *Yezîşn*, ss. 41-45.

Sofraya konulan sudre ve kuştî, insanların ekonomik durumunun kötü olduğu dönemden kalma bir uygulamadır. Burada ölünün ailesi, ya bir sudre ya da beyaz kumaş parçasını hayır amaçlı sofraya koyardı. Töreni yöneten mûbed, tören sonrası bunu toplumda durumu kötü olan birine giysi yapması için verirdi. Günümüzde her ne kadar buna gerek kalmadıysa da bu ürün sofradaki yerini korumaya devam etmektedir.¹⁰⁵⁰

Gerekli hazırlıklar tamamlandı herkes salondaki yerini alınca mûbed, salona girer. Sofranın başında, yüzü salondakilere dönük olarak durur. Onun gelmesiyle salondakiler ayağa kalkar. Mûbed ayakta *Avesta* okumaya başlar, kuştîsini yeniler. Salondakiler, ellerini dua pozisyonunda tutar onun verdiği komutlara göre törene katılırlar. Bazısı, mırıldanarak onun okumalarına iştirak eder. Müslüman katılımcılardan bu komutlara uyanlar olduğu gibi, uymayıp sadece oturanlar da olur. Bir süre sonra herkes oturur. Mûbed okumasını oturarak devam eder. Ona ve okuduklarına olan saygıdan salonda kimse ayak ayaküstüne atmaz. Bu arada salona gelişler devam eder. Mûbed, okumasının belirli yerlerinde, ölünün ismini söyler onun için dua eder. *Tanrı onu affetsin, iyiliklerini artırsın* derken o ve salondakiler ellerini dua pozisyonunda tutar, *kötülüklerini saklasın* derken ellerini yere doğru ters çevirirler. Yaklaşık bir buçuk saatlik okumadan sonra tören sona erer ve mûbed salondan ayrılır. (Bkz. Fotoğraf 37)

Dağıtılan külahlar tekrar toplanır, çayla hurma ikramı yapılır. Bundan sonra yemek için yemekhaneye gidilir. Yemekler, açık menü tarzı masaların üzerine konulur. Yemekler âş, haşlanmış yumurta, yumurtalı patates kızartması ve yeşillikten oluşur. Din, dördüncü güne kadar et yenilmesini yasakladığından koyun, tavuk ve balık cinsinden hayvana ait et ve etli yemek kesinlikle bulunmaz.¹⁰⁵¹ Menüye bazen helva da eklenir.¹⁰⁵² Bu ve daha sonra anlatacağımız ölü için yapılan törenlerden sonra yemek verilmesinin amacı, bunun ölenin ruhuna hayır getirmesi ve onu memnun etmesidir.¹⁰⁵³ Ruhların, yaşayanların yaptığı iyi amellerle mutlu oldukları, kötü olanlardan ise sıkıntı çektikleri kabul edilmektedir.¹⁰⁵⁴ Yemekle tören tamamlanmış olur.

Üçüncü gün töreni, Yezd ve köylerinde ölünün evinde yapılır. Üçüncü günde naaş, evden çıkarıldıktan sonra akşama doğru tanıdık ve yakınlar tören için ölünün evine toplanırlar. Özellikle kadınlar, yanlarında yeşil mersin ağacının dallarıyla tütsü getirirler. Malzemeleri, törenin yapılacağı otâk-ı pâkizeye koyarlar. Mûbed, gelir ölenin

¹⁰⁵⁰ Şehzâdî, *Mecmû'â-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 124-125.

¹⁰⁵¹ Şehzâdî, *Mecmû'â-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 106.

¹⁰⁵² Hurşîdyan, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, s. 230.

¹⁰⁵³ Şehzâdî, *Mecmû'â-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 105.

¹⁰⁵⁴ Şehzâdî, *Mecmû'â-ı Sohenrânihâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, s. 92.

ruhu için onun adına *Hord Avesta*'dan bölümler okur. Törene katılanlar, aile için mutluluk, ölenin ruhu için huzur dileğinde bulunduktan sonra tören tamamlanır.¹⁰⁵⁵

Yezd'de üçüncü gün töreni, porsı olarak da isimlendirildiğinden ölü için ayrıca adı porsı olan ekstra tören yapılmaz. Fakat Tahran'daki Zerdüştiler daha sonra değineceğimiz üzere adı porsı olan, üçüncü gün töreninden bağımsız bir tören daha icra ederler.¹⁰⁵⁶

Dördüncü Gün Töreni: Bu tören, genelde üçüncü gün töreniyle aynı mekânda, fakat ondan farklı zaman diliminde düzenlenir. Bunun zamanı, dördüncü gün hava aydınlanmadan hemen öncedir. Bu törenden bir saat öncesinde havanın henüz karanlık olduğu vakitte *merasim-i şebgîri-yi çahurum* denilen bir başka tören düzenlenir. Merasim-i şebgîri-yi çahurum, yaklaşık saat beşte başlar. Bir mûbed, hazırlanan sofranın başında oturur, *Hord Avesta* okur. Başta az olan katılım, peyder pey gelenlerle artar. Bu törene katılanlar, üçüncü gün töreninin aksine büyük oranda erkeklerden oluşur. Bazıları taziye için hediye getirir. Merasim-i şebgîri-yi çahurum ve dördüncü gün töreni sofrasının, üçüncü gün tören sofrasından farkı burada ayrıca madeni tas içinde sıdâb yemeğinin bulunmasıdır. Yaklaşık elli dakikalık okumadan sonra, mûbed töreni bitirir ve dışarı çıkar. On dakika sonra dördüncü gün törenini yönetmek için gelir.

Mûbed salona girer, sofranın başında durarak okumasını yapmaya başlar ve kuştî yeniler. Yaklaşık beş dakikalık bekleyişten sonra, onun oturmasıyla salondakiler de otururlar. Okumasının belli yerlerinde, sofradaki meyveleri bıçakla dilimler. Yarım saatlik okumadan sonra tören biter, mûbed salondan ayrılır. Kahvaltı için yemekhaneye inilir. Açık menü olan kahvaltıda âş yemeği, haşlanmış yumurta, salatalık, domates söğüşü ve tören sofrasında mûbedin dilimleyip üzerine *Avesta* okuduğu meyveler bulunur. Burada da et ve etli herhangi bir yiyecek bulunmaz.

Yezd'in köylerinde evlerde yapılan törende mûbed, *Hord Avesta*'dan *Uşeyîngâh*'ı okur. Şafak sökmeye başlayınca dıhmûbed, odadakilere aydınlığa doğru dönmelerini ister. Odadakiler, başta kendileri için daha sonra ölenin ruhu için dua eder, *Avesta*-yı *Kuştî-yi Efzûn*'u okurlar. Bundan sonra mûbed, Hâvangâh vaktinde *Avesta* okumasına devam eder. Dördüncü günde yapılan önemli işlerden biri de önceden bahsettiğimiz üzere erkek çocuğu olmadan ölen kişiye, akrabaları ve yakınları tarafından polgüzâr denilen çocuğun manevi evlat seçilmesidir. Seçilen çocuk, ölenin

¹⁰⁵⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 82-83.

¹⁰⁵⁶ Hurşîdyan, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyînâ-yi İran-ı Bastân*, s. 135

manevi oğlu konumundadır ve onun için yapılacak dini törenlerden sorumludur.¹⁰⁵⁷ Bu uygulamanın sebebi, geriye erkek çocuk bırakmadan ölen birisinin, Çinvâd Köprüsü'nden geçemeyeceğine dair inançtır.¹⁰⁵⁸

Porsî Töreni: Sadece Tahran'daki Zerdüştiler kişinin ölümünden bir hafta sonra, porsî denilen bir tören daha yaparlar. Porsî kelimesi, sormak anlamına gelen *porsiden* mastarından türetilmiştir. Bu itibarla tören, ölenin yakınlarının durumunu sorma ve onlara başsağlığında bulunma anlamını ifade etmektedir.

Güncel yazılı kaynaklarda, hakkında bilgiye ulaşamadığımız bu törene, Tahran'da olduğumuz süre zarfında birkaç defa katılma imkânı elde ettik. Gün içerisinde belirli vakti olmayan porsî töreni, salonlarda ve umumi mekânlarda düzenlenir. Porsîde tören sofrası hazırlanmaz. Töreni yönetmek için mûbedin oturduğu masanın ön tarafına, ölenin orta boy çerçeveli fotoğrafı ve onun yanına bir mum ve birkaç beyaz gül konulur. Gelenler, yanlarında herhangi bir hediye getirmezler. Ölüyü tanıyan Müslüman kadın-erkeklerden de törene katılanlar olur. Önemli kişilere ait porsîlerde yoğun katılım olurken, diğerlerinde katılım fazla olmaz. Zerdüşti milletvekili de bazen porsî törenlerine katılır. O salona girdiğinde, kimse ayağa kalkmaz, sıradan bir vatandaş gibi boş bulduğu sandalyeye oturur.

Porsîde mûbed *Hord Avesta*'dan pasajları Avesta Dili'yle okur. Salondakiler de sessizce onu dinlerler. Tören boyunca konuklara birkaç defa çay, kek ikramı yapılır. Tören sonunda mûbed ve salondaki herkes ayağa kalkar, ellerini dua pozisyonunda tutar. Mûbed, ölenin ruhu için uzunca bir dua okur, tören tamamlanır. Tören sonunda hitabeti iyi olan bir başka mûbed dinleri hakkında kısa bir konuşma yapar. Dinlerinin düalist olmadığı, kendilerinin ateşe tapmadıkları ve dinlerindeki kadının önemi gibi konulara değinir. Onun bununla özellikle salondaki Müslümanlara dinlerini doğru tanıtmayı amaçladığı söylenebilir. Mûbed konuşmasını bitirdiğinde bir görevli, duman yükselen bir ateşdânı salonda dolaştırır ve bekletmeden dışarı çıkartır. Bununla salonda hafif duman kokusu yayılır. Porsînin sonunda yemek ikramı yapılmaz. Bazıları ölü için dua etmek üzere ateşkedeye gider.

Onuncu Gün Töreni: Ölünün ailesi onuncu günde, bir tören yapar. Tahran'da bu tören evlerde düzenlenir. Fakat isteyen aileler, bunu önceki törenler gibi salon veya umumî mekânda icra edilebilir. Törene hediye götürülmez.¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 82-83.

¹⁰⁵⁸ Vahidî, *Şmâht-ı Zertoşt*, s. 176.

Törenin öğleden sonra saat üçten güneşin batışına kadar ki vakit aralığında yapılması gerekir. Tören için önceden sofrta hazırlanır. Mōbed, sofranın başında ölünün ruhu için *Hord Avesta*’dan pasajlar okur. Okumasının belirli yerlerinde sofradaki meyveleri bıçakla dilimler. Böylece tören tamamlanır.¹⁰⁶⁰ Zerdüştiler, onuncu güne kadar ölü ruhu için okunan *Avesta* metinlerinin, Sûruş İzedi’nin ruhu himayesine almasını sağladığına ve onu kötü ruhların eziyetlerinden koruduğuna inanırlar.¹⁰⁶¹

Aylık Törenler: Kişinin ölümü üzerinden geçen süre bir aya ulaşınca, törenlerin yapılma sıklığı ayda bire düşer. İlk ayda *merâsim-i sirûzî* denilen tören yapılır. Bu törenin gün içerisinde belirli vakti yoktur. Burada da tören için sofrta hazırlanır. Bundan sonra törenler, aynı şekilde bir yıla kadar her ay tekrar eder. Bunlara da *rûzî* denilir.¹⁰⁶²

Yıllık Törenler: On ikinci ayda, *salgerdî* denilen yıllık tören yapılır, bundan sonra otuz yıla kadar yılda bir, bu tekrar edilir. Yezd’de evlerde yapılan yıllık törende ölenin ailesi gelenlere, ekmek, sirûg, sîdâb, helva-ı sin ve şeker gibi yiyecekler ikram eder. Törende ayrıca ateş yakar.¹⁰⁶³

Tahran’daki yıllık törende, mōbed üzerinde ölenin fotoğrafı ve yanmakta olan iki mumun olduğu masada *Avesta* okur. Yaklaşık bir saat süren okumadan sonra törene katılanlar, yemekhaneye geçerler. Burada onlara açık menü tarzı geneli etli yemekler ikram edilir. Tören için yapılan tören masrafları ölünün ailesi tarafından karşılanır. (Bkz. Fotoğraf 38)

Porsî-ı Hemgânî: Tek tek bireyler için yapılan bu törenlerden başka senede iki defa bütün ölü ruhları için yapılan *porsî-ı hemgânî* denilen başka porsî çeşidi vardır. Bu tören bir yıl içinde ölenler ve diğer ataların ruhları için yapılır. Bunlardan ilki, Yeni Zerdüşti Takvim’de üçüncü ay olan hordâdın yirmi dokuzundadır. Bu tarih, Miladi Takvim’de haziranın üçüncü haftasında bir güne denk gelir. Diğer, on birinci ay olan behmenin yirmi beşindedir. Bu da Miladi Takvim’de şubatın ikinci haftasına bir güne denk gelir.

Porsî-ı hemgânî töreninin, Tahran’da düzenlenme sorumluluğu meclislere aittir. Törene bir yıl içerisinde aile bireylerinden birini kaybetmiş olan Zerdüştilerle ata ruhlarını yâd etmek isteyen diğer Zerdüştiler katılırlar. Tören için hazırlanan sofrada bir

¹⁰⁵⁹ Nesrin Hanım, *Görüşme*, (25.07.2016).

¹⁰⁶⁰ Âferin, *Yezişn*, s. 47.

¹⁰⁶¹ Şehzâdî, *Mecmû’a-ı Sohenrânihâ-yı Mōbed-i Mōbedân Rustem Şehzâdî*, ss. 89-90.

¹⁰⁶² Âferin, *Yezişn*, s. 48-51; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 83-84.

¹⁰⁶³ Ramazanhâni, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, ss. 247-248; Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, ss. 83-84.

tepsi meyve, lork, şekerleme, içinde kahve, nohut tozu, toz şeker ve kakule tozu karışımı olan başka tabak ve ateşdân olur. Özellikle törene katılan bazı kadınlar, beraberlerinde mersin, şimşir ağacı dallarından, tütsü ve günlük bitkisi getirir sofranın yanına bırakırlar. Töreni bir veya birden fazla môbed yönetir. Môbed, *Gâtalar*dan bölümler okur, Zerdüş'tün mesajlarını anlatır ve tavsiyelerde bulunur. Zerdüş'tiler, törenden sonraki günde de ruhlara ve fraveherlerine selam göndermek için mezarlığa giderler.¹⁰⁶⁴

Bu tören, Yezd merkezinde mezarlık alanında yapılır. Köylerde evde yapılan törende, bir yıl içinde ölenin yakını olan her aile, evinde sofraya hazırlar. Sofraya demirbaş ürünlerin dışında tandır ekmeği, sîrug ve diğer geleneksel yemekler de koyar. Sabah erkenden Zerdüş'tiler yanlarına tütsü ve selvi ağacı dallarını alarak bu evleri ziyaret ederler. Gittikleri evde tütsü ve selvi ağacı dallarını, sofranın kenarına koyarlar. Başta ölenin ruhu sonra bütün ata ruhlarına selam gönderirler. Ev sahibi, konuklarına ya çay ya da bugüne özel *hurfi* denilen semizotundan yapılan içeceği ikram eder. Konuklar, kısa oturmadan sonra başka eve gitmek üzere kalkarlar.¹⁰⁶⁵

Yâd-ı Güzeşteğân: Son olarak dini tören niteliğinde olmasa da bazı kişiler için yapılan *yâd-ı güzeşteğân* denilen anma törenlerinden bahsetmek gerekir. Tören, özellikle kamusal görevlerde topluma önemli hizmetlerde bulunmuş ve din hakkında kitaplar yazmış kişiler için yapılır. Yâd-ı güzeşteğânlar, genelde ölüden on-on beş gün sonra yapılır ve gün içerisinde belirli vakti yoktur. Törende ölen kişiyi tanıyanlar, onun kişiliği ve hizmetleri hakkında konuşma yaparlar.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁴ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 77-78.

¹⁰⁶⁵ Nîknâm, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, s. 78.

¹⁰⁶⁶ 26 Temmuz 2015 tarihinde, Firûzbehrâm Lisesi'nin salonunda doksan iki yaşında Amerika'da ölen *Cemşîd Pişdadî* adında bir Zerdüş'tî için yapılan törene katıldık. Bu kişi, Firûzbehrâm Lisesi müdürlüğünü yapmış, İslâm Devrimi'yle Amerika'ya gitmişti. Din ile ilgili yazdığı birkaç kitabı vardı.

SONUÇ

İran’da dini azınlık statüsünde bulunan Zerdüştiler, günümüzde on beş bin civarında nüfusa sahiptirler. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artış trendinde olan nüfusları, İran İslâm Devrimi’nden sonra farklı sebeplerden kaynaklı azalma trendine girmiştir. Buna sebep olan hususların başında batıya göç, doğum oranlarının azlığı ve din değiştirmeler gelmektedir. Zerdüştiler bu durumu tersine çevirecek imkâna sahip değildirler. Bu şekilde giderse İran’daki Zerdüşti nüfusun yakın gelecekte biteceği söylenebilir.

Hâlihazırda Zerdüşti nüfus İran’da üç şehirde yoğunlaşmıştır. Bunların başında on bin civarında nüfusla Tahran gelir. Bunu Yezd ve Kirman şehirleri izler. Bunlardan sonra yüzölçümü rakamlarla ifade edilen oranda İsfahan, Şiraz ve Ahvaz gibi şehirlerde de Zerdüştiler bulunurlar. Bu şehirlerin içinde dinin kadim merkezi olan Yezd’de, şehir merkezi dışında köylerde de yaşayamaya devam ederler. Fakat Zerdüştilerin yaklaşık yüz yıldır çevre illerden Tahran’a gerçekleşen göçleri dolayısıyla diğer şehirlerdeki nüfusları hızlı şekilde azalmakta nüfus yoğunlukları bir merkezde toplanmaktadır.

Zerdüştilere verilen dini azınlık statüsü onlara birçok hak getirmiştir. Mecliste kendilerini temsil eden milletvekilleri vardır. Her türlü dini tören, kültürel ve sosyal etkinliklerini serbestçe düzenlerler. Evlilik, miras ve eğitim gibi kişisel işlerini, kendileri tarafında hazırlanan yönetmeliğe göre yaparlar. Bu noktada devletin onlara herhangi müdahalesi söz konusu değildir. Bunun dışında diğer vatandaşlar gibi vergilerini verir, askerlik görevini yapar ve kamusal alandaki diğer kurallara uyarlar. Dini azınlık olarak Zerdüştilerin İran’da temel haklara sahip oldukları ve bu haklarını kullanma noktasında yeteri özgürlüğe sahip oldukları söylenebilir.

Zerdüştiler kendilerine verilen bu haklara rağmen, mevcut devlet sistemini benimsedikleri ve sevdikleri söylenemez. Açıkça ifade etmeseler de konuşma aralarında bu olumsuz yaklaşımları görülebilir. Bunun sebebi, devletin teokratik ve otoriter yapısı olduğu ifade edilebilir. Fakat buna rağmen devletle zıtlasmaktan ve aralarını bozmaktan kaçınırlar. Toplum olarak şeffaftırlar ve devletin belirlediği yasalara uymada titizdirler. Örneğin, devlet yasakladığından misyonerlik faaliyeti yürütmezler.

Zerdüştilerin yaşadıkları yerlerde şu an Müslüman toplumla önemli problemleri görülmemektedir. Birçoğu, bulundukları bölgede Müslümanlarla sorun yaşamadığını,

toplumdan saygı gördüğünü, birbirlerinin düğün ve taziye gibi törenlerine katıldığını ifade eder. Buna rağmen Zerdüşтіler ile Müslüman toplum arasında yakın ilişkiler yoktur ve aralarında belirli mesafe söz konusudur. Üstelik Zerdüşтіler bu mesafeyi koruma noktasında çaba içindedirler. Bu soğukluğun sebebi tarihte Müslümanların onlara uyguladığı belirtilen baskıdan geldiği iddia edilebilir.

Her ne kadar Zerdüşтіler kabul etmese de günümüzde bazı konularda Müslüman toplumdan onlara yönelik baskı devam etmektedir. Yakın döneme kadar uyguladıkları cesetlerin akbabalara yedirilmesi şeklinde özetlenecek dahme yöntemini terk etmelerinin bir sebebi, toplumun buna gösterdiği tepkidir. Zerdüşтіler bu tepkinin baskısından doğruluğunu savundukları uygulamalarını terk etmek zorunda kalmışlardır.

Zerdüşтіlerin inançlarında ateşe verdikleri önemden ateşperest ve gelenekteki iyi-kötü denilen iki gücün varlığına inançları dolayısıyla düalist oldukları yönünde Müslüman toplumdan gelen söylemler karşında da baskıya maruz kaldıkları anlaşılmıştır. Bu iddialar karşısında hemen hemen her platformda ateşperest olmadıkları ve tek Tanrı'ya inandıklarını söyleme gereği duyarlar.

Zerdüşтіlerde ata kültü önemlidir. Bu kült, ata mirası olan geleneğin kutsallaştırılması ve ölü ruhları için çok sayıda tören yapılması şeklinde iki yönde kendini gösterir. Onların sünnet olarak isimlendirdikleri gelenek, dinselleşmiş ve dini karakter kazanmış ata uygulamalarıdır. Bir gelenekten bahsedildiğinde, onun dini bir emir olduğu anlaşılmalıdır. Bu noktada bir Zerdüşтіnin en temel görevi, ata mirası geleneği yaşatmasıdır.

Zerdüşті inancında geleneğe verilen bu öneme rağmen toplumun tam olarak geleneğe bağlı olduğu ve geleneksel yapısını koruduğu söylenemez. Tahran'a göç ederek bu şehirde yaşayan Zerdüşтіlerde dini ve toplumsal yaşamlarında birçok değişim göze çarpmaktadır. Onlar burada bazı dini törenleri terk etmiştir, bazılarını ise geleneksel şekilde farklı olarak kutlarlar. Kadınları da modern kıyafetler giyerler.

Bu değişim aile yapısında da görülür. Dini geleneğin olumlu gördüğü evlilikte, oranlar son derece düşük, boşanma oranları ise yüksektir. Özellikle Zerdüşті gençler arasında madde bağımlılığın fazla olması geleneksel Zerdüşті toplum için diğer bir tehlike olarak ifade edilebilir.

Zerdüşті millî kimliğin parçası olan geleneğin terk edilmesini problem olarak gören din adamı ve Zerdüşті aydınları, gerek konuşmalarında gerekse yazılı kaynaklarda

yeniden geleneğe dönülmesi ve onun korunması çağrısını yinelerler. Onlara göre Zerdüşî toplumun varlığını devam ettirmesi, yeniden geleneğine dönmesiyle mümkündür. Onların bu çağrısının Zerdüşî toplumda karşılık bulması kolay değildir. Çünkü geleneksel çevrelerinde ayrılarak genelinin Tahran gibi modern bir şehirde yaşayan Zerdüşîlerin, yeniden geleneksel yapılarına dönmeleri zor görünmektedir.

Zerdüşîlerin, gelenekteki bazı konuları artık farklı yorumladığı tespit edilmiştir. Bu konuların başında Tanrı inancı gelir. Gelenekte düalist temelli tanrı inancı yerini Ahûramazda'ya dayanan monoteist teoloji almıştır. Diğer örnek kurtarıcı inancı konusundadır. Gelenekte kurtarıcı inancı, belirli zaman diliminde gelmesi beklenen üstün özellikleri olan bir şahsa dayanır. Bu yorum terk edilmiş bunun yerine kurtarıcının, doğru olmak, iyi işler yapmak ve topluma faydalı olmak gibi birtakım sıfatları taşıyan herkes olabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Güncel Zerdüşî kaynaklarda bu iki konu, yeni anlayışla sunulur. Zerdüşîler de bu konulardaki yeni yorumları kabul etmişlerdir.

Zerdüşîler değişen şartlar karşısında dini inançlarını yaşama noktasında farklı çözüm yolları geliştirmişlerdir. Bu, onların toplum ve çevreyle uyumlarını kolaylaştırmıştır. Tabu kabul edilen cesetlerin toprakla temas edip onu kirletmemesi için uyguladıkları dahmeyi terk eden Zerdüşîler, mezarlık uygulamasına geçmişlerdir. Fakat gömme işleminde cesedin toprakla temas etmemesi için altına bir teneke bırakır, mezarın üstünü beton bloklarla kapatırlar. Eğer onlar dahmeyi uygulamada ısrar etmiş olsalardı, bu konuda yaşadıkları toplumla gerginlik yaşamaları büyük ihtimal dâhilindedir. Diğer örnek Pencî Töreni konusundadır. Bu tören damda ateşin yakılmasıyla icra edilir. Fakat şehirdeki Zerdüşîler dam yerine balkonda ateş yakarlar.

Geleneğe göre din adamı olmak için belirli soydan gelmek gerekir. Fakat bu soydan gelenlerin azalmasıyla yakın dönemde diğer Zerdüşîlere din adamı olma yolu açılmıştır. Bunun yanında kadınlara da bu hak tanınmıştır. Burada dikkati çeken, Zerdüşî dinin değişimlere kapalı olmaması, birtakım değişimlere imkân tanınması ve bulunduğu ortama ayak uydurma özelliğidir.

KAYNAKLAR

- KUR'AN-I KERİM MEALİ, Haz. Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrııcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, DİB Yay., Ankara 2014.
- ADAM, Baki “vd.”, *Dinler Tarihi*, I. Baskı, Grafik Yay., Ankara 2015.
- Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, III. Baskı, Pınar Yay., İstanbul 2010.
- ÂFERİN, Mihribân, *Yezişn*, I. Baskı, Neşr-i Fraveher, Tahran 1393/2014.
- ALICI, Mehmet, *Kadim İran'da Din*, I. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012.
- ALİPÛR, Nesim, *Dâdgâh-ı Çem*, I. Baskı, Neşr-i Semîra, Neşr-i Semira, Tahran 1384/2005.
- AMÛZGÂR, Jale ve Ahmet Tefzilî, *Usture-i Zindigi-yi Zerdüşt*, Çâp-ı Behmen, Tahran 1370/1991.
- ÂŞTİYÂNÎ, Celaleddîn, *Zertoşt*, VIII. Baskı, Şirket-i Sihâm-ı İntişâr, Tahran 1381/2002.
- AVESTA, Celîl Dostgâh (haz.), XVII. Baskı, Çâp-ı Güleştan, Tahran 2013.
- ÂZERGÜŞASP, Erdeşîr, *Hord Avesta Çevirisi*, VI. Baskı, (y.y.), 1375/1997.
- BALCI, Musa, *Taş Kazınmış Sözler*, Büyüyenay Yay., İstanbul 2016.
- BEHÎ, Erdeşîr, *Namaz der Din-i Zertoştî*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1391/2012.
- BELÎVANÎ, Şabehram, *Mecmuâ-yı ez Ziyaretnâmî û Çigûnegi-yi Bergüzâri-yi Merâsim-i Din-i Zertoştîyân*, I. Baskı, Encümen-i Zertoştîyân-ı Şerifâbad û Tevâbî, Yezd 1365/1986.
- BİRÛNÎ, Ebû Reyhan, *Maziden Kalanlar*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2011.
- BOYCE, Mary, *A History of Zoroastrianism*, I. Baskı, Leiden 1975.
- _____, “Diyânet-i Zertoştî der Dûrân-ı Mutehhir”, Feridun Vehmen (ed. ve Farsçaya çev.) *Diyânet-i Zertoştî*, (I. Baskı, Tahran: Neşr-i Sâlis, 1386/2007).
- _____, *Tarih-i Kîş-i Zertoşt*, Çev. Humayun Sînatîzâde, Neşr-i Gosteri, I. Baskı, C. II, Tahran 1393/2012.
- _____, *Zoroastrians Thier Religious Beliefs and Practices*, USA 1979.
- BUNDEHÎŞN, Chapter I, Çev. E. W. West, from *Sacred Books of the East*, volume 5, Oxford University Press 1897.
- CÜNEYDÎ, Feridun, *Nâme-i Pehlevânî*, II. Baskı, İntişârat-ı Danîşgâh-ı Ulûm-ı Pizişki-yi Tahran, Tahran 1386/2007.
- ÇINAR, Aliye, *Antropolojiye Giriş*, Emin Yay., İstanbul 2011.
- DENİZ, Dilşa, *Dersim İnanç Sembolizmi*, I. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- DURANT, Will, *Our Oriental Heritage*, C. I, United States of America 1954.
- EBÛ DAVÛD Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888), *Sünen*, thk. Muhammed Nasırruddin Elbanî, Mektebetü'l-Maarif, Riyad 1988.
- EMİNİSÂM, Muhammed Hüseyin, *Nûrûz*, I. Baskı, Sazmân-ı Çâp-ı Hevâcî, (y.y.)1993.

- ENCÜMEN-İ ZERTOŞTÎYÂN-I TAHRAN, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı evvel-i debîristân), Tahran 1387/2008.
- _____, *Âmûzeş-i Din-i Zertoştî* (sâl-ı dovvom debîristân), Tahran 1389/2010.
- ENDERZ-İ KUDEKÂN, Farsçaya çev. Ketayûn Mazdapûr, (y.y.), (t.y.).
- FİRDEVSÎ, *Şahnâme*, Çev. Necaî Logal, Kabalacı Yay., İstanbul 2009.
- FRAVEHER, *Âyinnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran*, II. Baskı, Tahran, 1386/2007.
- FRAVEŞÎ, Behrâm, *Cihân-ı Fraverî*, III. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1388/2009.
- GARTHWAİTE, Gene R., *İran Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2011.
- GOLDZİHER, Ignaz, *İslâm'da Fıkıh ve Akaid*, Çev. Prof. Dr. İlhan Başgöz, I. Baskı Ardış Yay., Ankara 2004.
- GUİLLEMİN, Jacques Duchesne, *Din-i İran-ı Bastân*, Çev. Rüya Müneccim, II. Baskı, Neşr-i Ali, Tahran 1385/2006.
- GÜÇ, Ahmet, *Dinlerde Mabed ve İbadet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- GÜNALAY, Şemseddin, *İran Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1948.
- GÜNDÜZ, Şinasi "Mecûsilik" *DİA*, C. XXVIII, Ankara 2003.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, C. I, İrfan Yay., İstanbul 1995.
- HERODOTOS, *Herodotos Tarihi*, Çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013.
- HEYDERÎ, Melika ve Rıza Mıhrâferin, *Yeşt û Hişt*, I. Baskı, Şirket-i Çâp-ı Hevâcî, Tahran 1394/2015.
- HİRBUD, Şehriyâr, *Peyvend-i Mihrigân*, İntişârat-ı Baki-yi Elitr, Tahran (t.y.).
- HUDÂVENDÎ, Mihribân, *Şinâsa-yı Zertoşt*, III. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1379/2000.
- HORD AVESTA, Farsçaya çev. ve notlandıranlar: Reşid Şahmerdân, Môbed Mihribân, Môbed Hudamurad, Môbed Dinyârî Firûzgerî, Rustem Keyhusrû, Môbed Şahferidun Vahidî, Neşr-i Fraveher, Tahran 1388/2009.
- HURŞİDYAN, Erdeşîr, *Cihanbîni-yi Eşû Zertoşt*, II. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1387/2008.
- _____, *Dehiş-i Ferhengî yâ Lork-ı Mînuî*, Neşr-i Fraveher, Tahran 1393/2014.
- _____, *Endişe der Taht-ı Cemşîd*, Çâp-ı Ferâyen, Tahran 1392/2013.
- _____, *Pâsoh bî Porseşhâ-yı Din-i Zertoştîyân*, İntişârat-ı Fraveher Tahran, 1387/2008.
- _____, *Zîbaşînâsi-yi Reng der Âyinhâ-yı İran-ı Bastân*, Şirket-i Çâp-ı Hevâcî 1394/2015.
- İBN MANZÛR, Lisânü'l-Arab, C.VI, Daru'l-Sadîr, Beyrut 1994.

- KADERDÂN, Mihrdâd, *Costarî der Âyîn-i Zertoşt*, I. Baskı, İntişârat-ı Rahşîd, Şiraz 1386/2007.
- KÂNUN-I ZERTOŞTÎYÂN-I ŞERİFÂBAD Û YEZD MUKÎM-I MERKEZ, *Pîr-i Sebz, Ziyaretgâh-ı Zertoştîyân*, Yezd 1347/1968.
- KIZIL, Hayreddin, *Mecusilikte Ateş Sembolü*, A Grafik, Diyarbakır 2014.
- KUTSAL KİTAP, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2011.
- KÜÇÜK, Abdurrahman-Güney TÜMER- Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2010.
- MARİJAN, Molla, *İran-ı Bastân*, Çev. Jale Amûzgâr, VI. Baskı, İntişârat-ı Tus, Tahran 2012.
- MAZDAPÛR, Ketayûn, *Zertoştîyân*, Defter-i Pejûheşhâ-yı Ferhengî, Tahran 1382/2003.
- MEÇİN, Mehmet Mekin, *Gatalar'a Göre Zerdüşt*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- MEHRÎN, Mihrdâd, *Âyîn-i Rastî*, II. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1361/1983.
- MENÛÇEHRPÛR, Menûçehr, *Bîdânîm û Serbîlind Başîm*, IV. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1390/2011.
- MERRÎAM, Sharan B., *Nitel Araştırma*, Çev. Selahattin Turan, Nobel Yay., Ankara 2013.
- MOAYYERÎ, Hayedeh, *Muğân der Tarih-i Bastân*, Pejûheşgâh-ı Ulûm-ı İnsanî û Mutâlât-ı Ferhengî, Tahran 1381/2002.
- MÜBÂREKİ, Bîhnâm, *Gâhşumara-ı Zertoştîyân-ı Mazda*, Neşr-i Fraveher, Tahran 1394/2015.
- NİECHCIAT, Paulina, "Müslüman İran'da Zerdüştî Kimliğinin İnşası", Çev. M. Emin Sular, Mehmet Salmazzem, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2:2, Aralık-2014).
- _____, "Women in Zarathustrianism", The Position of Woman in the Religious Structures of Various Tradition Paneline sunulan bildiri, Cracow 13 Mart 2014.
- NÎKNÂM, Kurûş, *Âyîn-i İhtiyâr*, III. Baskı, İntişârat-ı Tîs, Tahran 1388/2009.
- _____, *Âyînnâme-i Ahvâl-ı Şâhsiye-i Zertoştîyân-ı İran'a Önsöz*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 2007.
- _____, *ez Nûrûz tâ Nûrûz*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1392/2013.
- _____, *Kenkâşî ber Zindigiyi û Endîşe-i Zertoşt*, I. Baskı, İntişârat-ı Behçet, Tahran, 1393/2014.
- OYMAK, İskender, *Zerdüştîlük*, I. Baskı, (y.y.), Elazığ 2003.
- POLAT, Mahmut, *Günümüz İran Zerdüştîliği Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

- PÛRRUSTEMÎ, Ferâmerz, *Encümen-i Zertoştîyân-ı Tahran*, I. Baskı, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1387/2008.
- RAMAZANHÂNÎ, Sıdîkî, *Ferheng-i Zertoştîyân-ı Yezd*, I. Baskı, Subhân-ı Nur, Yezd 1387/2008.
- ROMAN, Ghirshman, *İran ez Âğaz ta İslam*, Çev. Muhammed Mueyyin, IV. Baskı, Çâp-I Maharet, 1388/2009.
- RIZAYÎ, Abdulazîm, *Tarih-i Edyan-ı Cihan*, IV. Baskı, C. III, İntişârat-ı İlmi, Tahran 1389/2010.
- RIZÎ, Haşim, *Ceşnihâ-yı Ateş*, V. Baskı, İntişârat-ı Behçet, Tahran 1391/2012.
- _____, *Niyâyîşhâ*, II. Baskı, Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1358/1979.
- _____, *Rahnumâ-yı Din-i Zertoştî*, Sazmân-ı İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1352/1973.
- RUSS, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni*, Çev. Özcan Doğan, Doğu Batı Yay., Ankara 2014.
- SANASARIÂN, Eliz, *Religious Minorities in Iran*, Cambridge Middle East Studies, United Kingdom 2004.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem “Mehdî”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 1999.
- SAZMÂN-I ÂMÛZEŞ Û PERVEREŞ-İ OSTAN-I YEZD, (y.y.), *Zertoştî-yi Ostan-ı Yezd*, Yezd (t.y.).
- ŞAHMERDÂN, Reşid, *Perestişgâh-ı Zertoştîyân*, Neşriye-i Sazmân-ı Cevanân-ı Zertoştî-yi Bombay, (y.y) 1957.
- ŞEHZÂDÎ, Mıhrensîz, *Mîz, Hevân, Sofrî*, Sazmân-ı Zenân-ı Zertoştî, Tahran 1386/2007.
- ŞEHZÂDÎ, Rustem, 1999, *Âferinbâd*, Rustem Şehzâdî (ed.), *Şeşmin Kengre-i Cihani-yi Zertoştîyân*, 1375/1996 Tahran, Debîrhane-i Kongreha-yı Zertoştîyân,
- _____, *ber Gerdân-ı Gâtahâ'ya Önsüz*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1393/2014.
- _____, “Makam-ı Zen der Avesta”, Ali Dehbâşî (ed.), *Zindigî-yi û Endişe-i Zertoşt*, (IV. Baskı, Tahran: Neşr-i Şahâb1391/2012).
- _____, *Mecmû'a-ı Sohenrânîhâ-yı Mûbed-i Mûbedân Rustem Şehzâdî*, Der. Mıhrensîz Şehzâdî, Sazmân-ı Çâp-ı Hevâcî, Tahran, 1380/2001.
- _____, *Vajenâme-i Pâzend*, İntişârat-ı Fraveher, Tahran 1386/2007.
- TARAPOREWALA, Irach J. I., *Zerdüşť Dini*, Çev. Nice Damar, I. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2009.
- VAHİDÎ, Hüseyin, *Şinâht-ı Zertoşt*, III. Baskı, Neşr-i İlm, Tahran 1390/2012.
- VEZÂRET-İ ÂMÛZEŞ Û PERVEREŞ, *Ta'limât-ı Edyân-ı İlahî û Ahlâk* (sâl-ı sıvvum), Tahran, 2010.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12816>, (22.6.2013).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11315>, (18.01.2014).
- <http://www.berasad.com/fa/content/view/12700/>, (06.07.2014).
- <https://www.youtube.com/watch?v=NSzCYVlzFM8> (08.09. 2014).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4041>, (02.05.2015).
- http://hamazoor.com/persian/index.php?option=com_content&task=view&id=1464&Itemid155, (13.16.2012).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7354>, (15.06.2012).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7356>, (14. 06. 2012).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=1170>, (02.09.2009).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=489>, (27.09.2010).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11851>, (12.04.2014).
- https://www.youtube.com/watch?v=ZE8_SuWiFE4, (9.03.2014).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=9692>, (19.06.213).
- <http://Amordâdnews.com/upload/ag/sarv.htm>, (t.y.).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=6984>, (22.04. 2012).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=3924>, (23.04.2011).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=14491>, (28.06.2015).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=9805>, (03.07.2013).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4821>, (27.07.2011).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7713>, (27.07.2012).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=5102>, (26.08.2011).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12954>, (03.10. 2014).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12970>, (06.10.2014).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=10931>, (26.09.2013).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13590>, (27.01.2015).
- <http://www.berasad.com/fa/content/view/13334/>, (26.01.2015).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13653>, (03.02.2015).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13613>, (30.01.2015).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13581>, (29.01.2015).
- <http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12115>, (24.05.2014).

<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=7283>, (03.06.2012).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/12855/>, (16.08.2014).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13702>, (11.02.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13634>, (01.02. 2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13713>, (11. 02. 2015).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/13297/>, (13.01.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=15022>, (15.09.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4253>, (25.05.2011).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=6140>, (25.12.2011).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/10799/43/>, (10.01.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=8742>, (17.01.2013).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=11536>, (20.02.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13974>, (27.03.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13992>, (02.04.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13970>, (26.03.2015).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=4365>, (06.11.2011).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=8641>, (26.12.2013).
<http://www.Amordâdnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=9456>, (13.05.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13971>, (27.03.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13411>, (27.12.2014).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/9386/50/>, (27.11.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13412>, (28.12.2014).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=14529>, (03.07.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=15481>, (28.11.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=13364>, (18.12.2015).
https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D9%84%D8%A7%D8%B4_%DB%8C%DA%A9%D9%85, (14.06.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=12328>, (28.06.2014).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/14250/43/>, (27.10.2015).
<http://www.amordadnews.com/neveshtehNamyesh.aspx?NId=3809>, (08.04.2011).
<http://www.mehrnews.com/news/2206609/>, (15.04.2014).
<http://www.berasad.com/fa/content/view/12393/>, (17.04.2014).
<http://www.amordadnews.com///content/1914/>, (02.07.2017).
http://www.radiofarda.com/a/o2_paxis_mumbai_zoroastrian/25215847.html, (15.06.2017).

EKLER

EK-1: SORULAR

1. Zerdüşî nüfus İran'da hangi şehirlerde yoğunlaşmıştır ve bunların ekonomik durumları nasıldır?
2. İran'da ne kadar Zerdüşî yaşamaktadır?
3. Zerdüşîlerin devlet ve Müslüman toplumla ilişkileri nasıldır?
4. Zerdüşîlerin şu an kullandıkları Eski ve Yeni Dini Takvimler hakkında bilgi verir misiniz ve bu iki takvim arasındaki zamansal fark nasıl meydana gelmiştir?
5. Ateşin Zerdüşî inancındaki önemi nedir?
6. Môbed denilen din adamları, hangi eğitim sürecinde geçerler?
7. Zerdüşîlerin namaz ve nebûr/perhiz gibi ibadetlerine karşı hassasiyetleri nasıldır?
8. Zerdüşîlerin belirli dönemlerde ziyaret ettikleri kutsal yerler hangileridir?
9. Zerdüşî inancında kurban denilen bir ibadet var mıdır varsa bunu nasıl icra ederler?
10. Zerdüşîlerin bir yılda hangi bayram törenleri vardır ve bunları nasıl kutlarlar?
11. Zerdüşîlerde evlilik süreci hangi aşamalardan oluşur ve bu süreçler nasıl gerçekleşir?
12. Tahran'da bir yıldaki altı Gâhanbar Töreni nerede ve nasıl kutlanır?
13. Tahran'da bir ölü Zerdüşînin kefenleme ve defin süreci nasıldır?
14. Ölüden sonra hangi hangi törenler vardır ve bunlar nasıl düzenlenir?

EK-2: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1-2. Geleneksel kıyafetli iki Zerdüşti kadın (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 3. Kutsal Behrâm Ateşi'ni besleyen bir môbed (Amordad internet sitesi).

Fotoğraf 4. Ateşkelerde veya başka mekânlarda kullanılan sıvı yağ ile yanan çıra. Üç ateşin yanması, Zerdüşti ahlâktaki *iyi düşünce*, *iyi söz* ve *iyi davranışı* temsil eder (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 5. Yazd Şah-ı Verehrâm-ı Îzed Ateşkedesi (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 6. Tahran Âdoryan Ateşkedesi'nin dıştan görüntüsü (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 7. Tahran Âdoryan Ateşkedesi'nde ateş odasının dıştan görünüşü (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 8. Tahran Şah-ı Verehrâm Îzed Ateşkedesi'nde bir görüntü (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 9. Namaz kılan bir Zerdüşti (Amordâd internet sitesi).

Fotoğraf 10. Pîri Herîşt Ziyaretgâhı'ndaki Mabet'te Yazdegird'in hizmetçisi Mervârid'in kaybolduğuna inanılan camla kaplı bölüm (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 11. Pîr-i Sebz Ziyaretgâhı'ndaki mabedin asıl odasında görüntü

(M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 12. Pîr-i Bânu/Parsbânu Ziyaretgâhı Mabedi'ndeki Parsbânu'nun kaybolduğuna inanılan mermer masanın altındaki taşlık bölüm (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 13. Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'nda bir görüntü (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 14. Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhındaki mabette ibadet eden Zerdüştiler (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 15. Pîr-i Nârikî Ziyaretgâhı'nda haylede çekûdûlî denilen uyunu oynayan

Fotoğraf 16. Mihrîzed Kurban Töreni'nde bir görüntü (Amordâd internet sitesi)

Fotoğraf 17. Tahran'da Nevruz sofrası başında Nevruz Bayramını kutlayan Zerdüştfiler (Berasâd internet sitesi).

Fotoğraf 18. Tahran’da Sedi Bayramı kutlamalarında yakılan ateş (Amordâd internet sitesi).

Fotoğraf 19. Tahran’da yapılan Gâhanbâr Töreni (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 20. Mezre-i Kelantır Köyü'nde bir otâk-ı pâkize (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 21. Mezre-i Kelantır Köyü'nde otâk-ı pâkize dıhmôbedler tarafından

icra edilen Gâhanbâr Töreni (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 22. Mezre-i Kelantır Köyü'nde Gâhanbâr Töreni sonrası ateş közlerini Ateşkede'nin duvarındaki pencereye boşaltan Zerdüşî (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 23. Pencı Töreni için hazırlanan sofra (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 24. Mezre-i Kelantır Köyü'nde Pencı Töreni'nde damlarda yakılan ateşler (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 25. Pencı Töreni sonrası ellerinde dumanlar yükselen ateşdânları

Ateşkede'ye boşaltmak için bekleyenler (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 26. Sudrepûşî Töreni'nde katılımcıları karşılayan geleneksel kıyafetli kızlar (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 27. Pîr-i Nârikî'de yapılan Sudrepûşî Töreni (M. Emin Sular 2015).

Fotoğraf 28. Tahran’da bir nikâh töreni (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 29. Tahran’da bir düğün töreni (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 30. Yazd solda Manekcî ve sağda Gülistan Dahmelerinin bulunduğu alandaki hayleler (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 31. Manekci Dahmesinin Ustadânı (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 32. Gülistan Dahmesi giriş kapısı (M. Emin Sular, 2014).

Fotoğraf 33. Gülistan Dahmesi Ustadân bölümü (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 34. Tahran’da Zerdüşti Mezarlığı’ndan bir kare
(M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 35. Tahran’da ölen Zerdüştinin namazhanede üzerine *Avesta* okunduktan

sonra defin edilmek üzere götürülmesi (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 36. Ölünün kabire konulması
(M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 37. Tahran’da üçüncü gün töreni (M. Emin Sular 2014).

Fotoğraf 38. Tahran’da bir yıl önce ölen kadın için yapılan yıllık törende hazırlanan sofrası (M. Emin Sular 2014).

ÖZET

M. Emin Sular, *Günümüzde İran Zerdüştlileri*, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Baki ADAM, 283 s.

Çalışma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, sınırlılıkları ve kaynaklar ele alındı. Burada ayrıca Zerdüştliliğin İran'daki tarihsel gelişimi üzerine değerlendirme yapıldı.

Tezin birinci bölümünde, İran'daki Zerdüştlilerin demografik yapı, etnik aidiyet, kültür, gelenek ve görenekler, ahlâkî kurallar, kadının konumu, eğitim, kurumlar, devlet-Müslüman toplumla ve farklı coğrafyalardaki dindaşlarıyla ilişkileri gibi toplumsal hayatla ilgili konulara değinildi. Ayrıca Zerdüştlilerin yoğun olarak kullandıkları bazı dini semboller ve dini takvim konuları açıklandı.

Tezin ikinci bölümünde, inanç konularına yer verildi. Tanrı, kutsal kitap, peygamber, ahiret ve kurtarıcı inancı konuları üzerinde duruldu. Özellikle Tanrı ve kurtarıcı inancı konularındaki geleneksel inançtaki değişimlere vurgu yapıldı.

Tezin üçüncü bölümünde, dini uygulamalar açıklandı. Bölümün başında ateş kültü, din adamları ve mabet gibi konulara değinildi. Bundan sonra bölümün asıl konusu olan namaz, nebûr/perhiz, kutsal yerleri ziyaret, kurban, bayramlar, törenler ve önemli günler konusu açıklandı. Konular hakkında yazılı kaynaklara dayalı bilgiler vermekle birlikte, Zerdüştlilerin bunları nasıl pratize ettikleri üzerinde duruldu.

Tezin dördüncü bölümünde, geçiş mensekleri başlığı altında Zerdüştlilerin dine giriş töreni, doğum, evlilik ve ölümle ilgili durumları hakkında bilgiler sunuldu. Yazılı kaynaklarda ve alan araştırmasında doğum konusuyla ilgili yeterli bilgiye ulaşılamadığından özellikle dine giriş töreni, evlilik ve ölüm konuları hakkında bilgi verildi. Bu bölümde son olarak ölü için yapılan törenlere yer verildi.

Sonuçta, Zerdüşti toplumun günümüz ve gelecekteki durumlarıyla ilgili tespitler ele alındı. Onların devlet ve Müslümanlarla ilişkilerinin genel bir değerlendirilmesi yapıldı. Ekler başlığında, alan araştırması sırasında sorulan sorular, bazı konularla ilgili fotoğraflar verildi.

ABSTRACT

M. Emin Sular, *Iranian Zoroastrians in Today's World*, PhD Thesis, Supervisor: Prof. Dr. Baki Adam, 283 pp.

This study consists of introduction, four parts and the conclusion. In the introduction part the subject, aim, method, sources and limitation of the study have been dealt. Additionally, the historical development of the Zoroastrianism in Iran has been evaluated in this part.

In the first part of the study, the issues related to Zoroastrians' social life such as, their demographic structure, ethnical belongingness, culture, customs, moral principles, position of woman among them, education, institutions and also their relations with government, Muslim society, and co-religionists in other parts of the world have been mentioned. Furthermore, some of the religious symbols and religious calendars have also been explained.

The second part of the thesis includes issues on believes. God, holy writ, prophet, after-life and the savior faith have been discoursed. Especially, the changes in the traditional belief of the God and the savior faith have been emphasized.

In the third part of the thesis, the religious practices have been explained. In the beginning of the part, it has been mentioned about cult of the fire, reverend and chapel. Then, the main subjects of the part have been explained such as prayer, fasting, visiting sanctums, sacrifice, festivals, ceremonies and occasions. It has been focused on how Zoroastrian practiced them by giving information based on written sources.

In the fourth part of the thesis, information has been given about entrance to the religion, birth, marriage and death under the title of rituals. Especially, entrance to the religion, marriage and death have been widely studied as researcher has not found enough information about birth in written sources and his field research this issue has not been studied in details. There is also some information about rites for death in this part.

In conclusion part, the determinations on the today and future of Zoroastrian society have been discussed. Their relation with the government and Muslims has been evaluated. In appendix, the questions which were asked during the field research, and some important pictures related to topics has been given.